

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE

ILONAS KRONBERGAS

PROMOCIJAS DARBS

**NEPILNGADĪGO PERSONU LIKUMPĀRKĀPUMU PREVENCIJA KĀ
KRIMINĀLSODA MĒRĶIS**

Juridiskās zinātnes
doktora studiju programmas
Krimināltiesisko zinātņu apakšnozares
doktorante
Ilona Kronberga
ik14121

Promocijas darba vadītāja:
prof. Dr.iur. Valentija Liholaja

Rīga
2019

SATURA RĀDĪTĀJS

	lpp.
Ievads	3
1. Prevencijas jēdziens, tā rašanās un saistība ar soda institūtu un krimināltiesībām.	11
1.1. Soda un taisnīguma jēdzienu saistība ar prevenciju	13
1.2. Prevencija kā likumpārkāpuma novēršanas un taisnīguma nodrošināšanas metode	16
1.2.1. Preventīvie piespiedu līdzekļi kā prevencijas sistēmas pamats	17
1.2.2. Individuālā darbā balstīts prevencijas modelis	21
1.2.3. Atjaunojošā justīcijā balstīts prevencijas modelis	26
1.3. Prevencijas vieta krimināltiesībās	45
1.3.1. Preventīvās justīcijas fenomens	46
1.3.2. Prevencijas mērķis novērst noziedzību	50
1.4. Bērnu likumpārkāpumu prevencijas rašanās un nodalīšanas iemesli no pieaugušo izdarīto likumpārkāpumu prevencijas	57
2. Prevencija kā kriminālsoda mērķis.	62
2.1. Prevencijas nozīme kriminālpolitikā	63
2.1.1. Prevencijas daba	63
2.1.2. Prevencijas prakses duālisms	64
2.1.3. Prevencijas saikne ar kriminālpolitiku	67
2.2. Soda mērķi un prevencija	78
2.2.1. Prevencijas un reakcijas attiecības	78
2.2.2. Prevencijas un kriminālsodu politikas principu saistība	80
2.2.3. Prevencija un kriminālsodu mērķi	85
3. Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas nozīme un īpatnības krimināltiesībās.	98
3.1. Likumpārkāpumu prevencija un bērniem draudzīga justīcija	100
3.1.1. Bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens	100
3.1.2. Bērniem draudzīgas justīcijas un prevencijas principu vienotība	105
3.2. Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas mehānismi dažādu Eiropas un citu valstu krimināltiesībās	108
3.2.1. Bērnu noziedzības cēloņi un preventīvie mehānismi	108
3.2.2. Bērnu krimināltiesiskās atbildības fenomens dažādu valstu krimināltiesiskajos regulējumos	112
4. Tiesību normu piemērošanas standarti un prakse nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas īstenošanā Eiropas Savienības valstīs.	128
4.1. Rekomendācijas bērnu un jauniešu justīcijas prakses pilnveidei un citi dokumenti noziedzības novēršanas un	132

sodu politikas jomā Eiropas Savienībā.	
4.2. Attīstāmās prakses piemēri bērnu un jauniešu noziedzīgu nodarījumu prevencijā Eiropas Savienības valstīs.	145
4.3. Nepilngadīgo personu noziedzības izmaksas un to mazināšanas iespējas	176
5. Bērnu un jauniešu prevencijā lietojamās un attīstāmās metodes Latvijā.	184
5.1. Starpinstitūciju sadarbības tiesiskais modelis bērnu tiesību aizsardzībā un tā loma bērnu likumpārkāpumu prevencijā.	185
5.2. Primārās (agrīnās) prevencijas pasākumi ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem	196
5.2.1. Starpinstitūciju sadarbības grupas novērojumu vērtējums	200
5.2.2. Speciālistu viedokļi par bērnu uzvedības riskiem un prevencijas formām	201
5.2.3. Vecāku viedokļi par iesaistīšanos primārās prevencijas pasākumos	201
5.3. Sekundārās prevencijas formas un attīstāmā prakse	204
5.4. Terciārās prevencijas pakalpojumi bērniem	217
5.5. Jaunākā tiesiskā regulējuma analīze bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas jomā	219
Kopsavilkums	227
Anotācija	236
Annotation	237
Résumé en français	238
Izmantotās literatūras, juridisko aktu un juridiskās prakses saraksts	240

Pielikums Nr.1. Prezentācija par starpinstitūciju sadarbības modeli bērnu tiesību aizsardzībā.

Pielikums Nr.2. Tiesību akta projekts “Institūciju sadarbības organizēšana un kārtība, kādā īstenojama bērnu tiesību aizsardzība” .

Pielikums Nr.3. Tiesību akta projekts “Bērnu antisociālās uzvedības prevencijas likums”.

Ievads.

1. Pētāmās problēmas raksturojums, aktualitātes pamatojums, izvēlētā temata nozīmība teorijā un praksē.

Krimināltiesības, kā tiesību nozare, pēc sava satura ir plaša, jo blakus tiesiskajam regulējumam, kas ietverts Krimināllikumā¹, tās ietver arī tiesību jaunradi un tiesību normu piemērošanas praksi. V.Liholaja atzīmē, ka visas krimināltiesiskās attiecības ir iespējams iedalīt negatīvajās, pozitīvajās un neitrālajās. Tiek norādīts, ka negatīvās krimināltiesiskās attiecības ir saistāmas ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu un tiek regulētas ar kriminālās represijas metodi; pozitīvās saistāmas ar noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm, kas ietvertas Krimināllikuma 28.pantā un tiek regulētas ar nerepresīvām metodēm, kas izpaužas kriminālatbildības nepiemērošanā; savukārt trešais veids ir neitrālās krimināltiesiskās attiecības gadījumos, kad noziedzīgos nodarījumus izdarījušas personas, kas nav saucamas pie kriminālatbildības (piemēram, mazgadīgie), līdz ar to, tām nav piemērojamas krimināltiesiskās represijas, kas ietvertas Krimināllikuma tiesību normās. V.Liholaja secina, ka, lai gan jautājums par krimināltiesisko attiecību rašanās brīdi ir diskutabls, ir pieņemams, ka krimināltiesiskās attiecības sāk darboties ar Krimināllikuma tiesību normu spēkā stāšanās brīdi, kad sāk darboties ģenerālā prevencija, kuras mērķis ir panākt, lai personas pildītu likumu un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.² Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka faktiski noziedzīgo nodarījumu prevencijas pasākumi dažādās formās (jo īpaši attiecībā uz nepilngadīgajiem) caurvij krimināltiesības, lai gan Krimināllikumā ir ietverti tieši tikai 35.panta otrās daļas 5.punktā, un lielāko tiesu tiek regulēti citos tiesību aktos.

Krimināllikums nosaka, ka soda mērķis ir panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, tādējādi veidojot soda saikni ar sekundāro (lai persona, kas jau ir notiesāta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu vairs neizdarītu citus likuma pārkāpumus) un primāro prevenciju (lai personas, kuras nav notiesātas par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, vispār neizdarītu noziedzīgus nodarījumus). Kaut gan Krimināllikumā *expressis verbis* netiek definēts prevencijas jēdziens un sīkāk noteikta savstarpējā korelācija starp visām piecām soda mērķa komponentēm, ir iespējams secināt, ka visas piecas soda mērķa komponentes ir savstarpēji cieši saistītas. Proti: sabiedrības drošības aizsardzība, taisnīguma atjaunošana, vainīgo personu sodīšana par izdarīto noziedzīgu nodarījumu un sodīto personu resocializācija ir noteikta satura savstarpēji saistīti pasākumi, lai notiesātais un citas personas

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [07.02.2018. red.]

² Liholaja V. Vispārīgie noteikumi. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Nidere A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 12.lpp.

pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Ja soda mērķis ir atturēt personas no likuma pārkāpumiem, tad soda mērķis faktiski ir prevencija. Turklāt, prevencijas organizācija un īstenošana variē atkarībā no prevencijas mērķa (piemēram, noteikts noziedzīgo nodarījumu veids), mērķa grupas (piemēram, pilngadīgas vai nepilngadīgas personas) un prevencijas formas (primārā, sekundārā, terciārā). Norādītās prevencijas formas ir uzskatāmas par prevencijas horizontāli, jo tās pastāv neatkarīgi no novēršamo noziedzīgo nodarījumu veida vai prevencijas mērķa grupas.

Gan pasaulē³, gan Latvijā⁴ viena no prevencijas aktuālākajām mērķa grupām ir personas, kuras nav sasniegušas pilngadību. Ir pierādīts, ka pieļaujot agrīnā vecumā izdarītus likuma pārkāpumus un nepilngadīgu personu agrīnu kontaktu ar tiesību aizsardzības sistēmu, nepilngadīgais, ņemot vērā viņa briedumu un vecumu, iegūst tādu sociālu traumu, ka sabiedrība zaudē ne tikai iespēju iegūt savā vidū pilnvērtīgu cilvēku, bet arī finansiāli. 2008.gadā veiktajā pētījumā par nepilngadīgu personu izdarīto noziedzīgo nodarījumu izmaksu analīzi (zaudējumi sabiedrībai) norādīts, ka viena tipiska krimināla karjera, kas aizsākusies bērnībā un turpinājusies brieduma gados, izmaksā sabiedrībai no 1,3 – 1,5 miljoniem ASV dolāru⁵. Ja ņemam vērā, ka kvalitatīvu (izglītotu, fiziski un psihiski veselu) cilvēkresursu trūkums Latvijā ir viens no būtiskākajiem izaicinājumiem, tad nepilngadīgo personu noziedzības prevencija kā valsts kriminālpolitikas sastāvdaļa ir attīstāma jau šodien.

Šobrīd pastāvošā tiesību normu piemērošanas prakse⁶ liecina, ka nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas jomā pastāv virkne neatrisinātu sistēmiska rakstura problēmu, tai skaitā: speciālistiem trūkst izpratnes par starpinstitūciju sadarbības formām nepilngadīgo likumpārkāpēju primārās prevencijas pasākumu organizēšanā; nepietiekams preventīvais darbs ar kriminālā riska grupas nepilngadīgajiem un tiem, kas izdarījuši likumpārkāpumu, bet turpina atrasties sabiedrībā, kā arī ar šo bērnu ģimenēm un vecākiem; ne visas nepilngadīgo riska grupas patlaban institūcijām ir izdevies identificēt; trūkst pētījumu, kas sniegtu informāciju par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu nepilngadīgajiem efektivitāti, kā arī par likumpārkāpumu prevencijas darba organizācijas efektivitāti. Vienlaikus jāatzīmē, ka nav definēts prevencijas

³ Welsh B.C., Loeber R., Stevens B.R. and others. Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective. Youth Violence and Juvenile Justice, Vol. 6, No.1. Sage Publications, 2008. Pieejams: <https://studysites.sagepub.com/lawrencestudy/articles/intro/Welsh.pdf> [aplūkots 6.05.2017.]

⁴ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. Ministru kabineta 2013.gada 21.augusta rīkojums Nr. 392. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file60637.doc> [aplūkots 25.03.2017.]

⁵ Welsh B.C., Loeber R., Stevens B.R., 2008. Page 6-7.

⁶ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. 35-37.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/c1xj> [aplūkots 27.04.2017.]

jēdziens kopumā, prevencijas formas un to saturs darbā ar nepilngadīgajiem; nav pietiekami analizēta savstarpējā korelācija starp 2013.gadā Krimināllikumā ietvertajiem pieciem soda mērķiem; nav veikta nepilngadīgo personu noziedzības izmaksu analīze. Minētie trūkumi ir šķērslis ne tikai sabiedrības drošībai un ilgtspējai, bet arī kavē mērķtiecīgas nacionālās likumpārkāpumu prevencijas politikas veidošanu ilgtermiņā un starptautiskajos tiesību aktos ietverto rekomendāciju pārņemšanu.⁷

Lai gan pēdējos gados nepilngadīgo personu likumpārkāpumu un antisociālas uzvedības prevencijas jautājumi starp speciālistiem ir diskutēti vairākkārt⁸, šo jautājumu pētniecība ir bijusi lielāko tiesu fragmentāra. Proti, pētīti⁹ vien atsevišķi nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas aspekti, kas nevienā no pētniecības gadījumiem nav bijuši analizēti no krimināltiesisko zinātņu skata punkta. Ir iespējams, ka minētā iemesla dēļ Latvijā prevencija un tās formas kā krimināltiesisks fenomens nav izpētīta un definēta. Vienlaikus šobrīd ir spēkā vairāki politikas attīstības dokumenti¹⁰, kuros ir norādīts, ka „atbildīgajām personām un iestādēm trūkst zināšanu likumpārkāpumu prevencijas darba veikšanā, nav valstī pieņemtu vienotu vadlīniju un metodikas, kas atvieglotu preventīvā darba veikšanu”.¹¹ Analizējot 2012.gadā autores veiktā pētījuma¹² „Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija” rezultātus, Šveices Starptautiskā bērnu tiesību institūta izpilddirektore Paola R.Gapanija (*Paola Riva Gapani*) norādīja, ka „Prevencija ir gan valsts, gan pašvaldības uzdevums, kur valstij ir piekritīga prevencijas plānošana, atbalsts un sabiedrības informēšana, bet pašvaldībās organizējams individuālais prevencijas darbs: valsts un pašvaldību darbam prevencijas jomā jābūt koordinētam. Diemžēl Latvijā iestādes drīzāk konkurē savā starpā, nevis sadarbojas kopīga mērķa

⁷ Child-friendly Juvenile Justice: from rhetoric to reality. Council of Europe, 2014. Pieejams: <http://ej.uz/tz67> [aplūkots 27.04.2017.]

⁸ Autores piezīme: Piemēram, pēdējais notikušais plašākais pasākums līdz šī promocijas darba tēmas pamatojuma iesniegšanai - Konference "Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode", kas notika 2013.gada 27.-28.novembrī. Pieejams: <http://www.providus.lv/public/27875.html> [aplūkots 27.04.2017.]

⁹ Skatīt arī: Praliča N. NVO darbs ar jauniešiem likumpārkāpējiem pēc to atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas. Rokasgrāmata darbam ar jauniešiem. Pieejams: http://lskj.lv/?wpfb_dl=76 [aplūkots 27.04.2017.]; Landmane D., Maceiko A., Podziņa I. Sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas vadlīnijas un metodika. Pieejams: <http://ej.uz/a261> [aplūkots 27.04.2017.]; Muceniece K., Kreišmane I., Reinholde I. Vadlīnijas nepilngadīgo uzvedības sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas izveidei. Rīga: Biedrība „Latvijas Pašvaldību mācību centrs”. Pieejams: <http://ej.uz/8b35> [aplūkots 27.04.2017.]; Prisko L. Iedzīvotāju attieksme pret vardarbību pret bērniem. Pieejams: <http://ej.uz/muhf> [aplūkots 27.04.2017.]

¹⁰ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. Pieejams: <http://ej.uz/c1xj> [aplūkots 27.04.2017.]; Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3583> [aplūkots 27.04.2017.]

¹¹ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. 35.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/c1xj> [aplūkots 27.04.2017.]

¹² Gapani P.R. Nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencija. Secinājumi. 5.lpp. Pieejams: <http://www.providus.lv/public/27732.html> [aplūkots 27.04.2017.]

sasniegšanai”.¹³ Ņemot vērā minēto, šī promocijas darba tēma ir uzskatāma par aktuālu un inovatīvu, šī pētījuma rezultāti sniegs pienesumu sabiedrības drošības nostiprināšanā.

2. Darba mērķa un uzdevumu formulējums.

Darba mērķis ir radīt prevencijas jēdziena teorētisko bāzi, kas sevī ietver nepilngadīgo likuma pārkāpumu prevencijas mērķi, mērķa grupas un prevencijas formas. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) veikt starptautisko un Latvijas nacionālo tiesību aktu pētījumu un citu avotu analīzi, lai definētu prevencijas jēdzienu;
- 2) identificēt un analizēt Latvijas Republikā un citās Eiropas Savienības valstīs pastāvošo praksi nepilngadīgo likumpārkāpumu primārās, sekundārās un terciārās prevencijas īstenošanas jomās;
- 3) identificēt un sistematizēt nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijas efektīvākās prakses piemērus Latvijā un citās Eiropas valstīs;
- 4) izpētīt, kādas pieejas tiek lietotas citās valstīs nepilngadīgo personu noziedzības izmaksu analīzei;
- 5) izstrādāt priekšlikumus nacionālās nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas politikas veidošanai ilgtermiņā, tai skaitā tiesību aktu pilnveidei.

Šo uzdevumu izpildei ir izpētīta prevencijas jēdziena teorētiskā bāze, tai skaitā definēti nepilngadīgo likuma pārkāpumu prevencijas mērķi, identificētas aktuālās mērķa grupas un to apraksti, kā arī prevencijas formas un metodes; definēts prevencijas jēdziens, skaidrota tā būtība un vieta krimināltiesībās; apkopota Latvijas Republikā un citās Eiropas Savienības valstīs esošā prakse nepilngadīgo likumpārkāpumu primārās, sekundārās un terciārās prevencijas īstenošanas jomās; apkopoti nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijas efektīvākās prakses piemēri vairāk nekā piecās Eiropas valstīs; analizētas metodes, ar kādām tiek aprēķinātas nepilngadīgo personu noziedzības izmaksas dažādām valstīm; formulēti priekšlikumi ilgtermiņa nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas politikas veidošanai Latvijā un tiesību aktu pilnveidei.

3. Darba struktūras pamatojums.

Darbam ir šāda struktūra:

Ievads.

1. Prevencijas jēdziens, tā rašanās un saistība ar soda institūtu un krimināltiesībām (soda un taisnīguma jēdzienu saistība ar prevenciju, prevencija kā likumpārkāpuma novēršanas un

¹³ Gapani P.R. Nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencija. Secinājumi. 6.lpp. Pieejams: <http://www.providus.lv/public/27732.html> [aplūkots 27.04.2017.]

taisnīguma nodrošināšanas metode, preventīvie piespiedu līdzekļi kā prevencijas sistēmas pamats, analizētas individuālās un atjaunojošās justīcijas metodes, preventīvās justīcijas fenomens, prevencijas metodes un mērķi noziedzības novēršanā, bērnu likumpārkāpumu prevencijas rašanās un metožu nodalījuma pamatojums).

2. Prevencija kā kriminālsoda mērķis (prevencijas nozīme un loma valsts kriminālpolitikā, prevencijas daba un prakses duālisms, prevencijas saikne ar kriminālpolitiku, soda mērķu un prevencijas saistība, preventīvo un reaktīvo metožu attiecības, kriminālpolitikas un prevencijas principu saistība, prevencijas attiecības ar kriminālsodu mērķiem).

3. Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas nozīme un īpatnības krimināltiesībās (likumpārkāpumu prevencija un bērniem draudzīga justīcija, bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens un tā saistība ar prevencijas principiem, pētīti bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas mehānismi dažādu Eiropas un citu valstu krimināltiesībās, analizēti bērnu noziedzības cēloņi un preventīvie mehānismi un bērnu krimināltiesiskās atbildības fenomens dažādu valstu krimināltiesiskajos regulējumos).

4. Tiesību normu piemērošanas standarti un prakse nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas īstenošanā Eiropas Savienības valstīs (pētītas rekomendācijas bērnu un jauniešu justīcijas prakses pilnveidei un citi dokumenti noziedzības novēršanas un sodu politikas jomā Eiropas Savienībā, identificēti un analizēti tīstāmās prakses piemēri bērnu un jauniešu noziedzīgu nodarījumu prevencijā, kā arī nepilngadīgo personu noziedzības izmaksas un to mazināšanas iespējas).

5. Bērnu un jauniešu prevencijā lietojamās un attīstāmās metodes Latvijā (starpinstitūciju sadarbības tiesiskais modelis bērnu tiesību aizsardzībā un tā loma bērnu likumpārkāpumu prevencijā, primārās (agrīnās) prevencijas pasākumi ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem, starpinstitūciju sadarbības grupas praktisko novērojumu vērtējums, tai skaitā speciālistu viedokļi par bērnu uzvedības riskiem un prevencijas formām un bērnu vecāku viedokļi par iesaistīšanos primārās prevencijas pasākumos, sekundārās un terciārās prevencijas formas un attīstāmā prakse darbā ar bērniem, kā arī jaunākā tiesiskā regulējuma analīze bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas jomā).

Kopsavilkums, anotācijas latviešu, angļu un franču valodā, izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksta.

Darba ievadā tiek sniegts pētītās problēmas raksturojums un tā aktualitātes pamatojums, tiek sniegts pamatojums tēmas nozīmībai teorijā un tiesību normu piemērošanas praksē. Formulēti pētniecības mērķi un veiktie uzdevumi, pamatota darba struktūra. Aprakstītas pētniecības darbā lietotās metodes un sniegts īss bibliogrāfisks apskats.

Pirmās trīs nodaļas ir ar teorētisku ievirzi. Darba pirmajā nodaļā tiek atklāta prevencijas izcelsme, tās jēdziena sasaiste ar cilvēku pamata vērtībām, cilvēka tiesības uz taisnīgumu un cieņu tiek saistītas ar bērna pamata tiesībām uz dzīvi bez saskarsmes ar noziedzību. Otrajā nodaļā tiek veikta analīze un sniegts pamatojums tam, ka prevencija ir saistīta ar soda institūtu un krimināltiesībām. Prevencija tiek uzlūkota kā taisnīguma nodrošināšanas metode sabiedrībā, būtiska vērība veltīta taisnīguma nodrošināšanas dažādām metodēm, tiek aplūkots, kādā tieši veidā prevencijas pasākumi palīdz sasniegt soda mērķi. Autore pievērš uzmanību prevencijas lomai kriminālpolitikas ietvaros, kā arī analizē soda mērķus kontekstā ar prevencijas pasākumiem. Trešajā nodaļā autore analizē bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas fenomenu un tā nozīmi krimināltiesībās, atklāt bērniem draudzīgas justīcijas jēdzienu būtību un nozīmi noziedzības prevencijā, vienlaikus analizējot dažādas pieejas un veidus, kādos bērniem draudzīga justīcijas tiek plānota un īstenota Eiropas un citu valstu praksē. Autore analizē bērnu noziedzības cēloņu sastību ar dažādiem preventīviem mehānismiem un krimināltiesisko atbildību. Ceturtajā nodaļā no vienas puses tiek aplūkotas rekomendācijas bērnu un jauniešu justīcijas pilnveidošanai Eiropas Savienības sodu politikas kontekstā, bet no otras puses pastāvošā prakse bērnu noziedzībā, vienlaikus tiek analizēti bērnu noziedzības ekonomiskie aspekti kontekstā ar risinājumiem, ko sniedz preventīvās metodes. Piektā daļa veltīta Latvijā pastāvošās tiesību piemērošanas prakses analīzei bērnu un jauniešu prevencijas jomā un piedāvāti inovatīvi praktiskie un tiesiskie risinājumi prevencijas pasākumu efektivitātes paaugstināšanai darbam ar bērniem un jauniešiem.

Darba izstrādē izmantotās pētīšanas metodes un to pielietojuma pamatojums, kā arī īss bibliogrāfisks raksturojums.

Darba izstrādē izmantotas šādas metodes:

- 1) iegūto ziņu un datu analīze un sintēze lietota, lai pētītu Latvijas un starptautiskos tiesību aktus un citus avotus;
- 2) indukcija, dedukcija un monogrāfiskā, jeb aprakstošā metode lietota, pētot Latvijā un citās Eiropas valstīs esošo praksi bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas jomā, tai skaitā, lai izdarītu gan vispārīgus spriedumus un secinājumus uz atsevišķu sistēmas elementu vai procesu pētījuma pamata, gan izdarītu secinājumus par atsevišķiem sistēmas elementiem;
- 3) kvantitatīvā, tai skaitā cēloņu un seku analīze; strukturētās aptaujas, intervijas, novērojumi; tai skaitā meta analīze, lai veicot literatūras kvantitatīvo apskatu, būtu iespējams atrast korelācijas starp atšķirīgiem faktiem par tiem pašiem subjektiem.
- 4) kvalitatīvās pētniecības metodes, tai skaitā tieši novērojumi, nestrukturizētās intervijas, diskusijas un aptaujas; fokusa grupas; dokumentu analīze (teksta un saturiskā analīze)

un situāciju analīze. Šīs metodes pētnieciskajā darbā lietotas, izstrādājot darba praktisko daļu, kā arī lai izdarītu nepieciešamos secinājumus.

Šā pētījuma praktiskā daļa balstīta uz iepriekš veiktiem vairākiem atsevišķiem starptautiskiem pētījumiem, kopumā no 2007.gada līdz 2017.gadam, kuros autore ir iesaistījusies kā pētniece vai pētniecības projekta vadītāja. Šajos pētījumos pielietotas tādas metodes, kā fokusa grupu diskusijas un dažāda veida intervijas, aptaujas, gan ar mērķa grupu (bērniem un jauniešiem), gan nozares speciālistiem, gan arī speciālistu apmācības pēc starptautisku pētnieku komandās izstrādātas metodikas. Norādītajā laika periodā autores projektu pētnieciskā darba rezultāti aprobēti 16 starptautiskās konferencēs un semināros Latvijā un citās Eiropas valstīs.

Būtiski, ka šajā pētījumā ietvertā teorētiskā bāze ir aprobēta praksē, strādājot ar mērķa grupas bērniem un nozares speciālistiem pilotprojektu ietvaros. Kopumā, strādājot pie šā pētījuma tēmas izpētes, 6 gadu laikā (no 2010.gada līdz 2016.gadam) īstenoti 9 pilotprojekti, kuros ir bijuši iesaistīti gan prevencijas pasākumu īstenotāji – pašvaldību speciālisti darbam ar bērniem, policijas un probācijas darbinieki un citi tiesību aizsardzības institūciju speciālisti, kā arī skolu un pirmsskolas izglītības iestāžu speciālisti, gan vairāk nekā 500 bērni no Cēsu, Madonas, Kuldīgas un Saldus novadiem.

Visi iepriekšējie autores zinātniski praktiskie pētījumi, tai skaitā pilotprojektu realizācijas analīze strādājot ar bērnu un jauniešu noziedzības prevencijas mērķa grupām, uz kuriem pamatots šis pētījums, ir ne tikai analizēti šajā darbā, bet jau publiskoti un pieejami ikvienam interesentam. Proti, īstenotas šādas aktivitātes:

- a. Pētījums “Atjaunojošais taisnīgums un nepilngadīgo noziedzība: Baltijas valstis Eiropas dimensijā”¹⁴, kas noritēja no 2007.gada 15.decembra līdz 2010.gada 28.februārim;
- b. Pētījums “Apcietinājums Latvijas krimināltiesībās”¹⁵, kas noritēja no 2008.gada 3.janvāra līdz 2010.gada 15.decembrim;
- c. Pētījums “Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā”¹⁶ no 2010.gada 20.augusta līdz 2010.gada 20.decembrim;

¹⁴ Judins A., Pelikana K. Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības aspektā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā. Rīga: Providus, 2010. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 [aplūkots 22.02.2017.]

¹⁵ Judins A. Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā. Rīga: Providus, 2011. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminalprocesa.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

¹⁶ Judins A., Kronberga I. Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā. Rīga: Providus, 2011. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1868/original/rec_pedejais.pdf?1338463600 [aplūkots 02.05.2017.]

- d. Projekts “Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai”¹⁷ no 2011.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 30.jūnijam. Šā projekta ietvarā īstenoti 3 pirmie pilotprojekti ar mērķa grupām;
- e. Projekts un pētījums “Atbalsta sistēma noziegumos cietušajiem - Latvijā un citur”¹⁸ no 2011.gada 1.jūnija līdz 2013.gada 31.maijam;
- f. Pētījums “Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā”¹⁹ no 2012.gada 16.aprīļa līdz 2012.gada 15.novembrim;
- g. Projekts un pētījums “Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai”²⁰ no 2013.gada 7.janvāra līdz 2015.gada 6.janvārim”. Šā projekta ietvarā īstenoti nākamie 3 pilotprojekti ar mērķa grupām;
- h. Projekts un divi pētījumi “Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi”²¹ no 2013.gada 1.novembra līdz 2015.gada 31.oktobrim. Šā projekta ietvaros īstenoti pēdējie 3 pilotprojekti ar mērķa grupām.
- i. Samazinot ieslodzīto skaitu: attīstītākās justīcijas metodes Eiropā²² no 2014.gada 1.jūnija līdz 2016.gada 31.maijam;
- j. Uzlabojot juvenālās justīcijas sistēmas Eiropā: apmācības speciālistiem²³ no 2015.gada 2.marta līdz 2017.gada 27.februārim.

Šī pētījuma teorētiskā daļa balstīta lielāko tiesu uz dažādu ārvalstu tiesību aktu un literatūras avotu izpēti, tai skaitā pētīti tiesību akti kā Eiropā (Vācija, Beļģija, Anglijā un Velsā, Bulgārijā, Dānijā, Horvātijā, Īrijā, Ziemeļīrijā, Skotijā, Austrijā un Šveicē), tā arī citās pasaules valstīs (Indija, Bahreina, Taizeme).

Nemot vērā, ka pētījamā tēma Latvijā juridiskajā literatūrā un tiesību zinātnieku vidū ir maz analizēta, darbā pamatā ir izmantotas ārvalstu tiesību zinātnieku juridiskajā literatūrā sastopamās atziņas. Lielu ietekmi uz autores redzējumu attiecībā uz atjaunojošās justīcijas instrumentu

¹⁷ Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai. Pieejams: <http://providus.lv/article/atbalsta-sistema-nepilngadigo-likumparkapumu-prevencijai> [aplūkots 13.05.2017.]

¹⁸ Atbalsta sistēma noziegumos cietušajiem - Latvijā un citur. Pieejams: <http://providus.lv/article/atbalsta-sistema-noziegumos-cietusajiem-latvija-un-citur> [aplūkots 13.05.2017.]

¹⁹ Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Pieejams: <http://providus.lv/article/petijuma-sabiedriskas-drosibas-piespiedu-lidzeklu-reglamentejums-eiropas-savieniba-veiksana-tm-2012-13-ek> [aplūkots 13.05.2017.]

²⁰ Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Pieejams: <http://providus.lv/article/meklejot-labako-eiropas-praksi-jauniesu-noziedzibas-noversanai> [aplūkots 13.05.2017.]

²¹ Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-antisocialas-uzvedibas-mazinasana-agrinas-prevencijas-modeli-1> [aplūkots 13.05.2017.]

²² Samazinot ieslodzīto skaitu: attīstītākās justīcijas metodes Eiropā. Pieejams: <http://providus.lv/article/samazinot-ieslodzito-skaitu-attistitakas-justicijas-metodes-eiropa> [aplūkots 13.05.2017.]

²³ Uzlabojot juvenālās justīcijas sistēmas Eiropā: apmācības speciālistiem. Pieejams: <http://providus.lv/article/uzlabojot-juvenalas-justicijas-sistemas-eiropa-apmacibas-specialistiem> [aplūkots 13.04.2017.]

lietošanu bērnu un jauniešu noziedzības prevencijā ir atstājušas diskusijas 2014.gada 5.-7.februārī²⁴ ar Lēvenes (Beļģija) universitātes Kriminoloģijas katedras profesoriem Lode Valgrave (*Lode Walgrave*)²⁵, Stefanu Parmantjē (*Stephan Parmentier*)²⁶ un Ivo Aertsenu (*Ivo Aertsen*).²⁷ Tikšanās 2014.gada 3.-4.decembrī ar Kembridžas universitātes (Apvienotā karaliste) Kriminoloģijas institūta profesoru Deividu P. Farringtonu (*David Philip Farrington*)²⁸ par jautājumiem, kas skar bērnu likumpārkāpumu agrīno prevenciju, kā arī kopējā sadarbība²⁹ pētniecībā ar Sionas bērnu tiesību institūta profesoru Žanu Zarmatēnu (*Jean Zermatten*).³⁰

Darbā plaši analizēti kā Apvienoto Nāciju Organizācijas izdotie starptautiskie tiesību akti, tā arī Eiropas Komisijas, Eiropas Padomes un citu starptautisko organizāciju ieteikumi, rekomendācijas, vadlīnijas un Eiropas Savienības direktīvas un regulas. Darba ceturtajā nodaļā arī analizēta Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse attiecībā uz lietām, kas saistītas ar bērnu tiesību pārkāpumiem, tai skaitā realizējot bērnu likumpārkāpumu prevenciju dažādās valstīs.

Kopā darbā izmantoti 395 avoti (263 literatūras avoti, 110 normatīvie akti, 22 juridiskās prakses materiāli).

1. Prevencijas jēdziens, tā rašanās un saistība ar soda institūtu un krimināltiesībām.

Prevencijas jēdziens bieži vien tiek saistīts ar noziedzības novēršanas jēdzienu. Taču pēc savas būtības prevencija kā “kaut kādu” nevēlamu parādību novēršanas metode iziet tālu ārpus tiesiskās regulēšanas jomas, kas vērsta tikai un vienīgi uz noziedzības novēršanu. Prevencijas metodes atšķiras gan no intervences nozares, gan laika un tajā iesaistīto tiesību subjektu tiesiskā statusa. Tā, piemēram, atšķirsies prevencijas pasākumi veselības nodrošināšanā vai medicīniskajā aprūpē, no bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas. Savukārt bērnu un jauniešu izdarīto likumpārkāpumu prevencijas metodes atšķirsies no tām, kas tiek īstenotas, lai realizētu bērnu tiesību aizsardzības pārkāpumu prevenciju kopumā. Taču kopumā prevencijas mērķis ir vienots –

²⁴ Skatīt arī: Atjaunojošā justīcija: mainot bērnu tiesību aizsardzības filozofiju. Pieejams: <http://providus.lv/article/sagatavosanas-sanaksmei-projekta-atjaunojosa-justicija-mainot-bernu-tiesibu-aizsardzibas-filozofiju> [aplūkots 13.05.2017.]

²⁵ Skatīt arī: Lode Walgrave. Pieejams: <https://www.kuleuven.be/wieiswie/en/person/00007424> [aplūkots 13.05.2017.]

²⁶ Skatīt arī: Stephan Parmentier. Pieejams: <https://www.kuleuven.be/wieiswie/en/person/00016825> [aplūkots 13.05.2017.]

²⁷ Skatīt arī: Ivo Aertsen. Pieejams: <https://www.kuleuven.be/wieiswie/en/person/00002656> [aplūkots 13.05.2017.]

²⁸ Skatīt arī: Professor emeritus David Farrington. Pieejams: http://www.crim.cam.ac.uk/people/academic_research/david_farrington/research/ [aplūkots 13.05.2017.]

²⁹ Skatīt arī: Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā likumpārkāpumu prevencija”, 2012. Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 13.05.2017.]

³⁰ Skatīt arī: Jean Zermatten. Pieejams: <http://jj2015.ch/en/speaker/zermatten> [aplūkots 13.05.2017.]

savlaicīgi piemērot efektīvas un mērķtiecīgas metodes, lai novērstu tiesību aizskārumu un nodrošinātu tiesību un likumisko interešu realizāciju.

Latīņu valodā preventīvs jeb *praevenīre* nozīmē rīkoties pirms notikumiem. Proti, tie ir tādi pasākumi, kas pasargā no nevēlamiem notikumiem, novērš jau notiekošus kaitīgus notikumus, kas vērsti pret sabiedrību vai atsevišķu indivīdu un aizsargā personas un sabiedrību kopumā. Latvijas tiesību doktrīnā prevencijas apzīmēšanai aizvien vēl tiek lietoti plaši un viens no otra nenošķirti jēdzieni, kas izriet no virknes tiesību zinātņu speciālistu formulējumiem. Tomēr visi tie vairāk saistīti ar noziedzības jomu, bez teorētiskiem vispārinājumiem. Ņemot vērā, ka šī pētījuma tēma ir tieši saistīta ar krimināltiesiskās regulēšanas jomu un tās instrumentiem tieši nepilngadīgo personu izdarīto noziedzīgo nodarījumu prevencijā, tiks minēti formulējumi, kas saistīti ar noziedzības novēršanas jomu.

Tā, piemēram:

- noziedzības profilakse, kas tiek definēta kā „valsts varas un pārvaldes institūciju noteikto darbību un pasākumu kopums, kas vērsts uz noziedzību nosakošo un veicinošo apstākļu ietekmes mazināšanu un ierobežošanu”;³¹
- noziedzības novēršanas pasākumu sistēma, kas tiek definēta kā „savstarpēji saistītu dažādu pasākumu kopums, kas apvienoti ar mērķi novērst noziedzības iemeslus un nosacījumus, kuri veicina noziedzīga nodarījuma izdarīšanu”;³²
- noziedzīgo nodarījumu novēršana, kā „valsts un sabiedrisko struktūru darbība, lai atklātu, novērstu vai neitralizētu noziedzīgo nodarījumu iemeslus un apstākļus, kā arī veiktu profilakses pasākumus, lai tos novērstu”.³³

Minētie jēdzieni savstarpēji dublējas un pārklājas, kā rezultātā nav iespējams tos nošķirt, piemēram, ar mērķi strukturēt un plānot metodes vai konkrētus pasākumus, kas būtu identificējami kā vērsti uz noziedzības prevenciju (profilaksi, novēršanu) kopumā, vai paredzēti kādai konkrētai sabiedrības grupai, vai būtu izveidoti ar mērķi novērst kāda konkrēta veida noziedzīgus nodarījumus. Līdzās vispārīgi formulētiem jēdzieniem, kā - noziedzības profilakse, noziedzības novēršanas pasākumu sistēma un noziedzīgo nodarījumu novēršana, pastāv U.Krastiņa formulētais prevencijas jēdziens, kas pēc sava satura ir līdzīgs, bet precīzāks, un noteic, ka „prevencija ir valsts realizētu pasākumu kopums, kas vērsts uz to, lai kavētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu valstī vai kādā tās reģionā”. Prevencija ir veicama, plānojot, organizējot un īstenojot mērķtiecīgus

³¹Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u.c. Juridisko terminu vārdnīca, Rīga: Nordik, 1998. , 14.lpp.

³² Kriminoloģija. A.Vilka, K.Ķipēnas zin. red. Rīga: Nordik, 2004, 511.lpp.

³³ Ibid. 512 lpp.

pasākumus noziedzīgu nodarījumu novēršanai. Šie ir preventīvie pasākumi, kurus īsteno dažādas iestādes un organizācijas, lai novērstu apstākļus, kas izraisa noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu.³⁴

Nemot vērā minēto, ir pamats uzskatīt, ka prevencijai ir saistība ar krimināltiesībām, jo šīs tiesību nozares ietvarā pastāv tiesiskais regulējums, kas noteic reakciju uz izdarītu prettiesisku darbību un noteic sodu. Tāpēc šajā nodaļā, pirmkārt, tiek noskaidrots, kāda ir prevencijas saistība ar soda un taisnīguma jēdzieniem, un, ja šāda saistība pastāv, ar kādām metodēm to ir iespējams realizēt. Otrs uzdevums ir noskaidrot, vai prevencijas mērķis ir tikai novērst noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, vai arī tas attiecināms plašākā nozīmē uz antisociālu uzvedību. Vadoties no šiem apsvērumiem un secinājumiem, tiek noskaidrots prevencijas mērķis, saturs un sniegtas iespējamās prevencijas jēdziena definīcijas, kuras patlaban nav definētas tiesību aktos.

1.1.Soda un taisnīguma jēdzienu saistība ar prevenciju

Soda jēdziens ir viens no visvairāk definētajiem jēdzieniem tiesībās, tāpēc soda jēdziena definīcijas atšķiras ne vien atkarībā no definēšanas konteksta un laika, bet arī no nozares, kuras ietvarā soda fenomēns tiek aplūkots. Saskaņā ar U.Krastiņa sniegto definējumu, sods ir likumā, parasti panta sankcijā, valsts noteikts ietekmēšanas un piespiedu līdzeklis, ko piemēro personām, kas izdarījušas noziedzīgu nodarījumu vai citu sodāmu tiesību pārkāpumu.³⁵ Vienlaikus pastāv arī plašākas soda definīcijas, kas nav formulētas vienīgi krimināltiesiskās regulēšanas sfēras kontekstā, proti, ka sods ir valsts noteikts piespiedu līdzeklis, ko valsts vārdā, pamatodamās uz likumu, piemēro tiesai, ievērojot procesuālo kārtību. Sodu piemēro personai, kuras vaina nozieguma izdarīšanā ir pierādīta. Sods var būt arī sabiedriska rakstura ietekmēšanas līdzeklis, ko administratīvās varas iestādes piemēro personai, kas izdarījusi tiesību normu pārkāpumu.³⁶ Plašāka soda izpratne nozīmē arī, ka sods ir fiziski, morāli ietekmējoša rīcība, arī fiziski, morāli ietekmējošs līdzeklis, kas vērsts pret kādas personas nepaklausību vai neatļautu darbību.³⁷

No minētā redzams, ka sods pēc savas būtības ir iepriekš tiesību normās paredzēta, leģitīma, un reaktīva rīcība uz tiesību normu pārkāpumu. Neraugoties uz to, ka sods ir reakcija jau uz izdarītu tiesību normu pārkāpumu, tajā ir ietverta preventīvā būtība. Soda piemērošana un izpilde nenoliedzami ir vērsta uz to, lai persona, kura ir izdarījusi tiesību normu pārkāpumu un saņēmusi sodu, neizdarītu to vēlreiz (sekundārā jeb speciālā prevencija³⁸). Minētā dēļ visas darbības, kas tiek

³⁴ Kronberga I. Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73.zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 185.-186.lpp.

³⁵ Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u.c., 1998, 239. lpp.

³⁶ Letonika. Pieejams: <http://tezaurs.lv/llvv/> [aplūkots 20.10.2016.]

³⁷ Tēzaurs. Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2017. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/sods> [aplūkots 20.10.2016.]

³⁸ Autore piezīme: *Sekundārā prevencija* – narkologa konsultācijas, izlīguma process, sociālās korekcijas un sociālās rehabilitācijas programmas, u.tml. Smiltēna A. Aktualitātes un nākotnes perspektīvas bērnu antisociālas uzvedības prevencijā. Pieejams: <http://ej.uz/ybqf> [aplūkots 20.10.2016.]

ietvertas attiecīgā soda izpildē, ir izvērtējamas attiecībā pret to mērķi, proti – vai soda izpildes process veicinās, lai konkrētā persona turpmāk atturētos no jaunu likuma pārkāpumu izdarīšanas, tai skaitā paša soda izpildes laika periodā. Piemēram, kriminālsodu izpildes tiesībās šo procesu dēvē par resocializāciju, kura ietvaros tiek veikta personas uzvedības korekcija un rehabilitācija. Soda piemērošana ir saistīta ar tā izpildes ietvaros veicamo prevenciju. Vienlaikus jāatzīmē, ka preventīvā komponente soda jēdzienā nav saskatīta vienmēr, vai arī preventīvās ietekmēšanas plānotais apjoms ir neliels. Piemēram, naudas soda izpildes saturā ir ļoti maza preventīvā komponente – vienīgais preventīvais efekts ir norādīt cilvēkam, ka noteiktā veidā rīkojoties, viņam tiek piemērots rīcībā esošo finanšu līdzekļu samazinājums. Ja naudas sods, piemēram, tiek piemērots personai par tiesību pārkāpumu, kam ir psiholoģiski, sociāli vai psihiatriski iemesli, šis ietekmēšanas līdzeklis nebūs efektīvs attiecībā pret likumpārkāpuma izdarīšanas cēloni, tāpēc pastāvēs risks, ka likuma pārkāpums notiks atkal. Proti, pārkāpuma cēloņiem neatbilstoša satura soda piemērošana izslēdz soda preventīvā efekta iespējamību. Vienlaikus šāds sods arī nebūs taisnīgs attiecībā pret tiesību normu pārkāpēju (netiks sniegts atbalsts) un citiem sabiedrības locekļiem, jo pēdējie nebūs pasargāti no jauna kaitējuma iespējas visos iespējamajos veidos. Piemēram, O.Hefe norāda³⁹, ka sodīšanas veids ir atkarīgs no sabiedrības vajadzībām konkrētajā laika posmā, bet sabiedrības vajadzības ir balstītas lietās (arī uzskatos, pastāvošajā morālē), kas šai sabiedrībai ir vērtīgas. Tādējādi ir vairāki iemesli, lai varētu izdarīt pieņēmumu, ka valstij ir pamats piemērot reakciju soda formā, ja ir pārkāptas normas - priekšraksti, kas ir saistoši visiem, ar priekšnosacījumu, ka sodam ir saturiski jābūt atbilstošam sabiedrības gaidām attiecībā pret drošību un arī pret taisnīgumu visām šajā procesā iesaistītajām pusēm.

Likumpārkāpumu prevencijas joma, vēl jo vairāk, noziedzīgu nodarījumu prevencija ir cieši saistīta ar tādu nozaru atziņām kā kriminoloģija un tiesību socioloģija. Piemēram, tikai skaidri apzinoties noziedzības stāvokli, struktūru, izplatību, attīstības tendences un tas attīstības noteicošos faktorus, kā arī antisociālu parādību attīstības iemeslus, ir iespējams modelēt, radīt, aprobēt un īstenot noziedzīgu nodarījumu prevencijas metodes un formas.⁴⁰ A.Vilks uzsver⁴¹, ka noziedzības novēršana (proti, noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas prevencija), faktiski ir sociālo procesu kontrole un to negatīvo seku novēršana, kas kopumā ir arī sociāla, ekonomiska un politiska rakstura problēma.

Tiesību socioloģija arī analizē tiesību normu un antisociālas uzvedības prevenciju, taču raugoties caur tiesiskās socializācijas prizmu, kuras ietvaros veidojas katra indivīda tiesiskā apziņa,

³⁹ Hefe O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009., 77.lpp.

⁴⁰ Kriminoloģija. A.Vilka, K.Ķipēnas zin. red. Rīga: Nordik, 2004, 18.lpp.

⁴¹ Ibid.

tiek apgūtas uzvedības un juridiskās kultūras normas. S.Osipova norāda⁴², ka tiesiskās socializācijas procesā cilvēks apgūst visas savas lomas tam paredzētā laikā. Šīs lomas atspoguļojas uz visām tiesību nozarēm – civiltiesībām, valsts tiesībām, krimināltiesībām. Viņa pauž, ka neraugoties uz to, ka sabiedrības, kā nosacīts cilvēku kopums, dzīvo vienā valstī, kur spēkā vieni uz tie paši sabiedriskās kopdzīves noteikumi, atsevišķu indivīdu socializācija atkarīga no piederības noteiktai sabiedrības daļai. Indivīda tiesiskās apziņas attīstība sabiedrībā sākas, pārņemot uzvedības modeļus un tiesisko uzvedību no vecākiem, ģimenes, dzīves veida noteiktā teritorijā, apkārt valdošajām vērtībām, kā arī no medijiem. Tādējādi socializāciju, kas vēlāk izpaužas personas tiesiskajā uzvedībā, ietekmē sociālo grupu juridiskā kultūra, kurā cilvēks pieaug un attīstās, kā arī iegūst informāciju un izglītību. Tā, piemēram, sasniedzot pilngadību, indivīda tiesiskās socializācijas procesam vajadzētu noslēgties, kas nozīmē, ka ir apgūtas visas nepieciešamās prasmes un zināšanas socializācijas procesā, lai veiksmīgi iekļautos sabiedrībā un pastāvētu tajā saskaņā ar tiesību normās noteikto kārtību. Minētais atspoguļojas arī Latvijas Republikā spēkā esošajās tiesību normās, piemēram, Civillikumā⁴³ 219.pantā noteikts, ka nepilngadība personām turpinās tik ilgi, kamēr tās sasniedz astoņpadsmit gadu vecumu. Vienlaikus tiek atrunāts, ka izņēmuma gadījumos un sevišķi svarīgu iemeslu dēļ, kad nepilngadīgā aizbildņi un tuvākie radnieki apliecina, ka viņš uzvedas nevainojami un spēj patstāvīgi aizsargāt un aizstāvēt savas tiesības un izpildīt savus pienākumus, nepilngadīgo var izsludināt par pilngadīgu arī pirms astoņpadsmit gadu vecuma sasniegšanas, bet ne agrāk, kamēr viņš sasniedzis pilnus sešpadsmit gadus. Papildus tam 220.pantā, tiek uzsvērts, ka par pilngadīgu uzskatāma persona, kas likumā paredzētajā kārtībā stājusies laulībā pirms astoņpadsmit gadu vecuma.⁴⁴

Savukārt Krimināllikuma 11.pants noteic, ka personu Latvijas Republikā var saukt pie kriminālatbildības pirms tā sasniegusi pilngadību, proti, 18 gadu vecumu, taču izdarot izņēmumu, ka kriminālatbildība var iestāties tikai tām nepilngadīgajām personām, kuras ir sasniegušas 14 gadu vecumu. Tādējādi tiek uzskatīts, ka indivīdam, sasniedzot šādu vecumu, būtu jābūt pietiekami nobriedušam un socializētam, lai apzinātos savas rīcības kaitīgās sekas. S.Osipova pauž⁴⁵, ka nepilngadīgas personas tiesiskās socializācijas līmenis nav pielīdzināms pilngadīgas personas līmenim, jo nepilngadīgajam piemīt atšķirīgs sociālais briedums, kas arī ir par iemeslu tam, ka pastāv atšķirīga attieksme attiecībā uz nepilngadīgajiem piemērojamiem sodu veidiem. Nepilngadīgās personas reālais (faktiskais) briedums ne vienmēr atbilst tai brieduma pakāpei, kādu

⁴² Osipova S., Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010,105.lpp.

⁴³ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [03.03.2018. red.]

⁴⁴ Skatīt arī: Osipova S., 2010, 107.lpp.

⁴⁵ Skatīt arī: Osipova S., 2010, 108.lpp.

sabiedrība (pieaugušie) konkrēta vecuma bērnam piešķir. Ļoti bieži ir situācijas, kurās nepilngadīgas personas izdara darbības, kas ir krimināli sodāmas šī brieduma neesamības dēļ. Proti nepieciešamajā kvalitātē netiek saprasti atļautie un vēlamie uzvedības modeļi noteiktās situācijās, nav pietiekamas prasmes noteiktu uzvedību sasaitīt ar iespējamām tās sekām, nav izpratnes par reālo pienākumu izpildes nepieciešamību un to neizpildes kaitīgajām sekām. Vienlaikus S.Osipova uzsvērusi⁴⁶, ka, lai gan tiesību normās ir precīzi definēti tiesiskās uzvedības modeļi, nav pamata uzskatīt, ka bērni, kas sasnieguši 14 gadus vecumu, to izprot tādā līmenī, lai prastu piemērot ikdienas dzīvē, tāpēc viņa ieteic izstrādāt tiesisko mehānismu, ar kura palīdzību nepilngadīgos būtu iespējams atbilstoši socializēt, izveidojot tiem prasībām atbilstošu tiesisko apziņu.

Ņemot vērā minēto, ir pamats **secināt**, ka prevencija, jeb likuma pārkāpuma novēršana, ir tiešā veidā saistīta ar soda un taisnīguma jēdzieniem. Pirmkārt, preventīvie pasākumi attīstāmi atbilstoši indivīdu grupu vajadzībām, tai skaitā briedumam, bet sods jau ir valsts reakcija uz jau notikušu tiesību pārkāpumu. Taču arī soda piemērošanas gadījumā prevencija paliek aktīva un veic savu būtisko lomu ikviena soda ietvarā (sekundārā prevencija). Taisnīga reakcija uz izdarīto ir tad, ja reakciju ietverošās darbības ir adekvātas ne vien izdarītajam likuma pārkāpumam, bet arī pārkāpēja personībai un tā izdarīšanas cēloņiem. Ja pārkāpumu izdarījušās personas briedums neatbilst vecumam, tas ir vērā ņemams faktors, lai pārskatītu valsts reakciju, jo citādi tā nebūs taisnīga ne vien pret tiesību normu pārkāpuma izdarītāju, bet arī pret sabiedrību, kas nebūs pasargāta pret jaunu pārkāpumu gadījumiem, jo to cēloņi nebūs novērsti.

1.2.Prevencija kā likumpārkāpuma novēršanas un taisnīguma nodrošināšanas metode

Pieņemot, ka preventīvie pasākumi un prevencijas sistēma kopumā attīstāma līdztekus sodu sistēmai, proti, balstoties uz noziedzības dinamikas, veidu un struktūras izpēti, ir pamats uzskatīt, ka metodēm prevencijas jomā ir jābūt atbilstošām vienlaikus vairākām vajadzībām – personām, kas izdarījušās tiesību normu pārkāpumus; personām, kuras cietušas no tiesību aizskāruma un kopējai sabiedrības drošībai. Lai gan prevencijas pasākumi un sodu sistēma attīstās savstarpēji mijiedarbojoties un pastāv sistēmā, kas vērsta uz vienu kopīgu mērķi, abi tie ir atšķirīgi savā izcelsmē. Tā, piemēram, noteikti soda veidi tiek ietverti konkrētas valsts krimināltiesiskajā regulējumā, atbilstoši valstī definētajai sodu politikai, bet prevencijas pasākumi attīstās atbilstīgi to iedalījumam, kas Eiropas Savienības valstīs šobrīd variē, lai gan tiek ieviests un īstenots uz vienādu principu pamata.⁴⁷ *Prevencijas pasākumu iedalījums* pēc mērķa grupas variē atkarībā no prevencijas pasākumu subjektiem (piem., prevencijas pasākumi nepilngadīgajiem, noteikta

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Skatīt arī: Ashworth A., Zedner L. Preventive Justice. Oxford: University Press, 2014, pp.7-10.

vecuma bērniem vai senioriem, cietušajiem); preventīvās intervences laika (pirms persona pieļāvusi antisociālu uzvedību – agrīnā prevencija vai primārā prevencija), preventīvie pasākumi soda izpildes laikā (sekundārā prevencija) vai preventīvie pasākumi, lai sniegtu atbalstu noziegumos cietušajiem un personām pēc kriminālsoda izpildes (terciārā prevencija). Prevencijas pasākumus var iedalīt arī pēc to īstenošanas brīža attiecībā uz sodu (vispārējā jeb ģenerālā prevencija un speciālā prevencija). Proti, vispārējās prevencijas pasākumi tiek īstenoti attiecībā uz personām, kuras ir vispārējā tiesiskā statusā – nav notiesātas par noziedzīgiem nodarījumiem; speciālā prevencija – attiecībā uz personām, kuras, sakarā ar spēkā esoša tiesas sprieduma vai prokurora priekšraksta par sodu izpildi, atrodas notiesātās personas statusā. Prevencijas pasākumu iedalījums vispārējā un speciālajā lielāko tiesu ir raksturīgs valstīm, kurās ir saglabājušās padomju tiesību tradīcijas, un šodienas prasības un izpratne par efektīviem preventīviem līdzekļiem un metodēm, šajā ietvarā nav realizējama efektīvi. Minētā dēļ, tālāk šajā darbā tiks analizētas prevencijas metodes, kas sevi praksē pierādījušas dažādās Eiropas valstīs un pēc to veida tiek iedalītas primārajā, sekundārajā un terciārajā prevencijā, tai skaitā preventīvie piespiedu līdzekļi, individuālā darbā un atjaunojošās justīcijas metodēs balstīti prevencijas modeļi un citi.

1.2.1. Preventīvie piespiedu līdzekļi kā prevencijas sistēmas pamats

Prevencijas sistēmas šobrīd Eiropā ir iespējams strukturēt pēc to plānošanas un realizācijas sistēmas. Atsevišķās valstīs⁴⁸ lielāko daļu preventīvā darba ietver speciāli šim nolūkam izveidotā preventīvo drošības līdzekļu sistēmā, kas pēc savas būtības ir plānota intervences sistēma vienas valsts ietvaros, lai reaģētu uz atsevišķu personu uzvedības noturīgiem riskiem pirms tiesību normu pārkāpuma, vai arī, lai novērstu sīkus pārkāpumus un sniegtu atbalstu no antisociālas uzvedības cietušajām personām. 2013.gadā autore, sadarbībā ar pētnieku komandu, veikusi pētījumu⁴⁹ “Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā”, kurā tika konstatēts, ka preventīvo piespiedu līdzekļu regulējuma ieviešanas iespēja pastāv arī Latvijā. Pētnieciskā darba ietvaros tika analizēta preventīvo līdzekļu sistēma vairākās valstīs – Igaunijā, Somijā, Apvienotajā Karalistē (Anglijā, Velsā, Skotijā un Ziemeļīrijā), kā arī Bulgārijā. Pētījumā tika identificēta valstu prakse, izmantojot šādu prevencijas konstrukcijas sistēmu un izstrādātas rekomendācijas Latvijai, ja tiktu pieņemts lēmums izveidot prevencijas sistēmu līdzīgā formā. Pētījuma ietvarā tika secināts, ka Latvijā prevencijas sistēma ir attīstījusies sadrumstaloti, pieņemot

⁴⁸ Kronberga I., Lešinska A., Litvins G. Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Rīga: Tieslietu ministrija, 2013. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_ministrija_imateriali_peti.pdf [aplūkots 20.01.2017.]

⁴⁹ Kronberga I., Lešinska A., Litvins G. Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Rīga: Tieslietu ministrija, 2013, 81.lpp. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_ministrija_imateriali_peti.pdf [aplūkots 20.01.2017.]

lēmumus viena resora ietvaros, un tai nav nedz vienota tiesiskā ietvara, nedz prakses izvērtējuma kopumā. Visaptverošas sistēmas trūkums ir radījis situāciju, kurā tiek atsevišķās institūcijās izstrādāti arvien jauni līdzekļi, kas mēdz nonākt pretrunā viens ar otru, jo ietverti ne vien dažādos normatīvos aktos, bet arī dažāda līmeņa regulējumos vienlaikus (piemēram, tiek izstrādātas jaunas politikas iniciatīvas – koncepcijas, stratēģijas, plāni, tiesību aktu projekti, bet netiek analizēts, vai ir iespējams pilnveidot jau spēkā esošos tiesību aktus). Pētījuma tapšanas brīdī tika izanalizētas visas prevencijas sistēmas pastāvošās komponentes Latvijā un secināts, ka paralēli tiek attīstītas piecas paralēlas iniciatīvas.⁵⁰ Pētījuma rezultātā tika ieteikts, turpinot tiesību normu jaunrades procesu prevencijas jomā, pieņemt lēmumus vienota tiesiskā regulējuma izveidei valstī, revidēt esošās tiesību normas un tikai tad veidot jaunus tiesiskos regulējumus, kas balstīti vienotā organizatoriskā struktūrā un uz vienotiem principiem.

Pētījuma rezultātā tika piedāvāts veidot atsevišķus preventīvos piespiedu līdzekļus, iedalot tos kategorijās:

- A. *Bērniem* (iespējams no 7 gadu vecuma, kas piemērojami uz laiku no 3 līdz 12 mēnešiem), gadījumos, ja:
- a) bērns ir izdarījis tādas darbības, kas būtu sodāmas saskaņā ar krimināltiesību normām, ja bērnam būtu 14 gadi;
 - b) ja bērna faktiskā uzvedība dod pamatu uzskatīt, ka turpinot uzvesties saskaņā ar līdzšinējo uzvedības modeli, bērns var nodarīt kaitējumu sev vai citām personām;
 - c) ja bērns izvairās no izglītības iestādes apmeklēšanas, vai izglītības iestādē uzvedas citiem traucējošā veidā.

Vienlaikus pētījumā tika konstatēts, ka preventīvie līdzekļi bērniem nav realizējami bez noteiktas atbalsta sistēmas (kaut vai minimālās) radīšanas, kurā ietverts atbalsts vecākiem bērnu audzināšanā vienotā apjomā Latvijas teritorijā. Līdzīgs preventīvais līdzeklis tiek lietots Anglijā un Velsā un tiek dēvēts par Bērna drošības rīkojumu.⁵¹ Bērna drošības rīkojums ir balstīts nevis uz aizliegumu vai sodu noteikšanu bērnam vai vecākiem, bet uz pozitīvu pienākumu noteikšanu, to kontroli un atbalstu. Bērnam tiek noteikti uzdevumi, kurus viņš sava vecuma vai brieduma dēļ spēj izpildīt pats, bez pieaugušo iejaukšanās. Turklāt šāds Bērna drošības rīkojums tiek izdots tikai kopā ar (bērna) Audzināšanas rīkojumu, kas attiecināms uz vecākiem.

- B. *Audzināšanas rīkojums* ir prevencijas metode, kā vecākus vai personas, kuras tos aizstāj, mobilizēt rīcībai bērna labākajās interesēs, ja bērna dzīvē iestājušās riska situācijas (*riska*

⁵⁰ Ibid, 82-84.lpp.

⁵¹ Kronberga I., Lešinska A., Litvins G., 2013, 85.lpp. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_ministrija_imateriali_peti.pdf [aplūkots 20.01.2017.]

situācija ir jebkuru tādu apstākļu iestāšanās, kas nav bērna dzīves ikdienas sastāvdaļa un ko bērns nevar viens pats atrisināt. Riska situācija var būt vecāku šķiršanās, preventīva līdzekļa piemērošana bērnam, tai skaitā izslēgšana no skolas, bērna sodīšana ar administratīvu sodu vai Krimināllikumā paredzētu sodu, nepilngadīgā ievietošana Sociālās korekcijas izglītības iestādē vai ieslodzījuma vietā un citi) vai uzvedības riski (*uzvedības riski* ir saistīti ar paša bērna uzvedības veidu – traucējošu uzvedību Izglītības iestādē, sabiedriskās vietās, atkarību izraisošu vielu lietošanu, datoratkarību, sociālo iemaņu trūkumu u.tml. Šīs ir situācijas, ko bērns pats var atrisināt). Riska situācijās bērns nonāk pieaugušo lēmumu rezultātā un pats nevar tās atrisināt, bet uzvedības riski ir paša bērna uzvedības modelis un lielākajā skaitā gadījumu bērns tos var ietekmēt arī pats.

C. *Ātrās reakcijas metodes* ir tādi preventīvas pasākumi, kuru piemērošana jāveic nekavējoties, jo pastāv augsts tiesību pārkāpuma risks. Pētījumā tika piedāvāts, ka tās būtu piemērojamas divos gadījumos – nosakot aizliegumu sazināties un tuvoties un, ja personai, kas rada draudus, jāliek nekavējoties atstāt mājokli vai citas telpas.

D. *Vispārējā kārtībā piemērojamas metodes*⁵² pēc analogijas ar Anglijas un Velsas pieredzi ir personai izdots Uzvedības kontroles rīkojums, kuru var izdot attiecībā uz personu, kura sasniegusi 14 gadu vecumu. Ja šāds rīkojums tiek pieņemts attiecībā uz personu, kas nav sasniegusi pilngadību, tad Anglijā un Velsā tiesnesis pieņem lēmumu par Audzināšanas rīkojuma pieņemšanu bērna vecākiem, vai personām, kas tos aizstāj.

Pētījuma secinājumos autore ieteica preventīvā darba modeli attīstīt uz starpinstitūciju sadarbības platformas, kas ļautu koncentrēt vienuviet dažādu iestāžu speciālistus un vienotu lēmumu pieņemšanas procesu. Tika ieteikts preventīvas darbu balstīt nevis uz pienākumu sadali starp institūcijām, bet to veikšanu, balstoties uz kopīgas valstī izveidotas un tiesību normās nostiprinātas primārās, sekundārās un terciārās preventīvas platformas.

Pamatojoties uz minēto autores (un līdzautoru) pētījumu 2013.gadā Latvijā tika izstrādāta Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepcija⁵³, kas paredzēja izstrādāt likumprojektu par preventīvajiem piespiedu līdzekļiem un citu ar koncepcijas īstenošanu saistīto normatīvo aktu projektus un tieslietu ministram līdz 2015.gada 1.februārim iesniegt tos noteiktā kārtībā Ministru kabinetā. Tika plānots, ka jaunais tiesiskais regulējums varētu stāties spēkā 2017.gadā, tāpēc, izstrādājot likumprojektu par preventīvajiem piespiedu līdzekļiem, tika noteikta kārtība, kādā

⁵²Kronberga I., Lešinska A., Litvins G., 2013, 89.lpp.

Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_ministrija_imateriali_peti.pdf [aplūkots 20.01.2017.]

⁵³ Par Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepciju. Ministru kabineta 2013.gada 4.jūnija rīkojums Nr. 232. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/109.10> [aplūkots 20.11.2016.]

pašvaldībām tiks piešķirti valsts budžeta līdzekļi koncepcijas īstenošanai 2017.gadā un turpmākajos gados. Tomēr tiesību akta projekta izstrāde izradījās pārāk liels izaicinājums, tāpēc darbs pie Preventīvo piespiedu līdzekļu likuma projekta tika apturēts un tālāk strukturēts trijos atsevišķos virzienos, proti, tiesiskā regulējuma izstrādei par starpinstitūciju sadarbību, vardarbības mazināšanai⁵⁴ un Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likuma⁵⁵ izstrādei.

Jāatzīmē, ka balstoties uz autores vadībā veiktā pētījuma “Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā” ieteikumiem un rezultātiem, tika ieviesta viena no pētījumā ieteiktajām *ātrās reakcijas metodēm* - izstrādāts un ieviests tiesiskais regulējums “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību”, kas noteic kārtību, kādā piemēro policijas lēmumu par nošķiršanu, ar ko uzliek par pienākumu personai, kas rada draudus mājoklī pastāvīgi dzīvojošai personai, atstāt mājokli, kur pastāvīgi dzīvo aizsargājamā persona, neatgriezties un neuzturēties minētajā mājoklī un tā tuvumā.⁵⁶ Lai ieviestu šo ātrās reakcijas metodi, tika izdarīti arī grozījumi vairākos citos tiesību aktos, tai skaitā grozījumi Civilprocesa likumā izveidota 30.5 nodaļa “Pagaidu aizsardzība pret vardarbību” un veikti grozījumi likuma “Par policiju” 12.pantā, kā arī likumā ietverts jauns 12.1 pants, kas regulē policijas tiesības pieņemt un izpildīt policijas lēmumu par vardarbīgās personas nošķiršanu no iespējamā upura vai upuriem. Papildus tam, tika veikti arī grozījumi Krimināllikuma 168.¹ pantā, kurā noteiktas nolēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšanas tiesiskās sekas. Tādējādi, stājoties spēkā šim tiesiskajam regulējumam, pirmo reizi Latvijā tika ieviests spēcīgs primārās un terciārās prevencijas instruments, kura mērķis novērst vardarbību – rīkoties pirms kaitīgo seku iestāšanās un novērst kaitīgas rīcības sekas (piemēram, emocionālā vardarbība).

Savukārt, Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likuma projekts⁵⁷ paredz:

- a) veicināt bērnu atturēšanos no pretlikumīgām darbībām, novērst riskus, veidot un nostiprināt bērnu vērtību orientāciju, mainīt bērna uzvedību un attieksmi pret sevi un apkārtējiem, kā arī veicināt bērnu iekļaušanu sabiedrībā;
- b) stiprināt bērna likumisko pārstāvju lomu bērnu antisociālas uzvedības prevencijā (turpmāk – prevencija);

⁵⁴ Skatīt arī: Feldmane E. Starpinstitucionālā sadarbība vardarbības un vardarbības risku novēršanai. Vardarbības upuru aizsardzības likums. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2017. Pieejams: http://www.lps.lv/uploads/docs_module/2017_11_p2.pdf [aplūkots 15.09.2017.]

⁵⁵ Likumprojekts “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums”. Pieejams: <http://ej.uz/msdt> [aplūkots 20.01.2017.]

⁵⁶ Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību: Ministru kabineta 2014.gada 25.marta noteikumi Nr.161. [15.01.2017. red]

⁵⁷ Autores piezīme: Detalizētāk par tiesību akta projekta nozīmi, būtību un citiem tiesību aktiem, kas noteic starpinstitūciju sadarbību, nākamajās nodaļās.

c) sekmēt efektīvu bērnu tiesību aizsardzības speciālistu sadarbības modeli bērna un viņa likumisko pārstāvju atbalstam.

Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likuma projektam un citām pēdējo gadu jaunajām iniciatīvām bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas jomā, autore detalizētāk pievērsīsies šā darba 5.nodaļā.

1.2.2. Individuālā darbā balstīts prevencijas modelis

Lai gan arī iepriekš aprakstītā metode neizslēdz individuālo darbu tiesību normu pārkāpumu prevencijā, tā ir koncentrēta gan uz organizatorisko risinājumu, gan individuālo darbu prevencijas ietvaros. Abas prevencijas veikšanas metodes viena otru papildina un neizslēdz. Individuālā darbā balstīts prevencijas modelis ir īstenojams preventīvajā darbā gan ar pilngadīgām, gan nepilngadīgām personām. Ņemot vērā šī pētījuma tematisko specifiku, tālāk minētie piemēri un definīcijas būs vairāk fokusētas uz bērniem, proti, personām, kas nav sasniegušas pilngadību. Bērnu pašu izdarīto likumpārkāpumu prevencija saturiski un metodiski ir ļoti cieši saistīta ar bērnu tiesību pārkāpumu prevenciju, jo ļoti bieži bērna deviantā, jeb antisociālā uzvedība ir sekas pirms tam notikušam bērnu tiesību pārkāpumam. Individuālā darbā balstītu prevencijas modeli var lietot abos gadījumos, gan tad, kad bērns vēl nav pārkāpis tiesību normās noteikto, bet viņa uzvedības modelis ir antisociāls un liecina, ka likumpārkāpums var notikt kuru katru brīdi, gan arī tajos gadījumos, kad bērns atrodas riska situācijā, kā arī jau izdarītu likuma pārkāpumu gadījumā.

Individuālo likumpārkāpumu prevenciju ar nepilngadīgajām personām, kam ir uzvedības riski, vai kuras atrodas riska situācijās, ir iespējams organizēt vairākās formās, divas no kurām tiks aplūkotas tuvāk – individuālās programmas un starpinstitūciju sadarbība.

Individuālās programmas pieeja raksturojas ar to, ka tā institūcija, kuras redzes lokā saskaņā ar tiesību normām nepilngadīgais nonāk, sastāda šim nepilngadīgajam programmu. Šādas institūcijas var būt gan (un ir šodien) Valsts policija⁵⁸, kas darbojas saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta trešo daļu, gan pašvaldības Sociālais dienests, kas darbojas saskaņā ar šā likuma 58.panta otro daļu un 2003.gada 3.jūnija Ministru kabineta noteikumiem Nr. 291 "Prašības sociālo pakalpojumu sniedzējiem". Šajā gadījumā ir noteikts, ka pašvaldības uzvedības sociālās korekcijas programmu izstrādā katram bērnam, kurš ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu un pirmstiesas izmeklēšanas laikā nav apcietināts; atzīts par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet sods nav saistīts ar brīvības atņemšanu; atbrīvots no kriminālatbildības; atbrīvots no ieslodzījuma vai soda izciešanas vietas; izdarījis Krimināllikumā paredzētās prettiesiskās darbības pirms 14 gadu vecuma sasniegšanas; vairāk nekā divas reizes izdarījis Administratīvo pārkāpumu

⁵⁸ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 19.06.1998. [01.09.2017. red.]

kodeksā paredzētās prettiesiskās darbības; ubago, klaiņo vai veic citas darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības. Taču individuālās programmas metodes piemērošanas risks ir tās realizācija vienas institūcijas ietvaros.⁵⁹ Minētā dēļ, un lai pastiprinātu individuālās programmas pieejas efektivitāti, to lieto starpinstitūciju modeļa ietvaros.

Starpinstitūciju modelis savukārt ietver sevī individuālās programmas modeli un ir uzskatāms par mērķtiecīgi organizētu bērnu noziedzības prevencijas (arī pret bērniem izdarītu noziedzīgu nodarījumu) sistēmu. Starpinstitūciju modelis⁶⁰ sastāv no vairākām savstarpēji saistītām komponentēm:

- a) starpinstitūciju sadarbības grupu izveide (divu līmeņu);
- b) risku un vajadzību novērtējuma sistēma (instruments);
- c) prevencijas pasākumu katalogs⁶¹ (ieskaitot sociālos, izglītības, veselības aprūpes pakalpojumus).

Starpinstitūciju sadarbības grupas tiek izveidotas lokālajā (pašvaldību, novadu) līmenī un vadības līmenī. Gan lokālajā, gan vadības līmenī tiek pārstāvētas institūcijas, kuras savu atsevišķo kompetenču (funkciju) ietvaros ir atbildīgas par darbu ar bērniem ar antisociālu uzvedību un tādiem, kuri pārkāpuši tiesību normās noteikto (izdarījuši administratīvus pārkāpumus vai noziedzīgus nodarījumus) vai kļuvuši par citu personu prettiesiskas rīcības upuriem. Atšķirības starp abām starpinstitūciju grupām ir to uzdevumos un tajās pārstāvēto speciālistu pienākumos. Tā, piemēram, vadības darba grupā tiek pārstāvētas vadošās nozaru amatpersonas, kuru pienākumos ir lokālo darba grupu darbības izvērtēšana, tiesību aktu aktualizācija, prioritāšu izvērtēšana, darba plānošana, bet lokālās grupās ietvertie speciālisti strādā ar konkrēta nepilngadīgā lietu. Tādējādi vadības grupā būs pārstāvētas, piemēram, šādas amatpersonas – Valsts policijas priekšnieks, Pašvaldību savienība, Sociālo dienestu asociācija, pašvaldību vadītāji un citi, bet lokālajā līmenī būs pārstāvēti konkrētās pašvaldības speciālisti – pašvaldības policija, Valsts policija, Valsts probācijas dienesta speciālists, sociālais darbinieks, ārsts, pedagogs un citi speciālisti, kuri apkopo savus profesionālos resursus darbam ar konkrētu bērnu. Katram nepilngadīgajam, kurš nonācis speciālistu redzes lokā, savā dzīves vietā tiek izvērtēti riski un no aktivitāšu kataloga tiek piedāvāti atbilstoši pasākumi, sociālie pakalpojumi (tiek izveidota individuāla atbalsta programma –

⁵⁹ Skatīt arī: Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: Fokusā likumpārkāpumu prevencija, Rīga: PROVIDUS, 2012, 98.-100.lpp.

Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 14.11. 2016.]

⁶⁰ Autores piezīme: *Starpinstitucionālās sadarbības mehānisms* ir līdzekļu kopums (arī starpinstitūciju darba grupa), riska un vajadzību novērtēšanas sistēma, aktivitāšu katalogs, kolēģu konsultācijas, attīstāmās prakses problēmu identificēšanai, risināšanai, resursu piesaistei, pieredzes apmaiņai un rezultātu izvērtēšanai.

⁶¹ Autores piezīme: *Prevencijas pasākums* - likumā noteikts pasākums, kuru var piemērot kā sociālās korekcijas līdzekli.

prevencijas pasākumu plāns⁶²), kurus bērns veic sadarbībā ar saviem vecākiem vai personām, kas tos aizvieto. Risku novērtējums tiek veikts gan bērnam, gan (nepieciešamības gadījumā) ģimenei un atbalsta programmā ietverami individualizēti pasākumi katram nepilngadīgajam.⁶³

Starpinstitūciju sadarbības grupa strādā trijos prevencijas līmeņos:

- a) primārajā⁶⁴, kur *primārā prevencija* ir vispārējie pasākumi, lai sekmētu sociālo taisnīgumu un vienlīdzīgas iespējas, kas identificētu un novērstu iespējamās noziedzības cēloņus un mazinātu sociālo atstumtību, piemēram, pasākumi vardarbības novēršanai, pirms tā ir notikusi;
- b) sekundārajā⁶⁵, kur *sekundārā prevencija* ir pasākumi, lai palīdzētu bērniem, kam identificēti sociālie riski, piemēram, tiem, kuru vecāki paši ir nonākuši grūtībās vai arī bērns nesaņem pienācīgu aprūpi (a); pasākumi, kas vērsti uz tūlītēju atbildi vardarbībai, piemēram, droša vieta, medicīniskā aprūpe, neatliekamā palīdzība vai fiziskas vai emocionālas palīdzības sniegšana tūlīt pēc kaitējuma nodarīšanas (b), kā arī pasākumi bērniem, kas izdarījuši likuma pārkāpumus, kas iesaistīti kriminālprocesā, kam tiek izpildīts kriminālsods;
- c) terciārajā⁶⁶, kur *terciārā prevencija* ir tādi pasākumu kompleksi, lai novērstu bērnu saskarsmi ar formālo justīcijas sistēmu (sodiem), un pasākumi recidīva novēršanai (a). Metodes, kas vērstas uz ilgtermiņa aprūpi, novēršot notikušas vardarbības sekas, tādas kā rehabilitācija un reintegrācija, mēģinājumi mazināt traumu un vardarbības sekas (b).

Likumpārkāpumu prevencija kopumā ir pasākumu kopums, lai novērstu viktimizāciju⁶⁷, novērstu notiekošus noziedzīgus nodarījumus un atturētu personas kopumā no noziedzīgu

⁶² Autore piezīme: *Prevencijas pasākumu plāns* – sociālās korekcijas pasākumu apkopojums, kas paredz pasākumus gan bērnam, gan vecākiem, gan arī valsts un pašvaldību institūcijām, ja tām ir jāveic kāda darbība bērna interešu vārdā.

⁶³ Kronberga I., Sīle S. Kā radīt bērna attīstībai labvēlīgu vidi? Rīga: Providus, 2015, 10.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3066/original/Buklets.pdf?1445507479 [aplūkots 22.12.2016.]

⁶⁴ Autore piezīme: Primārās prevencijas jēdziens ir definēts arī UNICEF, Juvenile Justice, Innocenti Digest dokumentā. Pieejams: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest3e.pdf> [aplūkots 22.12.2016.] un World Health Organisation. World Report on Violence and Health - Summary, (Geneva 2002). Pieejams: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 22.12.2016.], kā arī Vadlīnijās nepilngadīgo noziedzības novēršanai (Riadas vadlīnijas). Pieņemtas 14.12.1990. [15.02.2017. red.]

⁶⁵ Autore piezīme: Sekundārās prevencijas jēdziens formulēts arī UNICEF, Juvenile Justice, Innocenti Digest dokumentā. Pieejams: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest3e.pdf> [aplūkots 22.12.2016.] un World Health Organisation. World Report on Violence and Health - Summary, (Geneva 2002). Pieejams: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 22.12.2016.]

⁶⁶ Autore piezīme: Terciārās prevencijas jēdziens arī formulēts UNICEF, Juvenile Justice, Innocenti Digest dokumentā. Pieejams: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest3e.pdf> [aplūkots 22.12.2017.] un World Health Organisation. World Report on Violence and Health - Summary, (Geneva 2002). Pieejams: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 22.12.2017.]

⁶⁷ Autore piezīme: Viktimizācija ir atkārtota kļūšana par noziedzīga nodarījuma upuri. Viktimizāciju pēti viktimoloģija, kas ir viena no kriminoloģijas apakšnozarēm. Skatīt arī: Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u.c., 1998, 297. lpp.

nodarījumu izdarīšanas. Prevencija ir īpašs pasākumu kopums, lai mazinātu noziedzību, īstenotu tiesību normās noteiktos uzvedības modeļus un uzturētu justīcijas sistēmas⁶⁸ autoritāti. Bērnu un jauniešu justīcijas ietvaros visbūtiskākais prevencijas mērķis ir darīt visu iespējamo, lai nepieļautu bērna konfliktu ar likumu, bet, ja konflikts ar likumu tomēr ir noticis, darīt visu, lai bērns nesaskartos ar justīcijas formālo pusi. Justīcijas sistēma kopumā ir veidota no tiesību aktiem, izstrādātajām politikām, vadlīnijām, iestāžu sistēmas, to speciālistiem un tiesību piemērošanas sistēmas. Atsevišķi tiek izdalīta bērnu un jauniešu justīcijas sistēma (angļu val. – *Juvenile Justice system*), kas tiek definēta, ievērojot bērnu un jauniešu speciālo tiesisko statusu, kas izriet no šo personu loka nepilngadības (vecuma) un brieduma. Vadoties no minētajiem vispārīgajiem prevencijas uzdevumiem un justīcijas jēdziena, tiek atvasināti trīs bērnu un jauniešu justīcijā lietojami prevencijas apakšveidi, kas tiek iedalīti pēc katram no tiem izvirzāmajiem specifiskajiem uzdevumiem. Proti:

- a) *primārā prevencija* ir pasākumu kopums, lai būtu iespējams izvairīties no tiesību normu pārkāpuma plašākā nozīmē. Primārā prevencija ir veicama nepilngadīgās personas – bērna vai jaunieša – dzīves vietā, izglītības iestādē, ģimenē, jauniešu centrā un citās vietās, kas ir bērna ikdienas gaitu sastāvdaļa. Klasiskā izpratnē primārās prevencijas pasākumi nav jāveic tiesību aizsardzības iestādēm. Pēc būtības primārās prevencijas jomā atbildīgie ir bērna vecāki un ģimene, kas tiek uzskatīts par pirmo un svarīgāko instrumentu bērna uzskatu, vērtību, cieņpilnu attiecību veidošanā. Ž.Zarmatēns ir uzsvēris, ka tādiem faktoriem kā skolas apmeklējums, dalība sabiedriskos pasākumos, ir būtiska preventīva nozīme un īpaši pusaudža vecumā tas samazina risku, ka bērni iesaistīsies noziedzīgās darbībās, tomēr ir svarīgi uzsvērt ģimenes lomu bērnu uzvedības risku mazināšanā;⁶⁹
- b) *sekundārās prevencijas* pasākumos tiek iesaistīti nepilngadīgie, kuri jau ir pārkāpuši tiesību normās noteikto. Faktiski sekundārās prevencijas pasākumu kopums ir vērsts uz to, lai jau konstatētā nevēlamā uzvedība neturpinātos nākotnē. Šis prevencijas veids attiecas uz bērniem un jauniešiem, kuri ir iesaistīti kriminālprocesā, kuriem piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, bērniem, kuri jau atrodas tiesību aizsardzības iestāžu redzes lokā un tiem nav piemērots sods tikai tāpēc, ka viņi nav sasnieguši atbildības piemērošanas

⁶⁸ Autore piezīme: Bērnu un jauniešu justīcijas sistēma definēta arī Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators. New York: United Nations, United Nations Office on Drugs and Crime, 2008. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-55616_ebook.pdf [aplūkots 22.12.2017.]

⁶⁹ Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: Fokusā likumpārkāpumu prevencija, Rīga: PROVIDUS, 2012. 105.lpp. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 16.11.2014.]

vecumu (piemēram, Latvijā bērni līdz 11 gadu vecumam), kā arī bērniem, kuriem piemērots administratīvs sods par administratīvu pārkāpumu vai kriminālsods par noziedzīgu nodarījumu. Sekundārās prevencijas metodes pēc būtības ir sarežģītākas un atšķiras gan pēc satura, gan apjoma un mērķiem no primārās prevencijas pasākumiem, jo tiek piemērotas nepilngadīgajiem ar augstiem uzvedības riskiem. Pie sekundārās prevencijas pasākumiem pieskaitāmi visi preventīvie pasākumi, kas tiek īstenoti ar nepilngadīgajiem notiesātajiem ieslodzījuma vietās, izglītības korekcijas iestādēs, Valsts probācijas dienestā. Faktiski visas resocializācijas aktivitātes, ieskaitot to plānošanu un realizēšanu, ir sekundārās prevencijas pasākumi. Jāņem vērā, ka sekundārās prevencijas pasākumi ir īstenojami arī ar bērniem un jauniešiem, kam piemēroti administratīvie sodi vai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi;

- c) *terciārā prevencija* ir mērķtiecīgi plānotu pasākumu kopums, lai izvairītos no atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas un atkārtotas kļūšanas par noziedzīga nodarījuma upuri. Tādējādi terciārajai prevencijai ir šķietami divi pretēji darbības virzieni, no kuriem viens vērsts uz personas vajadzībām, kam jau izpildīts sods par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, bet otrs vērsts uz noziegumos cietušo personu rehabilitāciju, kas saistās ar noziedzīgā nodarījuma izraisītā kaitējuma seku mazināšanu. Ja sekundārā prevencija ir plānojama paredzamā laika periodā, tad terciārā prevencija ir saistāma ar nenoteiktu laika posmu, kas ir individuāli atkarīgs no katra cilvēka reintegrācijas spējas (vēlēšanās) sabiedrībā, vietējā sabiedrībā esošajiem resursiem un citiem apstākļiem, vai no nodarītā kaitējuma smaguma. Ņemot vērā šos faktorus, nav iespējams pilnībā noteikt, ka terciārās prevencijas pasākumi vienmēr būs veiksmīgi, jo, piemēram, ne visas ar noziedzīgo nodarījumu radītās kaitīgās sekas būs novēršamas, var būt tāds kaitējums veselībai, kas prasīs personas aprūpi visa mūža ilgumā. Līdzīgi ir attiecībā uz personām, kas pēc soda izpildes, piemēram, ieslodzījumā, tiek integrētas sabiedrībā – ja persona nevēlēsies, vai nebūs motivēta mācīties, strādāt, terciārās prevencijas pasākumi var nebūt iespējami vispār. Tieši minētā faktora dēļ ļoti lielu nozīmi iegūst primārās prevencijas pasākumi, jo tieši tie neļauj iestāties kaitīgajām sekām, vai neļauj nepilngadīgajam nonākt pie kriminālsodāmas uzvedības modeļa. Arī izmaksu ziņā primārās prevencijas pasākumi, jo sevišķi agrīnā bērnu antisociālas uzvedības prevencija, ir vislētākie. Sekundārās prevencijas pasākumi ir būtiski

dārgāki, jo atšķiras intervences saturs, bet visdārgākie pasākumi ir tieši terciārās prevencijas jomā.⁷⁰

Tiesību normu pārkāpumu novēršanai ir jābūt sistēmiskai pieejai vienotas justīcijas sistēmas ietvarā. Taču kā to panākt, ja izpratne par justīcijas sistēma mērķiem, principiem un metodēm variē, atkarībā no sabiedrības tiesību realizācijas pieredzes. Vadoties no minētajiem apsvērumiem, mainās arī izpratne par prevencijas metodi kā tādu, tāpēc tālāk darbā autore aplūkos tiesību normu pārkāpumu prevencijas iespējamus veidus, izmaiņas un ieguvumus, raugoties cauri atjaunojošās justīcijas vērtībām un metodēm.

1.2.3. Atjaunojošā justīcijā balstīts prevencijas modelis

*Atjaunojošās justīcijas*⁷¹ metode pasaulē ir salīdzinoši jauna, tās pirmsākumi variē atkarībā gan no valsts, kur tā tiek lietota praksē, gan tiesisko attiecību veida, kuru ietvaros atjaunojošās justīcijas metodes tiek lietotas. Minētā dēļ gan teorētiķu vidū, gan praksē tiek lietotas ne vien atšķirīgas definīcijas, bet arī atšķirīgas atjaunojošās justīcijas izpratnes. Šajā pētījumā tiek lietots jēdziens “*Atjaunojošā justīcija*”, balstoties uz apsvērumu, ka justīcijas jēdziens jau tika skaidrots šī pētījuma iepriekšējā nodaļā, noteicot, ka justīcija ir sistēma, kas veidota no tiesību aktiem, izstrādātajām politikām, vadlīnijām, iestāžu sistēmas, to speciālistiem un tiesību piemērošanas sistēmas, kā arī no pētījumiem par šī kopuma darbību noteiktā nozarē. Tādējādi *atjaunojošā justīcija* ir mērķtiecīgi organizēta justīcijas sistēma, lai efektīvākajā veidā atjaunotu ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu izjaukto taisnīgumu, kas bijis noteikts tiesību normu regulējuma ietvaros. Taisnīgums atjaunojams sabiedrībai, cietušajam un arī pašam tiesību normu pārkāpējam. Atsevišķas atjaunojošās justīcijas metodes tiek lietotas arī Latvijā.

Atjaunojošās justīcijas metodēm Eiropas Savienības valstu tiesību attīstības un realizācijas praksē tiek piešķirta arvien būtiskāka loma bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā, kā arī bērnu tiesību pārkāpumu prevencijā. Ņemot vērā šo tendenci, ir pamats uzskatīt, ka atjaunojošās justīcijas fenomens ir aplūkojams šajā pētījumā detalizētāk. Tāpēc zemāk tiks aplūkotas

⁷⁰ Skatīt arī: Wihofen H. Review of “Punishment and Social Structure,” By George Rusche and Otto Kirchheimer. 25 Wash. U. L. Q. 144 (1939). Pieejams: http://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol25/iss1/11 [aplūkots 2016.gada 15.novembrī].

⁷¹ Autore piezīme: Atjaunojošā justīcija (*angļu val. - Restorative Justice*) – ir reakcijas veids uz krimināltiesībās noteikto uzvedības normu pārkāpumiem, sabalansējot sabiedrības, cietušā un tiesību normu pārkāpēja vajadzības. Atjaunojošā justīcija ir konfliktu risināšanas koncepcija, kas vēl atrodas attīstības stadijā, tāpēc par šo fenomenu ir atšķirīgi uzskati dažādās valstīs, un starp šiem uzskatiem ne vienmēr izdodas rast kopsaucēju. Tā, piemēram, nav vienotas pieejas pat par pašu terminu “atjaunojošā justīcija”. Lai gan pamatā vērtības, uz kurām balstīta atjaunojošā justīcija, pamatā ir nemainīgas, taču pašas atjaunojošās justīcijas koncepcijas definējums variē atkarībā no mērķa, kam attiecīgās metodes tiek lietotas. Proti, vienlaikus tiek lietoti šobrīd šādi jēdzieni “sabiedriskā justīcija”, “piedošanas process”, “pozitīvā justīcija”, “attiecību justīcija”, “sakārtojošā justīcija”, “sabiedrības justīcija”, “taisnīguma atjaunošana”, kā arī atjaunojošā justīcija. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=R> [aplūkots 25.12.2016.]

atjaunojošās justīcijas metodes, to izcelsme, būtība un to lietošana *bērnu un jauniešu justīcijā*⁷², tai skaitā arī noziedzīgu nodarījumu prevencijā, kā arī aplūkotas divas dažādas teorētiskās pieejas atjaunojošās justīcijas jomā, ap kurām pēdējos gadu desmitos notikušas visspraigākās teorētiku un praktiķu diskusijas. Tiks analizētas Latvijā pastāvošās atjaunojošās justīcijas metodes un to ietekme uz bērnu un jauniešu justīciju.

Katrā valstī, kur tiek realizēta atjaunojošās justīcijas pieeja, ir savs stāsts par šī fenomena rašanos. Tiek uzskatīts, ka atjaunojošās justīcijas pirmsākumi meklējami Ziemeļamerikas indiāņu kultūrā, kur tie izpaudās miera apļu formā, lai risinātu sarunas ciltī vai starp ciltīm par svarīgiem izdzīvošanas jautājumiem. Citi uzskata, ka šīs metodes pirmsākumi rodami Austrālijā un Jaunzēlandē, pēdējā no kurām tiek uzskatīta mūsdienās par atjaunojošās justīcijas metožu šūpuli. Taču Eiropā par šo metodi vairāk sāka runāt pēc H.Zehra (*Howard Zehr*) grāmatas “Mainot lēcas: Jauns skats uz noziegumu un justīciju”⁷³ iznākšanas. Pamatojoties uz H.Zehra formulēto⁷⁴, pastāv divi sistēmiska rakstura veidojumi – retributīvā un atjaunojošā justīcija. Retributīvā justīcija fokusējas uz tiesību normas pārkāpumu, vainīgās personas noskaidrošanu un tās saukšanu pie atbildības, bet atjaunojošā justīcija koncentrējas uz citiem jautājumiem, proti, kāds kaitējums ir nodarīts, kuram tas ir nodarīts un kādi ir iespējamie ceļi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanai, novēršanai, mazināšanai. Tiek uzsvērts⁷⁵, ka atjaunojošās justīcijas centrā ir nevis konkrētas tiesību normas pārkāpums un sods, bet konflikts, kas radies tiesību normu pārkāpuma rezultātā. Vadoties no minētajiem apsvērumiem, tiek izvērtētas un modelētas metodes, proti, atjaunojošās justīcijas metodes, ar kurām atjaunot ar noziedzīgo nodarījumu izjaukto taisnīgumu, bet retributīvajā justīcijā citas metodes – kā noskaidrot un sodīt vainīgo.

Sekojošiem apsvērumiem, tiesību literatūrā⁷⁶ atspoguļojas viedoklis, ka retributīvās justīcijas metožu pielietošanas gadījumā valsts ar savām institūcijām un procedūrām, “piesavinās konfliktu” un pēc noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā aizdomās turamās personas noskaidrošanas sākas valsts

⁷² Autore piezīme: *Bērnu un jauniešu justīcijas sistēma (angļu val.- Juvenile Justice System)* – ir bērnu un jauniešu noziedzības novēršanas plašākas sistēmas komponente. Tā sevī ietver gan tiesu iestādes, kas iztiesā lietas un pieņem lēmumus konkrētā lietā, gan prokuratūru, policiju, advokatūru, probāciju un kriminālsodu izpildes institūcijas. Bērnu un jauniešu justīcijas sistēma strādā ciešā sadarbībā ar veselības, izglītības, sociālās aprūpes un labklājības, kā arī ar nevalstiskajām organizācijām un tādām organizācijām, kas sniedz atbalstu cietušajiem un noziedzīgu nodarījumu lieciniekiem. Šajā pētījumā jēdziens “Bērnu un jauniešu justīcija” tiks lietots kā “Juvenile Justice” jēdziens. Skatīt: Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Council of Europe, Committee of Ministers. Available: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3 [aplūkots 12.01.2017.]

⁷³ Zehr H. *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale, PA, Herald Press, 1990.

⁷⁴ *Ibid*, p. 18.

⁷⁵ *Ibid*, p. 54.

⁷⁶ Skatīt arī: Dunkel F., Grzywa-Holten J., Horsfield P. *Restorative justice and mediation in penal matters. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*, Vol.2. Forum Verlag Godesberg: 2015, p.621.

institūciju “cīņa” ar tiesību normu pārkāpēju, bet cietušais paliek sekundārs. Par konflikta piesavināšanos rakstījis arī Nils Kristi⁷⁷ atzīstot, ka jāveido sociālas sistēmas, kuru ietvaros sabiedrības iekšienē nebūs tiesību monopolizēt konfliktu, jo, monopolizējot konfliktu, nav iespējams ar to tikt galā, lai pietiekami efektīvi realizētu justīcijas mērķus. Ņemot vērā, ka konflikts (tiesību normu pārkāpums) rodas sabiedrībā, tas skar visus sabiedrības locekļus, kam arī jāiesaistās šī konflikta risināšanā. Īpaši šis apsvērums tiek attiecināts uz personām, kas cietušas noziedzīgos nodarījumos. Viņš norāda, ka “konflikta piesavināšanās” noved pie tā, ka sabiedrība un tai skaitā cietušais un likuma pārkāpējs faktiski tiek atstumti no atbildības uzņemšanās par savu dzīvi, kas kalpo nevis kā noziedzības novēršanas metode, bet gan sniedz pretēju un bezpersonisku efektu. H.Zehrs uzsver⁷⁸, ka nav pamata uzskatīt atjaunojošās justīcijas sistēmu par kaut ko jau izveidotu un noslēgtu sistēmu, šī pieeja vēl tikai veidojas. Tās sākums meklējams pagājušā gadsimta 70-tajos gados, un izveidojies, balstoties no dažādu cilvēku meklējumiem pēc alternatīvas justīcijas sistēmas, bet pati atjaunojošās justīcijas teorija formējusies praksei pa pēdām un turpina vēl šobrīd attīstīties. H.Zehrs salīdzina atjaunojošās justīcijas attīstības praksi ar upi, kura kļūst spēcīgāka ar katru savu jauno pieteku, kas ir tās piemērošanas prakse dažādās valstīs. Viņš norāda⁷⁹, ka, piemēram, ģimeņu jeb grupu konferences metode ir attīstījusies Jaunzēlandē, Maori ciltī, lai risinātu konfliktus starp cilts vai vienas ģimenes locekļiem; no Kanādas Ziemeļiem ir nākuši sodu piemērošanas apļi, kuros vēsturiski apvienojušies cilts vecākie, lai vienotos par labāko rīcību ar kādu no kopienas locekļiem, kas pārkāpis cilšu likumus; no Navaijo miera tiesām un Āfrikas robežu tiesībām, līdz Indo-Pakistānas vēsturiskajām tiesībām. H.Zehrs uzsver⁸⁰, ka visur pasaulē, neatkarīgi no atjaunojošās justīcijas izcelsmes vietas, vēsturiskā konteksta un reliģiskās piederības, formālo jeb retributīvo justīciju no atjaunojošās justīcijas atšķir tās mērķi un metodes. Retributīvā justīcija uzdod jautājumus formāli – kurš likums ir pārkāpts, kurš ir vainīgs un kā vainīgo sodīt? Bet atjaunojošā justīcija uzdod citus jautājumus – kas notika, kurš ir cietis, ko mēs varam katrs darīt, lai notikūšo vērstu par labu un atjaunotu taisnīgumu. H.Zehrs secina, ka atjaunojošā justīcija liek mums mainīt nevis mūsu brilles, ar kurām raugāmies pasaulē, bet jautājumus, ko viens otram uzdodam, risinot notikušas problēmas.

Tādējādi, H.Zehrs ir formulējis sešus jautājumus, kas uzdodami atjaunojošās justīcijas procesā, proti:

⁷⁷ Christie N. Conflict as property. *British Journal of Criminology*, 17 (1), 1977. Pieejams: <https://static1.squarespace.com/static/5033029a84ae7fae2e6a0a98/t/50efa90ae4b02cdfa2b2cfa6/1357883658343/Conflicts-as-Property-by-Nils-Christie.full.pdf> [aplūkots 11.01.2017.]

⁷⁸ Zehr H. *The little book of Restorative Justice*. Delaware: Good Books, NY, 2014, p. 62.

⁷⁹ Zehr H., 2014, p. 64.

⁸⁰ *Ibid*, p. 65.

- 1) Kuram ir nodarīts pāri?
- 2) Kādas vajadzības ir tiem, kam nodarīts pāri?
- 3) Kurš ir atbildīgs par pāridarījuma sekas novēršanu?
- 4) Kādu iemeslu dēļ pāridarījums notika?
- 5) Kuri cilvēki ir iesaistīti šajā situācijā?
- 6) Kāds būtu vislabākais veids, lai iekļautu visas personas procesā, kuras ir bijušas jebkādā veidā saistītas ar šo nodarījumu, ar mērķi vērst notikušo par labu un nepieļaut šāda notikuma atkārtosanos?⁸¹

Pamatojoties uz nosauktajiem jautājumiem, ir iespējams formulēt šīs pieejas preventīvo būtību. Pirmā jautājuma fokuss tiek vērsts uz cietušo (vai cietušajiem). Atbildot uz šo jautājumu, parasti tiek noskaidroti ne tikai konkrēti cietušie, bet arī personas, kurām pastarpināti nodarīts kaitējums. Piemēram, vairāki konkrēti cietuši no laupīšanas uzbrukuma un kaimiņu bērni, kas to nejauši redzējuši, ir faktiski cietuši katrs savā veidā. No nodarītā kaitējuma veida tiek atvasinātas vajadzības, lai atjaunotu taisnīgumu tiem, kas bija tieši vai netieši cietuši. Piemēram, aplaupītajam ir nepieciešams atgūt materiālas vērtības, kas tika prettiesiski atsavinātas un atgūt pašvērtību uz apkārtējo vidi (ielu, rajonu), ka viņu tur vairs neaplaupīs, līdzīgi arī noziedzīgā nodarījuma nejaušajiem aculieciniekiem, kaimiņu bērniem.

Atjaunojošā justīcijā sods pastāv, taču tas nav pašmērķis. Tāpēc trešajā jautājumā, kurš ir atbildīgs par pāridarījuma sekas novēršanu, atbilde nozīmē atbildības uzņemšanos par sekām, nevis norādi uz personu, kurai primāri piemērojams sods. Atbildot uz šo jautājumu, jāsniedz atbilde par kaitējuma apjomu, kaitējuma novēršanas veidu un laiku. Ja persona, kas nodarījusi kaitējumu, uzņemas atbildību, un apņemas to novērst, tad sodam kā tādām var arī nebūt atvēlēta vieta konkrētā gadījuma risināšanā. Būtisks un preventīvs ir ceturtais jautājums par notikušā kaitējuma cēloņiem, jo tas ir visciešākajā veidā saistīts ar atbildēm uz piekto un sesto jautājumu. Notikušā cēloņu noskaidrošana ir pamats tam, lai varētu izslēgt kaitīgās sekas nākotnē un garantēt, ka kaut kas līdzīgs nākotnē vairs neatkārtosies. Pie tam, šajā gadījumā tiek pievērsta uzmanība darbībām divos virzienos, gan tam, ko darīt, lai konkrētais cilvēks neizdarītu jaunu likumpārkāpumu un kaitējumu, gan arī lai konkrētajā apkārtnē nekas līdzīgs neatkārtotos.

Atbildot uz sesto jautājumu, tiek apzinātas visas personas, kuras jebkādā veidā ar savu statusu vai prasmēm un spējām varētu veicināt, ka jauns kaitējums netiek izdarīts, kā arī tās personas, kuras bija likumpārkāpēja vai cietušā, vai liecinieka statusā iesaistītas notiekošajā. Šis jautājums ir būtisks, jo parāda to, ka par notikušu kaitējumu zināmu atbildības daļu uzņemas katrs, proti,

⁸¹ Zehr H., 2014, p. 41.

likumpārkāpējs uzņemas kaitējuma novēršanu cietušajam un arī, iespējams, pakļaujas kādiem citiem noteikumiem, ko viņam izvirza sabiedrības pārstāvji, cietušais realizē savas tiesības uz taisnīgu situācijas risinājumu, bet liecinieki gūst sabiedrības atbalstu un ticību tam, ka notikušais neatkārtosies, bet sabiedrība uzņemas līdzatbildību par notiekošo kopumā, par to, kas notiek vispār ar viņiem pašiem un viņu dzīves apkaimē, kā arī gūst sajūtu, ka viņu lēmumi ir svarīgi, ka viņi var ietekmēt ar viņiem notiekošo, ne tikai pasīvi nolūkoties citu pieņemtos lēmumos.

Atjaunojošās justīcijas metodes nosacīti var iedalīt trīs lielās grupās:

- a) Sarunu un vienošanās pasākumi (cietušā un likumpārkāpēja mediācija, ģimenes konferences, grupu konferences);
- b) Atjaunojošās justīcijas elementus saturošas programmas, kas vērstas uz nodarītā kaitējuma mazināšanu cietušajam, vai jaunu prasmju attīstīšanu personai ar antisociālu uzvedību vai personai, kura jau pārkāpusi likumu, un citi preventīvie pasākumi;
- c) Atsevišķas aktivitātes piemērota soda ietvaros. Piemēram, personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un tai tiek izpildīts kriminālsods brīvības atņemšanas soda veidā, ir iespēja soda izpildes laikā piedalīties izlīgumā ar cietušo. Šādos gadījumos pats izlīguma fakts var neatstāt juridiskas sekas uz kriminālsoda izpildes gaitu vai ilgumu, tomēr šādam pasākumam soda ietvaros var būt labvēlīga ietekme uz cietušo.

Apvienoto Nāciju Organizācijas rokasgrāmātā⁸² nodalītas septiņas atsevišķas atjaunojošās justīcijas pieejas, kuras pielietojamas visās kriminālprocesa stadijās, tai skaitā pirmstiesas procesā (policijā un prokuratūrā); tiesā (lietas iztiesāšanas gaitā) un kriminālsoda izpildes procesā (tai skaitā kā alternatīva ieslodzījumam, aizstājot ar atjaunojošās justīcijas pasākumiem daļu no ieslodzījuma vai tā laikā, vai arī kopā ar sodu, kas nav saistīts ar brīvības atņemšanu).⁸³

Tiek izdalītas šādas atjaunojošās justīcijas pasākumu pamata kategorijas:

- a) *likumpārkāpēja un cietušā mediācija vai izlīgums*

Šī ir viena no visplašāk piemērojamām metodēm, kas tiek piemērota dažādās Eiropas un pasaules valstīs un ir uzskatāma kā viena no pirmajām atjaunojošās justīcijas praksēm, kas tikušas ieviestas Eiropā. Šī metode ieviesta, lai nodrošinātu cietušā tiesības uz kaitējuma atlīdzinājumu, vienlaikus saucot pie likumā noteiktās atbildības personu, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Tiek uzskatīts⁸⁴, ka šī atjaunojošās justīcijas metode ir ne vien mērķtiecīgākā, bet arī viena no visefektīvākajām, jo tās ietvaros likuma pārkāpējs un cietušais tiek personīgi un var paust viens

⁸² Handbook of Restorative Justice Programs. Vienna: United Nations, Office on Drugs and Crime, 2006. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf [aplūkots 12.01.2017.]

⁸³ Ibid, p.14.

⁸⁴ Handbook of Restorative Justice Programs. Vienna: United Nations, Office on Drugs and Crime, 2006, p. 24.

otram savu pieredzi un sajūtas, kas saistās ar notikušo tiesību pārkāpumu, kā arī paust apņemšanos kaitīgo sekū mazināšanai. Šāda veida izlīguma gadījumos sekas var būt dažādas likuma pārkāpējam, jo var būt gadījumi, ka šāds izlīguma (mediācijas) fakts var kalpot par pamatu cita soda veida piemērošanai, vai jau piemērotā soda mīkstināšanai, taču attiecībā uz cietušo šai personai ir jāveic savas saistības visos gadījumos. Šāda prakse kopš 2005.gada pastāv arī Latvijā, kad, pamatojoties uz Valsts probācijas dienesta likuma⁸⁵ 13.pantu, tika uzsākts izlīgums kriminālprocesā ar starpnieka palīdzību. Tiesiskais regulējums paredz, ka Valsts probācijas dienests nodrošina iespēju cietušajam un personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, brīvprātīgi iesaistīties izlīgumā ar starpnieka palīdzību. Savukārt 2007.gada 4.decembra Ministru kabineta noteikumos Nr.825 “Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību”⁸⁶ regulēta kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību sabiedrības un ģimenes grupu konferences. Lai puses varētu iesaistīties izlīguma procesā ar starpnieku, ir jāpastāv trim noteikumiem, proti, noziedzīgā nodarījuma izdarītājam ir jāatzīst sava vaina, abām pusēm ir labprātīgi jāpiekrīt tikties, abām iesaistītajām pusēm ir jājūtas drošībā, iesaistoties izlīguma procesā. Šai metodei ir preventīvs raksturs vairākās nozīmēs – personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, tas palīdz apzināties kaitīgās rīcības sekas, bet cietušajam, saņemot kaitējuma atlīdzinājumu un emocionālo atbalstu, gūt emocionālo atbalstu un sajūtu, ka attiecībā uz notikušo ir atjaunots taisnīgums;

b) soda piemērošanas aplī

Soda piemērošanas aplī savu popularitāti vēsturiski guvuši Kanādas Ziemeļos. Soda piemērošanas apļos piedalās tiesnesis, advokāts, prokurors, policijas pārstāvis, cietušais, likuma pārkāpējs un viņu ģimenes locekļi, kā arī vietējās sabiedrības pārstāvji. Šajos apļos nevar piedalīties tie likuma pārkāpēji, kuri savu vainu neatzīst vai apstrīd to. Starp apļa pārstāvjiem notiek diskusija, kuras mērķis ir vienoties par veidu, kā atrisināt radušos konfliktu, ņemot vērā konkrētos apstākļus, vienlaikus ņemot vērā vajadzību aizsargāt sabiedrību, piepildīt cietušā vajadzības, piemērot atbilstošu rehabilitāciju un sodu personai, kas pārkāpusi likuma nosacījumus. Tiek uzskatīts, ka kopumā soda piemērošanas aplī pēc būtības ne ar ko neatšķiras no formālā tiesas procesa, jo tajā, klātesot visām tradicionālajām pusēm, tiek pieņemti lēmumi, kādi tiktu pieņemti tiesas zālē. Šiem soda piemērošanas aplīem tomēr ir viena būtiska atšķirība no formālā tiesas procesa, kam ir preventīvs raksturs, proti, tie veicina sabiedrības līdzdalību lēmumu pieņemšanā un veicina to, ka sabiedrība uzņemas atbildību par savā apkārtnē un ar līdzilvēkiem notiekošo.

⁸⁵ Valsts probācijas dienesta likums: LV likums. Pieņemts 18.12.2003. [25.03.2018. red.]

⁸⁶ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību: Ministru kabineta 2007.gada 4.decembra noteikumi Nr.825. Latvijas Vēstnesis, 2007.gada 7.decembris. Nr. 197. [03.04.2017. red.]

Minētais faktors vienlaikus kalpo arī par pamatu tam, lai apņemšanās no likuma pārkāpēja puses un kaitējuma atlīdzināšanas cietušai pusei tiešām praksē tiktu realizēta. Lai šādus soda piemērošanas apļus realizētu Kanādas kopienās, kur tādi tiek praktizēti, tiek izveidota speciālas Sabiedriskās justīcijas komitejas, kurās kopā ar sabiedrības pārstāvjiem tiek deleģēti tiesību aizsardzības institūciju pārstāvji. Sodīšanas apļu preventīvais ieguldījums ir salīdzināms ar starpinstitūciju sadarbības modeli bērnu un jauniešu likumpārkāpumu, antisociālas uzvedības un bērnu tiesību pārkāpumu prevencijas īstenošanai. Metode paredz, ka starpinstitūciju vidē tiek pieņemti lēmumi, kuri Sabiedriskās justīcijas komitejās nonāk gan no skolām, gan policijas, gan no prokuratūras vai citām iestādēm. Atšķirība ir tajā, ka lēmumi Sabiedriskās justīcijas komitejās tiek pieņemti visos prevencijas līmeņos, gan gadījumos, kad notikusi tikai antisociāla uzvedība no bērna puses, gan emocionālas vardarbības gadījumi ģimenēs, gan arī noziedzīgi nodarījumi. Tomēr noziedzīgu nodarījumu gadījumā lēmumus var pieņemt arī tiesa, uzsākot uzreiz formālo tiesas procedūru, tas notiek tiesnesim atzīstot, ka lieta pēc savas būtības neatbilst izskatīšanai Sabiedriskās justīcijas komitejā, vai arī var būt gadījumi, kad Sabiedriskās justīcijas komitejas lēmumus apstiprina tiesnesis, vai arī atceļ tos.

Sodīšanas aplis kā metode ir konstruēts no četrām tā stadijām, kur pirmajā tiek pieņemts lēmums, vai konkrētā lieta vispār ir izskatāma sodīšanas aplī, vai arī tā ir skatāma tiesā. Otrkārt, tiek veikts pušu sagatavošanas darbs iesaistei apļa procesā, tiek skaidroti nosacījumi, ka notiks pats sodīšanas aplis. Tikai tad tiek organizēts sarunu process, proti, pats aplis, tikšanās klātienē, bet ceturtnā stadija dod iespēju apļa dalībniekiem un Sabiedriskās justīcijas komitejai pārliecināties, ka vienošanās, kas panāktas sanāksmes laikā, patiešām tiek pildītas un, ja netiek, tad pieņemt lēmumus, kas veicinātu taisnīguma atjaunošanu;

c) miera apļi

Miera apļi ir metode, kuru atjaunojošās justīcijas speciālisti nošķir no likumpārkāpēja un cietušo mediācijas, kā arī no (izlīguma) konferences. Vērtējot šo metodi kontekstā ar jau aprakstītajām atjaunojošās justīcijas metodēm, jāatzīmē, ka tā būvēta uz ļoti līdzīgiem realizācijas principiem, taču atšķiras ar atsevišķām metodes detaļām, kuras tad arī ir noteicošās, lai miera apļus izvēlētos konkrētu mērķu sasniegšanai. Miera apļi ir atjaunojošās justīcijas metode, lai rastu efektīvu atbildi notikušajam likuma pārkāpumam, atjaunotu tiesisko līdzsvaru un nodrošinātu drošību ikvienam sabiedrības dalībniekam. Mērķis sasniedzams kopdarbībā ar personām, kuras

jebkādā veidā ir skāris noziedzīgais nodarījums vai cits likuma pārkāpums, kuras izdarījušas noziedzīgu nodarījumu vai cietušas no tā, vai kuras dzīvo vietā, kur likuma pārkāpums noticis.⁸⁷

Miera apļu ideja sakņojas apsvērumā, ka noziedzīgs nodarījums vai cits likuma pārkāpums ir saistīts ar kaitējuma nodarīšanu ne tikai konkrētām personām, bet arī plašākai sabiedrībai, tai skaitā cietušās personas ģimenes locekļiem, paziņām un draugiem, kā arī sabiedrības kopdzīves noteikumu autoritātei, līdz ar to arī plašākam cilvēku lokam, kuri nav pat netieši iesaistīti konkrētajā tiesību normu pārkāpumā. Miera apļis ir metode, kas strādā ar konfliktu, kas radies likuma normu pārkāpuma gadījumā, kā arī nodarīto kaitējumu cietušajiem, tā tuviniekiem un draugiem, kā arī plašākai sabiedrībai, kuras pašāvēība uz likumu kā pieņemtu uzvedības normu un drošību notikušā rezultātā ir iedragāta. Tiek uzskatīts, ka miera apļu pirmsākumi meklējami Ziemeļamerikas pamatiedzīvotāju konfliktu risināšanas tradīcijās gan patreizējā Kanādas, gan Amerikas Savienoto Valstu teritorijās. Attīstoties šai vēsturiskajai metodei līdz mūsdienām, tā ieguvusi arī savu formālo identitāti. Proti, vadoties no nepieciešamības miera apļos pieņemtos lēmumus padarīt saistošus personām, šajā procesā tiek iesaistīti tiesneši, prokurori un advokāti. Miera apļi ir uzskatāmi par soda piemērošanas apļu izcelsmes formu, un minētais nozīmē, ka miera apļi kā metode nav domāti tikai konkrēta likuma pārkāpuma analīzei un vienošanās panākšanai par piemērojamo sodu, vai likuma pārkāpējam uzliekamajiem pienākumiem, bet arī tādu konfliktu risināšanai, kas vēl nav kādas formālas rakstītas tiesību normas pārkāpums. Tādējādi ir iespējams **secināt**, ka miera apļis ir preventīvo pasākumu kopums, kam ir uzdevums risināt konfliktu, tai skaitā tādu, kas radies no tiesību normu pārkāpumiem, bet vienlaikus tā galvenais mērķis nav soda izvēle un piemērošana, bet prevencija (tai skaitā konflikta risināšana).

Vienlaikus miera apļa metode ir arī atšķirīga no mediācijas kriminālprocesā (Latvijā – valsts probācijas dienesta veiktais izlīgums ar starpnieku kriminālprocesā) un civilprocesā, un no konferences metodes, par kuru runa būs zemāk. Miera apļi atšķirībā no mediācijas procesa tiek iesaistīts plašāks personu loks, piemēram, likumpārkāpēja un cietušā tuvinieki un paziņas, sabiedrības pārstāvji un arī tiesībsargājošo institūciju speciālisti.

Būtiskākās atšķirības starp mediāciju, konferences metodi un apļiem (tai skaitā soda piemērošanas un miera) ir šādas:

- a) pasākums tiek plānots un īstenots noteiktas ceremonijas veidā rituāla veidā. Ceremonijai šajā gadījumā ir nozīme, uzsākot sarunu apļi un noslēdzot to. Miera apļa sākumā tā dalībnieki vienojas par to, ka ikviens tiks uzklauts nepārtraucot otru; kad kāds no dalībniekiem runā,

⁸⁷ Fellegi B., Szego D. Handbook for Facilitating Peacemaking Circles. Brussels: Foresee Research Group. P-T Muhely, 2013. 12.lpp. Pieejams: http://euforumrj.org/assets/upload/peacemaking_circle_handbook.pdf [aplūkots 10.01.2017]

- pārējie klausās un nesarunājas; runā tikai tas dalībnieks, kuram rokās nonāk “runas priekšmets”. *Runas priekšmets (angļu val. – talking piece)* – var būt gandrīz jebkāds neitrāls priekšmets, tai skaitā koka zariņš, kāds neliels roku darba darinājums vai vienkāršs lietišķās mākslas priekšmets. Runas priekšmetam aplī ir būtiska disciplinējoša loma, jo pirmais to tur rokās viens no diviem apļa vadītājiem, runājot par apļa norises noteikumiem. Aplī visi klusē un klausās, bet runāt drīkst tikai tas cilvēks, kuram rokās ir runas priekšmets. Apļa noteikumi ir vērsti uz to, lai sarunu rezultāts aplī būtu virzīts uz iepriekš formulēto mērķi un atrisinātu konfliktu. Apļa sarunas organizācijas forma veicina to, ka tajā iesaistītās personas, to uzmanība un koncentrēšanās, ir pilnībā vērsta uz to, kas notiek aplī – uz sarunu;
- b) apļa formāts ļauj veidot īpaši dinamisku domapmaiņas vidi dialogu formātā. Aplis atšķiras no mediācijas un konferences metodes ar to, ka viens no apļa turētājiem uzdod jautājumu (piemēram: Kas notika, kāpēc mēs esam šeit?) uz kuru ir jāsniedz atbilde ikvienam, kas atrodas aplī. Tādējādi, tiek panākts, ka tiek uzklauts ikviens apļa dalībnieks, kā arī ikvienam tiek dota identiska iespēja paust savu viedokli;
 - c) plašākas sabiedrības un tiesību aizsardzības institūciju pārstāvju iesaiste, iespēju robežās Lēmumu pieņemšana aplī notiek balstoties uz iekļaujošiem principiem. Maz ir iespēju, ka ikviens apļa dalībnieks gala rezultātā būs pilnībā apmierināts ar pieņemto lēmumu, taču ikviens, piedaloties aplī, noteikti būs sniedzis savu ieguldījumu lēmuma tapšanas gaitā. Katram iesaistītajam aplī ir iespēja uzņemties savu atbildības daļu par notikušo likuma pārkāpumu vai konfliktu, kas tiek risināts;
 - d) iespēja potenciālajiem apļa dalībniekiem vienoties par sarunas norises kārtību, vērtībām un diskusijas īpašajiem nosacījumiem;
 - e) apļa turētāja loma atšķiras no mediatora un konferences vadītāja lomas. Parasti ir divi apļa turētāji;
 - f) lēmums, kas tiek pieņemts apļa noslēgumā, ir tāds, par kuru vienojas visi klātesošie, ne vien atsevišķas personas.⁸⁸

Abu veidu apļu metodes piemērošanai ir liels preventīvais potenciāls. Metodes veiksmes atslēga ir sarunas organizācijas forma, kam ir iekļaujošs raksturs. Sarunas noslēgumā ir iespējams panākt vienošanos vai lēmumu, par kuru ir izteikušās visas iesaistītās puses. Minētais nozīmē, ka persona, kas ir kādam nodarījusi kaitējumu, izdarījusi likuma pārkāpumu vai uzvedusies veidā, kas var kaitēt pašai personai vai citiem, ir apņēmusies veikt noteiktas darbības konkrētu cilvēku

⁸⁸ Törzs E. Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies. Pieejams: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf [aplūkots 12.01.2017.]

klātbūtnē. Tādēļ metodei un tās rezultātam ir preventīvais potenciāls, jo katrs, kurš piedalījies aplī, tādā vai citā veidā varēs uzzināt, sekot pieņemtā lēmuma izpildei. Virknē valstu līdzīga metode tiek izmantota darbā ar bērniem un jauniešiem, kuriem ir konstatēti antisociālas uzvedības riski vai tiem, kas jau izdarījuši tiesību normu pārkāpumus. Metode ir lietojama gan skolās un citās izglītības iestādēs, gan arī tiesību aizsardzības institūciju praksē. Lai šo metodi īstenotu, nepieciešami apmācīti apļa turētāji, kuriem ir praktiska un teorētiska līmeņa zināšanas atjaunojošās justīcijas metodēs.

d) konferences metode

Konferences (jeb izlīguma konferences) metode ir radusies nedaudz vēlāk kā mediācijas metodes, tāpēc par šo metodi Eiropas kontekstā ir iespējams runāt par pēdējām desmitgadēm. Šo metodi šobrīd plaši lieto valstīs, kuras pieder Angļu – Sakšu tiesību sistēmai, kā arī daudzās ziemeļvalstīs. Šī metode tiek lietota, lai risinātu konfliktus starp sabiedrības pārstāvjiem, kas ir radušies noziedzīgu nodarījumu rezultātā, kā arī ārpus krimināltiesiskām attiecībām – iestādēs, kurās uzturas bērni un jaunieši. Jāpiebilst, ka konferences metode tiešām ir guvusi lielāku pielietojumu bērnu un jauniešu justīcijā, kā arī antisociālas uzvedības novēršanā bērniem, tomēr metode tiek piemērota arī gadījumos, ja iesaistāmi tikai pieaugušie.

Konferences metodes rašanās brīdis tiek datēts ar 1989. gadu, kad Jaunzēlandē, Maori ciltī, tikusi fiksēta (aprakstīta un oficiāli nostiprināta) Ģimeņu grupu konferences metode. Tieši šis brīdis tiek pieminēts kā konferences metodes sākums konfliktu risināšanai, kas izriet no krimināllietām. Metode tika atzīta par piemērojamu tieši bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā un izdarīto pārkāpumu seku novēršanā, jo šajā laikā Jaunzēlandē starp nepilngadīgajiem, kas bija pārkāpuši likumu, bija liels Maori cilts nepilngadīgo īpatsvars. Šobrīd Jaunzēlandē konferences metode ir pilnībā regulēta krimināltiesību normu sistēmā, uzliekot pienākumu katrā gadījumā, kad noziedzīgu nodarījumu ir izdarījis nepilngadīgais, organizēt konferences un tikai tad lemt par formālās justīcijas metožu piemērošanu. Turklāt konferences metodes pielietošanas joma neierobežojas tikai ar krimināltiesiskiem risinājumiem, tā tikpat veiksmīgi tiek pielietota citas jomās – skolās, darba vietās, pašvaldībās. Austrālijā konferences metode tika ieviesta pagājušā gadsimta 90-tajos gados, bet šodien tā tiek plaši lietota arī Eiropā – Anglijā un Velsā, Ziemeļīrijā, Beļģijā, Nīderlandē un Norvēģijā.⁸⁹

Konferences metodei šobrīd nav konkrētas definīcijas, tās organizācijas formas variē, atkarībā no mērķa, kam tā tiek lietota. Tāpēc vienlaikus pastāv – izlīguma konferences, policijas

⁸⁹ Törzs E. Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies, p.22. Pieejams: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf [aplūkots 12.01.2017.]

konferences (organizē policijas darbinieki), ģimeņu grupu konferences. Konferences metode tiek definēta ar aprakstošu metodi, taču tās rezultātā ir sarežģīti nošķirt atjaunojošās justīcijas metodes. Tā, piemēram, šobrīd pastāv vismaz trīs konferences definīcijas, kuru kopīgās komponentes norāda uz šādām konferences metodes pazīmēm:

- konference ir atjaunojošās justīcijas process, kuras ietvaros konferences koordinators veicina, ka vienotā sanāksmē tiek no noziedzīga nodarījuma cietušais un persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, viņu tuvinieki, draugi un atbalstītāji. Konferencē piedalās arī sociālais darbinieks, pušu advokāti, policijas darbinieki, pašvaldības pārstāvji. Minētās personas kopējā sanāksmē nonāk pie lēmuma par veidiem, kuros novērst noziedzīgā nodarījuma sekas.⁹⁰
- Atjaunojošo konferenci koordinē neatkarīgs moderators, tā tiek veidota kā mērķtiecīgs iekļaujošs process, kā rezultātā tiek radīti apstākļi, lai varētu sanākt kopā cietušais, likumpārkāpējs un viņu atbalsta personas, ar mērķi rast sociāli konstruktīvu risinājumu noziedzīgā nodarījuma radītajām problēmām un kaitīgajām sekām.⁹¹
- Konference ir process, kas tiek organizēts klātienē tikšanās veidā starp likumpārkāpēju un cietušo, ar vienu vai vairākiem mediatoriem vai koordinatoriem, iekļaujot konferencē vienu vai vairākus cietušā vai likumpārkāpēja atbalstītājus.⁹²

Definēta un saprotama procesa apraksta trūkuma dēļ, konferences metode tiek pielietota praksē ļoti dažādos formātos, kas pamatā atkarīgs no konferences sasaukšanas mērķa. Nenoteiktības faktors vienlaikus vērtējams gan pozitīvi, gan kritiski. Pozitīvi vērtējams, ka strikta ietvara klātbūtne vienlaikus noteic šāda veida pasākuma elastību, atbilstīgi risināmā konflikta raksturam, dalībniekiem un vietai. Vienlaikus kritiku izpelnās šīs metodes patstāvība, jo tā praktiski neatšķiras no aplū metodes, ja uz konferenci sanāk ierobežots skaits cilvēku, turklāt tiek kritizēta arī konferences specifiskā īpašība – ka metode ļauj apspriest problēmu plašākā lokā, nekā aplū metode, atzīmējot lēmumu virspusību šādā gadījumā. Konferencē cietušajam nav obligāti jāpiedalās, var piedalīties arī cietušā pārstāvji, līdz ar to atsevišķi atjaunojošās justīcijas specialisti norāda, ka bez cietušā dalības nav iespējams atjaunot taisnīgumu, tāpēc konference nav vispār atjaunojošās justīcijas metode. Konferences metodes aizstāvībai ir vairāki argumenti, viens no kuriem – ka šī metode ir jālieto tās radīšanas sākotnējiem specifiskiem mērķiem, proti – noziedzīgu nodarījumu

⁹⁰ Zinsstag E., Teunkens M., Pali B. Conferencing: A way forward for restorative justice in Europe. Leuven: European Forum for Restorative Justice, 2011, pp. 37.-52. Pieejams: http://euforumrj.org/assets/upload/Final_report_conferencing_revised_version_June_2012.pdf [aplūkots 11.01.2017.]

⁹¹ Walgrave L. Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship. London: Routledge, 2012, pp. 44.-46.

⁹² Shapland J., Robinson G., Sorsby A. Restorative justice in practice: evaluating what works for victims and offenders. London: Routledge, 2011, p.42.

un vispār tiesību normu pārkāpumu prevencijas veikšanai sabiedrībā. Acīmredzot konferences metode mazāk nekā miera vai sodīšanas aplī ir piemērota krimināltiesiskās attiecībās vai mediācijas vietā, lai panāktu izlīgumu starp likuma pārkāpēju un cietušo konkrētā kriminālprocesā. Konferences metode var būt ļoti veiksmīga sīku konfliktu risināšanai skolas vidē vai vienošanās panākšanai starp iedzīvotājiem vienas pašvaldības ietvaros par būtiskiem vai strīdīgiem jautājumiem, kam, neapšaubāmi, arī ir preventīva nozīme, jo netiek pieļauta konflikta attīstība, kas var novest pie tiesību normu pārkāpuma un personu tiesību aizskāruma.

Tādējādi ir iespējams **secināt**, ka *konference* ir konfliktu un likumpārkāpumu prevencijas metode, kas īpaši efektīvi lietojama darbā ar bērniem un jauniešiem, kam ir antisociālas uzvedības riski, vai kuri ir izdarījuši sīkus likuma pārkāpumus. Krimināltiesisko attiecību regulēšanas jomā metode piemērojama tikai tad, ja tā ietverta specifiskā krimināltiesiskajā regulējumā.

- e) *Atjaunojošās justīcijas programmas* bērniem un jauniešiem ar antisociālu uzvedību un tiem, kas pārkāpuši tiesību normās noteiktos uzvedības modeļus.

Jau iepriekš minēts, ka daudzu valstu jurisdikcijās atjaunojošās justīcijas metodes visvairāk tiek lietotas darbā ar bērniem un jauniem cilvēkiem, kuriem ir uzvedības traucējumi, antisociāla uzvedība, vai kuri izdarījuši tiesību normu pārkāpumus. Viennozīmīgi ir arī tas, ka atjaunojošās justīcijas metodes visvairāk noderīgas tieši darbam prevencijas jomā, turklāt tās lietojamas gan pieaugušajiem, gan bērniem un jauniešiem (pilngadīgajiem un nepilngadīgajiem). Iepriekš aprakstītas atjaunojošās justīcijas metodes neizsmel šīs pieejas potenciālu, bez tām vēl ir iespējams attīstīt šāda veida programmas, kuras var lietot ārpus noteiktas atjaunojošās justīcijas metodes – mediācijas, apliem, konferencēm.

Atjaunojošās justīcijas programmas tiek lietotas kā nepilngadīgo personu *novirzīšanas metodes*⁹³ no formālās justīcijas. Novirzīšanas metodes (*angļu val. – diversion methods*) piemērošanas gadījumā konfliktā ar likumu nonākuša bērna vai jaunieša lieta tiek skatīta kontekstā ar iespējām piemērot nepilngadīgajam alternatīvus pasākumus krimināltiesībās noteiktajiem sodiem. Nepilngadīgā lietu ir iespējams novirzīt nost no kriminālprocesā noteiktās kārtības uz alternatīviem risinājumiem tikai ar nepilngadīgās personas vecāku piekrišanu. Pēc bērna novirzīšanas no kriminālprocesā paredzētiem risinājumiem uz alternatīviem pasākumiem, nepilngadīgajai personai var piemērot atjaunojošās justīcijas programmas. Formālā justīcija šajā gadījumā ir attiecīgajā krimināllikumā un kriminālprocesa tiesību normās paredzētie procesi un to rezultāti, kas parasti noslēdzas ar šajās tiesību normās paredzētu seku iestāšanos. Novirzot

⁹³ Skatīt arī: United Nations Office on Drugs and Crime. Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators. New York: United Nations, 2008. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-55616_ebook.pdf [aplūkots 12.01.2017.]

nepilngadīgo personu no kriminālprocesa ir iespējams panākt, ka tiek novērstas ar likuma pārkāpumu izdarītās kaitīgās sekas, tiek apturēta nepilngadīgā antisociālā uzvedība un panāktas reālas, pozitīvas un iekļaujošas izmaiņas attiecībā uz nepilngadīgās personas izglītību, attiecībās ar ģimeni un sabiedrību. Virknē valstu šādas programmas tiek veidotas, balstoties uz atjaunojošās justīcijas un bērnu *līdzdalības principiem*.⁹⁴ Praktiskie pasākumi, kuri tiek piemēroti jauniešiem un bērniem citās valstīs ir līdzīgi kā Latvijā – nosacīta notiesāšana, atliekot soda izpildi nepilngadīgajiem, kas izdarījuši kriminālpārkāpumus vai mazāk smagus noziegumus, sabiedriskie darbi bērniem un citi audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi.

Tā, piemēram, Anglijā un Velsā tiek piemērota *nepilngadīgo likumpārkāpēju apspriede*, kuru iniciē policija vai tiesa gadījumos, ja nepilngadīgais ir izdarījis maznozīmīgu pārkāpumu vai noziedzīgu nodarījumu pirmo reizi. *Nepilngadīgo likumpārkāpēju apspriede (angļu val. - youth offenders panels)* ir atjaunojošās justīcijas ārpus tiesas programma, kuras uzdevums ir veicināt kaitējuma atlīdzinājumu cietušajai personai un nepilngadīgā likumpārkāpēja resocializāciju sabiedrībā, nepielietojot kriminālprocesā noteiktās procedūras un krimināltiesību normās noteiktos sodus. Lēmumi nepilngadīgo likumpārkāpēju apspriedē tiek pieņemti par bērniem vecumā no 10 līdz 17 gadiem. Apspriedē piedalās divi no vietējās sabiedrības izvēlēti un iepriekš apmācīti cilvēki, viens no kuriem ir šīs sanāksmes priekšsēdētājs, bet otrs - kāda no bērnu tiesību subjektiem (skolas, sociālais dienests, mediācijas dienests un citi) pārstāvis. Apspriedē piedalās pats nepilngadīgais, viņa vecāki vai personas, kas tos aizstāj. Cietušais, ja tāds ir, apspriedē piedalās tikai tad, ja tam pats piekrīt. Apspriedē piedalās arī persona vai personas, kam nepilngadīgais uzticas, ja šo lomu nevar uzņemties jebkurš no bērna vecākiem vai ģimenes locekļiem, jo bērns tam nepiekrīt. Apspriedē tiek pieņemti lēmumi par uzdevumiem, kas nepilngadīgajam jāizpilda saistībā ar diviem mērķiem, lai viņš (vai viņa) neizdarītu jaunus likuma pārkāpumus, iegūtu sociālās prasmes un izglītību, kā arī, ja iespējams, uzlabotu attiecības ar saviem vecākiem, ģimenes un sabiedrības locekļiem, kā arī atlīdzinātu kaitējumu cietušajiem, ja tādi ir. Gadījumos, kad nepilngadīgais nepilda apspriedē pieņemto lēmumu un atkārtoti pārkāpj likumā noteikto uzvedības modeli, viņam jātiekas obligāti ar cietušo un jāskaidro sava uzvedība, kā arī kaitējuma atlīdzināšanas kārtība un apjoms, taču atkārtotu pārkāpumu gadījumā apspriede vairs nenotiek iepriekš aprakstītajā formātā, bet tiesā, saskaņā ar kuras lēmumu nepilngadīgajai personai var būt piemērots kāds no soda veidiem, ko paredz krimināltiesību normas.⁹⁵

⁹⁴ Skatīt arī: Liefwaard T., Rap S., Bolsher A. Can anyone hear me? Participation of children in juvenile justice: a manual on how to make European Juvenile Justice systems child-friendly. Brussels: Published by the International Juvenile Justice Observatory, 2016. Pieejams: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/43481> [aplūkots 12.11.2017.]

⁹⁵ Skatīt arī: Handbook of Restorative Justice Programms. Vienna: United Nations, Office on Drugs and Crime, 2006. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf [aplūkots 12.01.2017.]

Viedokļi speciālistu vidū par to, kas ir un, kas nav atjaunojošās justīcijas programmas, variē: vieni uzskata, ka atjaunojošās justīcijas programmas nevar būt tādas, kas līdzinās sodam vai tiek pieņemtas kriminālprocesa īstenošanas rezultātā, noteicot, ka lēmumam, kas tiek pieņemts kriminālprocesā nevar būt taisnīgumu atjaunojošs raksturs, jo tas pieņemts formālās justīcijas, nevis atjaunojošās justīcijas ietvaros (piemēram, H.Zehrs⁹⁶). Mūsdienās, kad justīcijas sistēmas ļoti strauji attīstās, pateicoties starptautiskai sadarbībai un aktīvai domapmaiņai nozares speciālistu vidū, tādām viedoklim nepievienojas B.Galavejs⁹⁷ (*Burt Galaway*) un B.Fellegi⁹⁸ (*Borbala Fellegi*). Tas, vai attiecīgam lēmumam, neatkarīgi no tā pieņemšanas vietas (tiesā vai ārpus tiesas apspriedē) var būt atjaunojošs raksturs, tiek nosacīts, vadoties no pieņemamā lēmuma satura un atbilstības cietušā un likumpārkāpēja vajadzībām, nodarītā kaitējuma smagumam, nevis vietas, kur tas tiek pieņemts. Minētā dēļ, ir pamats uzskatīt, ka arī tā saucamās formālās, jeb tradicionālās justīcijas ietvaros, var pieņemt lēmumus, kas balstīti uz atjaunojošās justīcijas principiem. Atjaunojošās justīcijas saistībā valda uzskatu dažādība, tāpēc nepilngadīgajiem likuma pārkāpējiem piemērojamo atjaunojošās justīcijas programmu ir patiesi daudz un tās visas savstarpēji atšķiras. Tomēr tām saglabājas kopīgi mērķi – atjaunot taisnīguma līdzsvaru, kas tika izjaukts ar likuma pārkāpumu, nepieļaut likuma pārkāpumu un kaitējuma nodarīšanu personām un sabiedrībai kopumā, bet, ja tāds radies, tad maksimāli efektīvā un iekļaujošā veidā novērst šo kaitējumu un panākt, ka tas neatkārtojas nākotnē.⁹⁹

Tomēr iepriekš minētie apsvērumi ir un paliek balstīti *atjaunojošās justīcijas* fenomena praktiskajās izpausmēs, sākot no šo metožu izcelsmes un noslēdzot ar pastāvošajām, dažādu valstu pieredzē balstītām pieredzēm mūsdienās. Vai atjaunojošai justīcijai ir atrodama vieta pašā justīcijas sistēmā un citu zinātņu vidū, jautājums paliek atklāts. Tāpat kā debates par to, vai retributīvā justīcija, kas tiek asociēta ar valstu krimināltiesību sistēmām un kriminālprocesu normatīvo ietvaru, ir patiešām pretēja sistēma atjaunojošās justīcijas sistēmai, kas tiek uzteikta dēļ tās mērķtiecīguma un neformālisma, kā arī dēļ efektivitātes noziedzīgā nodarījuma rezultātā izraisītā konflikta risināšanā.

Hovards Zehrs kas pamatoti ir uzskatāms par vienu no atjaunojošās justīcijas sistēmas pamatlicējiem un veiksmīgākajiem teorētiķiem, kopš 1990.gada, kad iznāca viņa pirmā grāmata

⁹⁶ Zehr H., 2014, pp.70-73.

⁹⁷ Galaway B. Evaluating Restorative Community Justice Programs. Denver: The Colorado Forum on Community and Restorative Justice, 1998. pp. 12.

⁹⁸ Fellegi B. Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe. Leuven: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2003, p.34.

⁹⁹ Kronberga I., Sīle S. Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Kopsavilkums. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2890/original/keeping_lv.pdf?1427962796 [aplūkots 15.01.2017.]

par atjaunojošo justīciju¹⁰⁰, jau 2014.gadā¹⁰¹ ir mainījis savu nostāju par to, ka pastāv krasa atšķirība starp kriminālās justīcijas retributīvo ietvaru un vairāk atjaunojošo pieeju justīcijai. H.Zehrs atzīst, ka šāda pieeja var būt pat maldinoša. Lai gan starp divām pieejām justīcijai pastāv dažas krasas atšķirības, taču to pastāvēšana kā tāda neliedz meklēt kopējās līdzības un uz tām balstīt attīstības iespējas nākotnē. Tiek norādīts, ka atšķirīgās vietas starp abām pieejām justīcijai ir pašas būtiskākās, jo tajās ir iespējama savstarpēja papildināšanās, kas ir nepieciešama, jo justīcijai kā tādai kopumā (neatkarīgi no tā, kā mēs to dēvējam) ir vienoti mērķi, kur galvenais abām tomēr ir taisnīguma atjaunošana, lai gan ceļi un metodes, kā līdz taisnīgumam (tiesiskumam) nonākt, ir balstīti atšķirīgā izpratnē.¹⁰² H.Zehrs uzsver, ka retributīvā teorijā pieņemts, ka ciešanas, kuras sagādā sods, attur no nozieguma izdarīšanas un stimulē atjaunot tiesiskumu pēc noziedzīgā nodarījuma notikuma, bet praksē tas bieži vien ir neproduktīvi gan pret cietušo, gan likuma pārkāpēju. Atjaunojošās justīcijas teorija, no otras puses raugoties, norāda, ka cietušajam nodarītā kaitējuma atzīšanas un tā novēršanas vajadzība, apvienojumā ar pūlēm, mudinot likumpārkāpēju atzīt savu vainu un novērst kaitējumu, uzņemties atbildību, ir efektīvāka pieeja.¹⁰³

Daudzi atjaunojošās justīcijas piekritēji sapņo par dienu, kad justīcija visās tās izpausmēs kļūs pilnībā atjaunojoša, pauž H.Zehrs, vienlaikus norādot, ka šādas domas nav reālistiskas. Viņš uzsver, ka atjaunojošās justīcijas vislabākais rezultāts būtu, ja formālajā justīcijā tiktu iekļautas atjaunojošās justīcijas metodes, kā alternatīvi risinājumi jau pastāvošajiem. Sasniedzams tas ir tāpēc, ka šobrīd ir īstais laiks, lai visas justīcijas ietvaros lietotās metodes novestu pie atjaunota taisnīguma un līdz ar to arī pie tiesiskuma, kas bijis izjaukts ar noziedzīgo nodarījumu. H.Zehrs jautā, kāda nozīme ir patiesības noskaidrošanai krimināllietā, ja persona, kas acīmredzami to ir izdarījusi, savu vainu noliedz, pat negrātosies to uzņemties? Ja tiek domāts tikai par sodu, kā vienīgajām noziedzīgā nodarījuma sekām, tad nav pamata uzskatīt, ka mūsu rīcībā ir pietiekami daudz instrumentu, lai atrisinātu sarežģītas lietas.¹⁰⁴

Pamatojoties uz augstāk minētajiem apsvērumiem, un saskaņā ar Pola Makkolda (*Pol McCold*) atjaunojošās kriminālās justīcijas vidējās klases teoriju (angļu val. - *Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice*), H.Zehrs būtu visdrīzāk pieskaitāms pie atjaunojošās justīcijas teorētiku maksimālistu skolas, pat neraugoties uz nelielajām izmaiņām viņa viedoklī pēc 2010.gada. P.Makkolds faktiski apvieno atjaunojošo justīciju un retributīvo jeb formālo justīciju, analizējot abu sistēmu metodoloģijas, un balstoties uz kopīgo abām sistēmām, izveido jaunu –

¹⁰⁰ Skatīt vairāk: Zehr H. *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale, PA: Herald Press, 1990.

¹⁰¹ Zehr H., 2014, p.59.

¹⁰² Ibid, p. 62.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid, p. 60.

atjaunojošo kriminālo justīciju, faktiski sapludinot kopā divas iepriekšējās. P.Makkolds izdala divas atjaunojošās justīcijas teorijas¹⁰⁵ - maksimālistu un pūristu (minimālistu), no kuru savienojuma piedāvā savu vidējās klases teoriju. Uzsverot, ka teorijai ir jābalstās uz korektiem apsvērumiem, nevis lietderību, viņš piedāvā visu pastāvošo modeļu analīzi, kā rezultātā esot iespējams nonākt pie visaptveroša modeļa. Ar vidējās klases teoriju tiek saprasta teorija, kas nemēģina skaidrot visus iespējamus sociālos vai politiskos uzvedības modeļus, bet skaidrot būtiskāko, fokusējoties uz nozieguma fenomenu, kaitīgu darbību un tās sekām, un sociāli atbildīgu reakciju uz to. Ņemot vērā atjaunojošās justīcijas izcelsmi, tās attīstība ir vērtējama vairāk kā atklājumu process, nevis kā jauns izgudrojums.

P.Makkolds izvirza jautājumus, uz kuriem atbildot, tad arī iespējams saprast atjaunojošās justīcijas teorētisko dabu, proti, vai atjaunojošā justīcija pastāv tāpēc, lai novērstu ar noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu, vai tai ir plašāki uzdevumi? Vai atjaunojošā justīcija ir veids, kā noziedzīgā nodarījumā cietušajam un likuma pārkāpējam sanākt kopā, lai izdiskutētu savas bažas, vai tas ir jauns domāšanas veids par bērnu un jauniešu izdarītu noziedzīgu nodarījumu kaitīgo seku mazināšanu? Vai tas ir veids, kā noziedzīgu nodarījumu izdarītājiem likt apzināties nodarījuma sekas, vai izzināt likumpārkāpēju vajadzības un sniegt viņiem nepieciešamo resocializācijas procesu atbilstoši viņu vajadzībām? Paradigmas formulē postulātus, bet postulāti veido teorijas pamatus. Teorija savukārt ir struktūra, kas skaidro attiecības starp dažādām pieejām, jeb koncepcijām. Prepozīcijas ir secinājumi par attiecībām starp dažādiem jēdzieniem, kas iegūti no postulātiem. Jēdzieni ir teorijas bloki, kas ir mērāmās vienības. Visbeidzot hipotēzes ir noteiktas gaidas attiecībā uz empīrisko realitāti, kas iegūtas no prepozīcijām. Modelis ir konceptuālais redzējums, kas nosaka mērķus un šī konceptuālā redzējuma praktisko pusi. Ja ir nepieciešams ieviest atjaunojošās justīcijas teoriju, tad ieviešamas un noskaidrojamas visas teorijas formulēšanai un pastāvēšanai nepieciešamās komponentes, kuras atjaunojošās justīcijas kontekstā nepastāv.¹⁰⁶ Tādējādi P.Makkolds secina, ka atjaunojošās justīcijas postulāts varētu būt, ka noziedzīgs nodarījums ievaino cilvēkus un starp viņiem esošās attiecības. Atjaunojošās justīcijas teorija varētu būt, ka ir jāpanāk taisnīgums attiecībā uz tiem cilvēkiem, kurus ir skāris noziedzīgais nodarījums. Atjaunojošās justīcijas koncepcija ietver cietušo, likumpārkāpēju, sabiedrību, kaitējumu, vajadzības, pienākumu, atlīdzību, izlīgumu. Atjaunojošās justīcijas prepozīcija varētu būt atbilde uz jautājumu, kā apmierināt vajadzības, kas radušās noziedzīgā nodarījuma rezultātā tādā veidā,

¹⁰⁵ McCold P. Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice: A Reply to the Maximalist Model. Bethlehem PA: USA, 1999. Pieejams: http://www.academia.edu/15251364/Toward_a_Mid-Range_Theory_of_Restorative_Criminal_Justice_A_Reply_to_the_Maximalist_Model [aplūkots 15.01.2017.]

¹⁰⁶ Ibid, p.33.

lai būtu gandarījuma sajūta par to, ka taisnīguma atjaunošanas labā tiek darīts viss iespējamais. Atjaunojošās justīcijas hipotēze varētu būt, piemēram, tas, ka tiek mērīta šī procesa dalībnieku apmierinātība, iepretim tradicionālai justīcijai, kas varētu parādīt, ka ar atjaunojošās justīcijas rezultātiem cilvēki ir daudz apmierinātāki. P.Makkolds pierāda¹⁰⁷, ka abiem atjaunojošās justīcijas modeļiem ir raksturīgas galējības – pūristu modelim trūkst jebkādas saskarsmes ar formālajiem modeļiem, kas var kalpot par šķērslī, lai nostiprinātu panāktos pozitīvos atjaunojošā procesa rezultātus, bet maksimālistu modelis ir pārāk pieļāvīgs attiecībās ar piespiedu metodēm, tādējādi zaudējot piederības pie atjaunojošās justīcijas teorētiskos pamatus.

Dažādās valstīs uz šo brīdi tiek lietotas atšķirīgas metodes, kurām ir dažāda līmeņa ietekme uz tiesiskā un faktiskā stāvokļa atjaunošanu visiem jebkāda veida saistītajiem ar noziedzīgo nodarījumu. Tiek uzskatīts, ka ne visas metodes, kas tiek šobrīd lietotas, sniedz vienādu atjaunojošu efektu visām pusēm, kas iekļautas taisnīguma atjaunošanas procesā, kas tiek realizēts atjaunojošās justīcijas ietvarā.

P.Makkolds klasificē visas līdz šim praksē visvairāk sastopamās atjaunojošās justīcijas metodes pēc to saistības ar atjaunojošās justīcijas idejām un iespējas, ka attiecīgā metode varētu vislielākajā mērā sasniegt atjaunojošās justīcijas rezultātus. Viņš secina, ka visas atjaunojošās justīcijas metodes iedalāmas trīs grupās, proti:

- metodes, kuras piemērojot *ir iespējams sasniegt* taisnīguma atjaunošanu visām ar noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu saistītajām pusēm;
- metodes, kurām lielāko tiesu ir taisnīguma atjaunošanas potenciāls, tāpēc *tās ir drīzāk pieskaitāmas* pie atjaunojošās justīcijas metodēm;
- metodes, kuras *ir tikai daļēji balstītas* atjaunojošās justīcijas principos.

Tādējādi viņš atzīst, ka pilnībā par atjaunojošās justīcijas metodēm atzīstamas ir trīs – miera aplī, ģimenes grupu un sabiedrības konferences. Par drīzāk pieskaitāmām pie atjaunojošās justīcijas viņš atzīst – cietušo atbalsta aplūsus, kaitējuma atlīdzināšanu cietušajam, cietušā un likumpārkāpēja mediāciju (Latvijā – cietušā un likumpārkāpēja izlīgums ar starpnieku), taisnīguma un kaitējuma atlīdzināšanas komisijas, konferences saistībā ar konkrētu noziedzīgu nodarījumu, kurās nepiedalās nodarījumā cietušie, pozitīvās disciplinēšanas metodes, terapijas grupas. Par daļēji balstītām uz atjaunojošās justīcijas principiem P.Makkolds uzskata – cietušo atbalsta dienestus, kompensāciju shēmas noziedzīgos nodarījumos cietušajiem, sabiedrisko darbu, nepilngadīgo

¹⁰⁷ McCold P., 1999, p.32.

atbalsta sanāksmes, brīvprātīgos noziegumos cietušo atbalsta pasākumus, uz ģimeni orientētu sociālo darbu, personu, kas izdarījušas likuma pārkāpumus ģimeņu atbalsta dienestus.¹⁰⁸

Tādējādi par atjaunojošai justīcijai pilnībā piederīgām tiek atzītas metodes, kuru ietvaros tiek panākts, ka ar noziedzīgo nodarījumu radītais kaitējums tiek, pirmkārt, atlīdzināts cietušajam un viņu tuviniekiem, bet persona, kas izdarījusi likuma pārkāpumu brīvprātīgi uzņemas atbildību par to, kā arī saņem atbalstu no sabiedrības par šo atbildības uzņemšanos. Reālā atjaunojošā justīcija neliek centrā soda, sankciju vai lēmumu pieņemšanu attiecībā uz personu, kas izdarījusi likuma pārkāpumu, bet cietušā, viņa tuvinieku un sabiedrības vajadzības, kas radušās tiesību aizskāruma gadījumā un to piepildīšanu. Nav šaubu, ka atjaunojošās justīcijas metodes, pateicoties to preventīvajai un iekļaujošajai dabai, sabiedrības līdzdalības komponentei, elastīgajam ietvaram, iegūst tiesību piemērošanas praksē arvien vairāk praktiskās izpildes variantu. Izveidojas situācija, ka nepastāvot striktam ietvaram attiecībā uz piederības pazīmēm atjaunojošai justīcijai, virkne metožu tiek attiecināta kā piederīgas atjaunojošai justīcijai, kaut arī neatbilst tās mērķiem un dabai. Metodes piederību vispār un piederības pakāpi ir iespējams noteikt, vienīgi attiecinot konkrētās metodes mērķus (arī metodes) iepretim atjaunojošās justīcijas neatņemamām komponentēm un mērķiem. Ja tas netiek darīts, izveidojas pseido-atjaunojošā justīcija.¹⁰⁹

P.Makkolds norāda, ka pastāv virkne programmu, kuras tiek balstītas uz paklausības likumam ieaudzināšanu, tās bieži tiek dēvētas par “sabiedriskās atjaunojošās justīcijas programmām”, tās neiesaista personas, kas būtu citādi iesaistītas atjaunojošās justīcijas pasākumos – cietušo, likuma pārkāpēju un viņa tuviniekus, cilvēkus, kuru intereses pastarpināti skāris noziedzīgais nodarījums un citus; vienlaikus šīs programmas neveic neko tādu, kas jau nebūtu noteikts krimināltiesību, kriminālprocesa vai sodu izpildes tiesību normās. Piemēram, pseido-atjaunojošā justīcijas sistēma ir tāda, kas transformē tradicionālos tiesiskās sistēmas pasākumus uz vietējo sabiedrību, tāda kā deleģēšanas metode uz atsevišķām funkcijām (piemēram, nepilngadīgo personu, kas tiek turētas aizdomās par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, uzraudzība sabiedrībā līdz lietas izskatīšanai tiesā; vai personas, kas tiek turēta aizdomās par noziedzīga nodarījuma

¹⁰⁸ McCold P. *Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice: A Reply to the Maximalist Model*. Bethlehem PA: USA, 1999, p.34. Pieejams: http://www.academia.edu/15251364/Toward_a_Mid-Range_Theory_of_Restorative_Criminal_Justice_A_Reply_to_the_Maximalist_Model [aplūkots 15.01.2017.]

¹⁰⁹ Autore piezīme: Saskaņā ar P.Makkoldu *pseido-atjaunojošā justīcija* veidojas gadījumos, ja pastāv kāda noziedzības prevencijas (piemēram, programma jauniešiem ar atkarībām), jeb ārpustiesas metode (piemēram, alternatīvs sods), kuras ietvaros tiek iesaistīti sabiedrības pārstāvji, vai kur tiek veikta noziedzīgā nodarījuma izdarītāja resocializācija, vai citos, kas bez šaubām ir pozitīvi vērtējami pasākumi, taču tiem pēc būtības nav tieša atjaunojošās justīcijas mērķa. Minētais nenozīmē, ka šie pasākumi nav vajadzīgi, bet tie pēc būtības ir balstīti likumpaklausības audzināšanā, nevis uz atbildības uzņemšanos un kaitējuma atlīdzināšanu cietušajam. Skatīt arī: Braithwaite J. *Linking Crime Prevention to Restorative Justice*. Pieejams: <http://www.iirp.edu/eforum-archive/4213-linking-crime-prevention-to-restorative-justice> [aplūkots 22.12.2016]

izdarīšanu nodošana galvojumā pašvaldības policijas iestādei vai speciāli apmācītiem brīvprātīgajiem). Faktiski pie pseido-atjaunojošās justīcijas ir iespējams pieskaitīt arī nepilngadīgo specializētās tiesas vai taisnīguma atjaunošanas apspriedes par nepilngadīgo izdarītajiem likumu pārkāpumiem, jo tās pamatā izveidotas nevis, lai panāktu vienošanos par atbildību un turpmāko rīcību, bet sankciju piemērošanai (pasīva pušu iesaiste, nevis aktīva atbildības uzņemšanās un iesaistīšanās). Šādos gadījumos piemērojamās sankcijas lielāko tiesu reducējas naudas sodos, kaitējuma atlīdzinājumā finanšu izteiksmē, vai sabiedriskajiem darbiem uz noteiktu periodu. Rezultātā šādas metodes (darbības principi un lēmumi) līdzinās vairāk šķērējtiesai, nekā atjaunojošās justīcijas metodēm.¹¹⁰

Vadoties no minētā, ir **iespējams secināt**, ka *atjaunojošā justīcijā balstīts prevencijas modelis* šobrīd dažādu valstu tiesību piemērošanas praksē strauji attīstās, lai gan tā teorētiskā bāze vēl tikai tiek izstrādāta. Atjaunojošā justīcijā balstīts prevencijas modelis ir veidojies gan no vēstures, gan prakses atziņām, tādējādi ir pamats uzskatīt, ka šī metode pati par sevi nav inovācija, kas izrietējusi no teorijas, bet praktiskas pieredzes plašs apkopojums, kas iegūst teorētiskas sistēmas aprises. Atjaunojošās justīcijas un moderno prevencijas sistēmu un metožu tuvināšanas rezultātā ir iespējams iegūt jaunu sistēmu, kas sastāv ne vien no definētām teorijām, bet arī veiksmīga un praksē ieviešama procesa, proti, formālās prevencijas pasākumiem tā ir iespēja iznākt no likuma ēnas un tuvināties reālajām sabiedrības ikdienas vajadzībām. Atjaunojošo justīcijas metožu orientācija uz sabiedrības līdzdalību prevencijas procesā ir noderīga tieši nepilngadīgo personu izdarīto noziedzīgo nodarījumu prevencijā, ņemot vērā, ka nepilngadīgais ir piederīgs kādai konkrētai pašvaldībai, kur dzīvo viņa vecāki un viņš pats.

Ņemot vērā iepriekš analizētos dažādu autoru viedokļus attiecībā uz atjaunojošās justīcijas teoriju un praksi, **autore uzskata**, ka atjaunojošās justīcijas preventīvais process ir balstāms uz šādiem apsvērumiem:

- noziegums ir kaitējums attiecībām starp cilvēkiem un tikai tad likuma pārkāpums;
- veicami primārās prevencijas pasākumi, lai noziegums nenotiek, taču, ja tas noticis, tā sekas un to novēršanas iespējas ir vērtējamas un novēršamas pēc iespējas pilnīgāk, jo notikuša noziedzīga nodarījuma nenovērstās sekas var reducēties jaunā likuma pārkāpumā, kaitējuma nodarīšanā personām un sabiedriskajām interesēm;
- atjaunojošās justīcijas metožu lietošana prevencijā var sniegt vispusīgu atbildi noziedzīgā nodarījuma notikumam: mazināt jau notikuša noziedzīga nodarījuma kaitīgās sekas,

¹¹⁰McCold P. Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice: A Reply to the Maximalist Model. Bethlehem PA: USA, 1999, p.36. Pieejams: http://www.academia.edu/15251364/Toward_a_Mid-Range_Theory_of_Restorative_Criminal_Justice_A_Reply_to_the_Maximalist_Mode_37.lpp. [aplūkots 15.01.2017.]

mazināt ne tikai fiziskās ciešanas un materiālo kaitējumu, bet arī atjaunot attiecības starp cilvēkiem, lai novērstu konfliktus ar cilvēkiem un likumu nākotnē;

- primārais noziedzīgā nodarījuma upuris ir tas, kam nodarīts tiešs kaitējums, tomēr ir būtiski mazināt kaitīgās sekas arī tām personām, kuras saistītas ar noziedzīgā nodarījuma sekām pastarpināti, jo ir bijuši cietušā ģimenes locekļi, tuvinieki, kaimiņi, kā arī tiesību aizsardzības iestāžu speciālisti, kas strādā ar notikušo vai lietas materiāliem;
- tiklīdz kā ir novērsts kaitējums cietušajai personai, jāvēršas pie personas, kas izdarījusi likuma pārkāpumu vai noziedzīgu nodarījumu, lai motivētu viņu izvēlēties atbilstošu dzīves modeli sabiedrībā, kas ir saistīts ar kopdzīves noteikumu un citu personu tiesību respektēšanu;
- atjaunojošās justīcijas metodes ar savu elastību dod iespēju tās piemērot agrīnās (primārās) prevencijas pasākumos, motivējot personu iesaisti lēmumu pieņemšanā, nevis piespiežot pildīt citu personu pieņemtus lēmumus;
- atjaunojošās justīcijas metodes ir īstenojamas tikai uz brīvprātīgas iesaistes pamata. Tāpēc, ja persona, kas uzvedusies antisociālā veidā, vai izdarījusi likuma pārkāpumu, neuzņemas atbildību par notikušo, lēmumi pieņemami likumā noteiktajā kārtībā, bet atjaunojošās justīcijas metodes šajā gadījumā var arī nebūt pielietojamas.

Viennozīmīgi, ka atjaunojošās justīcijas metodes tiek lietotas bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā, tāpat kā pilngadīgu personu izdarītu noziedzīgu nodarījumu novēršanā. Tomēr prevencija ir arī saistīta ar tā saucamo retributīvo jeb formālo justīciju. Vai formālā justīcija ir vienmēr retributīva, vai tā var arī būt pavisam citādāka? Tāpēc nākamajā apakšnodaļā tiks analizēts, vai prevencijai ir kāda īpaša loma krimināltiesībās, un, ja ir, tad kāda.

1.3. Prevencijas vieta krimināltiesībās

Gadījumos, kad noziedzīgs nodarījums jau ir noticis un nodarīts kaitējums ar likumu aizsargātām personas tiesībām un interesēm, faktiski sodu piemērot jau ir par vēlu. Tāpēc daudzās valstīs prevencijas saistību ar krimināltiesībām saredz ne vien pēc noziedzīgā nodarījuma notikuma, bet arī vērsties pret darbībām, kas ir kaitīgas personu un sabiedrības interesēm, bet pēc to dabas vēl nav sodāmas saskaņā ar krimināllikuma normām. Šādu mērķtiecīgu, preventīvu aktivitāšu kopumu mēdz dēvēt par preventīvo justīciju, vai pirmsodu.¹¹¹ Preventīvā justīcija sevī ietver rīkus, kas pamatā atrodas ārpus krimināltiesiskā regulējuma.¹¹²

¹¹¹ Zedner L. Preventive Justice or Pre-Punishment? The Case of Control Orders. Oxford University Press, 2007.

¹¹² Skatīt arī: Kronberga I., Lešinska A., Litvins G. Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Rīga: Tieslietu ministrija, 2013. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_ministrija_imateriali_peti.pdf [aplūkots 20.01.2017.]

1.3.1. Preventīvās justīcijas fenomens

Pie šādiem pasākumiem ir iespējams attiecināt preventīvus piespiedu līdzekļus personām, kas tiek piemēroti ar mērķi nepieļaut kaitējuma nodarīšanu. Tā, piemēram, 2014.gadā¹¹³ tika papildināts Latvijas Civilprocesa likums noteicot, ka civillietās par laulības neesamību vai šķiršanu, prasījumos personisku aizskārumu dēļ, prasībās par uzturēšanas līdzekļu piedziņu, prasībās par pušu kopīgā mājokļa dalīšanu, kurā tās dzīvo vienā mājāsaimniecībā, vai tā mājokļa lietošanas kārtības noteikšanu, kurā puses dzīvo vienā mājāsaimniecībā, un lietās, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, ir iespējams noteikt pagaidu aizsardzība pret vardarbību. Šajā gadījumā tika noteikts tiesiskā regulējuma mērķis, proti, radīt mehānismu, lai personas personiskās tiesības (tiesības uz dzīvību, brīvību, personas neaizskaramību, veselību, dzimumneaizskaramību, privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību) būtu iespējams aizsargāt arī ar pagaidu civilprocesuāliem līdzekļiem, kā tas ir paredzēts daudzās Eiropas Savienības un arī citās pasaules valstīs. Tiesību aktā tika noteikts, ka no vardarbības un vajāšanas cietušajām personām ir iespēja pēc savas iniciatīvas civilprocesa ietvaros vērsties tiesā, tai skaitā ar policijas starpniecību, un lūgt tiesu noteikt ierobežojumus vardarbīgajai personai. Lai gan šāds tiesiskais regulējums Latvijai bija jaunums, tomēr tas tika pamatots gan ar tiesību piemērošanas praksi Latvijā, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas¹¹⁴ praksi, atzīmējot, ka fiziskās un psiholoģiskās integritātes, kā arī brīvības intereses ir katra indivīda pamattiesības, kas valstij ir jāsargā. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 2. un 6.pants paredz, ka katram ir tiesības uz dzīvību, brīvību un drošību. Arī Latvijas Republikas Satversmes¹¹⁵ 89. un 111. pantā noteikts, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar Satversmi, likumiem un Latvijas Republikai saistošiem starptautiskajiem līgumiem un aizsargā cilvēku veselību, kā arī garantē ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu. Tai pat laikā Latvijas Republikas Satversmes 94. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību un nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu. Savukārt 95. pants noteic, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta. Latvijas Republikas Satversme 96. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.

Cilvēka pamattiesību aizsardzības pienākums ir vispārējs un pieprasa no valsts divu virzienu rīcību. Viens no tiem ir prevencija – darbība, kas vērsta uz nākotni. Valstij ir jāaizsargā cilvēki,

¹¹³ Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 13.02.2014. [13.02.2014. red.]

¹¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Opuz pret Turciju (iesnieguma Nr. 33401/02). Pieejams: http://at.gov.lv/files/files/opuz_pret_turciju-09062009.pdf [aplūkots 16.11.2017.]

¹¹⁵ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [22.05.2017. red.]

nepieļaujot, ka viņu tiesības tiek reāli aizskartas, proti, tai ir pienākums veikt pasākumus, kas ļautu novērst šos aizskārumus. Otrs virziens ir saistīts ar valstī pastāvošo juridiskās atbildības sistēmu, kas ir vērsta uz pagātni – valstij ir pienākums reaģēt situācijās, kad pārkāpums tomēr ir noticis, piemēram, kad jau ir izdarīts noziedzīgs nodarījums. Valsts reakcijai ir jābūt savlaicīgai, preventīvai. Reakcijai jāseko kā atbildei jau uz pamattiesību apdraudējumu, negaidot, kad kāds no sabiedrības locekļiem kļūs par cietušo noziedzīgā nodarījumā. Šai saistībā Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2009. gada 9. jūlija spriedumā lietā Opuz pret Turciju ir atzinusi, ka Turcija pārkāpusi Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹¹⁶ 2., 3. un 14. pantus, jo tās iestādes nenodrošināja pietiekamu prasītājas un viņas mātes aizsardzību pret vardarbību no prasītājas vīra puses, kā rezultātā mātes slepkavība netika novērsta. Šī sprieduma 147. punktā uzsvērts, ka vainīgās personas tiesības nedrīkst dominēt pār cietušā tiesībām uz dzīvību, fizisku un garīgu integritāti, bet 153. punktā norādīts, ka gadījumos, kuros valsts iestādēm esošā apdraudošā situācija ir zināma, tās nevar atsaukties uz cietušā attieksmi un neveikt atbilstošus pasākumus, kas varētu novērst agresora radīto apdraudējumu personas fiziskajai integritātei. Tiesību normas sagatavošanas un pieņemšanas brīdī bija izveidojusies situācija, kurā persona, kas cieš no fiziskas vardarbības, pārtraukt vardarbību varēja, tikai vērsties policijā. Tad policijai bija jāuzsāk kriminālprocess, kura ietvaros procesa virzītājam ar savu lēmumu bija iespējams noteikt drošības līdzekļus – ierobežojumus aizdomās turētajam vai apsūdzētajam, bet personas speciālā aizsardzība bija nosakāma tikai speciālos, likumā paredzētos, gadījumos. Praksē ne reti ir bijuši gadījumi, kuros cietusī persona pēc vardarbīgās personas ietekmes atsauc policijā iesniegto pieteikumu par vardarbību, vai arī vispār nav vēlējusies kriminālprocesa uzsākšanu par vardarbību. Saskaņā ar Civilprocesa likumu vienīgais mehānisms, ko varēja īstenot arī vardarbības gadījumos starp pilngadīgās personām, bija lūgt tiesai noteikt līdz sprieduma taisīšanai par laulības šķiršanu vai laulības neesamību laulāto kopīgā mājokļa lietošanas nosacījumus. Pirms likumprojekta izstrādes tika konstatēts, ka daudzu valstu (Ungārijas, Igaunijas, Apvienotās Karalistes, Austrijas, Bulgārijas, Čehijas, Francijas, Itālijas, Slovēnijas, Spānijas, Nīderlandes, Moldovas Vācijas, kā arī citur) tiesību aktos cietušajām personām ir paredzēta iespēja pēc savas iniciatīvas civilprocesā vērsties tiesā ar lūgumu noteikt ierobežojumus vardarbīgajai personai – pienākumu atstāt mājokli un netuvoties kopīgam mājoklim, netuvoties cietušai personai vai vietām, kur cietušā persona uzturas¹¹⁷. Gadījumos, ja potenciālais vardarbības veicējs pārkāpj šos aizliegumus, iestājas likumā

¹¹⁶ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950, Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [25.04.2017. red.]

¹¹⁷ Autores piezīme: Anglo-Sakšu tiesību sistēmas valstīs šo drošības pasākumu mēdz dēvēt par netuvošanās vai aizsardzības rīkojumu (*angļu val. - restraining and protection orders*), lai gan pēdējos gados tas ir ieviests arī citu tiesību sistēmu valstīs. Skatīt arī: Domestic Violence: Orders of Protection and Restraining Orders. Pieejams:

noteikta kriminālatbildība un tiek piemērots sods, kas variē savā bardzībā atkarībā no tā, kurš aizliegums (netuvošanās vai aizsardzības) pārkāpts.¹¹⁸

Tādējādi šobrīd Latvijā darbojas arī preventīvās justīcijas pasākumi, kas nav tikai ietverti Kriminālprocesa likumā, un attiecas uz personām, kurām jau ir noteikts statuss konkrētā kriminālprocesā, bet arī uz personām, kas vēl nav pārkāpušas likuma normas, bet viņu uzvedība liecina par augstu šāda iznākuma iespējamību. Nosacīti par preventīvās justīcijas pasākumiem, kas ietverti Kriminālprocesa likumā, varētu uzskatīt likuma 13.nodaļā noteiktos procesuālos piespiedu līdzekļus, tai skaitā drošības līdzekļus: aizturēšanu; ievietošanu ārstniecības iestādē ekspertīzes izdarīšanai; piespiedu atvešanu, kā arī šādus drošības līdzekļus: dzīvesvietas maiņas paziņošana; pieteikšanās noteiktā laikā policijas iestādē; aizliegums tuvoties noteiktai personai vai vietai; noteiktas nodarbošanās aizliegums; aizliegums izbraukt no valsts; uzturēšanās noteiktā vietā; personiskais galvojums; drošības nauda; nodošana policijas uzraudzībā; mājas arests; apcietinājums, savukārt nepilngadīgajiem: nodošanu vecāku vai aizbildņu pārraudzībā; ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē, bet karavīriem - nodošanu vienības komandiera (priekšnieka) pārraudzībā. Tomēr vadoties no tā, ka preventīvās justīcijas pasākumam ir jābūt vērstam uz noziedzīga nodarījuma novēršanu, pirms tas noticis, ne visus Kriminālprocesa likumā noteiktos procesuālos drošības līdzekļus var uzskatīt par preventīvās justīcijas līdzekļiem, bet tikai tos, kam ir sekundārās prevencijas funkcija, proti, kas blakus to pamata uzdevumam - nodrošināties no pret darbības kriminālprocesam, procesuālo pienākumu nepildīšanas, darbotos arī, lai nepieļautu jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Tāpēc ir būtiski, ka šobrīd personām ar vardarbīga kaitējuma nodarīšanas risku, saskaņā ar Civilprocesa likumu¹¹⁹ (47.pants), var piemērot pagaidu aizsardzības līdzekļus pret vardarbību, proti: pienākumu atbildētājam atstāt mājokli, kurā pastāvīgi dzīvo prasītājs, un aizliegumu atgriezties un uzturēties tajā; aizliegumus atbildētājam - atrasties mājoklim, kurā pastāvīgi dzīvo prasītājs, tuvāk par tiesas lēmumā par pagaidu aizsardzību pret vardarbību minēto attālumu; uzturēties noteiktās vietās; satikties ar prasītāju un uzturēt ar to fizisku vai vizuālu saskari; jebkurā veidā sazināties ar prasītāju; izmantojot citu personu starpniecību, organizēt satikšanos vai jebkāda veida sazināšanos ar prasītāju; izmantot prasītāja personas datus; citus aizliegumus un pienākumus, kurus tiesa vai tiesnesis noteicis atbildētājam, kuru mērķis ir nodrošināt prasītāja pagaidu aizsardzību pret vardarbību.

<http://family.findlaw.com/domestic-violence/domestic-violence-orders-of-protection-and-restraining-orders.html>

[aplūkots 11.03.2017.]

¹¹⁸ Skatīt arī: Likumprojekta „Grozījumi Civilprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams:

<http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/7B8AEA1CC9C8588EC2257B35002E8BCE?OpenDocument>

[aplūkots 14.09.2016.]

¹¹⁹ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [07.10.2017. red.]

Vēl viens no preventīvās justīcijas fenomeniem ir preventīvais ieslodzījums. *Preventīvais ieslodzījums* (angļu val. – *preventive detention*) ir brīvības atņemšanas soda pagarinājums personām, kuru resocializācijas rezultāti ir vāji, vai neraugoties uz brīvības atņemšanas soda izpildes termiņa noslēgšanos saglabājas augsti noziedzīga nodarījuma izdarīšanas riski. Preventīvais ieslodzījums virknē valstu¹²⁰ ir atzīts par antikonstitucionālu. Vienlaikus šāda preventīvā līdzekļa forma pastāv Indijā¹²¹, kur tiek noteikta atšķirība starp sodu brīvības atņemšanas soda veidā un preventīvo ieslodzījumu, proti, preventīvais ieslodzījums tiek piemērots personām nevis kā sods, bet kā sabiedrības aizsardzības līdzeklis pret iespējamām konkrētās personas prettiesiskajām darbībām, kas izriet no šīs personas uzvedības riska faktoriem. Ja brīvības atņemšana ir sods par izdarītu noziedzīgu nodarījumu, tad preventīvais ieslodzījums ir darbība, kas vērsta, lai apturētu iespējamu noziedzīgu nodarījuma izdarīšanu, pirms tas ir noticis. Preventīvais ieslodzījums piemērojams personām tikai gadījumos, kuros ir konstatēts viens no šādiem pamatiem – persona apdraud valsts drošību, sabiedrisko kārtību, būtiskas piegādes un pakalpojumus aizsardzības jomā, vai arī rada draudus valsts ārpolitikai un drošībai. Personu var ieslodzīt bez tiesas sprieduma, tikai pastāvot vienam no uzskaitītajiem nosacījumiem un sākotnēji uz trim mēnešiem. Ja lēmums tiek pieņemts uz laiku, ilgāku par trim mēnešiem, to pieņem Padome, kuras sastāvā ir personas, kas kvalifikācijas ziņā atbilst Augstākās tiesas tiesnešiem. Lai gan aizturētajam ir tiesības zināt par apcietinājuma iemesliem, tos var arī neizpaust, ja tas ir sabiedrības drošības interesēs. Apcietinātajam ir tiesības iesniegt apelāciju pret preventīvo apcietinājumu. Preventīvā ieslodzījuma ideja tika asi kritizēta no Eiropas Cilvēktiesību tiesas puses¹²² par tās nesamērīgumu, kā rezultātā šāda pieeja 2011. gadā tika atcelta Vācijā¹²³, pieņemot lēmumu Konstitucionālajā tiesā. Tādējādi autore **secina**, ka *noziedzīgu nodarījumu prevencija* nav attiecināma vienīgi uz krimināltiesību ietvarā apskatāmiem jautājumiem, jo tie jautājumi, kas skar primāro prevenciju, ka arī terciāro prevenciju, kas iziet ārpus tradicionālā krimināltiesiskā regulējuma ietvara, atstājot krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību normu regulēšanas ziņā procesus, kas tieši saistāmi ar sekundāro prevenciju. Vienlaikus ir jāpiezīmē, ka preventīviem līdzekļiem ir jābūt samērīgiem ar mērķiem, kuriem tie tiek lietoti, jo robeža starp nepieciešamību rīkoties preventīvi sabiedrības interesēs un nepamatotu cilvēktiesību un brīvību ierobežošanu ir visai trausla.

¹²⁰ Skatīt: Slobogin C. Preventive Detention in Europe and the United States. Vanderbilt University Law School. Pieejams: <http://www.law.unc.edu/documents/faculty/adversaryconference/sloboginravennapaper.pdf> [aplūkots 22.11.2016.]

¹²¹ Jaiswal V. Preventive Detention In the Indian Constitution. Pieejams: <http://www.importantindia.com/2019/preventive-detention-in-the-indian-constitution/> [aplūkots 22.11.2016.]

¹²² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums M. pret Vāciju (iesnieguma Nr. 19359/04).

¹²³ German court rules preventive detention unconstitutional. Pieejams: <http://www.dw.com/en/german-court-rules-preventive-detention-unconstitutional/a-15046630> [aplūkots 22.11.2016.]

1.3.2. Prevencijas mērķis novērst noziedzību

Gan saskaņā ar atjaunojošās justīcijas nostādnēm, gan socioloģijas atziņām, noziedzīga nodarījuma, likumpārkāpuma, kā arī antisociālas uzvedības pamatā ir konflikts. Pēc savas būtības konflikts¹²⁴ ir interešu sadursme, kas sakņojas dažādās izpratnēs par vienām un tām pašām lietām, parādībām vai norisēm. Bieži vien konflikti izceļas, jo kāda persona, sociālo attiecību dalībniece, nepilda savus pienākumus, vai arī personas rīcība, lomu realizējot, neatbilst sabiedrībā pieņemtajam standartam.¹²⁵ Atkarībā no konflikta rakstura un citiem apstākļiem, tā risinājums var būt attiecināts uz tiesiskās regulēšanas sfēru (ja pārkāptas tiesību normas priekšraksti) un kaitējuma nodarīšanas rezultātā būt saistīts ar atlīdzinājuma nepieciešamību cietušajiem (piemēram, zaudējumu kompensāciju), kā arī dažādu valstī noteikto sodu piemērošanu. Taču gadījumā, ja konflikts sevī neietver tiesību normu pārkāpumu, tas risināms saskaņā ar sabiedrībā pieņemtām vispārējās uzvedības normām, lielāko tiesu paliekot pašu konfliktā iesaistīto pušu ziņā. Taču arī šāda rakstura konflikti var būt noteiktos apstākļos bīstami un novest pie tiesību vai likumisko interešu aizskāruma, tai skaitā pie noziedzīga nodarījuma. Minētā iemesla dēļ ir būtiski, ka sabiedrības locekļiem ir pieejami ārpus tiesas strīdu risināšanas mehānismi, par kuriem tika rakstīts augstāk, analizējot atjaunojošās justīcijas mehānismu saistību ar noziedzīgu nodarījumu novēršanas problēmām. Tā, piemēram, S.Osipova uzsver¹²⁶, ka raugoties no tiesību socioloģijas redzes punkta, konfliktiem sabiedrībā ir arī būtiska nozīme, jo tieši konfliktu gadījumi parāda pretrunīgās jomas sabiedrībā. Konflikts ir svarīgs kā pieredze, kā rezultātā ir iespējams vērtēt, kas sabiedrībai vai atsevišķiem tās locekļiem ir svarīgs un ko būtu nepieciešams pasargāt. Kā arī vedina rast atbildes uz jautājumiem par vislabākajām un efektīvākajām metodēm sabiedrības vērtību aizsardzībai, kā arī atsevišķu sabiedrības locekļu iespējamiem un vēlamiem uzvedības modeļiem konkrētās situācijās. Tā, piemēram, ja taisnīgums, sabiedriskā kārtība un miers ir vērtība, tad šo vērtību nodrošināšanai un aizstāvībai sabiedrībai ir jāveido noteiktas normatīvā regulējuma sistēmas un iestādes (piemēram, tiesas), kas tās realizē. Pēc būtības katrs konflikts ar kaitīgām sekām (administratīvs pārkāpums, noziedzīgs nodarījums un pat antisociāla rīcība) nodara kaitējumu sabiedriskajai interesei dzīvot drošībā. Tāpēc, piemēram, Krimināllikuma 35.panta otrās daļas 1.punkts noteic, ka viens no kriminālsoda mērķiem ir aizsargāt sabiedrības drošību. Drošība sabiedrībā ir sajūta un pašāvēība, ka noteikti uzvedības modeļi tiks realizēti, ja tas nenotiek, drošību

¹²⁴ Autores piezīme: *Konflikts* (lat. *conflictus*) – sadursme, kolīzija (tiesību normu sadursme), uzskatu, politisks, militārs, ekonomisks, sociāls, starptautisks, vietējs, reģionāls u.c. pēc sava veida un rakstura. Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u.c., 1998, 113.lpp.

¹²⁵ Osipova S., 2010, 108.-109.lpp.

¹²⁶ Ibid, 109.lpp.

nav iespējams garantēt, jo katrs likuma pārkāpums faktiski ir gan konflikts ar pieņemtajām uzvedības normām, gan sabiedrību kopumā.

S.Osipova, autoresprāt, precīzi norāda, ka mūsdienu sabiedrībā pastāv tieksme konfliktu institucionalizēt.¹²⁷ Tas norāda uz sabiedrības vēlmi nevis meklēt metodes, kā pašiem iesaistīties un līdzdarboties radušos konfliktu risināšanā, bet sagaidīt risinājumus no citiem, paturot sev tiesības paust neapmierinātību ar panāktajiem risinājumiem (piemēram, tiesas sprieduma pārsūdzēšana principa pēc, nevis tāpēc, ka būtu pamats to uzskatīt par netaisnīgu). Šāda veida pieeja nenovēršami noved pie tiesu sistēmas iestāžu, kas ir galvenie konfliktu risinātāji, pārslodzes, bet, no otras puses, mazina sabiedrības locekļu līdzdalību atbildīgu lēmumu pieņemšanā.

Taču konflikts cilvēku savstarpējās attiecībās un tā izpētes gaita mudina runāt vēl par citiem fenomeniem, proti, uzvedības normu (kad konfliktam nevajadzētu rasties) un deviāciju. Krievijas kriminologs J.Gilinskis (*Гилинский Яков Ильич*)¹²⁸ ir paudis, ka pēdējos gadu desmitos socioloģijā ir notikusi neliela revolūcija, kas noveda pie deviācijas jēdziena institucionalizācijas, padarot to par sociālās analīzes kategoriju. Tādējādi uzvedības norma un deviācija tiek pētīta ne tikai vairs no kriminoloģiskā viedokļa, bet arī no sociālās dzīves procesu viedokļa. Autores ieskatā, normas un deviācijas apzināšanai no prevencijas teorijas viedokļa ir būtiska nozīme, jo bez skaidrības starp diviem minētajiem jēdzieniem, nav iespējams secināt, ko tad tieši prevencija ir aicināta novērst. Tāpēc jāatbild uz jautājumu, vai visa deviantā uzvedība ir kaitīga sabiedrības interesēm (tiesiskumam, taisnīgumam u.c.), tad arī būs iespējams atbildēt, vai prevencija ir pasākumu kopums deviantas uzvedības novēršanai. J.Gilinskis uzsvēris, ka kopš deviācija vairs nav tikai kriminoloģiska kategorija, to bieži vien attiecina uz ļoti dažādām parādībām – pusaudžiem ar uzvedības problēmām, nesaprašiem ģēnijiem, personām bez noteiktas dzīves vietas, prostitūtām, narkomāniem, sērijveida slepkavām. J.Gilinskis izvirza jautājumu, cik pamatoti ir visas nosauktās kategorijas pieskaitīt pie empīriski noteiktas deviācijas formas? Lai to veiktu, būtu jānoteic, ka pastāv kaut kādas iekšējās īpašības, kas vieno pusaudžus ar antisociālu uzvedību un prostitūtas. Neatrodot šādus vienotos faktorus, ir iespējams secināt, ka deviācija pēc savas būtības ir sarežģītāka kategorija, nekā sākotnēji ir domāts. J.Gilinskis¹²⁹ analizē normas un deviācijas jēdzienus divos aspektos – no klasiskās deviantoloģijas un no postklasiskās deviantoloģijas

¹²⁷ Osipova S., 2010, 110.lpp.

¹²⁸ Конструирование девиантности. Монография. Составитель Я.И. Гилинский. СПб.: Издательство ДЕАН, 2011, с.35.

¹²⁹ Конструирование девиантности. Монография. Составитель Я.И. Гилинский. СПб.: Издательство ДЕАН, 2011, с.47.

viedokļiem, vienlaikus diskutējot ar N.Lūmanu¹³⁰, kura ieskatā cilvēku priekšstatus par parādībām mūsdienās vairs neietekmē tik ļoti iedzimtība, vai kaut kādas citas bioloģiski izskaidrojamas īpašības, bet komunikācijas kvalitāte un virziens, kas lielāko tiesu sabiedrībā rada priekšstatus par normālo un devianto.

S.Osipova¹³¹ paudusi uzskatu, ka *normalitātes* un *anormalitātes* fenomeniem ir sociāls raksturs, līdz ar to tie tiek vērtēti atbilstoši sabiedrībā valdošajām vērtībām. Autores ieskatā, starp S.Osipovas un J.Gilinska pieeju nav būtisku pretrunu, tieši otrādi, tās parāda, ka uzvedības *normalitāte* ir cieši saistīta ar sabiedrības interesēm par drošību, bet prevencijas loma ir – ar proaktīvu rīcību vairot šo drošību. Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka visas parādības (uzvedības modeļi), kas iekļaujas sabiedrībā, ir atbilstoši sabiedrības vērtībām, bet tas, kas neiekļaujas un tāpēc kaitē sabiedrībai, ir uzskatāms par novirzi no sociālās uzvedības normas. Šāds apsvērums saskan ar kriminoloģisko skaidrojumu¹³², ka indivīdu uzvedību ir iespējams skatīt ne vien no šīs uzvedības attiecībām ar krimināltiesību normās noteikto modeli, bet arī dažādu personu grupās realizēto uzvedību, kas gan nav krimināla rakstura, taču arī nav attiecināmas uz normu, proti, nav sabiedrības interesēs. Pamatojoties uz šo apsvērumu tiek atzīts, ka ir pamats uzskatīt uzvedību par deviantu, ja tā saistāma ar konkrēta cilvēka tādu rīcības veidu, kas neatbilst sabiedrības vērtībām, kā arī tādu rīcību, kuru īsteno atsevišķas sabiedrības grupas, bet kura neatbilst noteiktajām uzvedības normām. Turklāt deviancei var būt atšķirīga ietekme – tā var veicināt sociālas pārmaiņas, piemēram, kāda uzvedības modeļa nostiprināšanu vai aizliegšanu tiesību normās; tā var kalpot par veidu, kādā sabiedrībā mazināt spriedzi, piemēram, vēršu cīņas; tā, piemēram, bērniem un jauniešiem var kalpot par sociālās pieredzes ieguves veidu, robežu pārbaudīšanas līdzekli.¹³³ A.Vilks¹³⁴ norāda, ka sociālajām normām ir būtiska nozīme, jo tās apgūstot dzīves procesā cilvēki pieņem kā paškontrolējošu savas personības daļu, kas noteic cilvēku uzvedības modeli ieraduma līmenī. Tādējādi sociālā kontrole, kas nepieciešama, piemēram, maziem bērniem, pieaugot kļūst par paškontroli. Pamatojoties uz minēto, autore secina, ka prevencijas darbības joma kopumā ir plašāka, kā tikai likumpārkāpumu prevencija, jo prevencijas pasākumi var būt attiecināti uz sabiedrībai potenciāli kaitīgu darbību novēršanu, taču šīs darbības nav aizliegtas, sodāmas saskaņā ar tiesību normās noteikto. Blakus tam ir jāņem vērā, ka preventīvai rīcībai ir audzinošs efekts,

¹³⁰ Skatīt arī: Luhman N. Soziale Systeme Grundriß einer allgemeinen Theorie suhrkamp taschenbuch Wissenschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991. Pieejams: <https://steffenroth.files.wordpress.com/2012/03/soziale-systeme.pdf> [aplūkots 22.02.2017.]

¹³¹ Osipova S., 2010, 112.-116.lpp.

¹³² Vilks A., Ķipēna K. Kriminoloģija. Mācību grāmata, papildināts izdevums. Rīga: Nordik, 2004, 163.-164.lpp.

¹³³ Vilks A., Ķipēna K. Kriminoloģija. Mācību grāmata, papildināts izdevums. Rīga: Nordik, 2004, 163.lpp.

¹³⁴ Vilks A. Deviantoloģija (mācība par uzvedības sociālajām novirzēm). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 86.-89.lpp.

tāpēc ar mērķtiecīgi plānotu preventīvu rīcību ir iespējams panākt, ka sabiedrībai kaitīgas vai traucējošas darbības negūst likumpārkāpuma raksturu un novērš kaitīgu seku iestāšanos.

Lai nošķirtu deviantas uzvedības robežās tādu uzvedību, kas veido noziedzīgus nodarījumus vai administratīvus pārkāpumus, no uzvedības, kas ir antisociāla, bet nav sodāma saskaņā ar tiesību normās noteikto, deviāciju iedala divās grupās. Proti, vienkāršajā – šāda uzvedības modeļa īstenošana parasti nenoslēdzas ar formālām sodu vai citu sankciju piemērošanu, bet var būt saistīta ar sabiedrisko nopelumu, un atvasinātajā – kad personas pārkāpums ir tik būtisks, ka par tā izdarīšanu tiek piemērots noteikts piespiedu līdzeklis.¹³⁵ Ja šajā gadījumā persona dēļ tai piemērotā soda tiek izstumta no sabiedrības, par prevenciju šajā gadījumā nevar būt runa, jo prevencija pēc savas būtības ir iekļaujošs process. J.Gilinskis¹³⁶ runā par deviācijas konstruēšanu, bet N.Kristi¹³⁷ atzīst, ka konflikts, ko rada kādas personas devianta uzvedība (rīcība pret sabiedrības interesēm un vērtībām neatkarīgi no valsts reakcijas uz to) ir iespēja valstij iesaistīt nekavējoties šī konflikta risināšanā visus, kurus deviantā uzvedība skārusi – šajā gadījumā tas būs ne vien jau ierastais noziedzīgā nodarījumā cietušais, bet arī cietušā tuvinieki, kaimiņi, darba kolēģi un vienlaikus arī persona, kas radījusi konfliktu, uzvedoties devianti un šīs personas tuvinieki un paziņas. Tomēr tā vietā, lai rīkotos iekļaujoši, sabiedrība (valsts) rīkojas divos neproduktīvos veidos – ja deviantās uzvedības rezultātā pārkāptas rakstītas likuma normas, valsts piesavinās konfliktu (a) un sāk to risināt (b), iedarbinot tās rīcībā esošo tiesību normu un institūciju mašīnēriju. Vadoties no minētā, ir pamats uzskatīt, ka tā rezultātā notiek divas lietas: konflikta piesavināšanās un deviācijas institucionalizācija. Visas personas, kuras pie iekļaujošas rīcības varēja būt iesaistītas konflikta risināšanā, paliek šajā cīņā mazsvarīgas, citiem vārdiem sakot, justīcijas spēku patērējošas. Deviantās uzvedības veicējs gaida sodu, cietušais gaida kompensāciju, bet visi pārējie noskatās notiekošajā no malas. Autores ieskatā, otrs neproduktīvais veids notiek gadījumos, ja nav pārkāptas rakstītas tiesību normas un par šādu uzvedības veidu nepastāv formāls soda piedraudējums, sabiedrība izstumj no sava vidus personu, kas izraisījusi konfliktu, izliekoties, ka tas nav noticis, tā vietā, lai ieguldītu pūles šī konflikta risināšanā, vienlaikus iegūstot preventīvu pieredzi par nepieciešamo rīcību, lai šādus konfliktus novērstu nākotnē.

Pirmajā gadījumā, kad notiek konflikta piesavināšanās, prevencija var sākties tikai pēc soda piemērošanas, ja tā ir paredzēta soda saturā kā *resocializācijas* pasākums, proti – rehabilitācijas formā vai sociālās uzvedības korekcijas formā. Resocializācijas jēdziens šobrīd tiek lietots

¹³⁵ Skatīt arī: Osipova S., 2010, 113.lpp.

¹³⁶ Конструирование девиантности. Монография. Составитель Я.И. Гилинский. СПб.: Издательство ДЕАН, 2011, с 30.-40.

¹³⁷ Christie N. Conflicts as property. London: The British Journal of Criminology, Vol.17., No.1.1977, pp.7.-8.

kriminālsodu izpildes tiesību kontekstā un izpaužas divu veidu mērķtiecīgi organizētās sekundārās prevencijas pasākumu grupās. Pirmā sekundārās prevencijas pasākumu grupa ir rehabilitācija, kuras ietvarā tiek plānoti pasākumi un programmas, lai attīstu notiesātajai personai tādas sociālās prasmes un zināšanas, kuru trūkuma dēļ šī persona izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Otrā pasākumu grupa ir sociālās uzvedības korekcija – kas ir pasākumu kopums, lai mazinātu tādu faktoru ietekmi notiesātā personībā, kuru pastāvēšana novedusi pie noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas. Tomēr gadījumos, kad runa ir par bērniem, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, uzvedības izmaiņas panākamas atšķirīgā procesā, proti – socializācijas procesā. Minētā atšķirība sekundārās prevencijas kontekstā ir nosacīta ar atšķirību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas iemeslos. Ja pieaugušais izdara noziedzīgu nodarījumu tā dēļ, ka viņam trūkst noteiktu pozitīvu sociālu iemaņu un motivācijas (rehabilitācijas mērķis), bet to vietā pārsvarā ir personības īpašības, kas noved pie konflikta ar likumu (sociālās uzvedības korekcijas mērķis), tad nepilngadīgās personas, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus lielā skaitā gadījumu vispār nav bijušas socializētas. Proti, bērns, sasniedzot 14 gadu vecumu, vispār nav bijis apveltīts ar pozitīvām sociālām iemaņām, kuru neesamību aizstājuši pieņēmumi par iespējamiem uzvedības modeļiem sabiedrībā, kam nav pamata, kas vairāk ir bērna iztēlē, nevis sociālajā realitātē. Līdz ar to bērnam, atšķirībā no pieaugušā, ir nepieciešama socializācija – iekļaušana sabiedrībā, nevis resocializācija, kā pieaugušajiem, kas ir atpakaļ iekļaušanu sabiedrībā. Tādējādi reakcijai uz bērna deviantu uzvedību, kā rezultātā radies konflikts, ir jābūt atšķirīgai pēc sava satura. Šīs, nepilngadīgajiem nepieciešamās reakcijas robeža (nepieciešamo socializējošo pasākumu apjoms un saturs) iziet ārpus kriminālsoda satura, kas, saskaņā ar Krimināllikuma normām, piemērojami šobrīd nepilngadīgajiem.

Otrajā gadījumā preventīva rīcība neseko vispār. Neatkarīgi no konflikta (kā deviantās uzvedības rezultāta) dabas, abos gadījumos tiek zaudēta iespēja veikt preventīvu pasākumu kopumu. Pamatojoties uz šo identificēto trūkumu, lielu popularitāti pēdējā trīsdesmitgadē ir ieguvušas *atjaunojošās justīcijas* metodes, jo tās var lietot neatkarīgi no tā, vai ir pārkāpta rakstīta tiesību norma, par kuru paredzēts valsts piemērojams sods, vai tikai morāles normas, kādas paražas vai tradīcijas. Atjaunojošās justīcijas metožu preventīvā daba un to pielietojuma iespējas, kā arī produktivitāte, strādājot tieši ar bērniem un jauniešiem, kam ir devianta uzvedība, jau tika aprakstīta iepriekšējās apakšnodalās. Tomēr jāvērs uzmanība uz galveno iemeslu, kādēļ atjaunojošās justīcijas metodes ir īpaši noderīgas prevencijas pasākumu realizācijā – jo tās ir centrētas nevis uz tiesību normas pārkāpumu (atbildot uz jautājumiem – kura norma pārkāpta? Kurš ir vainīgs? Kādam jābūt sodam?), bet uz konfliktu, ko radījusi devianta uzvedība (atbildot uz jautājumiem – kam ir nodarīts pāri? Kas jādara, lai novērstu kaitējumu?). Proti, atjaunojošās

justīcijas metodes var darbināt arī tajos gadījumos, ja nav fiksēts formāls pārkāpums, bet ir tikai devianta uzvedība no kādas personas vai grupas puses.

Tādējādi ir iespējams **secināt**, ka devianta uzvedība rada konfliktus sabiedrībā. Daži no šiem konfliktiem ir likuma pārkāpumi, tai skaitā noziedzīgi nodarījumi, taču kaitīga ir arī tā deviantā uzvedība, kas nav kādas formālas tiesību normas pārkāpums. Nevienu no konfliktu veidiem, ko rada deviantā uzvedība, nedrīkst atstāt bez uzmanības, abos gadījumos atbilstoši situācijai ir nepieciešami preventīvie pasākumi, kas adresāti uz konkrētiem notikušā iemesliem. Preventīvie pasākumi dod vislielāko efektu, ja tos piemēro uzreiz pēc notikušā - kaitīgās uzvedības, konflikta ar likumu, vai cilvēkiem, lai tas dotu vislielāko efektu. Ja preventīvā rīcība uz konfliktu netiek vērsta, pastāv noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas risks – gan recidīva nozīmē, gan jaunu noziedzīgu nodarījumu nozīmē.

Nav šaubu, ka *prevencijas mērķis* ir novērst plašākā nozīmē konfliktus, ko izraisa devianta uzvedība, bet šaurākā nozīmē – novērst noziedzīgus nodarījumus. Tas nozīmē, ka prevencija ir pasākumu kopums, lai novērstu ne tikai noziedzīgus nodarījumus, kas ir sodāma uzvedība saskaņā ar likumu, bet arī tādu rīcību, kas ir vērsta pret sabiedrības vērtībām, interesēm, kopdzīves kvalitāti. Minētā dēļ pastāv jau trīs iepriekš definētie prevencijas veidi:

- a) primārā prevencija, kas adresēta uz gadījumiem ar personām, kuras nav pārkāpušas tiesību normās noteikto, taču varētu būt izraisījušas konfliktus ar deviantu, jeb antisociālu uzvedību;
- b) sekundārā prevencija – lai panāktu, ka personas, kas izdarījušas likuma pārkāpumus, tos neizdarītu soda izpildes laikā;
- c) terciārā prevencija – lai personas, kam izpildīts sods saistībā ar iepriekš izdarītiem likuma pārkāpumiem, tos neizdarītu atkārtoti.

Vienlaikus autore vērš uzmanību uz to, ka prevencija nav orientēta tikai uz likuma pārkāpēju vai personu ar antisociālu uzvedību vien. Proti, primārā prevencija strādā arī, lai novērstu visas viktimizācijas formas, tai skaitā realizē mērķtiecīgus pasākumu kopumus, lai cilvēki neklūtu par noziedzīgo nodarījumu upuriem, bet tie, kas jau cietuši no prettiesiskām rīcībām, neciestu atkārtoti. Tādējādi ir pamats uzskatam, ka prevencijas mērķis ir novērst noziedzību visās tās kaitīgajās izpausmēs.

Lai gan nav šaubu, ka noziedzība kā sabiedrībā notiekošs konflikts, ir apdraudējums vispārpieņemtām vērtībām un sabiedrības drošībai, tomēr noziedzība tiek uzskatīta arī par sabiedrības progresa virzītāju. Saskaņā ar E. Dirkeima (*Émile David Durkheim*) anomijas

teoriju¹³⁸, noziedzība virza sabiedrības attīstību, tāpēc tā uzskatāma par normālu parādību, pieņemot, ja noziedzība pēkšņi izzustu, sabiedrības attīstība apstātos. Saskaņā ar E.Dirkheimu, noziedzība ir normāla parādība, ar kuru ir jāsamierinās, ja sabiedrība vēlas progresu.¹³⁹ Citādu viedokli pauž R.K.Mertons (*Robert King Merton*), norādot, ka sociālās dezorganizācijas formas ir cieši saistītas ar noteiktas sabiedrības attīstības periodiem, kad sabiedrības vērtībās, ekonomikā vai kultūrā un citās jomās notiek straujas izmaiņas. Viņš norāda, ka sociālā dezorganizācija, tai skaitā atsevišķu personu devianta uzvedība, nav jāuzskata tāpēc par normu, tam pretī ir jāliek adekvātas valsts reakcijas (institūcijas, metodes un tiesiskais regulējums). Saskaņā ar R.K.Mertonu, sociālā dezorganizācija ir tas fenomens, kas periodiski atkārtojas, notiek izmaiņām sabiedrībā, bet tas automātiski nenozīmē, ka jāpieļauj un jāpiedzīvo noziedzības uzplaukums, lai sabiedrība virzītos uz attīstību.¹⁴⁰

Ja E.Dirkheima apsvērumi tiešām realizētos praksē, tad būtu pamats uzskatīt, ka noziedzības novēršana ir sabiedrībai kaitīgu pasākumu kopums, kas kavē sabiedrības attīstību un sabiedrībai būtu jāpārvērtē ne tikai indivīda rīcības brīvības mērs, bet tiesiskais regulējums jābalsta uz pilnīgi citiem principiem, vai vispār jāatceļ, atstājot sabiedrības drošību pašregulācijai. Ja tā, tad jebkuri preventīvi pasākumi būtu tieša kaitniecība attīstībai. Autore pievienojas R.K.Mertona viedoklim, jo nav pamata uzskatīt, ka prevencija ir kaitīgu pasākumu kopums, kas kavē progresu, bet tieši otrādi. Iespējams, ka pieaugošā nepieciešamība pēc prevencijas ir viens no normāliem noziedzības novēršanas procesa blakus efektiem, kas attīstījies, sabiedrībai mainoties. Piemēram, ja vēsturiski agrākos laika periodos bija pietiekami ar cietumsodu, tad šobrīd situācija ir mainījusies. Brīvības atņemšanas sodu, no tiem ar ieslodzījumu saistītajiem sodiem, kas pastāvējuši cilvēces vēsturē, šodien atšķir pavisam cits saturs, kas lielā mērā ir saistīts ar cilvēktiesību standartiem. Citu prasību izvirzīšana ieslodzījumam kā sodam un tā satura maiņa (ieslodzīšanas mērķis nav tikai aizliegt personai brīvi pārvietoties, bet arī īstenot resocializāciju) šo sodu ir padarījusi būtiski dārgāku, jo kvalitāte maksā. Vēl jo vairāk, tiek atzīts¹⁴¹, ka cietumi ir vairāk kaitīgi, nekā noderīgi, jo slēgtā likumpārkāpēju grupā, kas izveidojas cietumā, virsroku ņem kriminālās pieredzes apmaiņa, nekā pieticīgie resocializācijas plāni. Laika gaitā, nevēloties pārmaksāt par nepārliciešanos efektivitātes drošības garantēšanas instrumentu (cietumu), uzmanība tika pievērsta būtiski lētākiem un

¹³⁸ Skatīt arī: Elwell F. W. Emile Durkheim on Anomie, 2003. Pieejams: <http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Essays/Durkheim1.htm> [aplūkots 25.03.2017.]

¹³⁹ Durkheim E. The Division of Labour in Society. The Macmillan Press Ltd, 1984, pp. 242 – 250. Pieejams: <http://ej.uz/ud7e> [aplūkots 10.11.2017.]

¹⁴⁰ Merton R.K. Social structure and anomie. American Sociological Review, Volume 3, Issue 5 (Oct., 1938), p. 673 – 675. Pieejams: <http://www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/4111/Readings/MertonAnomie.pdf> [aplūkots 10.11.2017.]

¹⁴¹ Vilks A., 2001, 95.lpp.

efektīvākiem - preventīviem risinājumiem, kas satur sevī instrumentus antisociālas uzvedības risku agrīnai noteikšanai un reakcijai, negaidot, kamēr lieta iegūst kriminālu raksturu un nonāk tiesā, bet likumu pārkāpusī persona cietumā. Pamatojoties uz minēto ir iespējams **secināt**, ka nevis noziedzība pati par sevi, bet tieši sabiedrības vajadzībām atbilstošas noziedzības prevencijas formas, ir fenomens, kas veicina sabiedrības attīstību, panākot sabiedrības drošību, mazinot riskus, kas varētu radīt potenciālu kaitējumu.

1.4. Bērnu likumpārkāpumu prevencijas rašanās un nodalīšanas iemesli no pieaugušo izdarīto likumpārkāpumu prevencijas

Bērnu un gados jaunu cilvēku izdarīto likumpārkāpumu prevencija sākotnēji nav bijusi aplūkota kā atsevišķa likumpārkāpumu un noziedzības prevencijas daļa. Viens no pirmajiem, kas raisīja diskusiju par bērnu klātbūtni ieslodzījuma vietās kopumā bija Džons Hovards. Savā 1777.gadā iznākušajā grāmatā “Par cietumu stāvokli Anglijā un Velsā”¹⁴² viņš norādījis, ka daudziem ieslodzītajiem, kas atrodas cietumos, ir ģimenes un bērni, kuri soda izpildes laikā nonāk augsta riska apstākļos. Šie riska apstākļi pastāv gan tajos gadījumos, kad ģimenes un bērni atrodas kopā ar notiesāto (faktiski izcieš sodu kopā), gan tad, ja ieslodzītais nevar sniegt atbalstu saviem ģimenes locekļiem, jo ilgstoši atrodas ieslodzījumā. Tomē Dž.Hovards bērnu noziedzības fenomenam padziļināti nepievērsās, vairāk vērības veltot tieši soda izpildes kopējiem apstākļiem, bet ne pašiem sodiem.

Diskusijas par efektīvākajiem veidiem bērnu un jauniešu noziedzības novēršanā izvērās tikai 19.gadsimta vidū, saistībā ar konstatētajiem trūkumiem sodu izpildes vietās, kas lielāko tiesu tika organizētas ieslodzījuma vietu formā kopā ar pieaugušajiem. Pirmās diskusijas par nepieciešamību lietot atsevišķu sodu izpildes kārtību bērniem aizsākās 19.gadsimta sākumā, jo pieaugušajiem paredzētās ieslodzījuma vietas bija organizētas, neparedzot speciālās telpas ieslodzīto bērnu, kas tajās tika turēti, apmācībām. Ar šo brīdi tika uzsāktas pirmās diskusijas par tādu jēdzienu saturu kā “nepilngadīgais likuma pārkāpējs”, “reformatorijs” un “resocializācija”.

Nemot vērā, ka Eiropā un Amerikā bija praktiski neierobežota vecāku vara pār bērniem, visvairāk piemērojamās sankcijas bērniem bija saistītas ar sodiem par nepakļaušanos vecākiem, kas bieži vien bija ļoti bargi. Tā par nepakļaušanos vecāku varai varēja piemērot arī nāves sodu. Piemēram, to paredzēja Masačūsetsas 1646.gada likums, kurā tika noteikts, ka bērniem, kam ir 16 gadi un tie nav pakļāvušies vecāku varai, tiesa var piemērot nāves sodu. Savukārt bērniem, kuriem nebija vecāku, bāreņu, bez pajumtes palikušajiem, tika inkriminēti cietumsodi par klaiņošanu,

¹⁴² Howard J. The State of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons. Warrington, printed by William Eyres, MDCCLXXVII. Pieejams: <https://archive.org/stream/stateofprisonsin00howa#page/n7/mode/2up> [aplūkots 12.11.2017.]

ubagošanu un zādzībām. S.Šlosmans norāda, ka lielu impulsu bērnu un jauniešu delinkventas uzvedības novēršanas metožu maiņā deva tieši tajā laikā strauju popularitāti guvušā rakstnieka Čārlza Dikensa darbi.

Tomēr jāatzīmē, ka pirmās atsevišķās iestādes bērniem ar antisociālu uzvedību sāka atvērt gan Amerikas Savienotajās valstīs, gan Eiropā jau sākot ar 1825.gadu, kad tika atvērta pirmā patversme Ņujorkā (angļu val. – *houses of refuge*), bet vēlākos gados šāda rakstura institūcijas tika izveidotas arī Eiropas valstīs - Vācijā 1830.gadā un Dānijā 1840.gadā. Šajās iestādēs nonāca ne tikai bērni, kas bija izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, bet arī tie, kas bija palikuši bez vecāku gādības, klaiņoja vai ubagoja. Visās iestādēs bija stingrs dienas režīms, noteicot nelielu laiku mācībām un atpūtai, taču lielāko dienas daļu šajās iestādēs esošie bērni tika izmantoti kā darba spēks – apavu ražošanā, galdniecībā un citos sīkamniecības darbos. Gadu gaitā tika dibinātas arvien jaunas iestādes nepilngadīgajiem ar dažādiem uzvedības traucējumiem, 20.gadsimta sākumā tika nošķirtas divas bērnu grupas – bērni, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, no bērniem, kuri nonākuši aprūpē dēļ dažādiem sociāliem sarežģījumiem, tai skaitā palikuši bez vecāku gādības.

Eiropā un citur pasaulē šāda preventīvā darba institucionalizācija ar bērniem un jauniešiem faktiski turpinājās līdz pat II pasaules kara noslēgumam. Līdz ar to preventīvais darbs ar bērniem, kuri nav izdarījuši ar likumu aizliegtas darbības, tika uzticēts ģimenēm, dodot vecākiem pār bērniem faktiski neierobežotu varu, bet bērni, kas atbilda mērķa grupai (likuma pārkāpumi, klaiņošana, bāreņi) tika ievietoti dažāda veida institūcijās. Tikai 19.gadsimta beigās sāka runāt par bērnu ar antisociālu uzvedību un bērnu ar sociāla rakstura problēmām iestāžu nodalīšanu, bet par šādu iestāžu deinstitucionalizāciju (bērna neievietošanu jebkāda veida iestādē) un bērnu likumpārkāpumu prevencijas metodēm pirmās debates sākās tikai 20.gadsimta sākumā. Tieši bērni un jaunieši bija pirmā mērķa grupa, kuriem atkarībā no antisociālas uzvedības risku pakāpes (zems, vidējs vai augsts risks, ka tiks izdarīts likuma pārkāpums) sāka piemērot preventīvās likumpārkāpumu novēršanas metodes un alternatīvas sankcijas tradicionālajām, kas nav saistītas ar personas ievietošanu iestādē uz laiku, vai ar brīvības atņemšanas sodu.

20.gadsimta sākumā krievu zinātnieks S.Pozniševs (*Познышев Сергей Викторович*) ir atzīmējis, ka jau 19.gadsimta deviņdesmitajos gados daudzu valstu krimināllikumos sāka ieviest jaunu instrumentu, kas nodalīts no soda, - “sabiedriskās drošības līdzekļus”.¹⁴³ Piemēram, minama Šveice, kas šādus līdzekļus iekļāva savā 1893.gada Krimināllikuma projektā. S.Pozniševs (Maskavas Valsts Psihoneiroloģiskā institūta profesors Krievijā un Starptautiskās Tulūzas

¹⁴³ Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки. Москва: Юридическое издательство наркомюста, 1923, с.15-25.

akadēmijas profesors Francijā), kas bija viens no 20.gadsimta zinātniekiem, kurš bija izveidojis šim laikmetam ārkārtīgi progresīvu (nestandarta) sodu un to izpildes teoriju, kas mūsdienās būtu dēvējama par starpdisciplināru, ir norādījis, ka sods pats par sevi jau ir sociālās aizsardzības līdzeklis, kura mērķis ir prevencija. Viņš paudis uzskatu, ka soda mērķis nav atriekties likuma pārkāpējam personīgi, jo šāds atriebības akts neko nedod sabiedrībai, tāpēc valsts reakcija šādā veidā ir tukša un neproduktīva. Autore piekrīt S.Pozniševa uzskatiem, jo tas dod pamatu uzskatīt, ka valsts reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu būtība un soda saturs praktiski ir likumpārkāpumu prevencija. Ja šāda satura nav, reakcija nav saskaņā ar sabiedrības drošības interesēm. 1923.gadā S.Pozniševs ir uzskaitījis preventīvos līdzekļus, kas bijuši sastopami dažādu valstu tiesību normās, un norādījis, ka šiem līdzekļiem ir izteikti preventīvs raksturs, vienlaikus uzsverot, ka preventīvo līdzekļu atšķirība no sodiem ir tajā, ka preventīvajiem līdzekļiem ir “atveseļojošs” raksturs, kas “novērš slimības atkārtotu saasināšanos”, tomēr, gan sodiem, gan preventīvajiem līdzekļiem ir viens un tas pats mērķis - sabiedrības drošība, tāpēc sodi un preventīvie līdzekļi abi ir pieskaitāmi pie sabiedrības sociālās aizsardzības pasākumiem. Saskaņā ar S.Pozniševa klasifikāciju sociālās aizsardzības līdzekļi iedalījās:

- a. labošanas un audzināšanas iestādes bērniem un pusaudžiem, kas veikuši sabiedriski bīstamas darbības vai klaiņojošiem pusaudžiem;
- b. ģimenes ārstniecības iestādes garīgi slimiem noziedzniekiem;
- c. ģimenes iestādes, lai padarītu nekaitīgas citas personas, kas augstāk nav uzskaitītas, bet kuras atrodas sociāli bīstamos apstākļos: klaidoņiem, ubagiem, suteneriem, alkoholiķiem un citiem;
- d. sociāli bīstamu elementu izsūtījums un noņemšana;
- e. sociāli bīstamu elementu (personu) ģimenes uzraudzība un ierobežošana.

Piedāvāto sistēmu S.Pozniševs pretstata ar tā laika Krievijas krimināltiesību normās ietvertu sodu un citu sociālās aizsardzības līdzekļu uzskaitījumu, kas sevī ietvēra – personu ievietošanu iestādēs priekš morāli un garīgi atpalikušām personām; piespiedu ārstēšanu; aizliegumu ieņemt noteiktu amatu, nodarboties ar noteikta veida darbiem vai amatniecību; personas pienākumu pamest noteiktu apvidu (vietu); nepilngadīgā nodošanu vecāku, radnieku vai citu personu uzraudzībā, pirms tam vispusēji izpētot šo aizbildņu dzīves veidu un personības. Turklāt tiek norādīts, ka pēc nepieciešamības šādus sociālās aizsardzības līdzekļus ir iespējams kombinēt savā starpā vai piemērot reizē ar kādu no pamata sodiem. Jāatzīmē, ka jebkuru preventīvo līdzekļu efektivitāte ir mērāma, to saturu pretstatot konkrētā preventīvā līdzekļa pielietošanas mērķiem. Autore ieskatā, šādu preventīvo līdzekļu blakus nostatīšana Krievijas 20.gadsimta sākuma sodu sistēmai ir vērtējama kā progresīva, taču vienlīdz būtiski ir vērtēt, kādai mērķa grupai un kādā

nolūkā attiecīgie līdzekļi tiek piemēroti. Tikai minēto apstākļu izvērtējums var sniegt atbildi par preventīvo līdzekļu efektivitāti.

Minētā dēļ ir būtiski uzsvērt, ka tieši preventīvā satura nozīmē S.Pozniševs ir vērtējis bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmu un piedāvājis savu teorētisko un praktisko redzējumu. Arī uz šo mērķa grupu S.Pozniševs raugās no savas “sociālās klīnikas” teorijas viedokļa. S.Pozniševa sociālās klīnikas ideja pēc savas būtības atspoguļo jebkuras sankcijas satura preventīvo būtību. Proti, S.Pozniševs ir uzsvēris, ka jebkurai sankcijai, neatkarīgi no tā, vai tas ir krimināltiesību normās paredzēts sods, vai preventīvais līdzeklis, ir efekts tikai tajā gadījumā, ja persona, kam tas piemērots, pēc šīs sankcijas izpildes kļūst “sociāli labāka”. Ir pamats piekrist S.Pozniševam, ka jebkurai valsts reakcijai ir mērķis realizēt tās sociāli preventīvo funkciju, kas ir tās uzdevums, jo citādi nav iedomājams, ka šāds līdzeklis varētu sasniegt savu pamatmērķi – sabiedrības drošību.

S.Pozniševa ieskatā bērniem un jauniešiem, kuri nav sasnieguši 17 gadu vecumu, kriminālatbildība vispār nav piemērojama, jo šāda vecuma jaunieši, viņaprāt, no kriminoloģiskā viedokļa, nav pieskaitāmi personu lokam, kuras par savu rīcību spēj uzņemties pilnīgu atbildību un izprast vispusēji savas rīcības sekas, jo sevišķi ilgtermiņā. Vienlaikus S.Pozniševs atzīmē, ka, izvēloties preventīvās rīcības (sankcijas, līdzekļa) veidu ar bērnu, ir ņemams vērā ne tikai bērnu bioloģiskais vecums, bet arī briedums. Viņš atzīmē, ka lielākajā skaitā gadījumu, kad bērnam ir konstatēts antisociālas uzvedības modelis, pie vainas ir apstākļi, kas nav bijuši saistīti ar paša bērna izvēli – neveiksmīga audzināšana ģimenē, pamešana novārtā, fiziskas vai garīgas saslimšanas, nabadzība, noteiktas dzīvesvietas neesamība un citi iemesli. Analizējot bērnu un jauniešu kriminālatbildību, S.Pozniševs uzsver, ka kriminālsodu nepiemērošana bērniem vispār, un to aizstāšana ar dažādiem audzinoša rakstura līdzekļiem, kas atbilst bērnu vajadzībām, nekādā mērā nevar pasliktināt sabiedrības drošību, jo vajadzību piepildīšana, kuru trūkumu bērns ir izjutis visu savu līdzšinējo dzīvi, tieši sabiedrībai dos veselu un funkcionēt spējīgu sabiedrības locekli, kas nebūs ieinteresēts noziedzīgā darbībā. Ir pamats secināt, ka tādējādi tiek definēts valsts reakcijas uz likuma pārkāpumu mērķis – panākt, lai nepilngadīgais neizdarītu noziedzīgus nodarījumus, un uzdevumi – “sniegt nepilngadīgajam to, ko viņš nav varējis saņemt no savas ģimenes, jo viņam tādas nav bijis, vai to, ko ģimene nav varējusi sniegt sava izvirtušā dzīves veida, trūcības vai citu iemeslu dēļ, proti, vismaz pienācīgu audzināšanu.” S.Pozniševs pie šiem secinājumiem ir nonācis, analizējot ne tikai 20.gadsimta sākuma Krievijas krimināltiesisko regulējumu, bet rūpīgi pētījis tādu valstu, kā Beļģija, Francija, Vācija, Austrija un citu valstu pieredzi. Autore aprāt, S.Pozniševa secinājumi un attīstītā teorija par preventīvo pieeju bērnu un jauniešu noziedzības mazināšanā, kā arī “sociālās klīnikas” koncepcija kriminālsodu piemērošanā un izpildē, bija aizsteigusies tālu

priekšā laikam. Šajā laikā vēl nebija nostiprināti cilvēktiesību un bērnu tiesību aizsardzības principi starptautiskos tiesību aktos, taču faktiski S.Pozniševs tos bija definējis un pamatojis jau 1923.gadā, proti, ierosinot:

- 1) nepiemērot personām līdz 18 gadu vecumam brīvības atņemšanas sodus;
- 2) apvienot visas iestādes, kas nodarbojas ar bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevenciju vienotā, uz vienotiem principiem balstītā tīklā;
- 3) piemērot bērniem un jauniešiem tikai tādas sankcijas, kuru mērķis ir audzināšana;
- 4) nevienu personu līdz 18 gadu vecumam neuzskatīt par nelabojamu, jo situācija, kurā nepilngadīgais ir nonācis, ir pieaugušo bezatbildīgas rīcības sekas.

Jāatzīmē, ka S.Pozniševa idejas tomēr bija balstītas institucionalizētā sistēmā, kas nav saistāmas ar vēlākos gados (piemēram, 20.gadsimta piecdesmitajos gados) uzsākto bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmas deinstitutionalizāciju un tam sekojošo alternatīvo līdzekļu un sodu attīstību, tomēr nav noliedzams, ka nepilngadīgo noziedzības prevencijas filosofijā viņa secinājumiem ir būtiska loma arī mūsdienās. Piemēram, savos pamatos tā sakrīt ar Eiropas Padomes vadlīnijām “Par bērniem draudzīgu justīciju”. Autores ieskatā, ir būtiski, ka S.Pozniševs ir arī nodalījis atšķirīgas preventīvās pieejas – mērķus, uzdevumus, metodes, kas ir lietojamas nepilngadīgo un pieaugušo noziedzības novēršanā, pamatojot tos ar atšķirīgiem antisociālas uzvedības rašanās iemesliem.

Tādējādi ir pamats secināt, ka šīs nodaļas sākumā izvirzītā hipotēze ir apstiprinājusies, jo prevencija ir vēsturiski radusies likumpārkāpumu novēršanas metode, kas ir mērķtiecīgi organizēta, proti – prevencija balstās uz noteiktām vērtībām, kas nostiprinātas tiesību principos; prevencijai, atkarībā no tās piemērošanas mērķa grupas ir noteikti uzdevumi, kas ir nostiprināti tiesību aktos, bet veiksmīgas likumpārkāpumu prevencijas rezultāts ir sabiedrības drošība.

2. Prevencija kā kriminālsoda mērķis

Prevencija ir uzvedības noviržu nepieļaušana, kā arī potenciāli kaitīgu darbību novēršana pirms tās izdarītas. Prevencijas jēdziens plaši tiek lietots gan socioloģijas, gan kriminoloģijas teorijā, lai apzīmētu pasākumu kopumu deviācijas novēršanai.¹⁴⁴ Tiek atzīts, ka deviācijas novēršanas metodes un formas ir tiešā veidā atkarīgas no tās deviācijas veida, kuru tiek plānots apturēt, bet pašas prevencijas metodes ir uzskatāmas par sociālās kontroles metodēm. Jāatzīmē, ka prevencijas

¹⁴⁴ Vilks A., Ķipēna K., 2004, 163.-191.lpp.

instrumenti ir jālieto tad, kad tiek atklāti deviantas, jeb antisociālas, uzvedības riski, nevis tad, kad uzvedības novirzes no normas jau kļūst sabiedrībai bīstamas.

Deviāciju novēršanas teorijā¹⁴⁵ tiek nosauktas kopumā četras preventīvās metodes, proti:

- informatīvā pieeja, lai indivīdam, kurš pārkāpj sociālās normas, darītu zināmu, kādas normas viņš pārkāpj un brīdinātu par iespējamām nelabvēlīgām sekām;
- sociāli profilaktiskā metode, lai novērstu deviāciju veicinošos faktoros;
- tiesiskā pieeja pret deviantas uzvedības īstenotājiem;
- medicīniski bioloģiskā pieeja, kā metodes šeit tiek minētas gan medicīniskas, gan sociālas intervences.

Uzskaitītais prevencijas pasākumu iedalījums kopumā korelē ar primārās, sekundārās un terciārās prevencijas uzdevumiem, un nav saskatāmas būtiskas pretrunas. Tas nozīmē, ka neatkarīgi no kāda redzes punkta prevencijas fenomens tiek uzlūkots, tas saturiski ir radīts tik precīzs, ka kalpo vienam mērķim – antisociālas, tai skaitā prettiesiskas uzvedības novēršanai, neatkarīgi no darbību kaitīguma. Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka **prevencijas mērķis ir** nepieļaut un novērst konfliktus starp sabiedrības locekļiem, tai skaitā tiesību un uzvedības normu pārkāpumu, veicināt sabiedrisko drošību. Prevencijas metodēm ir jābūt adresētām visu veidu antisociālai uzvedībai, neatkarīgi no tās kaitīguma pakāpes, neatkarīgi no tā, vai kādas kaitīgas sekas ir iestājušās, vai varētu iestāties.

Vadoties no minētā, ir iespējams secināt, ka prevencijas metodēm ir jābūt vienlaikus vērstām uz visiem antisociālas uzvedības veidiem, tām jābūt mērķtiecīgām, ekonomiskām – tieši orientētām uz mērķa grupu (piemēram, bērniem, senioriem, sētniekiem vai alkoholiķiem), prevencijai jāizmanto pārbaudītas metodes, kas ietvertas katrā no prevencijas veidiem; jāņem vērā, ka prevencijas sistēmas ļoti strauji attīstās līdz sabiedrības dinamikas pieaugumam.

Kā šādos apstākļos ir iespējams plānot prevenciju, vai tā ir izmērāma, vai tās metodes ir prognozējamas, un kāda ir prevencijas nozīme plānojot valsts kriminālpolitiku – atbildes uz šiem jautājumiem tiks rastas šajā nodaļā. Vienlaikus šīs nodaļas ietvarā tiks noskaidrots, vai soda mērķis korelē ar prevencijas jēdzienu, kā arī analizēta soda mērķu būtība un to saistība ar prevencijas jēdzienu.

2.1. Prevencijas nozīme kriminālpolitikā

Jau 17.gadsimtā T.Hobss¹⁴⁶ (*Thomas Hobbes*) bija norādījis, ka valsts, kurā bez atkāpēm tiek realizēti likumi, ir priekšnoteikums tam, ka cilvēks pastāvīgi nekaro pret cilvēku, bet

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Parkin J. *Taming the Leviathan: The Reception of the Political and Religious Ideas of Thomas Hobbes in England 1640 – 1700*. Cambridge University Press, 2007, pp. 375 – 400.

Ā.Smīts¹⁴⁷ (*Adam Smith*) uzsvēris, ka drošības radīšana ir tāda valsts funkcija, kas nav īstenojama ar ekonomiskiem līdzekļiem. Savukārt Latvijas Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija atzinusi, ka viens no valsts pamata uzdevumiem ir miera un kārtības nodrošināšana valsts iekšienē. Tādējādi valsts pastāv (protams blakus citiem tās pastāvēšanas iemesliem), lai cilvēkiem garantētu drošību.¹⁴⁸ Veids, kā šī drošība tiek panākta ir justīcijas sistēmas izveide un darbība – tas ir tiesiskais regulējums dažādās nozarēs, tiesību aizsardzības institūcijas un tiesību normu piemērošanas prakse.

2.1.1. Prevencijas daba

Prevencijas funkcija ir ietverta tiesību aizsardzības sistēmā. Dž.S. Mills (*John Stuart Mill*) jau 19.gadsimtā norādījis, ka valsts uzdevums ir novērst noziedzīgu nodarījumu pirms tas noticis, bet, ja tas noticis, pārtraukt to, atklāt un izdarītāju sodīt. V.Blekstons¹⁴⁹ (*William Blackstone*) norāda, ka preventīvā valsts darbība ir būtiskāka un humānāka, nekā sodīšana. Autore pievienojas iepriekš paustajiem Dž.S. Milla un V.Blekstona viedokļiem, vienlaikus uzsverot, ka preventijas pasākumu pastāvēšana un realizēšana kā tāda, ir arī zināms priekšnoteikums tam, lai valsts varētu paredzēt arī bargākus sodus par pārkāpumiem, proti – valsts no savas puses dara visu iespējamo, lai tiesību aizskārumu iestāšanās risku mazinātu, bet tas sabiedrībai uzliek pienākumu vēl nopietnāk attiekties pret likumu ievērošanu. Pamatojoties uz minēto, ir iespējams secināt, ka preventijai ir prioritāte gan iepretim sodu politikai un sodīšanai kā tādai, gan pret atjaunojošo justīciju, kas tiek piemērota pēc likuma pārkāpuma izdarīšanas. G.Litvins paudis, ka valsts aizsardzības pienākumā ietilpst ne tikai pienākums atjaunot tiesiskumu, bet arī veikt preventīvas darbības tiesiskuma aizskāruma nepieļaušanai, un tas vislabāk atbilst vienam no valsts mērķiem – miera un kārtības nodrošināšanai. Tādējādi ir iespējams definēt vērtības, kuras ir aizsargājamas valstī – miers un kārtība.¹⁵⁰

Dž.S.Mills, rakstot par sabiedrības tiesībām uz preventiju, ir paudis, ka sabiedrības tiesības atvairīt noziegumu pret sevi ar priekšlaicīgiem drošības pasākumiem iekļauj uzskatāmus ierobežojumus maksimāli, ka tikai uz sevi attiecināmos pārkāpumos nedrīkst iejaukties, lai tos

¹⁴⁷ Smith A. An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Edited by Edwin Cannan M.A., LL.D., Volume I, Methuen&Co Ltd., London, 1922, pp. 40 - 45.

¹⁴⁸ Litvins G. Preventīvā tiesiskuma un atjaunojošā tiesiskuma līdzspastāvēšana. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73.zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2015, 362.-364.lpp.

¹⁴⁹ Blackstone W. An Analysis of the Laws of England, 6th ed., Oxford, Clarendon Press, 1771. Pieejams: [https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:William Blackstone, An Analysis of the Laws of England \(6th ed, 1771\).pdf&page=6](https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:William Blackstone, An Analysis of the Laws of England (6th ed, 1771).pdf&page=6) [aplūkots 12.11.2017.]

¹⁵⁰ Blackstone W. An Analysis of the Laws of England, 6th ed., Oxford, Clarendon Press, M. DCC. LXXI. Pieejams: [https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:William Blackstone, An Analysis of the Laws of England \(6th ed, 1771\).pdf&page=6](https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:William Blackstone, An Analysis of the Laws of England (6th ed, 1771).pdf&page=6) [aplūkots 12.11.2017.]

novērstu vai sodītu. Viņš min piemēru, ka piedzeršanās pati par sevi nav pretlikumīga vai kontrolējama rīcība no citu personu puses, bet pilnīgi likumīgs varētu būt noteikums, ka cilvēks, kurš jebkad sodīts par vardarbīgu rīcību alkohola reibumā, ir pakļaujams īpašiem ierobežojumiem, kuri attiecas tieši uz šo konkrēto personu. Ja gadījumā šis cilvēks turpina lietot alkoholu, viņam jāsaņem sods, bet par šādā stāvoklī izdarītu likuma pārkāpumu sodam jābūt vēl bargākam. Dž.S.Mills uzsver, ka personai, kurai dzērums liek nodarīt citam cilvēkam kaitējumu, pats alkohola lietošanas fakts par sevi ir noziegums pret citiem.¹⁵¹ Pamatojoties uz šādu apsvērumu daudzās valstīs ir iespējams piemērot piespiedu līdzekļus preventīvā nolūkā, lai apstākļos, kad riski ir skaidri saskatāmi rīkotos savlaicīgi, nevis gaidītu brīdi, kad kādam tiks nodarīts kaitējums un tad jau piemērotu sodu.¹⁵²

Tādējādi ir iespējams **secināt**, ka prevencijai kā pasākumu kopumam piemīt aizsardzības daba. No šejienes izriet, ka prevencijas mērķis ir savlaicīgi gādāt par sabiedrisko mieru un kārtību sabiedrībā un līdz ar to arī valstī, negaidot noteiktu seku iestāšanos.

2.1.2. Prevencijas prakses duālisms

Lielbritānijā (arī Skotijā un Ziemeļīrijā) darbojas Antisociālas uzvedības lēmums (rīkojums, aizliegums), kuru var piemērot personām no 10 gadu vecuma par:

- a) alkohola lietošanu (dzeršanu) un aizskarošu uzvedību;
- b) vandālismu un grafiti;
- c) skaļas mūzikas atskaņošanu naktīs.

Personai, kurai piemērots Antisociālas uzvedības lēmums, tiek liegtas, piemēram, šādas tiesības: atrasties noteiktās vietās (piemēram, pilsētas centrā), atrasties citu tādu personu sabiedrībā, kas zināmi kā nekārtību cēlāji, lietot alkoholu vai atrasties tā reibumā uz ielas. Antisociālas uzvedības lēmums ir spēkā vismaz divus gadus, gadījumā, ja persona ir labojusies un ir pamats uzskatīt, ka kaitīgā rīcība neatkārtosies, šo lēmumu var atcelt. Ja Antisociālas uzvedības lēmuma nosacījumi netiek ievēroti, tas tiek uzskatīts par noziedzīgu nodarījumu un persona, kas to pārkāpusi, stājas tiesas priekšā, piemērojamais sods var variēt atkarībā no pārkāpuma smaguma un personas vecuma, kas to pārkāpusi. Ja Antisociālas uzvedības lēmums ir bijis piemērots nepilngadīgajam vecumā no 10 līdz 14 gadiem, tad tiek piemērots sods £250 apmērā, ja nepilngadīgais ir vecumā no 15 līdz 17 gadiem, naudas sods tiek piemērots £1,000 apmērā. Bērna vecāki var samaksāt piespiesto naudas sodu, ja bērns ir jaunāks par 16 gadiem. Piemērojamā soda veids var būt arī kāda cita sabiedrībā izciešama sankcija, vai bērniem, vecākiem par 12 gadiem,

¹⁵¹ Mills Dž.S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 118.lpp.

¹⁵² Antisocial Behavior Order (ASBO). Pieejams: <https://www.gov.uk/asbo> [aplūkots 27.02.2017.]

var tikt piemērots ieslodzījums ar obligāto apmācību līdz diviem gadiem. Savukārt pieeja attiecībā uz pieaugušajām personām ir pavisam vienkārša: naudas sods līdz £5,000 vai ieslodzījums uz pieciem gadiem, vai abi kopā pēc tiesas ieskata. Tādējādi tiek sākumā izmantots preventīvs līdzeklis, lai nepieļautu, ka persona rada kaitējumu sabiedrībai – traucē mieru un kārtību, izdara noziedzīgu nodarījumu, taču gadījumā, ja tas netiek ņemts vērā un uzvedība nemainās, sodi ir ļoti bargi.

Lai gan daudziem šāda pieeja varētu simpātizēt, nepieciešams objektīvi apzināties šīs pieejas riskus:

- 1) *Kriminalizācijas risks.* Savā būtībā pārkāpumi, par kuriem tiek piemēroti Antisociālas uzvedības lēmumi, ir līdzīgi darbībām, par kurām noteikts sods Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā¹⁵³, taču sekas to pārkāpumam ir krimināltiesiskas. Tajos gadījumos, kad šāds lēmums tiek piemērots nepilngadīgajai personai, pastāv ļoti būtisks aspekts – nodrošināt to, ka bērna vecāki ļoti (līdz detaļām) labi izprot bargās krimināltiesiskās sekas, kādas bērnam var iestāties, kā arī spēj panākt, ka bērna uzvedība nepārkāpj ar lēmumu noteiktās robežas. Bērns 10 gadu vecumā sava brieduma dēļ šādas sekas nevar apzināties. Ja vecāki to nespēj nodrošināt, nav pamata uzskatīt, ka bērns šajā vecumā vispār līdz galam apzināsies situācijas nopietnību un var pārkāpt izvirzītos nosacījumus, neapzinoties to. Saskaņā ar statistikas datiem 73% gadījumu bērniem piemērotie Antisociālas uzvedības lēmumi tiek pārkāpti.¹⁵⁴
- 2) *Cietumu pārapdzīvotības risks.* Lielais skaits personu, kam piemērotas ar brīvības atņemšanu saistītās sankcijas, rada slogu kriminālsodu izpildes sistēmai un arī valsts budžetam. Pārapdzīvotības risks cietumos ir cieši saistīts ar šo institūciju pārslogzi un nespēju nodrošināt kvalitatīvu kriminālsoda izpildes procesu, līdz ar to sabiedrisko drošību un mieru.
- 3) *Resocializācijas risks.* Šis risks ir cieši saistīts ar cietumu pārapdzīvotības risku. Ja brīvības atņemšanas iestādes ir pārslogotas, tas nozīmē, ka resocializācijas darbu nav iespējams garantēt nepieciešamā kvalitātē. Resocializācija ir process, kas prasa kvalitatīvus resursus un laiku. Ja šie resursi ir nepienācīgi, tad personām pēc soda izpildes saglabājas likuma pārkāpumu izdarīšanas riski, kuru pastāvēšanas dēļ nav iespējams garantēt sabiedrisko drošību.

¹⁵³ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984. [22.12.2017. red.]

¹⁵⁴ ASBO breach rate among young teenagers hits 73%. The Guardian. Alan Travis, home affairs editor. Tuesday 25, January 2011. Pieejams: <https://www.theguardian.com/society/2011/jan/25/asbo-breach-rate-young-teenagers> [aplūkots 27.02.2017.]

Tādējādi autore secina, ka **prevencija** savās praktiskajās izpausmēs ir pasākumu sistēma, kam, no vienas puses, ir uzdevums pasargāt sabiedrību un atsevišķus tās locekļus no iespējamā kaitējuma, kas varētu rasties no prettiesiskām darbībām, identificēt iespējamos riskus un reaģēt uz tiem. No otras puses, lai nodrošinātu preventīvo pasākumu tiesiskumu, nepieciešams novilkt robežu starp nepieciešamību aizsargāt un cilvēka tiesībām. Pārkāpjot šo robežu, var rasties ne tikai cilvēka tiesību un pamatbrīvību nepamatoti ierobežojumi, bet arī kaitējums tiesiskumam (piemēram, nesamērīgas un riskiem neatbilstīgas tiesiskās sekas par preventīvo līdzekļu pārkāpumu), valsts ekonomikai (piemēram, nepieciešamība būvēt jaunas ieslodzījuma vietas un uzturēt tās) vai tiesiskās paļāvības principam (piemēram, cietušais paļaujas uz valsts iestādēm, ka ieslodzījuma vietās veiktie resocializācijas pasākumi ir tik kvalitatīvi, lai samazinātu iespējamus recidīva riskus). Nav šaubu, ka neadekvāti piemēroti prevencijas pasākumi viskaitīgākie ir bērniem un jauniem cilvēkiem. Par neadekvātiem šajā gadījumā var atzīt tādus pasākumus, kuri ir formāli (bez rezultāta), nav sociāli iekļaujoši (veicina atsevišķu indivīdu vai sabiedrības grupu atsvešināšanos), vai vairo bērnos un jauniešos neticību tiesiskumam, vairo tiesisko nihilismu.¹⁵⁵ Tiesiskais nihilisms, autoresprāt, izpaužas ilgtermiņa kaitīgu seku veidā. Proti, tā ir izteikti negatīva attieksme pret tiesību normām, to vērtības noliegšana. Tādas attieksmes un uzskatu demonstrēšana, ka tiesību normās noteikto uzvedības modeli var neievērot un par to nekas nebūs, jo tā domā vairākums cilvēku. Tiesiskā nihilisma kaitīgās sekas izpaužas tajā, ka notiek individuālās tiesiskās apziņas un cilvēku kopumā attieksme pret valsti dezorganizācija, zūd uzticība valsts varai un tās spējai darboties vairākuma interesēs. Zūd sajūta, ka likums vienādā mērā attiecas uz visiem. Autores ieskatā preventīvajiem pasākumiem ir nozīme, ja tie tiek plānoti un ir adekvāti pastāvošajai tiesību normu piemērošanas praksei un, lai to panāktu, likuma pārkāpumu, tai skaitā noziedzīgu nodarījumu prevencijas politika, ir veidojama kā valsts vienotās kriminālpolitikas sastāvdaļa.

2.1.3. Prevencijas saikne ar kriminālpolitiku

Lai noskaidrotu saikni starp prevenciju un kriminālpolitiku, šiem diviem jēdzieniem nepieciešams atrast kopīgo, bet kopīgais meklējams šo abu jēdzienu definīcijās. Saprotams, ka ikvienu jēdzienu var definēt atšķirīgi un šo atšķirību noteic teorija, vadoties no kuras nostādnēm jēdziens tiek definēts, noteiktu elementu identificēšana definējamā jēdzienā, un doktrīna. Lai izvairītos no vienpusīga atspoguļojuma un definētu kriminālpolitiku, tālāk tiks izmantoti dažādi šī

¹⁵⁵ Skatīt arī: Juridisko terminu vārdnīca. U. Krastiņa, V. Šulca red. Rīga: Nordik, 1998, 171.lpp.

jēdziena definējumi, kuru ietvarā meklēts kopīgais. Saskaņā ar U. Krastiņa sniegto definīciju¹⁵⁶ kriminālpolitika ir valsts varas un pārvaldes iestāžu noteiktā laika posmā un noteiktā teritorijā realizēts pasākumu un darbību kopums noteiktu mērķu sasniegšanai noziedzības ierobežošanā un profilaksē, konkrētu noziegumu veidu ierobežošanā un profilaksē, kā arī personu rīcības atzīšanā par noziedzīgu (krimināli sodāmu).

N. Zagorodņikovs¹⁵⁷ (*Загородников Николай Иванович*) un N.Stručkovs¹⁵⁸ (*Стручков Николай Алексеевич*) kriminālpolitiku definē¹⁵⁹ kā kopējās valsts politikas virzienu, kurā tiek ietvertas pamata prasības cīņai ar noziedzību, lai ieviestu plašu preventīvo pasākumu kompleksu noziedzības novēršanai, ieviestu krimināltiesību materiālās, procesuālās un kriminālsodu izpildes tiesību normas, lai mazinātu kriminalizāciju un penalizāciju, un, ja nepieciešams, arī dekriminalizācijas projektus, kā arī, lai ieviestu publiskās varas realizācijas procesā principus cīņai ar noziedzību. N.Beļajevs (*Беляев Николай Александрович*) kriminālpolitiku definē līdzīgi¹⁶⁰, taču ar dažām atšķirīgām niansēm. Proti, kriminālpolitika tiek realizēta, piemērojot likumā noteiktos sodus, administratīvās un sociālās ietekmēšanas piespiedu līdzekļus personām, kuras ir izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, kā arī piemērojot noziedzības prevencijai piedraudējumu ar sodu. P.Pančenko (*Панченко Павел Николаевич*) uzskata¹⁶¹, ka pastāv tikai krimināltiesiskā politika, un pēdējās ietvars ir nosacīts ar krimināltiesību materiālo, procesuālo un izpildes normu ārējo robežu, bet viss, kas iziet ārpus tām, nav pieskaitāms pie kriminālpolitikas vispār. A.Korobejevs (*Коробеев Александр Иванович*) uzskata¹⁶², ka kriminālpolitikā ir nozīme arī konceptuālajai pusei, kura, viņaprāt, sastāv no šādiem elementiem: kriminālpolitikas principiem; kriminalizācijas un dekriminalizācijas; penalizācijas un depenalizācijas; soda piemērošanas un ar to saistītiem pasākumiem; tiesību normu interpretācijas un tiesību normu piemērošanas pasākumiem.

Faktiski, tikai U.Krastiņa sniegtajā definīcijā ir atrodama tieša norāde uz prevencijas vietu kriminālpolitikā, bet A.Korobejevs šādu iespējamību paredz pastarpināti, proti, gadījumā, ja viņa

¹⁵⁶ Juridisko terminu vārdnīca. U. Krastiņa, V.Šulca red. Rīga: Nordik, 1998, 171.lpp.

¹⁵⁷ Zagorodnikov N. Soviet Criminal Policy, New York: Criminal Justice Policy Review, 1979, Moscow, p.589.

¹⁵⁸ Стручков Н. Уголовная ответственность и её реализация в борьбе с преступностью. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1978, с. 175 -180.

¹⁵⁹ Skatīt arī: Dzhansarayeva R., Bissengali L., Bazilova A. Problems of Formation of the Concept of Criminal Policy of State in the Theory of Criminal Law. Middle-East Journal of Scientific Research 14 (4). 2013, p.508. Pieejams: [https://www.idosi.org/mejsr/mejsr14\(4\)13/11.pdf](https://www.idosi.org/mejsr/mejsr14(4)13/11.pdf) [aplūkots 12.02. 2017.]

¹⁶⁰ Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути её реализации. Л.: Изд-во ЛГУ, 1986, с.70 – 78.

¹⁶¹ Панченко П. Н. Общественный контроль в сфере правопорядка: исторические предпосылки // История государства и права. 2011, N.10, с.29-32.

¹⁶² Коробеев А. Советская уголовно-правовая политика: Проблемы криминализации и пенализации. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987, с. 200 – 268.

pieminētajos tiesību principos būtu noteikts, ka noziedzīgu nodarījumu novēršanā ir izmantojamas prevencijas metodes. H.J.Bermans¹⁶³ (*Harold J. Berman*), kas ir pētījis bijušās Padomju Savienības krimināltiesības, norādījis, ka pastāv divi atšķirīgi redzējumi attiecībā uz kriminālpolitikas saturu. Rietumu valstīs kriminālpolitika izriet no definētajiem tiesību principiem, kas izriet no cilvēktiesībām, un tādējādi faktiski noteic kriminālpolitikas pamatus, bet daudzās bijušajās Padomju Savienības valstīs ir saglabājusies tendence sašaurināt kriminālpolitikas jēdzienu līdz krimināltiesību (kriminālsodu politikai) nozares ārējai robežai, kas atsevišķos gadījumos ir šķērslis plašākam skatījumam uz nozares attīstības iespējām.¹⁶⁴

Autore pievienojas H.J.Bermana viedoklim un, pamatojoties uz minēto, **secina**, ka kriminālpolitika balstās uz šādiem galvenajiem principu blokiem:

- a) tiesiskuma, taisnīguma, visaptverošas pieejas;
- b) uzdevumu, pilnvaru un resursu atbilstības;
- c) ilgtspējīga stratēģiskā redzējuma.

Vienlaikus ir pamats uzskatīt, ka kriminālpolitika ir balstāma uz objektivitātes, pārredzamības, laika un izmaksu efektivitātes principiem, dodot prioritāti noziedzīgu nodarījumu prevencijai un radot minimālas ciešanas visām iesaistītajām pusēm.

Tieši šie principi noteic kriminālpolitikas apjomu un saturu, nesašaurinot to tikai līdz sodu politikai, tādējādi mazinot prevencijas lomu līdz atsevišķu noziedzīgu nodarījumu novēršanai, un ar to pilnībā izslēdzot primāro un terciāro prevenciju no kriminālpolitikā aplūkojamo jautājumu loka.

Autores ieskatā, augstāk minētie apsvērumi dod pamatu secinājumam, ka prevencijai ir būtiska loma kriminālpolitikā. Turklāt kriminālpolitikas veidošanā ņemami vērā Eiropas Savienības valstīm saistošie normatīvie akti un rekomendācijas.¹⁶⁵ Lai nodrošinātu Eiropas Savienības valstīs vienotu pieeju kriminālpolitikas veidošanai, 2011.gadā tika izdots Eiropas Komisijas apkārtraksts¹⁶⁶ (komunikācija), kas adresēts Eiropas Parlamentam, Eiropas Padomei, Eiropas ekonomiskajai, sociālajai un reģionu komitejai, lai nodrošinātu efektīvu Eiropas Savienības politiku, izmantojot nacionālās krimināltiesības. Apkārtrakstā tiek uzsvērta virknes principu loma, kam ir nozīme kopējā Eiropas Savienības kriminālpolitikā, tostarp nozīmīga loma tiek veltīta tieši

¹⁶³ Berman H.J. *Soviet Criminal Law and Procedure*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Second Edition. 1972, p. 314.

¹⁶⁴ Skatīt arī: Miittinen S. *Criminal Law and Policy in the European Union* (Routledge Research in EU Law). London: Routledge, 2012.

¹⁶⁵ Skatīt arī: Criminal law policy. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/criminal/criminal-law-policy/index_en.htm [aplūkots 22.02.2017.]

¹⁶⁶ *Towards an EU Criminal Policy: Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law*. Brussels: European Commission, 2011. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/act_en.pdf [aplūkots 22.02.2017.]

prevencijai, norādot, ka kriminālsodam jābūt kā pēdējam līdzeklim, kas tiek lietots kriminālpolitikas īstenošanai (angļu val. - *Criminal law as a means of last resort (latīņu -ultima ratio)*). Par galvenajām vadlīnijām Eiropas kriminālpolitikā citu starpā tiek atzīta kvalitatīvu krimināltiesisko sankciju izpilde visefektīvākajā veidā. Tiek uzsvērts, ka jaunu krimināltiesisko represiju izveidei ir jābūt balstītai uz prakses izvērtējumu, kā arī uz pierādījumos balstītiem secinājumiem.¹⁶⁷

Likuma pārkāpumu, tai skaitā noziedzīgu nodarījumu prevencija, ir mūsdienu kriminālpolitikas būtiska sastāvdaļa, jo bez prevencijas pasākumiem nav realizējama virkne kriminālpolitikā definētu principu piemēram, kriminālpolitikas realizācijas izmaksu efektivitāte. Tādējādi noziedzības prevencija ir nozīmīgs aktivitāšu kopums, lai nodrošinātu sabiedrības labklājību apstākļos, kad noziedzības kaitīgo seku izmaksas nepārtraukti pieaug, faktiski apdraudot plānveidīgu valstu ekonomisko attīstību.¹⁶⁸

Londonas Ekonomikas skolas profesors I. Gof (*Ian Gough*) ir uzsvēris¹⁶⁹, ka, no vienas puses, prevenciju visi pamatoti uzskata par labu lietu, taču, no otras puses, nav vienota viedokļa par prevencijas teoriju kā tādu. Ir vispār pazīstama prevencijas saikne ar dažādām zinātnes nozarēm un plaši pazīstamiem jēdzieniem – sociālā politika un teorija, kur preventīvais diskurss dominē saistībā ar noziedzības un kriminālpolitikas jēdzieniem, bērnu un jauniešu uzvedību, dažādām ģimenes problēmām, alkohola pārmērīgu lietošanu, atkarībām, taču sabiedrībā mazāk tas tiek saistīts ar citām nozarēm. Taču noteikta prevencijas politika eksistē ne tikai saistībā ar kriminālpolitiku, bet arī ar citām nozarēm. Minētais nozīmē, ka (esot citai pētījuma tēmai) runa varētu būt par ekonomikas politiku, klimata pārmaiņu politiku un prevencijas pasākumiem šajās jomās. Ja tā, tad prevencijas metodēm ir pārnozaru raksturs, proti, eksistējot vienotam metožu ietvaram, bet saglabājot nozaru specifikai vajadzīgās izmaiņas, prevenciju kā metodi var lietot ne tikai kriminālpolitikā, bet arī citur.

Vadoties no minētā, autoresprāt, **ir pamats uzskatīt**, ka pie katras nozares politikas, vienlaikus ir arī prevencijas politika, kas, darbināta savu metožu ietvarā, nodrošina attiecīgās politikas realizācijas ekonomiskos principus. Piemēram, kriminālpolitikas ietvaros prevencijas politikai, kā ietvara apakšpolitikai, ir uzdevums novērst noziedzīgus nodarījumus, pirms tie ir notikuši. Šajā gadījumā prevencijas politikas rezultāts šajā nozarē būs - savlaicīgi novērsti

¹⁶⁷ Ibid, p.12.

¹⁶⁸ Andersen M.A., Jenion G.W. Crime Prevention and the Science of Where People Are. Criminal Justice. Policy Review. Volume 19 Number 2. Sage Publications, June 2008. 178.-179.lpp. Pieejams: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.501.6033&rep=rep1&type=pdf> [aplūkots 22.02.2017.]

¹⁶⁹ Gough I. Understanding prevention policy: a theoretical approach. London: The London School of Economics and Political Science, 2013. Pieejams: <http://eprints.lse.ac.uk/47951/> [aplūkots 22.02.2017.]

noziedzīgi nodarījumi, lai attiecīgi valstij nebūtu jāiedarbina dārgi izmaksājošs kriminālās justīcijas mehānisms. Pārdomāti izveidota prevencija var sniegt ekonomisko efektu. Otrs piemērs – pat tad, ja kāda persona tiek notiesāta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, arī šeit ir iespējams prevencijas ieguldījums, bet jau kriminālsoda izpildes laikā, panākot, ka notiesātā persona soda izpildes laikā neizdarīs jaunu noziedzīgu nodarījumu, vai tiks atbrīvota pirms tiesas noteiktā termiņa. Tādējādi, ne tikai tiks pasargāta sabiedrība, vai kāda konkrēta persona no kaitējuma, bet valstij tiks novērstas jaunas izmaksas, ko varētu radīt jauns noziedzīgs nodarījums vai nepieciešamība pēc pilna soda izpildes un ar to saistītajiem izdevumiem. Trešais piemērs – arī tad, ja notiesātajai personai ir izpildīts pilns kriminālsoda termiņš brīvības atņemšanas iestādē, ir loma prevencijai. Proti, gādāt par to, lai personai pēc soda izpildes būtu iespējas integrēties sabiedrībā un darba tirgū, vai, lai cietušajam tiktu kompensēts maksimāli viss nodarītais kaitējums, atjaunota zaudētā veselība.

Lai gan iepriekšējās nodaļās prevencijas skaidrojumam tika pievērsta uzmanība, šajā gadījumā prevencijas fenomens tiks uzlūkots no atsevišķu teoriju viedokļa, kas nebija uzmanības lokā iepriekš, ar mērķi noskaidrot saikni starp prevenciju, prevencijas politiku un kriminālpolitiku. Kā jau augstāk tika minēts, prevencijas politikas uzdevums katrā nozarē ir šīs politikas ekonomija. Tāpēc jānoskaidro, ar kādām metodēm un uz kādiem pamatiem tas tiek realizēts.

I. Gof norāda¹⁷⁰, ka pati vienkāršākā prevencijas izpratne ir, ka tā ir metožu kopums, ar kurām novērst kaut ko nevēlamu. Taču autores ieskatā šī definīcija pati par sevi ne uz ko nenorāda, jo ir pārāk plaša. Šī paša iemesla dēļ prevencijas jēdzienu nelieta sfērās, kurās negatīvās sekas nav novēršamas ar cilvēku spēkiem (piemēram, globālā sasilšana). Tāpēc šādos gadījumos lieto, piemēram – pasākumu kopums identificēto risku novēršanai. Tādējādi prevenciju veidos (primārajā, sekundārajā un terciārajā) ietvertu uzdevumu kopums un metodes variē atkarībā no nozares.

Vispārējā prevencijas izpratne saskaņā ar A.Coote¹⁷¹ (*Anna Coote*) tiek iedalīta trīs daļās, kur:

- 1) primārās prevencijas pasākumi tiek dēvēti par pret-straumes pasākumiem (*angļu val. – upstream*). Novērš kaitējumu, pirms tas ir noticis, parasti fokusējoties uz visu sabiedrību vai sistēmām;
- 2) sekundārās prevencijas pasākumi tiek dēvēti par vidus-straumes pasākumiem (*angļu val. – midstream*). Mazina tāda kaitējuma efektu, kas jau ir noticis, fokusējoties uz riska grupām;

¹⁷⁰ Gough I. Understanding prevention policy: a theoretical approach. London: The London School of Economics and Political Science, 2013, p.3. Pieejams: <http://eprints.lse.ac.uk/47951/> [aplūkots 22.02.2017.]

¹⁷¹ Coote A. The Wisdom of Prevention Long-term planning, upstream investment and early action to prevent harm. London: New economics foundation, 2012. Pieejams: http://b3cdn.net/nfoundation/b8278023a5b025649f_5zm6i2btg.pdf [aplūkots 22.02.2017.]

3) terciārās prevencijas pasākumi tiek dēvēti par lejpus-straumes pasākumiem (*angļu val. – downstream*). Novērš nodarītā kaitējuma sekas, neļauj notikt sliktākajam scenārijam.

Tomēr paliek neatbildēts jautājums, kā izmērīt prevencijas efektivitāti? Prevencijas procesu teorētisko bāzi analizējis R.Frīmens¹⁷² (*Richard Freeman*), secinot, ka prevencija ir modernās pasaules produkts, kas cieši saistās ar labklājības valsts jēdzienu un profesionālām zinātniskās izpētes institūciju interesēm. I. Gof, kas savā publikācijā¹⁷³ analizējis noziedzības prevencijas veidošanos, secina, ka prevencijas metodes visvairāk attīstījušās saistībā ar kriminālpolitikas plānošanas nepieciešamību (otra joma ir veselības aprūpe) ar arvien efektīvākām un modernākām metodēm, jo pastāv regulārs noziedzības pieauguma risks, kas savukārt saistās ar nepārtrauktu un strauju izmaksu pieaugumu šai nozarei. Vēl lielāku motivāciju prevencijas metožu attīstībai sniedzis fakts, ka izmaksu pieaugums kriminālpolitikas pasākumu segšanai ir sakritis ar ekonomiskās krīzes ietekmi uz valstu budžetiem, jo sevišķi ietekmējot iedzīvotāju labklājības un nodarbinātības jomas, kas visciešākajā veidā saistītas ar noziedzības riska faktoriem. Ja salīdzina visas trīs prevencijas jomas, tad vislielākajam sabiedrības spiedienam pakļauta tieši sekundārās prevencijas politikas joma, kas sabiedrības prasību dēļ ir ieguvusi dominanci pār primārās un terciārās prevencijas pasākumiem, kas nav bijuši tik dāsnī finansēti. Taču šādai lietu kārtībai ir nenovēršami negatīvas sekas uz sociālo jomu ilgtermiņā. I.Gof raksta¹⁷⁴, ka risinot primārās prevencijas jautājumus, vairāk pielietota tehniskā pieeja (apgaismojums uz ielām, metāla detektori skolās, elektroniskā atzīmēšanās sistēma skolās bērniem), nekā sociālā darba pieejas, kam būtu kvalitatīvs, ne vien kvantitatīvs rezultāts ilgākā laika posmā. Kvantitatīvo prevencijas metožu rezultātus ir vieglāk uzskaitīt un pasniegt sabiedrībai kā efektīvus, jo tie ietverti skaitļos un to efektivitāte sabiedrībai nav jāskaidro, tāpēc pastāv risks, ka finanšu resursus valstī pārdalot, vadoties tikai no šādiem rezultatīvajiem rādītājiem, ir iespējams zaudēt prevencijas sākotnējo būtību.

Autore pievienojas I.Gof viedoklim un vienlaikus uzsver, ka likumpārkāpumu prevencija ir cieši saistīta ar sabiedrības drošību, tāpēc prevencijas efektivitātes mēraukla nav pats (paveiktais) prevencijas pasākums vai šādu pasākumu daudzums, bet atbilde no sabiedrības – sabiedrība jūtas droša vai nejūtas droša, jo drošība ir sajūta. Tādējādi mērāmais lielums ir sabiedrības drošība. Piemēram, gadījumā, ja tiek velīti finanšu resursi papildus ielu apgaismojumam, vai video novērošanas kameru uzstādīšanai, tad vēlamais rezultāts ir, ka konkrētā apdzīvotā vietā iedzīvotāji sāk justies drošāk. Ja iedzīvotāji drošībā nejūtas, tad šis primārās prevencijas pasākums ir

¹⁷² Gough I., 2013. Pieejams: <http://eprints.lse.ac.uk/47951/> [aplūkots 22.02.2017.]

¹⁷³ Ibid, p.12.

¹⁷⁴ Ibid, p.13.

uzskatāms par neefektīvu vai nepietiekamu, jo neatbild uz iedzīvotāju vajadzībām pēc drošības. Vai, piemēram, sekundārās prevencijas gadījumā – ja kriminālsoda izpildes ietvarā tiek realizētas papildus resocializācijas programmas, bet notiesātās personas pēc soda izpildes izdara jaunus likuma pārkāpumus, nav pamata uzskatīt, ka šai personai piemēroto preventīvo pasākumu kopums ir devis sabiedrībai nepieciešamo rezultātu. Līdz ar to preventīvais pasākums nav sasniedzis tam izvirzīto mērķi.

Prevencijas politika ir neatņemama kriminālpolitikas sastāvdaļa, jo jebkura kriminālpolitika sastāv no diviem darbības virzieniem, proti:

- a) tā noteiktam laika periodam definē reakciju veidus uz likumā noteikto uzvedības modeļu pārkāpumiem, to piemērošanas kārtību, un
- b) noteic pasākumu kopumu, kurus realizējot, valsts institūcijas novērš noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas iespējamību, bet, ja noziedzīgs nodarījums noticis, mazina nodarītā kaitējuma ietekmi uz sabiedrību un personām, kā arī veic pasākumus, lai netiktu izdarīti jauni noziedzīgi nodarījumi no to personu puses, kuras jau bijušas notiesātas par pretlikumīgām darbībām.

Raugoties uz abiem kriminālpolitikas virzieniem, ir iespējams abās kriminālpolitikas sadaļās identificēt gan Latvijas Republikā spēkā esošus politikas attīstības dokumentus, gan arī tiesību aktus. Tā, piemēram, 2009.gada 9.janvārī Ministru kabinets apstiprināja Kriminālsodu politikas koncepciju¹⁷⁵, kas ir attīstības plānošanas dokuments. Kriminālsodu politikas koncepcijas ietvaros tika izvirzīts mērķis - sagatavot konceptuālus priekšlikumus izmaiņām kriminālsodu sistēmā, kas būtu izmantojami, izstrādājot nepieciešamos grozījumus Krimināllikumā un citos normatīvajos aktos, kuru pieņemšana sekmētu efektīvāku tiesisko līdzekļu piemērošanu kriminālsodu politikas mērķu sasniegšanai. Koncepcijā norādīts, ka tajā ietverti priekšlikumi par izmaiņām materiālo krimināltiesību institūtos, kā arī kriminālprocesā un kriminālsodu izpildē. Tiek norādīts, ka ir nepieciešams izveidot jaunu kriminālsodu izpildes sistēmu, tāpēc nepieciešams vispirms pārskatīt soda veidus Krimināllikumā un to piemērošanas kārtību Kriminālprocesa likumā.

Kriminālsodu politikas koncepcijā sniegti divi kriminālsodu politikas jēdzienu formulējumi:

- a) plašākā nozīmē - kriminālsodu politika ir valsts politika attiecībā uz noziedzību, tā nosaka valsts pārvaldes principus un uzdevumus tādā dzīves sfērā, kas saistīta ar pretdarbību noziedzībai, un

¹⁷⁵ Kriminālsodu politikas koncepcija. Ministru Kabineta 2009.gada 9.janvāra rīkojums Nr.6. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [aplūkots 22.02.2017.]

- b) šaurākā nozīmē - kriminālsodu politika atspoguļojas valsts reakcijā uz nodarījumiem, par kuriem saskaņā ar Krimināllikumu ir paredzēta atbildība un sods.

Iepriekš šajā nodaļā tika norādīts, ka H.J.Bermans¹⁷⁶ ir konstatējis, ka pastāv divi atšķirīgi redzējumi attiecībā uz kriminālpolitikas saturu. Rietumu valstīs kriminālpolitika ietver pārnozaru politiku noziedzības novēršanai, kas izriet no starptautiskos un reģionālajos tiesību aktos definētajiem tiesību principiem un cilvēktiesībām, bet daudzās bijušajās Padomju Savienības valstu teritorijās ir saglabājusies tendence sašaurināt kriminālpolitikas jēdzienu līdz kriminālsodu politikai.

Šai saistībā, raugoties uz Kriminālsodu politikas koncepcijā ietvertajām definīcijām, ir iespējams **secināt**, ka faktiski plašākā definīcija ietver sevī valsts pārvaldes principus un uzdevumus visās dzīves sfērās, kas jebkādā veidā saistāmas ar pret darbību noziedzībai, kas ir raksturīgi kriminālpolitikas definīcijām, kas neierobežojas vien ar kriminālsodu, to piemērošanas un izpildes tiesisko regulējumu, institūcijām un tiesību piemērošanas praksi. Tā ir būtiski plašāka joma, jo ietver sevī visus tiesību principus, plānojamo rīcību, tiesību normas, institūcijas un praksi, kas jebkādā veidā veicina noziedzības mazināšanu. Tāpēc tā ir kriminālpolitika, kas sevī ietver noziedzības prevencijas politiku. Šaurākā definīcija ir attiecināma uz kriminālsodu politiku, kuras ietvaros tiek plānota un realizēta prakse, reaģējot uz noziedzīgiem nodarījumiem, kas jau ir notikuši. Autores ieskatā, ir būtiski precizēt attiecības starp kriminālpolitikas un kriminālsodu politikas jēdzieniem, noteicot, ka kriminālpolitika ir plašākais jēdziens un tās ietvarā atrodas kriminālsodu politika, bet kriminālpolitikas jēdziens ir identisks noziedzības novēršanas politikas jēdzienam, kas arī bieži tiek lietots. Savukārt kriminālpolitikā ir iespējams ietvert jebkuru likumpārkāpumu prevencijas politikas, piemēram, administratīvo pārkāpumu novēršanas politiku vai bērnu un jauniešu likumpārkāpumu politiku. Atšķirība būs prevencijas metožu izvēlē, kuras lietojot, tiks īstenots attiecīgais politikas veids.

Līdzīgi attiecības starp šiem jēdzieniem skaidro T.Sabitovs¹⁷⁷ (*Сабитов Тумур Рашидович*), kurš norāda, ka precīzai kriminālsodu politikas jēdziena definēšanai ir nepieciešams vispirms definēt kriminālpolitiku, jo tikai šādā veidā ir iespējams noteikt šo abu jomu uzdevumus, iesaistītās puses, kriminālsodu politikas tiesiskās organizācijas pamatu, kā arī attiecības starp kriminālpolitikas, kriminālsodu politikas un krimināltiesību principiem. Viņš norāda, ka krimināltiesiskajā literatūrā ir sastopama virkne kriminālpolitikas definīciju, piemēram,

¹⁷⁶ Berman H.J. *Soviet Criminal Law and Procedure*. Second Edition. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972, p.314.

¹⁷⁷ Сабитов Т. Р. Уголовно-правовая политика Российской Федерации и ее принципы. Вестник НГУ. Серия: Право. Том 3, выпуск 1. 2007, с.167 – 175.

A.Korobejevs, A.Uss (*Усс Александр Викторович*) un J.Goliks (*Голик Юрий Владимирович*) 1991.gadā¹⁷⁸ ir definējuši kriminālpolitiku kā pasākumu kopumu noziedzības novēršanai, kuri ietverti krimināltiesību, kriminālprocesa un kriminālsodu izpildes tiesību normās, kā arī plānveida pasākumos noziedzības novēršanai. T.Sabitovs piebilst, ka doktrīna sniedz iespēju runāt par cīņu ar noziedzību trīs līmeņos: konceptuālā, tiesību aktu un šo tiesību aktu piemērošanas līmeņos. Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka kriminālpolitika ir:

- 1) valsts politika kopumā cīņai ar noziedzību, kuras instrumenti (gan retributīvie, gan preventīvie) tiek ietverti tiesību aktos;
- 2) zinātniska teorija, kas sintezēta ar atbilstošām politiskām, socioloģiskām un tiesību zinībām;
- 3) īpašs sociālās darbības veids, kas vērsts uz aktīvu pret darbību noziedzībai un citiem tiesību normu pārkāpumiem.¹⁷⁹

Jebkurā gadījumā kriminālpolitika, jeb noziedzības novēršanas politika ir būtiska valsts iekšējās politikas sastāvdaļa, kas cieši sasaistās ar ekonomisko, sociālo un citām valsts politikas jomām. T.Sabitovs atzīst¹⁸⁰, ka juristu viedokļi attiecībā uz kriminālpolitikas un kriminālsodu politikas jēdzienu definējumu, kā arī uz šo jēdzienu nošķiršanas pamatu, ir atšķirīga, vieni uzskata (A.Gercenzons (*Герцензон Алексей Адольфович*), M.Kovaļovs (*Ковалёв Михаил Владимирович*)), ka blakus krimināltiesiskām komponentēm (kriminālistiskās, krimināltiesiskās, kriminālsodu izpildes, kriminālprocesuālās un kriminoloģiskās) kriminālpolitikas jēdziens sevī ietver arī būtiskas sociāla rakstura komponentes, kas nodrošina tiesību normu pārkāpumu prevenciju. Pretējās domās ir (N.Beļajevs, S.Borodins (*Бородин Сергей Владимирович*), N.Stručkovs) kuri norāda, ka nav pamata pie līdzekļiem noziedzības novēršanai pieskaitīt sociālās politikas pasākumus, kam ir preventīvs raksturs, jo tādējādi noziedzības novēršanas politika zaudē savu tradicionālo specifiku. Tomēr T.Sabitovs uzsver¹⁸¹, ka pat ņemot vērā minēto pieeju, atšķirības, ir pilnīgi saprotams, ka kriminālpolitika un kriminālsodu politika nav divi identiski jēdzieni, bet tie ir savstarpēji hierarhiski saistīti, un šajā hierarhijā plašākais jēdziens ir kriminālpolitika (noziedzības novēršanas politika), kurā ietverta kriminālsodu politika. Tādējādi kriminālsodu politikas principi, kas tiek ietverti krimināltiesiskās regulēšanas nozares tiesību normās (krimināllikumā, kriminālprocesa likumā, sodu izpildes tiesiskajā regulējumā un citur), izriet no valstī noteiktās kriminālpolitikas, kuras ietvaros ir ne tikai jautājumi, kas skar kriminālsodu politiku, bet arī noziedzības novēršanai paredzētie preventīvie mehānismi un to

¹⁷⁸ Коробеев А., Усс А., Голик Ю. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы. Изд-во Красноярского университета, 1991, с.135.-155.

¹⁷⁹ Сабитов Т. Р., 2007, с.168.

¹⁸⁰ Сабитов Т. Р., 2007, с.169.

¹⁸¹ Сабитов Т. Р., 2007, с.170.

tiesiskais regulējums. Autores pievienojas A.Gercenzona un M.Kovaļova uzskatam, ka kriminālpolitika ir ne vien cieši saistīta ar sociālo politiku, bet arī ietver arī būtiskas sociāla rakstura komponentes.

Attiecību noskaidrošanai starp trijiem jēdzieniem – kriminālpolitika, kriminālsodu politika un prevencijas politika, ir ļoti būtiska nozīme, lai būtu iespējams plānot un realizēt sabiedrības vajadzībām atbilstošus pasākumus aizsardzībai no noziedzības kaitīgajām sekām. No visiem trijiem jēdzieniem kriminālpolitikas jēdziens saturiski ir visplašākais un sevī ietver pilnībā kriminālsodu politiku. Prevencijas politikas jēdziens ietilpst kriminālpolitikā un daļēji arī kriminālsodu politikā. Tikai kriminālpolitikā ietverama tā prevencijas politikas daļa, kas saistāma ar primāro prevenciju un terciāro prevenciju, tātad prevencijas jomas, kas tieši nav saistītas ar kriminālsodu politiku - materiālajām krimināltiesību normām, procesuālajām tiesību normām, kriminālsodu izpildi noteicošo tiesisko regulējumu, to piemērošanas praksi un institūcijām, kas ir pieskaitāmas pie sekundārās prevencijas politikas. Taču šī nošķirtība, protams, nav absolūta, jo apakšnozares atrodas savstarpējā mijiedarbībā gan no teorētiskā, gan praktiskā viedokļiem.

Raugoties no šī redzes punkta prevencijas apakšnozares mijiedarbojas šādi:

- a) *primārās un terciārās* prevencijas pasākumi un tiesiskais regulējums plānojams kopējās kriminālpolitikas ietvarā, taču saiknes ar kriminālsodu politiku šiem pasākumiem ir tikai netiešas, taču tās pastāv. Ja primārās prevencijas pasākumi ir veiksmīgi un efektīvi realizēti, to īstenošanas rezultātā samazinās, piemēram, bērnu cietušo skaits, kā arī to bērnu skaits, kas dēļ antisociālas uzvedības nonāk pašvaldības sociālo dienestu redzes lokā, kā arī tādu bērnu skaits, kam piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, vai kuri sodīti par administratīviem pārkāpumiem vai noziedzīgiem nodarījumiem.

Piemēram, veiksmīgas primārās prevencijas pasākumi agrīnās intervences formās¹⁸² pirmsskolas izglītības iestādēs, var novērst apstākļus, kuros bērniem izveidojas antisociāla uzvedība, kas, attīstoties vēlākā cilvēka dzīves posmā, var pāraugt uzvedībā, kā rezultātā tiek izdarīts noziedzīgs nodarījums. Tādējādi primārās prevencijas pasākumi attiecībā pret kriminālsodu politikas pasākumiem strādā *soda ekonomijas principa* ietvaros.

Dz.Seps, raksturojot soda ekonomijas principu, ir rakstījis, ka juridiskajā literatūrā šis termins ir sastopams diezgan bieži. Tas izsaka divus soda pielietošanas aspektus - materiālo un psihisko. Materiālā puse atspoguļo nepieciešamos līdzekļus. Tā kā sodi ir valsts prerogatīva, tad tai jāuztur

¹⁸² Skatīt arī: Loeber R., Farrington D.P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention, 2003. Pieejams:

<https://pdfs.semanticscholar.org/ba28/de18abe76add0a80c89cd6140bccc965fcf4.pdf> [aplūkots 25.02.2017.]

soda noteikšanas un izpildes institūcijas: policija, tiesa, cietumi. Neviena no šīm institūcijām nedod peļņu. Tā kā valsts interesēs ir pēc iespējas mazāk līdzekļu tērēt, lai nodibinātu kārtību, tiesībsardzības organizācijas nesaņem liekus naudas resursus.¹⁸³ Autores ieskatā šāda pieeja ir pārāk šaura, un soda ekonomija nav tikai un vienīgi saistīta ar kriminālpolitikas īstenotāju finansiālajiem izdevumiem un to ekonomiju. Soda ekonomijas principā ietilpst arī samērīga institūciju preventīvā un retributīvā rīcība, un, lai to realizētu, pēdējos gados Latvijā liela loma tiek atvēlēta risku un vajadzību noteikšanas instrumentu attīstībai gan preventijas jomā, gan kriminālsodu izpildē. Risku un vajadzību instrumentu piemērošanas mērķis ir noteikt preventīvo un retributīvo (sodu) līdzekļu piemērošanas apjomu, ilgumu un saturu katrā konkrētā gadījumā.

Kriminālsodu politikas koncepcijas ietvaros soda ekonomijas princips ir definēts kā viens no Kriminālsodu politikas koncepcijā ietvertajiem kriminālsodu politikas principiem, nosaucot to par represijas ekonomijas principu.

- b) *Terciārās* preventijas pasākumi darbojas kriminālpolitikas ietvaros līdzīgi, kā augstāk aprakstītie primārās preventijas pasākumi, taču to preventīvā daba attiecas uz citiem apstākļiem.

Terciārās preventijas pasākumu mērķa grupā ietvertas personas, kurām izpildīts kriminālsods, piemēram, brīvības atņemšanas soda veidā, un tās atgriežas sabiedrībā pēc kriminālsoda izpildes. Proti, visi pasākumi, kuros tiek iesaistīts bijušais notiesātais pēc kriminālsoda izpildes (resocializācijas programmas, mājokļa atrašana, darba meklējumi, profesionālās vai vispārējās izglītības pasākumi un citi) ir šajā gadījumā terciārās preventijas pasākumi. Jāņem vērā, ka teorētiski terciārās preventijas subjekts nav persona, kura vēl atrodas notiesātās personas tiesiskajā statusā – tās nav personas, kuras ir nosacīti notiesātas vai nosacīti pirms termiņa atbrīvotas no brīvības atņemšanas soda izpildes, vai personas, kuras jebkurā citā veidā atrodas speciālās tiesiskās attiecībās saistībā ar tām piemērotiem piespiedu līdzekļiem, pamatojoties uz Krimināllikuma, Kriminālsodu izpildes kodeksa vai Kriminālprocesa likuma tiesību normām. Faktiski pie terciārās preventijas subjektiem pieskaitāmi arī nepilngadīgie, kas atradušies sociālās korekcijas izglītības iestādēs, vai kādās speciālās programmās atkarību novēršanai, un pēc tam atgriezušās ģimenēs.

Terciārās preventijas pasākumi ir attiecināmi arī uz noziedzīgos nodarījumos cietušajām personām, kurām nepieciešama ilgstoša rehabilitācija ar noziedzīgo nodarījumu nodarīto kaitīgo seku mazināšanai un novēršanai. Tādējādi terciārās preventijas mērķi ir divi - novērst jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu no to personu puses, kurām jau izpildīts sods, strādājot ar sociālā

¹⁸³ Skatīt arī: Seps Dz. Sods. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1995.

darba un citām atbalsta metodēm¹⁸⁴, kā arī sniegt nepieciešamo atbalstu noziedzīgos nodarījumos cietušajiem arī pēc kriminālprocesa beigām¹⁸⁵, proti, lai netiktu izdarīti jauni noziedzīgi nodarījumi (recidīvs) un personas nekļūtu atkārtoti par noziedzīgu nodarījumu upuriem (sekundārā viktimizācija). Par klasisku terciārās prevencijas pasākumu grupu uzskatāmi postpenitenciārās palīdzības pasākumi (pasākumu kopums personu iekļaušanai sabiedrībā pēc pamatsoda izciešanas brīvības atņemšanas iestādē), kurus līdz 2008.gadam sniedza Valsts probācijas dienests kā vienu no pakalpojumiem kriminālsodu izpildē. Terciārās prevencijas pasākumus dažādās valstīs organizē atšķirīgs institūciju loks, bieži tās ir organizācijas vai dienesti, kas sniedz atbalstu bijušajiem notiesātajiem un speciāli izveidoti Cietušo atbalsta dienesti, kas bieži vien ir arī valsts institūcijas. Terciārā prevencija ietilpst kriminālpolitikā, tā ir prevencijas apakšnozare, kas ir netieši saistīta ar kriminālsodu politiku.

- c) *Sekundārā prevencija* ietilpst kriminālpolitikā, tā ir prevencijas apakšnozare, kura sakrīt ar kriminālsodu politikas robežām.

Minētā iemesla dēļ sekundārās prevencijas ietvaros tiek plānoti preventīvie pasākumi attiecībā uz personām, kuras ir kādā no speciāliem tiesiskiem statusiem, kurus paredz Krimināllikums, Kriminālprocesa likums, Latvijas Sodū izpildes kodekss. Sekundārās prevencijas ietvaros tiek plānoti pasākumi ne tikai jau notiesātām personām par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, vai personām, kuras dažādu sankciju piemērošanas rezultātā ir Valsts probācijas dienesta vai Ieslodzījuma vietu pārvaldes klienti, bet arī uz personām, kurām kriminālprocesā tiek piemēroti noteikti tiesiskie statusi. Piemēram, sekundārās prevencijas subjekti ir aizturētās personas uz aizturēšanas laiku, aizdomās turētās personas, apsūdzētās personas, kā arī personas, kuras atzītas kriminālprocesā par cietušajiem un liecinieki. Sekundārās prevencijas subjekti nav citi procesa dalībnieki, kā, piemēram, amatpersonas, kuras veic kriminālprocesu un personas, kuras īsteno aizstāvību. Sekundārās prevencijas pasākumu īstenošanu realizē tiesību aizsardzības institūcijas atbilstoši savam kompetences ietvaram, kas noteikts tiesību aktos.

Sekundārās prevencijas ietvarā šobrīd Latvijā lielākais īpatsvars uzdevumu ir kriminālsodu izpildes institūcijām (Valsts Probācijas dienestam¹⁸⁶ un Ieslodzījuma vietu pārvaldes brīvības atņemšanas vietām¹⁸⁷), prokuratūrai¹⁸⁸, tiesām¹⁸⁹, bet nedaudz mazāks Juridiskās palīdzības

¹⁸⁴ Skatīt arī: Valsts probācijas dienesta likums: LV likums. Pieņemts 18.12.2003. [01.01.2004.red.] Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=82551> [aplūkots 25.02.2017.]

¹⁸⁵ Skatīt arī: Kronberga I., Dzenovska I., Litvins G. Mehānismi cietušo kompensācijai kriminālprocesā Eiropas Savienībā. Rīga: PROVIDUS, Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2013. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Meh.ciet.kompens..pdf [aplūkots 25.02.2017.]

¹⁸⁶ Valsts probācijas dienesta likums: LV likums. Pieņemts 18.12.2003. [25.03.2018. red.]

¹⁸⁷ Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [13.03.2018. red.]

¹⁸⁸ Prokuratūras likums: LV likums. Pieņemts 19.05.1994. [18.11.2017. red.]

¹⁸⁹ Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [18.11.2017.red]

administrācijai¹⁹⁰, pašvaldībām un atsevišķām Labklājības ministrijas institūcijām, kā arī ārstniecības iestādēm.

Vadoties no minētā autore **secina**, ka prevencija ir kriminālpolitikas neatņemama sastāvdaļa, kas pēdējās ietvarā pilda tai noteikto lomu, ļauj plānot un realizēt noziedzības novēršanas pasākumus dažādām personu grupām, izmantojot kriminālpolitikas mērķu sasniegšanai optimālāko metodi. Pastāvot izpratnei par prevencijas metodēm un to saistību ar kriminālpolitiku un kriminālsodu politiku, ir iespējams apgūt citu valstu pieredzi, ieviest jaunas, pārbaudītas un efektīvas metodes katrā prevencijas pasākumu piemērošanas jomā. Lai noskaidrotu soda mērķu saistību ar prevenciju, nākamā apakšnodaļā tiks aplūkota kriminālsoda mērķu saistība ar prevencijas politiku.

2.2. Soda mērķi un prevencija.

Kriminālsodu mērķi parasti tiek definēti kriminālsodu politikā, bet kriminālsodu politikas mērķi kontekstā ar prevencijas mērķiem tiek definēti valsts kopējā kriminālpolitikā. Saskaņā ar Latvijas Kriminālsodu politikas koncepciju kriminālsodu politikā ir šādi mērķi:

- a) nodrošināt efektīvu valsts reakciju uz noziedzīgiem nodarījumiem,
- b) nodrošināt atbilstību starp valsts vārdā piemērojamo represiju, valsts un indivīdu interesēm,
- c) sekmēt personu tiesisku uzvedību un noziedzīgu nodarījumu novēršanu.

Lai vērtētu to uzbūvi un efektivitāti un to, kā šie kriminālpolitikas mērķi savstarpēji realizējas prevencijas un reakcijas līmenī, ir būtiski noskaidrot preventīvās un reaktīvās rīcības attiecības.

2.2.1. Prevencijas un reakcijas attiecības

Kriminālsodu politikas mērķu definēšanai ir būtiska nozīmē, jo no tiem ir atkarīgi kriminālsodu mērķi, kādi tiek ietverti Krimināllikumā un līdz ar tiem arī valsts reakcijas formas uz noziedzīgiem nodarījumiem, kas lielā mērā noteic sodu veidus. Vadoties no šiem mērķiem un augstāk minētā, ir iespējams secināt, ka kriminālsodu politikā ietvertajiem instrumentiem ir jābūt efektīviem. Proti, reakcijas efektivitātei ir jāsniedz iespēja pārtraukt notiekošu noziedzīgu nodarījumu. Valsts reakcija un represija ir divas darbības, kas ietvertas kriminālsodā blakus sekundārajai prevencijai. Represijas veidu noteic soda forma (izolācija no sabiedrības uz tiesas noteikto laiku, noteiktas naudas summas samaksas pienākums valstij, piespiedu kārtā īstenojams darbs tiesas noteiktu stundu ilgumā), bet sekundārā prevencija noteic attiecīgā soda saturu (soda izpildes nosacījumus, kas saistīti ar notiesātās personas resocializāciju). Visas Krimināllikumā paredzētās krimināltiesiskās represijas nav sodi, tās ir iespējams iedalīt sodos (kas iedalās papildsodos un pamatsodos), un piespiedu līdzekļos (audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi nepilngadīgajiem,

¹⁹⁰ Par valsts kompensāciju cietušajiem: LV likums. Pieņemts 18.05.2006. [25.03.2018. red.]

juridiskajām personām piemērojami piespiedu ietekmēšanas līdzekļi un medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi). Neatkarīgi no tā, kādā veidā Krimināllikumā ir plānota reakcija uz noziedzīgu nodarījumu (soda vai piespiedu līdzekļa formā), tā ietvers noteiktu saturu, kura ietvarā būs sekundārās prevencijas pasākumi. Sekundārās prevencijas pasākumu apjoms noteiktas krimināltiesiskās reakcijas ietvaros var variēt apjoma ziņā (citiem vārdiem soda satura apjoms). Tā, piemēram, vislielākais soda satura apjoms ir brīvības atņemšanas sodam, proti, persona uz noteiktu laiku tiek izolēta no sabiedrības, lai šā laika posma ietvaros tai piemērotu preventīvos pasākumus resocializācijas procesa ietvaros (IX "A" nodaļa "Ar brīvības atņemšanu notiesāto resocializācija").¹⁹¹ Turpretī par sodu ar vismazāko saturu uzskata naudas sodu, jo vienīgā šī soda preventīvā daba ietverta pieņēmumā, ka finanšu resursu atrāvums personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, būs pietiekams iemesls, lai notiesātā persona izdarītu nepieciešamos secinājumus, vairs neatkārtotu prettiesiskas darbības, un soda mērķi (šī konkrētā persona un citas personas neizdarīs jaunus noziedzīgus nodarījumus) varētu uzskatīt par sasniegtu.

Kriminālpolitikas mērķis - nodrošināt atbilstību starp valsts vārdā piemērojamo represiju, valsts un indivīdu interesēm, arī tiešā mērā saistīts ar preventīvo funkciju. Pirmais nosacījums ir, ka represijai ir jāatbilst sabiedrības (valsts) un atsevišķā indivīda interesēm. Sabiedrības interesēs ir pārtraukt jebkuru pretlikumīgu darbību un pēc tam piemērot tādus līdzekļus, lai noziedzīgā nodarījuma apstākļi tiktu noskaidroti un personas tiktu sauktas pie likumā noteiktās atbildības. Darbību veikšana, kas nav saskaņā ar likumu, ir vienlaikus arī pretrunā sabiedrības drošības interesēm, tādējādi valsts attīstībai kopumā. Represijas piemērošanai ir jābūt samērīgai ar nodarīto kaitējumu personu un sabiedrības interesēm, tad šī represija būs atbilstoša ne tikai cietušā interesēm, bet arī paša noziedzīgā nodarījuma izdarītāja interesēm, pat tad, ja noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī viņa personiskās intereses ir bijušas vērstas pret sabiedrību, nav sakritušas ar sabiedrības kopējām interesēm. Kontekstā ar šo kriminālsodu politikas mērķi, prevencijas uzdevums ir ar atbilstošām metodēm iedarboties uz noziedzīgā nodarījuma izdarītāju tā, lai piepildītu valsts, sabiedrības un konkrētā cietušā indivīda intereses. Proti, likuma pārkāpējs iesaistāms tādos prevencijas pasākumos, lai to rezultātā viņš atkārtoti nepārkāptu likumu un neradītu kaitējumu citu cilvēku drošībai, pildītu savus pienākumus sabiedrībā un respektētu citu cilvēku tiesības. Represijas attiecības ar prevenciju šajā gadījumā ir tādas, ka represija nodrošina preventīvo pasākumu piemērošanas pamatu, platformu. Likums paredz tādas sankcijas konkrētā

¹⁹¹ Skatīt arī: Latvijas Sodū izpildes kodekss: LV likums. Pieņemts 23.12.1970 [21.12.2017. red.] un Notiesātā resocializācijas īstenošanas kārtība: Ministru kabineta 2013.gada 9.aprīļa noteikumi Nr. 191. [07.03.2017. red]

pārkāpuma gadījumā, kuru saturā esošie sekundārās prevencijas pasākumi korelē ar iemesliem, kuru dēļ noticis noziedzīgais nodarījums.

Tas, vai konkrētās represijas esamība likumā patiešām sekmē personu tiesisku uzvedību un novērš noziedzīgus nodarījumus, ir uzlūkojams divējādi. No vienas puses, ir saprotams, ka paša soda ietveršana kādā Krimināllikuma panta sankcijā nevienu no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas neattur, to pierāda statistika, ka pat pastāvot bargiem sodiem, notiek sevišķi smagi noziegumi. Taču, no otras puses, nav bijis iespējas pārliecināties, kas notiktu, ja kaitīgas darbības nebūtu atzītas par prettiesiskām, paredzot par to izdarīšanu sodus. Tomēr kriminālsodu, kā valsts noteiktu represiju pastāvēšana likumā, dod iespēju tiesību aizsardzības iestādēm reaģēt prettiesiskas uzvedības gadījumos, pārtraukt kaitīgās darbības un saukt personas pie atbildības. Pat tad, ja kāds apstrīdētu, ka kriminālsodu esamība veicina tiesisku uzvedību, nav pamata noliegt, ka sodu pastāvēšana sniedz iespēju tos noteiktos gadījumos piemērot, novērst noziedzīgus nodarījumus un, piemērojot kriminālsodu politikā blakus represijai esošo preventīvo komponenti, panākt personu tiesisku uzvedību citam pret citu.

2.2.2. Prevencijas un kriminālsodu politikas principu saistība

Lai gan kriminālsodu politikas principi lielā mērā ir noteikti starptautiskajos¹⁹² un reģionālajos¹⁹³ tiesību aktos, to loma ir ne mazāk svarīga, jo uz tiem tiek balstīti iepriekš pieminētie kriminālsodu politikas mērķi.

Kriminālsodu koncepcijā noteikti šādi kriminālsodu politikas principi:

a) taisnīguma princips.

Krimināltiesiskā represija ir uzskatāma par taisnīgu tikai tad, ja ir ņemti vērā un izvērtēti visi apstākļi un fakti, kas raksturo konkrēto noziedzīgo nodarījumu un tā izdarītāja personību, piešķirot tiem nozīmi pie soda noteikšanas. Kriminālsodam, kā mērķtiecīgu pasākumu kopumam, būtu jānodrošina taisnīguma atjaunošana. Radītais apdraudējums un nepieciešamība to novērst ir gan sabiedrības kopumā, gan cietušā, gan paša likuma pārkāpēja interesēs. Nodarītā kaitējuma atlīdzināšana attiecināma uz sabiedrības tiesiskuma interesēm un ar noziedzīgo nodarījumu radītā kaitējuma novēršanu cietušajam.¹⁹⁴ Lai realizētu šo kriminālpolitikas principu, definējams kriminālsoda mērķis – atjaunot taisnīgumu.

¹⁹² Skatīt arī: Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieņemts 16.12.1966 . Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/74040> [22.02.2017. red.]

¹⁹³ Skatīt arī: Eiropas Savienības pamattiesību harta (2016/C 202/02). Parakstīta 12.12.2007. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:12016P/TXT> [07.06.2016. red.]

¹⁹⁴ Skatīt arī: Kronberga I. Soda mērķa, atjaunot taisnīgumu, būtība nepilngadīgo noziedzības kontekstā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75.konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 289.-290.lpp.

Būtiska nozīme taisnīguma principa realizācijā ir arī principa *non bis in idem* ieviešanai. Ne velti tas tiek uzskatīts par vienu no svarīgākajiem principiem starptautiskajās krimināltiesībās.¹⁹⁵ Minētais princips nosaka, ka tiek aizliegta kriminālvajāšana un atkārtota tiesvedība, ja tie balstīti uz vienādiem faktiem. *Non bis in idem* princips pēc grozījumiem¹⁹⁶ Krimināllikumā ir iekļauts tā 1.panta piektajā daļā, noteicot, ka neviens nav no jauna tiesājams vai sodāms par nodarījumu, par kuru viņš jau ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā vai administratīvā pārkāpuma lietā. Minētais princips neattiecas uz gadījumiem, kad notiek atkārtota lietas izskatīšana tiesā saskaņā ar likumu, ja ir konstatēti apstākļi, kas atklāti no jauna, vai, ja iepriekšējā procesā pieļauts būtisks materiālo vai procesuālo likuma normu pārkāpums, kas varēja ietekmēt lietas iznākumu.

b) *vainīguma princips.*

Kriminālatbildības jēdzienā ir ietverta prasība saukt personu pie atbildības tikai par izdarītu noziedzīgu nodarījumu. Šāda atbildība var iestāties uz tiesas nolēmuma pamata vai likumā noteiktajos gadījumos, kad personu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā var atzīt arī prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu. Ņemot vērā, ka kriminālatbildība ir pats smagākais juridiskās atbildības veids, to piemērojot, personai tiek valsts vārdā izteikts publisks nosodījums.¹⁹⁷ Tāpēc, lai personu atzītu par vainīgu un realizētu vainīguma principu, tās vaina ir jākonstatē likumā noteiktā veidā un kārtībā. Šī kriminālpolitikas principa īstenošanai Krimināllikumā tiek noteikts, ka pie likumā noteiktās atbildības saucamas tikai tās personas, kuru vaina ir pierādīta;

c) *personu vienlīdzības princips.*

Šo principu, piemēram, noteic Kriminālprocesa likuma 8.pants, kā vienotu procesuālo kārtību visām kriminālprocesā iesaistītajām personām neatkarīgi no šo personu izcelsmes, sociālā un mantiskā stāvokļa, nodarbošanās, pilsonības, rases un nacionālās piederības, attieksmes pret reliģiju, dzimuma, izglītības, valodas, dzīvesvietas un citiem apstākļiem. Blakus tam personu vienlīdzības princips noteikts arī Latvijas Soduzpildes kodeksā¹⁹⁸ (4.panta otrās daļas 2. un 3.punkts), paredzot, ka visi notiesātie likuma priekšā ir vienlīdzīgi, kā arī to, ka nav pieļaujama notiesāto diskriminācija atkarībā no rases, tautības, valodas, dzimuma, sociālā un mantiskā stāvokļa, politiskajiem uzskatiem, reliģiskās pārliecības un citiem kritērijiem. Ietverot šādu soda izpildes principu likumā, likumdevējs faktiski ir definējis personu vienlīdzības principu

¹⁹⁵ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 8.lpp.

¹⁹⁶Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 15.05.2014. [15.05.2014.red.] Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/266590-grozijumi-kriminallikumam> [aplūkots 25.03.2017.]

¹⁹⁷ Krastiņš U., 2014, 7.lpp.

¹⁹⁸ Latvijas Soduzpildes kodekss: LV likums. Pieņemts 23.12.1970 [21.12.2017. red.]

sekundārajā preventijā, kas tiek īstenota, izpildot notiesātajām personām piemērotos resocializācijas pasākumus, kas ietverti kriminālsoda saturā;

d) *krimināltiesiskās represijas individualizācijas princips.*

Šī principa būtiskā nozīme uzsvēta Kriminālsodu politikas koncepcijā, norādot, ka kriminālsodam vai citai krimināltiesiska rakstura represijai, ir jābūt individualizētai un tādai, kas ietver nevis vienu, bet vairākus elementus. Individualizācijas princips izpaužas soda noteikšanā. Proti, soda noteikšanas procesā katrā individuālā gadījumā vērā ņemams ne tikai izdarītā noziedzīgā nodarījuma veids, bet arī faktiski nodarītais kaitējums, apdraudējuma raksturs, likumpārkāpēja personība, atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi. Nosakot personai piemērojamo sodu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, faktiski tiek priekšnosacīta tālākā individualizācijas principa realizācija attiecīgā soda veida izpildē, ko noteic kriminālsodu izpildes tiesību normas. Latvijas Sodu izpildes kodeksa 50.¹ pants noteic ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto personu diferenciāciju, pamatojoties un šo sodu izpildes procesā izmantojamo metodi, ir iespējams piemērot soda izpildes individualizāciju, kam ir būtiska nozīme visā soda izpildes procesā, tai skaitā pārvietošanā pa soda izpildes režīma pakāpēm, kā arī lēmumu pieņemšanā par atbrīvošanu no soda izpildes brīvības atņemšanas iestādē pirms termiņa. Lai sekundārās preventijas pasākumi soda izpildes ietvarā korelētu ar noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas iemesliem, individualizācijas principa īstenošanai soda piemērošanas procesā ir būtiska nozīme. Ja šis princips netiek ievērots pienācīgi, var izveidoties situācija, ka piemērotais soda veids neveicina notiesātās personas resocializāciju, kā arī mazina iespējas, ka noziedzīgā nodarījumā cietušajiem tiks kompensēts radītais kaitējums vai citas ar noziedzīgo nodarījumu radītās sekas. Soda individualizācija izpaužas arī apsūdzētā personības un atbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu izvērtēšanā, kur galvenā loma ir tieši personības, tās bioloģisko un sociālo īpatnību – vecuma, dzimuma, veselības stāvokļa, ģimenes stāvokļa izpētei. Individualizācijas princips izpaužas, arī izvērtējot noziedzīgā nodarījuma motīvu un mērķi.¹⁹⁹

No soda individualizācijas principa jāvadās, nosakot sodu, un šī kārtība atspoguļota Krimināllikuma 46.pantā, kas paredz soda noteikšanas vispārējos principus. Savukārt Krimināllikuma 47.pantā noteikti atbildību mīkstinošie, bet 48.pantā atbildību pastiprinošie apstākļi, turklāt soda individualizācijas īstenošanai paredzēts arī Krimināllikuma 49.pants, kas paredz iespēju piemērot vieglāku sodu, nekā likumā noteikts.²⁰⁰

¹⁹⁹ Skatīt arī: Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008, 22.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/d5kn> [aplūkots 15.03.2017.]

²⁰⁰ Skatīt arī: Krastiņš U., 2014, 15.lpp.

e) *represijas ekonomijas un samērīguma princips.*

Lai gan šeit minēti būtībā divi atsevišķi kriminālsodu politikas principi, tomēr starp šiem principiem ir būtiska saikne, tādēļ tie apskatāmi savstarpējā kontekstā. Represijas ekonomijas princips realizējas divos virzienos, pirmkārt, nodrošina, lai piemērotais sods (krimināltiesiskā represija) būtu atbilstošs izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam un vienlaikus korespondētu ar notiesātās personas resocializācijas vajadzībām; otrkārt, lai valsts kriminālās justīcijas sistēma (tiesību normas, tiesību aizsardzības institūcijas, tiesību piemērošanas prakse un citi justīcijas resursi) tiktu izmantota atbilstoši, ne vairāk kā konkrētajā gadījumā nepieciešams, ekonomējot justīcijas sistēmas resursus (cilvēkus, finanses, laiku). Ņemot vērā divus minētos apsvērumus, soda samērīguma principa īstenošanas robeža ir viena no garantijām, lai ekonomijas princips realizētos.²⁰¹ Tai pat laikā par samērīgu var uzskatīt tādu krimināltiesisko represiju, kas atbilst izdarītā noziedzīgā nodarījuma smagumam, tā izraisītajām kaitīgajām sekām, taču vienlaikus jāņem vērā, ka piemērotajam sodam ir jābūt samērīgam ar tiesību aizskārumu, kāds izdarīts ar noziedzīgo nodarījumu, proti, samērojams sabiedrības interešu ieguvums un personas tiesību būtiska ierobežošana. Ja sods ir nesamērīgs, tas ir netaisnīgs. Līdz ar to, tas nebūs sabiedrības interesēs, jo zaudēs savu preventīvo funkciju, gan attiecībā pret likuma pārkāpēju, gan sabiedrības interesēm uz drošību kopumā. Piemēram, T.Sabitovs²⁰² represijas ekonomijas un samērīguma principu saista arī ar lietderības principu, skaidrojot, ka lietderība nozīmē tikai tāda veida un apjoma krimināltiesiskās represijas piemērošanu, kas attaisnojama ar kriminālsoda mērķa sasniegšanu. Viņš norāda, ka tiesību piemērošanas praksē šis princips realizējas kā atbrīvošana no kriminālatbildības un soda, ja soda mērķi ir uzskatāmi jau par sasniegtiem; pirmstermiņa nosacītas atbrīvošanas no soda izpildes piemērošana un nepiemērošana un citi.

f) *humānisma un cilvēktiesību garantēšanas princips.*

Kriminālatbildība un tās ietvaros paredzētais sods nav līdzeklis, lai atriebtos personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, vai pazemotu to. Krimināllikuma 35.pants noteic, ka sods ir tikai piespiedu līdzeklis, kas tiek piemērots personai, lai sasniegtu likumā noteiktos mērķus, tai skaitā aizsargātu sabiedrību, atjaunotu taisnīgumu un panāktu, ka notiesātais neizdara jaunus noziedzīgus nodarījumus. Kriminālprocesa likuma 12. un 13.pants noteic, ka visas tiesību normās paredzētās kriminālprocesuālās darbības veicamas, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē. Latvijas Sodu izpildes kodeksa 4.panta otrās daļas 1.punktā uzsvērts, ka sodu izpildes praksē ir

²⁰¹ Skatīt arī: Brakša V. Par sodu politiku kukuļošanas lietās. Jurista Vārds, 2011, Nr. 37. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/235665-par-sodu-politiku-kukulosanas-lietas/> [aplūkots 13.03.2017.]

²⁰² Сабитов Т. Р., 2007, с.172.

nodrošināmas likumā noteiktās garantijas pret spīdzināšanu un necilvēcīgu vai pazemojošu soda piemērošanu notiesātajai personai; soda izpildes mērķis nav sagādāt fiziskas ciešanas vai pazemot cilvēka cieņu, vai izstumt viņu no sabiedrības. Humānisma un cilvēktiesību garantēšanas princips neierobežojas ar minētajām tiesību normām, tas pēc savas būtības ir sastopams arī citās (iepriekš minēto un citu) tiesību aktu normās, tai skaitā Valsts probācijas dienesta likuma 3.panta 3.punktā un Ministru kabineta noteikumos, kas regulē kriminālsodu izpildes kārtību un nosacījumus.

- g) *vienveidīgas sodu piemērošanas prakses* princips tiesību piemērošanas praksē saistāms ar citiem tiesību piemērošanas principiem, tādiem kā samērīguma un lietderības principi, kā arī soda individualizācijas princips.

Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā atzīts, ka kriminālsodu piemērošanas politikai jābūt vienveidīgai, tas nozīmē, ka valsts reakcija uz noziedzīgu nodarījumu nedrīkst būt atkarīga no tā, kādā tiesu apgabalā izskata krimināllietu un lemj par soda piemērošanu personai.²⁰³ Arī Kriminālsodu politikas koncepcijā noteikts, ka kriminālsodu politikai jābūt efektīvai, sabalansētai un vienveidīgai. No vienveidīgas sodu piemērošanas prakses principa piemērošanas efektivitātes ir arī atkarīga likumības un soda samērīguma principu īstenošanās sodu piemērošanas praksē.

Tādējādi ir pamats **secināt**, ka vadoties no augstāk minētajiem kriminālsodu politikas mērķiem, ir tikuši definēti un ietverti šobrīd Krimināllikumā ietvertie kriminālsodu mērķi. Jāatzīmē, ka neraugoties uz to, ka Krimināllikums balstīts uz visiem kriminālsodu politikas mērķiem, attiecīgi Krimināllikuma 35.pantā ietverti atsevišķi no tiem. Tomēr fakts, ka visi kriminālsodu politikas principi nav ietverti vienā tiesību akta pantā, nenozīmē, ka citas Krimināllikuma normas un institūti nav balstīti uz šiem principiem. Kriminālsodu politikas principi attiecināti ne tikai uz Krimināllikuma tiesību normām, bet uz visiem normatīvajiem aktiem, kuru tiesību normu realizācijas rezultātā tiek īstenota kriminālsodu politika, tai skaitā Kriminālprocesa likums, Latvijas Sodū izpildes kodekss un citi tiesību akti.

2.2.3. Prevencija un kriminālsoda mērķis

Saskaņā ar Krimināllikuma 35.panta otro daļu kriminālsoda mērķis ir: aizsargāt sabiedrības drošību, atjaunot taisnīgumu, sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, resocializēt sodīto personu, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Šis darbs balstīts autores uzskatā, ka šobrīd Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā ir definēti pieci atsevišķi soda mērķi. Minētais apsvērumus ir pamatots ar to redzējumu, kas nostiprināts Krimināllikuma grozījumu projekta anotācijā, kas

²⁰³ Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008, 3.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/d5kn> [aplūkots 15.03.2017.]

pievienota likumprojektam Nr.90/TA-1028 (2010).²⁰⁴ Minētā tiesību akta grozījumu projekta anotācijā tieši norādīts, ka ar likumprojektu Krimināllikuma 35.panta otrā daļa tiek izteikta jaunā redakcijā, nosakot piecus kriminālsoda mērķus, proti - papildus spēkā esošajā Krimināllikuma 35.panta redakcijā minētajiem mērķiem tika paredzēti arī tādi mērķi, kā aizsargāt sabiedrības drošību, atjaunot taisnīgumu un resocializēt sodīto personu. Analizējot visus piecus Krimināllikumā noteiktos soda mērķus, autore ir nonākusi pie secinājuma, ka Krimināllikuma 35.panta otrās daļas 5.punktā noteiktais soda mērķis ir tik plašs, ka faktiski ietver tos soda mērķus, kas noteikti otrās daļas 1.- 4.punktā. Pastāvot pieciem dažādiem soda mērķiem, nav obligāti nepieciešams, lai izpildot jebkuru Krimināllikuma 36.pantā noteikto sodu, tiktu sasniegts katrs mērķis atsevišķi. Sodi savā starpā atšķiras pēc to satura (kādas represīvās un preventīvās darbības soda ietvarā tiek veiktas) un līdz ar to arī pēc apjoma (piemēram, brīvības atņemšanas termiņš, nostrādāto piespiedu darba stundu skaits, piemērotā naudas soda summa). Minētais nozīmē, ka dažādiem sodiem var būt dažādi mērķi, kas ir saskaņā ar represijas ekonomijas un samērīguma principu, par kuru runa bija iepriekšējā apakšnodaļā. Tā, piemēram, piemērojot naudas sodu vai piespiedu darbu, nebūs attiecināms soda mērķis – resocializēt notiesāto personu, jo attiecīgā soda ietvaros tāda mērķa nav, turpretī brīvības atņemšanas gadījumā resocializācijas mērķis būs pats nozīmīgākais. Kopsavelkot, ir pamats uzskatīt, ka visus soda mērķus kopumā ir iespējams un nepieciešams realizēt tikai pie sodiem, kam ir lielāks tiesību ierobežošanas apjoms un kas ir valsts reakcija uz ļoti nopietniem likuma pārkāpumiem, ar attiecīgām sekām. Nav šaubu, ka attīstot šādu diskusiju, ir iespējams jautājums, vai ir pietiekami, ka sods sasniedz tikai vienu Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā noteikto mērķi, piemēram, sodīt personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Autoresprāt, šāda izpratne nebūtu atbalstāma, jo tādējādi ir iespēja pieļaut rīcību, kas ir pretrunā ar tiesību principiem un soda jēgu.

Tomēr Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā ir lietots vienskaitlis, un tas var tikt tulkots tā, ka ietvertie pieci punkti ir soda mērķis kopumā. Tādējādi, lai sasniegtu kriminālsoda mērķi, būtu jārealizējas visām piecām soda mērķa komponentēm un nav iespējams runāt par atsevišķiem mērķiem. Tas nozīmē, ka ikvienam sodam, kas tiek piemērots, ir jārealizē katra soda mērķa komponente, ja tas tā nav, soda mērķi nevar uzskatīt par sasniegtu. Vadoties no augstāk minētā, ir saprotams, ka sasniegt visus piecus soda mērķus viena soda ietvaros nav iespējams, jo Krimināllikumā noteikto sodu saturs un apjoms ir atšķirīgs. Autores ieskatā, šo problēmu ir iespējams risināt, nosakot, ka soda mērķis ir - panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, vienlaikus nosakot, ka soda mērķa

²⁰⁴ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts: 13.12.2012. [01.04.2013.red.]

sasniegšanai tiek realizēti preventīva (aizsargāt sabiedrības drošību, atjaunot taisnīgumu, resocializēt notiesāto personu) un represīva rakstura (piemērot sodu vainīgajai personai par izdarīto noziedzīgo nodarījumu) uzdevumi. Vienlaikus autore uzskata, ka soda mērķis nevar būt sodīt personu, bet nav šaubu, ka sods pastāv, lai to piemērotu. Turklāt, jebkura noziedzīga nodarījuma gadījumā bez tiesību aizsardzības institūcijām, kas darbojas valsts varas vārdā, ir iesaistītas trīs pašas nozīmīgākās puses – cietušais, sabiedrība, noziedzīgā nodarījuma izdarītājs. Tāpēc pie preventīvajiem tiek rosināts noteikt trīs uzdevumus - sabiedrības drošības aizsardzību (primārā prevencija; vērsts uz sabiedrību kopumā), taisnīguma atjaunošanu (terciārā prevencija; vērsts uz cietušo) un notiesātās personas resocializācija (sekundārā prevencija; vērsts uz notiesāto), bet pie represīvajiem – atbilstoša soda veida piemērošana, kas vērsts uz valsti, proti, tiesas un prokuratūras uzdevums. Turklāt ir jānoteic, ka viena soda mērķa sasniegšanai tiek īstenoti četri soda veidam (saturam un formai) atbilstoši uzdevumi. Tādējādi ir iespējams novērst šā brīža Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā pastāvošās pretrunas, padarīt tiesību normu viegli izskaidrojamu un ielikt tajā jēgpilnu saturu nākotnē, kas ir saskaņā ar tiesību vispārējiem un nozares (kriminālpolitikas) principiem.

Soda mērķu kopīgai izpratnei ir būtiska nozīme, jo katram mērķim ir sava loma kriminālsodu politikas principu īstenošanā, kā arī kopējās valsts noziedzības novēršanas politikas (kriminālpolitikas) principu īstenošanā un mērķu sasniegšanā. Lai noskaidrotu katra kriminālsoda mērķa saturu, tā būtību un saistību ar praksē sastopamiem preventīviem mehānismiem, tālāk tiks analizēts katrs no kriminālsoda mērķiem.

- a) *Sabiedrības drošības aizsardzība* ir viena no tām kriminālsoda mērķa komponentēm, kas pēc sava satura ir visplašākā un tāpēc tiešā veidā korelē ar kriminālpolitikas un kriminālsodu politikas principiem.

Sabiedrības drošības mērķis tiek sasniegts, sargājot sabiedrisko kārtību ar iepriekš definētām un praksē pārbaudītām metodēm. Sabiedriskā kārtība ir tiesību normām un sadzīves noteikumiem atbilstoša kārtība sabiedrībā, kas nodrošina iestāžu, uzņēmumu un organizāciju netraucētu darbību, cilvēku mierīgu dzīvi, darbu un atpūtu, kā arī īpašuma un citu tiesību un likumīgo interešu aizsardzību.²⁰⁵ Tādējādi sabiedrības drošība ir nosacījums sabiedrības netraucētai pastāvēšanai un attīstībai. Kriminālsods savukārt ir iepriekš definēta represija, kam ir likumdevēja noteikts saturs, ar kuras palīdzību sabiedrība ar tiesību normu un to realizācijas mehānisma palīdzību aizsargā gan katra indivīda tiesības un intereses, gan visas sabiedrības intereses kopumā. No vienas puses, sabiedrības drošība tiek aizsargāta tikai tajos gadījumos, ja likumā paredzētais sods ir nenovēršams

²⁰⁵ Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u.c., 1998, 230 lpp.

un efektīvs. Minētais nozīmē, ka notikuša noziedzīga nodarījuma gadījumā ir jābūt tādām efektīvam tiesību aizsardzības mehānismam (tiesību normas, institūcijas, metodes, resursi un prakse), kas, nekavējoties iedarbināts, pārtrauc kaitīgās darbības (reakcija) un novērš iespējamību, ka kaitīgās darbības atjaunosies nākotnē (sekundārā jeb speciālā prevencija). Vai sabiedrības drošības mērķa sasniegšana paredz reakciju tikai uz jau izdarītu noziedzīgu nodarījumu, vai arī šī soda mērķa sasniegšanai ir arī citi ceļi?

Sods ir valsts reakcija uz nopietnu sabiedriskās drošības apdraudējumu, proti, tās ir sekas noziedzīgam nodarījumam, nevis kādam citam, mazāk kaitīgam tiesību pārkāpumam, tāpēc to piemēro tiesa (vai prokurors) valsts vārdā, nevis kāda cita institūcija vai amatpersona, pie tam, vainīgajam tas saistīts ar noteiktu tiesisku seku rašanos ne tikai soda izpildes laikā, bet arī pēc tam (sodāmība un tās tiesiskās sekas).²⁰⁶

Jāņem vērā, ka kriminālsoda mērķa komponentes nepastāv atrauti viena no otras, tāpēc šajā gadījumā, blakus represīvajām mērķa komponentēm, kas paredzētas, lai pārtrauktu notiekošu noziedzīgu nodarījumu un personai piemērotu sodu, pastāv nepieciešamība darīt visu iespējamo, lai noziedzīgais nodarījums nenotiek, netiek nodarīts kaitējums sabiedrībai kopumā un atsevišķiem tās locekļiem. To panākt ir iespējams, tikai veicot preventīvos pasākumus. Sods, kā krimināltiesisks instruments, nevar pastāvēt bez prevencijas, jo citādi veidotos sistēma, kuras ietvaros nāktos gaidīt, kad notiks kāda no ar likumu aizliegtām darbībām, tiek nodarīts kaitējums, un tikai tad iedarbināt krimināltiesiskos mehānismus. Šādā gadījumā nav pamata uzskatīt, ka sabiedrības drošība ir realizēta kā kriminālpolitikas princips, jo personai vai sabiedrības kopējām interesēm jau ir nodarīts kaitējums.

Dažādos laika posmos ir ticis diskutēts jautājums par to, vai “soda nepievilcība” kā soda īpašība par sevi un tā saturā ietverto potenciālo seku iestāšanās indivīdam, var ietekmēt cilvēka izvēli izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai atturēties no šādām kaitīgām darbībām. Ja šis apgalvojums būtu patiess, tad sabiedrības drošību varētu garantēt, ietverot likumā pietiekami “nepievilcīgas” sekas izdarītai prettiesiskai darbībai. M.Fuko savā darbā “Uzraudzīt un sodīt”²⁰⁷ ir atzīmējis, ka atrast atbilstošu sodu nozīmē atrast veidu, kā domu par ļaunu darbu noteikti padarīt nepievilcīgu. Taču viņš arī norāda, ka pats grūtākais sodu politikas uzdevums ir nevis atrast veidu, kādā izdzēst noziegumu ar sodu, bet novērst tā atkārtosanos. Savukārt O.Hefe ir uzsvēris²⁰⁸, ka soda idejas pamatā ir apsvērumi, ka gaidāmajiem zaudējumiem, kurus cieš vainīgais no soda piemērošanas, ir

²⁰⁶ Skatīt arī: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 79.-81.lpp.

²⁰⁷ Fuko M. Uzraudzīt un sodīt. Rīga: Omnia mea, 2001., 2001, 97.-106.lpp.

²⁰⁸ Hefe O., 2009, 77.-83.lpp.

jābūt lielākiem par gaidīto ieguvumu no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, tikai tad ir pamats uzskatīt, ka ikviens likumu pārkāpj, apzinoties šādu darbību sekas. Vienlaikus viņš atzīst, ka šis arguments praksē sevi pierādījis tikai daļēji, bet sodam ir preventīvs darbības mērķis, kas ir tiesiskās kārtības nodrošināšana. Tiesiskā kārtība sabiedrībā ir visas sabiedrības kolektīva interese, bet tās nodrošināšana nav savienojama ar vainīgā upurēšanu sodam bez iepriekšējas preventīvas rīcības. Autores ieskatā, O.Hefe ne tikai turpina M.Fuko domu, bet arī precizē to, norādot, ka likumpārkāpumu prevencijas īstenošana maina soda dabu, tā mērķi. Līdz ar to soda mērķis vairs nav izrēķināšanās ar likuma pārkāpēju vai atriebība, bet īpašas formas prevencijas metode.

Sabiedrības drošību ir iespējams nodrošināt tikai tad, ja pastāv efektīvi preventīvie mehānismi, kas savlaicīgi konstatē draudus (riskus) sabiedrības drošībai un tos novērš, pirms kādam no sabiedrības locekļiem ir nodarīts kaitējums ar darbībām, kuru kaitīgums ir tik liels, ka par to piemērojams kriminālsods. Sabiedrības drošība, kā kriminālsoda mērķis, pie jau notikuša noziedzīga nodarījuma sasniedzams ar sekundārās prevencijas pasākumiem, panākot, ka vainīgajai personai tiek piemērots samērīgs sods, kas sava satura ziņā korelē ar noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas cēloņiem (i) un cietušajam tiek atlīdzināts ar noziedzīgo nodarījumu radītais kaitējums (ii). Sabiedrības drošības mērķis izpaužas arī terciārās prevencijas pasākumos kā atbalsts personai, kam izpildīts kriminālsods, iekļaujoties sabiedrībā. Noziedzīgā nodarījumā cietušai personai šis mērķis izpaužas kā atbalsta pasākumi pēc kriminālprocesa beigām, lai atjaunotu tādu stāvokli, kāds bijis pirms ar noziedzīgo nodarījumu radītajām kaitīgajām sekām. Autores ieskatā, tas nozīmē, ka kriminālsoda mērķa sasniegšanas mehānismi, to institucionālais un tiesiskais ietvars (tā realizācijas plašuma dēļ) var arī iziet ārpus paša krimināltiesiskās jomas ietvara, jo sodam ir ne tikai piemērošanas iemesli, nosacījumi, mehānisms un izpildes kārtība, bet arī sekas.

Attiecībā uz sabiedrības locekļiem, kas nav sasnieguši pilngadību, soda mērķis – nodrošināt sabiedrības drošību, iegūst īpaši preventīvu raksturu, jo tas realizējams saskaņā ar starptautiskajos tiesību aktos²⁰⁹ un Eiropas komisijas rekomendācijās²¹⁰ noteiktajiem principiem, kas attiecināmi uz bērniem, ņemot vērā viņu vecumu un briedumu. Tieši vecums, jo sevišķi personas briedums, ir viens no būtiskākajiem aspektiem, kas korelē ar noziedzīgu nodarījumu cēloņiem, kuri attiecībā uz bērniem bieži vien atšķiras. Tāpēc gadījumos, kuros bērns ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, sabiedrības drošības nodrošināšana īstenojama primārās prevencijas formā. Bērni ir sabiedrības daļa, kuru drošības nodrošināšana noteikta Bērnu tiesību aizsardzības likumā²¹¹ (bērna tiesiskajam

²⁰⁹ Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta 20.11.1989. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [15.02.2017. red.]

²¹⁰ An EU agenda for the rights of the child. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/rights-child/eu-agenda/index_en.htm [aplūkots 22.03.2017.]

²¹¹ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 19.06.1998. [01.09.2017. red.]

statusam atbilstošā tiesiskajā regulējumā), un gadījumā, kad bērns izdara noziedzīgu nodarījumu, ir pamats uzskatīt, ka bērna tiesību aizsardzība kādā tās realizācijas posmā, tai skaitā primārās preventijas pasākumi, kurus paredz Bērna tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 7.punkts, ir bijusi nepietiekama.²¹²

b) *Taisnīguma atjaunošanas* mērķis sodam noteikts Kriminālsodu politikas koncepcijā.²¹³

Norādīts, ka šīs soda mērķa komponentes sasniegšanai jānodrošina kriminālsoda atbilstība izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam, ar to radītajam apdraudējumam un nodarītajam kaitējumam. Krimināltiesiskā represija ir uzskatāma par taisnīgu, ja ir ņemti vērā un izvērtēti visi apstākļi un fakti, kas attiecināmi uz noteiktu noziedzīgo nodarījumu un vainīgo personu, kā arī šiem faktiem ir piešķirta zināma nozīme pie soda noteikšanas.

Kriminālsodam, kā mērķtiecīgi organizētu pasākumu kopumam, būtu jānodrošina taisnīguma atjaunošana. Tas nozīmē, ka kriminālsodā ietverami tādi pasākumi, kurus īstenojot taisnīgumu būtu iespējams atjaunot. Radītais apdraudējums un nepieciešamība to novērst ir attiecināmi gan uz sabiedrību, gan cietušo, gan pašu likuma pārkāpēju, bet nodarītā kaitējuma atlīdzināšana attiecināma uz sabiedrības tiesiskuma interesēm un ar noziedzīgo nodarījumu radītā kaitējuma novēršanu cietušajam.²¹⁴

Nodarījumam atbilstoša soda piemērošana nepilngadīgai personai pati par sevi nevar nodrošināt taisnīguma atjaunošanas mērķi, ja netiek ņemti vērā tādi iemesli, kuru dēļ noziedzīgais nodarījums izdarīts. Nepilngadīgo izdarīto noziedzīgo nodarījumu gadījumā šie iemesli var nebūt saistīti ar vēlmi veikt darbības par kurām paredzēta atbildība Krimināllikumā, bet ar bērna personības izveides dažāda veida aspektiem. Nepilngadīgā izdarītā noziedzīgā nodarījuma gadījumā ir vērtējama nepilngadīgā personības attīstības norise un tikai tad izdarītais noziedzīgais nodarījums. Noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas iemesli bērna izdarīta noziedzīga nodarījuma gadījumā atšķiras no tiem, kuru dēļ likumu pārkāpj pieaugušie. Nepilngadīgā izdarītais noziedzīgais nodarījums bieži vien norāda uz to, ka šī konkrētā bērna tiesības jau iepriekš ir bijušas pārkāptas, bērna intereses ir palikušas novārtā, proti – bērns ir vainojams attiecīgā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, savukārt pieaugušie tādu apstākļu radīšanā, kuros bērns ir pieņēmis sabiedrības gaidām neatbilstošu lēmumu, nodarot kaitējumu.²¹⁵

²¹² Judins A., Pelikana K. Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības aspektā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā. Rīga: Providus, 2010. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 [aplūkots 22.02.2017.]

²¹³ Kriminālsodu politikas koncepcija. Ministru Kabineta 2009.gada 9.janvāra rīkojums Nr.6. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [aplūkots 22.02.2017.]

²¹⁴ Kronberga I. Soda mērķa, atjaunot taisnīgumu, būtība nepilngadīgo noziedzības kontekstā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75.konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017.

²¹⁵Judins A., Pelikana K., 2010, 34.-40.lpp.

Tādējādi nepilngadīgo izdarīto noziedzīgo nodarījumu gadījumos pastāv liela varbūtība, ka likuma pārkāpums ir noticis tādēļ, ka pats likuma pārkāpējs ir bijis cietušais, kas nav saņēmis pienācīgu atbalstu un tāpēc pieņēmis lēmumu par nepareizu rīcību. Bērna devianta uzvedība var izpausties kā agrāk pārdzīvotu psihisku ciešanu sekas. V.Liholaja norāda, ka “psihiskas ciešanas galvenokārt ir psihiskās (emocionālās) vardarbības vai arī pārciestās fiziskās vardarbības un cietsirdības rezultāts, kas izpaužas kā kaitīgas izmaiņas bērna emocionālajā sfērā negatīvu psihisku stāvokļu veidā un var novest pie psihisko procesu norises izmaiņām, emocionālajām novirzēm, darbības motivācijas sfēras transformācijas utt., tādējādi ietverot bērna sociālās, emocionālās, kognitīvās un intelektuālās attīstības traucēšanu.”²¹⁶

Minētais apsvērums būtiski ietekmē nepieciešamo rīcības veidu, lai atjaunotu taisnīgumu, jo tas jāatjauno ne tikai cietušajam un sabiedrībai, bet arī personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Ar sodu, tā represīvajā nozīmē, nav iespējams visu panākt, tāpēc pietiekama loma taisnīguma atjaunošanā atvēlams soda preventīvajai funkcijai, gan attiecībā uz likuma pārkāpēju, gan cietušo. Krimināllikuma VII nodaļā noteiktie kriminālsodu veidi nepilngadīgajiem nav vērtējami kā pilnībā atbilstoši taisnīguma atjaunošanai – tie drīzāk mīkstina kriminālsoda tiesiskās sekas nepilngadīgajam likuma pārkāpējam, bet tas nevar būt uzskatāms par risinājumu, lai sasniegtu represijas (un prevencijas) mērķi un atjaunotu taisnīgumu, jo īpaši apzinoties apstākļus, kuru dēļ nepilngadīgais ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu.

Taisnīguma atjaunošana²¹⁷ nav deklaratīvs soda mērķis, tam ir noteikts saturs, kurš aktīvi attīstīts Eiropā pēdējos gadu desmitos; tā realizācija norisinās ar zinātniski izpētītām metodēm.²¹⁸ Taisnīguma atjaunošanas principa īstenošana praksē notiek ar atjaunojošās justīcijas (*no agļu val.- Restorative Justice methods*) metodēm, jo sevišķi modelējot preventīvā darba veidus ar nepilngadīgajām personām visa līmeņa prevencijas ietvaros. Atjaunojošās justīcijas teorijā un praksē pamatā sastopamas trīs atjaunojošās justīcijas metodes – cietušā un likumpārkāpēja mediācija kriminālprocesā, sarunu aplū metode un konferences metode.²¹⁹ Formulējot adekvātu, pietiekoši efektīvu reakciju uz nepilngadīgā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, būtu nepieciešami tādi rīcības veidi, kas ļauj realizēt visus kriminālsoda mērķus, nevis tikai daļu

²¹⁶ Skatīt arī: Liholaja V. Tiesu prakse krimināllietās par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/8jk7> [aplūkots 22.03.2017.]

²¹⁷ No angļu valodas: *Principle of Restorative Justice*.

²¹⁸ Skatīt arī: Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States. Vol 1, edited by Vanhove A., Melotti G. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2015. Pieejams: <http://www.ejjc.org/eumodel> [aplūkots 22.02.2017.]

²¹⁹ Skatīt arī: Handbook of Restorative Justice Programs. Vienna: United Nations, Office on Drugs and Crime, 2006. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf [aplūkots 12.01.2017.]

no tiem. Kriminālo represiju ir pamats uzskatīt par veiksmīgi realizētu tikai tad, ja sasniegti visi tās mērķi.

- c) *Personas sodīšanas mērķis* par izdarīto noziedzīgo nodarījumu sasaucas ar tādiem kriminālsodu politikas principiem kā vainīgumu, taisnīgumu, visu personu vienlīdzību likuma priekšā, represijas ekonomijas un soda samērīguma principu, vienveidīgas sodu prakses un cilvēktiesību garantijas principiem, par kuriem runa bija jau iepriekš.

Nav šaubu, ka kriminālsodu sistēma kā tāda pastāv, lai būtu nodrošināta adekvāta valsts reakcija uz tiesību aizskārums, kas tiek īstenota, piemērojot sodu personai, kuras vaina ir pierādīta saskaņā ar likumā noteikto kārtību. Tomēr analizējot šo soda mērķi kontekstā ar Krimināllikuma Vispārējās un Sevišķās daļas normām, kas paredz, piemēram, nosacītu notiesāšanu, atbrīvošanu no kriminālatbildības, nosacītu atbrīvošanu no kriminālatbildības, iespēju nepilngadīgajiem piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, nav iespējams apgalvot, ka kriminālsoda piemērošana būtu pašmērķis. Drīzāk soda mērķis - sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu norāda uz to, ka Krimināllikumā paredzētais sods ir viena no likumā paredzētajām krimināltiesiskajām represijām, kura pastāv, lai to piemērotu gadījumos, kad tas ir adekvāti un saskaņā ar citiem kriminālsodu mērķiem, kriminālsodu politikas un kriminālpolitikas principiem.

Sodīt vainīgo personu nozīmē ne tikai tiesas vai prokurora iespēju ierobežot personas tiesības un brīvības likumā noteiktā apjomā un veidā, bet arī piemērot attiecīgā soda saturā ietvertos preventīvos līdzekļus. Minētā dēļ soda mērķis sodīt personu ir vienlaikus arī mērķis iedarboties uz šīs personas nākotnes uzvedības modeļiem preventīvi.²²⁰

Attiecībā uz nepilngadīgajām personām krimināltiesiskās represijas veidi un apjoms ir ierobežoti, vienlaikus paredzot nepieciešamību piemērot nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem vieglākus sodus vai atbrīvot viņus no atbildības par izdarīto. Tomēr represijas lietderīgums un samērīgums ne vienmēr tiek panākts ar maigāku sodu, tas būtu panākams ar speciāli nepilngadīgajiem likuma pārkāpējiem izveidotu sankciju sistēmu, kas korespondētu tieši ar cēloņiem, dēļ kuriem nepilngadīgie izdara noziedzīgus nodarījumus. Kriminālsodu politikas koncepcijā atzīmēts, ka nepārdomāti lēmumi attiecībā uz nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem bieži vien neattur viņus no jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Tiesiskajām sekām nepilngadīgajam par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu jābūt tādām, lai veicinātu bērna ar sociālās

²²⁰ Гладких В., Курчеев В. Уголовное право России. Общая и Особенная части: Учебник. Под общей редакцией, профессора В.И. Гладких. Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 2015, с.103.

uzvedības traucējumiem integrāciju sabiedrībā, kā arī bērna labākajām interesēm atbilstošas vērtību orientācijas veidošanos un nostiprināšanos.²²¹

- d) *Sodītās personas resocializācija* ir kriminālsoda mērķis, kura uzdevums ir panākt, ka personas, kurām tiek izpildīts sods un personas, kurām jau izpildīts sods, neizdara jaunus noziedzīgus nodarījumus.

Līdz ar to, šis soda mērķis atklāj soda saturu, kura ietvarā tiek realizēta sekundārā prevencija ar personām, kurām sods tiek izpildīts un terciārā prevencija, sniedzot atbalstu personām, kuras atbrīvotas no soda izpildes un iekļaujas sabiedrībā. Notiesātās personas resocializācijas iespējas ir nosacītas ar konkrētā (piemērotā) soda apjomu un saturu.

2011.gadā tika pieņemti grozījumi Latvijas Sodu izpildes kodeksā²²², papildinot šo tiesību aktu ar devīto "A" nodaļu, kas veltīta ar brīvības atņemšanu notiesāto resocializācijai, noteicot šī tiesību akta 61.1 pantā, ka ar brīvības atņemšanu notiesāto resocializācijas process ir sociālās uzvedības korekcijas un sociālās rehabilitācijas pasākumu kopums, kura mērķis ir veicināt notiesātā tiesisku uzvedību un veidot viņam sociāli pozitīvu vērtību izpratni, kas uzskatāms par būtisku soli soda izpildes kvalitātes uzlabošanai atbilstoši izvirzītajiem soda mērķiem. Atsevišķi autori, kā piemēram, V.Zahars paudis²²³, ka resocializācija attiecināma tikai uz personām, kas notiesātas ar brīvības atņemšanu, taču, autoresprāt, būtiski ir vērst uzmanību, ka resocializācija kā kriminālsoda mērķis var būt attiecināms uz visiem kriminālsodiem, ne tikai uz personām, kas notiesātas ar brīvības atņemšanu. Piemēram, ja kriminālsoda – naudas sods vai piespiedu darbs - saturs tiktu mainīts, nosakot likumā, ka, piemērojot piespiedu darbu vai naudas sodu personai, ir uzliekams pienākums piedalīties vismaz vienā resocializācijas programmā kriminālsoda izpildes laikā, arī šo sodu mērķis būtu resocializēt notiesāto personu. Tāpēc, autores ieskatā, mainoties soda saturam, mainās un papildinās arī šī soda mērķi.

Resocializācijas pasākumus atšķirīgā apjomā ir iespējams ietvert visu Krimināllikuma 35.pantā ietverto sodu saturā, bet to apjoms variēs atkarībā no soda formas. Soda forma (apjoms) ir mērāma, piemēram, piespriesto piespiedu darba stundu skaitā, brīvības atņemšanas laikā, naudas soda apjomā un tam līdzīgi, bet soda saturs atkarībā no soda formas variē, ir vai nav šajā sodā (tā

²²¹ Autores piezīme: Bulgārijas Kriminālkodeksa 60. pantā ir noteikts, ka nepilngadīgajiem piemēro kriminālsodus, lai viņus audzinātu un gatavotu sociāli derīgam darbam; Lietuvas Kriminālkodeksa 80. pantā ir uzsvērts, ka nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības ir paredzētas, lai palīdzētu nepilngadīgajiem izmainīt dzīves veidu un uzvedību, lai sods par izdarīto noziedzīgo nodarījumu veicinātu nepilngadīgā personības attīstību, sekmētu audzināšanu, un novērstu prettiesiskas uzvedības cēloņus. Skatīt arī: The Criminal Code [Krimināllikums]. Pieejams: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Denmark_Criminal_Code_2005.pdf [aplūkots 12.04.2017] Skatīt arī: Republic of Lithuania Criminal Code, 2000 [Lietuvas Republikas Krimināllikums]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 22.03.2017.]

²²² Grozījumi Latvijas Sodu izpildes kodeksā: LV likums. Pieņemts 14.07.2011. [14.07.2011. red.]

²²³ Skatīt arī: Zahars V. Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija, Daugavpils, Saule, 2011.

izpildes procesā) paredzēti resocializācijas pasākumi. Proti, sociālās uzvedības korekcija kā līdzekļu kopums, kas soda izpildes ietvaros tiek īstenots, lai veicinātu notiesātā tiesisku uzvedību un novērstu prettiesiskas uzvedības iemeslus; un notiesāto sociālā rehabilitācija, kā līdzekļu kopums, kas soda izpildes ietvaros tiek īstenots, lai notiesātais saglabātu vai apgūtu sociālās iemaņas, profesionālās vai vispārīgās zināšanas un prasmes.

Latvijas Sodū izpildes kodeksā ietvertie resocializācijas pasākumi ir vērsti uz sekundārās prevencijas realizāciju, bet citos normatīvos aktos noteiktie sociālie pakalpojumi un rehabilitācijas pasākumi var būt kā terciārās prevencijas pasākumi.²²⁴

Tā, piemēram, šobrīd vislielākais resocializācijas pasākumu apjoms ir paredzēts brīvības atņemšanas sodam, jo to noteic šī soda forma (no 15 dienām līdz 20 gadiem, piemērojot atbilstošu soda izpildes režīmu) un saturs. Minētā dēļ, šis soda veids tiek piemērots attiecīgā apjomā personām, kuras saskaņā ar Krimināllikumā noteikto izdarījušas noziedzīgus nodarījumus ar vislielāko kaitējumu sabiedriskās drošības un personu interesēm, kriminālsods ar mazāku resocializācijas pasākumu apjomu ir piespiedu darbs, bet naudas soda saturs ietver tikai finanšu līdzekļu ierobežojumu noteiktā apjomā, kāds samaksājams valstij.

Šobrīd Latvijas Sodū izpildes kodeksa tiesību normas nenoteic nepilngadīgajām personām kādu īpašu resocializācijas sistēmu, kas būtiski atšķirtos no metodēm, pēc kurām resocializācija tiek organizēta pieaugušajiem, nosakot vien soda apjoma ierobežojumus, bet brīvības atņemšanas sodam atšķirīgu soda izpildes režīmu no pieaugušajiem. Tomēr jāuzsver, ka nepilngadīgajiem (bērniem) atšķiras ne tikai noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas iemesli, bet arī spēja izprast pilnībā kriminālsoda piemērošanas sekas, tāpēc būtu izvērtējama speciālu resocializācijas pasākumu un reakciju uz bērnu izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem izstrāde un piemērošana. Bieži vien nepilngadīgajam, kurš izdarījis noziedzīgu nodarījumu, nemaz nav bijusi socializācijas pieredze, tāpēc nākas šādu nepilngadīgu personu soda izpildes laikā nevis resocializēt, bet socializēt. Turklāt šādos socializācijas pasākumos izvērtējamas nepilngadīgā īpašās vajadzības, kuras var nesakrist ar soda saturā un apjomā ietvertajām resocializācijas komponentēm.²²⁵

Kriminālsoda resocializācijas mērķis ir ļoti būtisks un cieši saistīts ar noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas cēloņiem, tāpēc šī kriminālsoda mērķa sasniegšanā svarīga loma ir soda individualizācijas principa īstenošanai, ne tikai piemērojot sodu, bet arī kriminālsoda izpildes

²²⁴ Skatīt arī: Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem: Ministru kabineta 2017.gada 13.jūnija noteikumi Nr. 338. [01.07.2017. red.]

²²⁵ Skatīt arī: Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: Fokusā likumpārkāpumu prevencija, Rīga: PROVIDUS, 2012. 84.-87.lpp. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 22.03.2017.]

procesā, paturot prātā, ka noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas iemesli nepilngadīgajiem un pieaugušajiem ir atšķirīgi.

- e) Soda mērķis un galvenais uzdevums ir *panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.*

Šis soda mērķis pēc sava satura ir pats plašākais no visiem Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā ietvertajiem soda mērķiem, jo ietver galveno kriminālsoda piemērošanas iemeslu – piemērot personai tādus krimināltiesiskās ietekmēšanas līdzekļus, lai tā atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Tādējādi tiek noteikts, ka kriminālsoda mērķis ir likumpārkāpumu prevencija. Pēc būtības mērķis ir vēl plašāks, proti - lai gan kriminālsods ir piespiedu līdzeklis, ko personai, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, valsts vārdā piespriež tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos piemēro prokurors, tā piemērošanas preventīvā nozīme darbojas uz visiem likumpārkāpumiem, ne tikai uz tiem, par kuriem atbildība noteikta Krimināllikumā, jo kriminālsods ir pati bargākā valstī paredzētā reakcijas metode uz tiesību pārkāpumu. Pastāvot efektīvai kriminālsoda piemērošanas un izpildes praksei, tiek nodrošināts vienlaikus, ka personas neizdara arī citas prettiesiskas darbības, tai skaitā administratīvos pārkāpumus. Sasniedzot soda mērķi, tiek iegūts sociāls rezultāts, kas izpaužas sabiedrības drošībā, uz kuru tiecas valsts kopumā, paredzot likumā un piemērojot sodu.²²⁶

Kriminālsodam šajā mērķī ir noteikta divējāda iedarbība:

- a) panākt, lai persona, kas jau izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, to neizdarītu atkārtoti;
- b) panākt, lai citas personas, kas nav izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, tos arī neizdarītu.

Tādējādi kriminālsods ar tā formu un saturu ir vērsts gan uz sekundārās (speciālās) prevencijas, gan uz primārās (vispārējās jeb ģenerālās) prevencijas subjektiem un likumā tas ir tieši norādīts. Saskaņā ar minēto, Krimināllikumā paredzētajam sodam ir jābūt tādām savstarpēji saistītu pasākumu kopumam, kas ne tikai nodrošina, ka piemērotās krimināltiesiskās represijas ietvaros personai tiks piemēroti tādi preventīvie pasākumi, lai šī persona atkārtoti neizdarītu jaunu noziedzīgu nodarījumu, bet arī preventīvi ietekmē tās personas, kas neatrodas kriminālsodu izpildes tiesiskajās attiecībās. Sekundārās prevencijas pasākumi ir saistīti ar attiecīgā kriminālsoda izpildes procesu un saturu un tas ir noteikts sodu izpildes tiesību normās.²²⁷

Vispārējās jeb primārās prevencijas pasākumi attiecas uz visām personām, un ir vērsti uz to, lai šīs personas atturētu no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Šajā gadījumā sods vēl nav piemērots,

²²⁶ Гладких В., Курчев В. Уголовное право России. Общая и Особенная части: Учебник. Под общей редакцией профессора В.И. Гладких. Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 2015, с.105.

²²⁷ Skatīt arī: Ieslodzīto resocializācijas pamatnostādnes 2015.-2020. gadam. Ministru kabineta 2015. gada 24. Septembra rīkojums Nr.580. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=276740> [aplūkots 2017.gada 25.martā].

jo tam nav pamata. Tāpēc jānoskaidro, kādā veidā sods, kas nav piemērots konkrētai personai, var atturēt šo personu no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas tikai ar savu pastāvēšanu.

U.Krastiņš norāda²²⁸, ka kriminālatbildība pēc savas būtības ir valsts vārdā uzlikts piespiedu pienākums personai atbildēt par noziedzīgu nodarījumu, bet atbildība par noziedzīgu nodarījumu ir piemērotā soda izpilde, ar kuru tiek ierobežotas attiecīgi vainīgās personas brīvības, atsevišķas tiesības, tai skaitā mantiska rakstura. Tiek uzsvērts, ka kriminālatbildības realizācija faktiski ir valsts vārdā izteikts personas uzvedības nosodījums, kas izpaudusies šīs personas prettiesiskā darbībā vai bezdarbībā.²²⁹

Sods ir valsts piespiedu līdzeklis, kas tiek piespriests valsts vārdā un tam ir publisks raksturs, vienlaikus piespriests sods ir obligāts nevien personai, kam tas ir piemērots, bet tiesas spriedums ir obligāts arī visām citām personām.²³⁰ Kriminālsods ir vienīgās likumīgās sekas noziedzīgam nodarījumam, kam ir visaugstākā kaitīguma pakāpe, nevis kādam citam likuma pārkāpumam; to piemēro tiesa vai prokurors, nevis kādas citas valsts amatpersonas vai institūcijas, un vienlaikus kriminālsodam ir likumā noteiktas tiesiskās sekas. Vadoties no minētā apsvēruma, sodam ir primārās prevencijas funkcija, kas izpaužas tajā, ka fakts, ka kādai personai ir piemērots un tiek izpildīts kriminālsods, attiecas uz visiem, kam ir jebkāda saistība ar sprieduma izpildi, vai ar notiesāto personu. Proti, kriminālsods ir tāds tiesību institūts, kas reāli pastāv, ir valsts rīcībā, tam ir likumā noteikts saturs un mērķi, kā arī piemērošanas mehānisms, tas tiek izpildīts visiem zināmā veidā un formā, un ir saistošs visām iesaistītajām personām. Šis uzskaitījums citām personām (kas nav notiesātais) apliecina, ka sods ir reāls, nenovēršams, piemērojams valsts nosodījums konkrētas personas prettiesiskai rīcībai. Līdz ar to, ir pamats uzskatīt, ka soda esamībai ir primārās (jeb vispārējās) prevencijas funkcija, kuras ietvaros noteikts prettiesisku darbību kopums, saistīts ar precīzām nelabvēlīgām sekām. Tā ir viena no sabiedrības drošības aizsardzības funkcijām – paredzēt sev nelabvēlīgu rīcību kopumu un formulēt noteikta veida pretreakciju tām. Šis būtu uzskatāms par primārās prevencijas *pirmo* realizācijas veidu. Pirmajā primārās prevencijas īstenošanas veidā tiek ietvertas arī dažāda rakstura informatīvās kampaņas, dažādu sabiedrības grupu vai vietu preventīvo aizsardzības mehānismu izstrāde un realizācija (piemēram, kaimiņu drošība, preventīvie pasākumi bērniem par drošu uzvedības veidu, lietojot interneta saziņu, senioru drošība, lietderīga brīvā laika organizācija bērniem, interešu izglītība, informatīvās kampaņas pret vardarbību un citi).

²²⁸ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 7.-9.lpp.

²²⁹ Ibid, 10.lpp.

²³⁰ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 335.-340.lpp.

Otrais primārās prevencijas realizācijas veids ir noteiktu stratēģiju un rīcības plānu izstrāde gan prevencijas pasākumu organizācijai kopumā valstī, gan konkrētu (tai skaitā sabiedrībai noteiktā laika posmā sevišķi aktuālu) noziedzīgu nodarījumu novēršanai. Šī veida prevencijas metodes izpaužas, piemēram, izstrādājot kārtību un metodiku, kādā tiek mērītas noziedzības kvalitatīvās un kvantitatīvās izmaiņas, atsevišķu procesu dinamika. Piemēram, 1999.gadā tika izstrādāts Noziedzības novēršanas likums, kas faktiski aptvēra gandrīz lielāko daļu likumpārkāpumu primārās prevencijas pasākumu. Likumprojektā tika noteikts, ka tas regulē attiecības, kas rodas novēršot, analizējot un prognozējot noziedzību kā sociālu parādību; izstrādājot un īstenojot noziedzības novēršanas pasākumus; izstrādājot un īstenojot pasākumus, kas vērsti uz noziedzības cēloņu noskaidrošanu, tai skaitā prevencijas pasākumu izpildi; kā arī veicot preventīvo darbu ar personām, kas agrāk sodītas. Tika noteikts, ka viens no likumprojekta mērķiem ir palīdzēt sabiedrības locekļiem aizsargāties no noziedzīgiem nodarījumiem.²³¹ Primārās prevencijas īstenošanas ietvaros šobrīd darbojas Noziedzības novēršanas padome²³², kuras uzdevums ir koordinēt un pilnveidot valsts institūciju darbību noziedzības, tai skaitā korupcijas un organizētās noziedzības, novēršanā un apkarošanā, kā arī tiek pieņemti nepieciešamie politikas attīstības dokumenti tiesību aizsardzības dažādās nozarēs.

Nepilngadīgo personu noziedzības primārās prevencijas pasākumu plānošana, attīstības dokumentu izstrāde balstīta uz atšķirīgu pieeju nekā pieaugušajiem. Tiek ņemtas vērā starptautisko tiesību normu rekomendācijas²³³, kas noteic, ka noziedzības novēršanas prevencija attiecībā uz nepilngadīgajām personām strādā vienlaikus divos virzienos: lai novērstu pašu nepilngadīgo personu izdarītos noziedzīgos nodarījumus, un vienlaikus, lai novērstu noziedzīgus nodarījumus, kas vērsti pret nepilngadīgajiem.²³⁴ Valsts policija divas reizes gadā apkopo informāciju par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumos cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām²³⁵, lai izvērtētu efektīvākās pieejas darbam ar šo dinamisko mērķa

²³¹Skatīt arī: Likumprojekts “Noziedzības novēršanas likums”. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/18377> [aplūkots 25.03.2017.]

²³²Noziedzības novēršanas padomes nolikums: Ministru kabineta 2004.gada 20.janvāra noteikumi Nr.42. [05.01.2005. red.]

²³³An EU agenda for the rights of the child. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/rights-child/eu-agenda/index_en.htm [aplūkots 25.03.2017.]

²³⁴Skatīt arī: Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. Ministru kabineta 2013.gada 21.augusta rīkojums Nr. 392. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file60637.doc> [aplūkots 25.03.2017.] un 14. Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019.gadam īstenošanas vidus posma (2013.–2015.gadā) novērtējums, 2016. gada 19.augusta Informatīvais ziņojums. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file3235742646293103759.doc> [aplūkots 25.03.2017.]

²³⁵Skatīt arī: Pārskats par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumos cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām katram gadam. Pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=305&said=305> [aplūkots 25.03.2017.]

grupu.²³⁶ *Trešais* primārās prevencijas realizācijas veids ir individuālais darbs ar personu. Individuālā preventīvā darba formas pieaugušajiem un bērniem ir atšķirīgas, kā arī ir atkarīgas no risku veidiem, kurus ar attiecīgo preventīvo pasākumu ir plānots novērst. Individuālās primārās prevencijas darbs gan pieaugušo, gan bērnu gadījumā ir saistīts ar dažāda veida uzvedības un sociālā riska situāciju novēršanu. Piemēram, pieaugušajiem individuālais preventīvais darbs var norisināties ar personām, kuras meklē darbu, kam nepieciešami sadzīves apstākļu uzlabojumi vai atbalsts dažādu atkarību vai vardarbības novēršanai. Gadījumus, kad paredzēts individuālais preventīvais darbs ar bērniem, šobrīd Latvijā noteic Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 7.punkts, kas paredz, ka preventīvo darbu ar bērniem veic pašvaldība sadarbībā ar bērnu tiesību aizsardzības subjektiem. Pašvaldības speciālisti darbam ar ģimenēm un bērniem iekārto bērnam prevencijas lietu, kā arī izstrādā uzvedības sociālās korekcijas programmu, ja bērns ubago, klaiņo vai veic citas darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības.²³⁷

Primārās prevencijas pasākumu tiesiskais regulējums tikai daļēji atspoguļojas krimināltiesisko attiecību regulēšanas jomā, tas noteikts citos normatīvos aktos, tomēr tieši primārās prevencijas pasākumu kvalitāte ir tā, kas var nodrošināt krimināltiesiskās represijas ekonomijas principa realizāciju praksē. Veiksmīga preventīvā darba rezultātā noziedzīgs nodarījums nenotiek, un nav jāpiemēro izmaksu ziņā dārgākās prevencijas metodes, kas saistītas ar kriminālsodu izpildi (sekundārā) un bieži vien nepieciešamo atbalstu personām pēc kriminālsoda izpildes beigām (terciārā prevencija).

Vadoties no minētā autore **secina**, ka Krimināllikumā ietvertu kriminālsodu mērķi pilnībā atspoguļo soda sociālo būtību sabiedrības drošības un indivīda tiesību aizsardzībā, vienlaikus sniedzot dažāda rakstura preventīvās ietekmes iespējas ne tikai uz personu, kam piemērots sods, bet arī uz citām personām. Kriminālsods vienlaikus ir gan piespiedu līdzeklis, lai valsts tiesību aizsardzības institūcijas varētu reaģēt, piemērojot smagāko juridiskās atbildības veidu, gan rīkoties preventīvi, nepieļaujot kaitējuma nodarīšanu atsevišķām personām, vai sabiebrības interesēm. Noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpe ir augstāka nekā citu tiesību normu pārkāpumiem, tāpēc tiek noteikti aizsardzības mehānismi sodu veidā, kam ir īpaši mērķi un to sasniegšanas veidi. Katrā soda veidā, kas ietverts Krimināllikumā, ir ielānota noteiktas formas reakcija un tai atbilstoši sekundārās prevencijas pasākumi. Katram sodam, vadoties no tā veida, ir jāasniedz visi konkrētajam sodam izvirzītie mērķi, bet, mainoties soda saturam, soda mērķi var mainīties. Visiem

²³⁶ Skatīt arī: Vilks A. Aktuālās sociāli pedagoģiskās pieejas deviantas uzvedības prevencē. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/download/550/324> [aplūkots 25.03.2017.]

²³⁷ Tiesībsargs par darbu ar bērniem pašvaldībās. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/246071-tiesibsargs-par-darbu-ar-berniem-pasvaldibas/&show=coment> [aplūkots 25.03.2017].

Krimināllikumā ietvertajiem sodiem šobrīd nav vienādi mērķi, bet mainot pastāvošo soda saturu, ir iespējams paplašināt esošo sodu mērķus. Tomēr soda satura mainīšana pati par sevi vēl negarantē soda mērķa sasniegšanu, jo noziedzīgs nodarījums, tāpat kā reakcija (un tā prevencija) uz to, ir gan sociāla, gan tiesiska rakstura parādības vienlaikus, kuru mērķu sasniegšanas rezultāts daudzējādā ziņā ir atkarīgs no subjektīviem faktoriem un cilvēku pašu lēmumiem. Proti, nav iespējams garantēt, piemērojot sodu, ka tieši ar konkrētā veida sankcijas piemērošanu personai, tiks noteikti sasniegti visi soda mērķi, tai skaitā preventīvie.

3. Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas nozīme un īpatnības krimināltiesībās.

Krimināltiesiskā represija ir taisnīga, ja ir ņemti vērā un izvērtēti visi apstākļi un fakti, kas attiecas uz konkrēto noziedzīgo nodarījumu un likumpārkāpēju, un tiem ir piešķirta nozīme pie soda noteikšanas.²³⁸ Pamatojoties uz to, kriminālsodam, kā reakcijas un prevencijas pasākumu kopumam, jānodrošina taisnīguma atjaunošanas un citu kriminālsodu politikas principu realizācija. Tādējādi kriminālsodam sevī būtu jāietver noteikti pasākumi, īstenojot kurus, taisnīgumu būtu iespējams atjaunot. Radītais apdraudējums un nepieciešamība to novērst ir vienlīdz svarīgi pasākumi gan sabiedrības interesēm kopumā, gan cietušajai personai, gan noziedzīgā nodarījuma izdarītājam. Savukārt nodarītā kaitējuma atlīdzināšana ir sabiedrības tiesiskuma atjaunošanas interesēs, kā arī konkrētā cietušā interesēs. Tomēr ņemot vērā, ka nepilngadīgās personas nodarījums ir uzlūkojams kontekstā ar bērnu tiesību aizsardzības principiem, kas nosaka, ka bērna interesēm uz attīstību ir prioritārs raksturs, kā arī vecuma un brieduma apsvērumus, nepilngadīgu personu izdarīto noziedzīgo nodarījumu cēloņi atšķiras no pieaugušo izdarīto noziedzīgo nodarījumu iemesliem.

Līdz ar to, noziedzīgajam nodarījumam atbilstoša soda piemērošana nepilngadīgajai personai pati par sevi vēl nerealizē taisnīguma atjaunošanas principu, ja vienlaikus netiek ņemti vērā iemesli, kuru dēļ noziedzīgais nodarījums ir izdarīts. Nepilngadīgo izdarīto noziedzīgo nodarījumu patiesie cēloņi bieži vien nav saistīti ar konkrētajām sodāmajām darbībām, ko veicis nepilngadīgais, bet ar bērna personības izveides aspektiem. Tādēļ noziedzīgais nodarījums, kuru izdarījis nepilngadīgais būtu jāvērtē kontekstā ar nepilngadīgā personības veidošanās procesu, un tikai tad paša noziedzīgā nodarījuma juridiskā daba. Iemesli, kuru dēļ nepilngadīgās personas izdara noziedzīgus nodarījumus, atšķiras no tiem, kuru dēļ likums tiek pārkāpts no pieaugušo puses. Nepilngadīgā

²³⁸ Kriminālsodu politikas koncepcija. Ministru Kabineta 2009.gada 9.janvāra rīkojums Nr.6. 4.-5.lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [aplūkots 12.02.20017.]

izdarītais noziedzīgais nodarījums bieži vien norāda uz to, ka šī konkrētā bērna tiesības jau iepriekš ir bijušas pārkāptas, bērna intereses ir palikušas novārtā, proti – bērns ir vainojams attiecīgā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, savukārt pieaugušie tādu apstākļu radīšanā, kuros bērns ir pieņēmis sabiedrības gaidām neatbilstošu lēmumu, nodarot kaitējumu.²³⁹ Proti, nepilngadīgo izdarīto noziedzīgo nodarījumu gadījumos likuma pārkāpums ir noticis tādēļ, ka pats likuma pārkāpējs ir bijis cietušais, kas nav saņēmis pienācīgu atbalstu. Minētais apsvērums būtiski izmaina nepieciešamo rīcību, lai sasniegtu kriminālsodu politikā definētos mērķus. Nepilngadīgas personas izdarīts noziedzīgs nodarījums ir signāls sabiedrībai un tiesību aizsardzības iestādēm, ka taisnīgums jāatjauno ne tikai cietušajam un sabiedrībai, bet arī personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ko ar sodu nevar panākt. Krimināllikuma VII nodaļā noteiktie kriminālsodu veidi nepilngadīgajiem nav vērtējami kā atbilstoši taisnīguma atjaunošanai, kā arī citi pasākumi, kas drīzāk mīkstina kriminālsoda tiesiskās sekas likuma pārkāpējam, bet tas nevar būt uzskatāms par risinājumu, lai sasniegtu mērķi un atjaunotu taisnīgumu, apzinoties apstākļus dēļ kuriem patiesībā bērns ir izdarījis noziedzīgo nodarījumu.

Plānojot un veidojot vajadzībām atbilstošu un pietiekoši efektīvu reakciju uz nepilngadīgā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, attīstāmas tādas metodes, kas ļauj realizēt visus kriminālsodu politikas mērķus un vienlaikus bērnu tiesību aizsardzības principus, nevis tikai daļu no tiem. Kriminālo represiju nav pamata uzskatīt par veiksmīgi realizētu, ja kāds no tās mērķiem paliek nesasniegts vai iegūst formālu raksturu.

Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas nozīme analizēta jau iepriekšējās nodaļās, tomēr ir būtiski noskaidrot, kādā veidā preventīvie mehānismi ir saistīti ar krimināltiesisko regulējumu. Pēdējo gadu laikā Eiropas Komisija²⁴⁰ vērsusi dalībvalstu uzmanību uz virkni jautājumu, kas tiešā veidā saistīti ar krimināltiesisko attiecību regulēšanas jomu – gan attiecībā uz bērniem, kuri ir pārkāpuši likumu, gan tiem, kas cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem. Šis ir bijis būtisku pārmaiņu laiks, jo dalībvalstīs ir ieviesta ne tikai virkne salīdzinoši jaunu metožu, bet arī jēdzienu, kas *expressis verbis* ne vienmēr atspoguļojas Latvijas tiesību normās. Viens no šādiem jēdzieniem ir bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens, kurš ir cieši saistīts gan ar nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas jēdzienu, gan bērnu krimināltiesiskās atbildības fenomenu kopumā.

3.1. Likumpārkāpumu prevencija un bērniem draudzīga justīcija

²³⁹ Skatīt arī: Judins A., Pelikana K. Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības aspektā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā. Rīga: Providus, 2010. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 [aplūkots 22.02.2017.]

²⁴⁰ Child-friendly justice. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice> [aplūkots 12.12.2017.]

No visiem Eiropas Savienības valstu iedzīvotājiem apmēram 19% ir personas, kuras nav sasniegušas 18 gadu vecumu, proti, bērni un jaunieši.²⁴¹ Kopumā Eiropas Savienībā pavisam ir 95 miljoni nepilngadīgu personu²⁴², kuras var būt jebkurā brīdī iesaistītas dažāda rakstura tiesiskajās attiecībās, kas ir saistītas ar to, ka nepilngadīgais ir izdarījis likuma pārkāpumu, tai skaitā noziedzīgu nodarījumu, vai kļuvis par tā upuri (cietušo) vai liecinieku, vai nepilngadīgais ir patvēruma meklētājs, vai arī iesaistīts adopcijas procesā, vai nepilngadīgās personas vecāki atrodas ieslodzījumā un citās situācijās. Minētās un līdzīgas juridiskās procedūras, kurās ir iesaistīti bērni, atstāj būtisku iespaidu uz viņu tālāko dzīvi, var radīt traumatisku pieredzi, kam var būt ilgstošas vai negatīvas sekas. Tieši traumatiskas pieredzes sekas, kas vēlāk izpaužas bērna un jaunieša uzvedībā, bieži vien ir pamatā nepareizi pieņemtiem lēmumiem vai rīcībai, kuras dēļ nepilngadīgie izdara noziedzīgus nodarījumus. Tādēļ visām legālajām procedūrām, kurās iesaistās nepilngadīgas personas, nepieciešams būt bērniem draudzīgām.

3.1.1. Bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens

Bērniem draudzīgas justīcijas sistēmas izveide ir viens no Eiropas Savienības dienaskārtības jautājumiem.²⁴³ Eiropas Savienības attīstības stratēģija²⁴⁴ noteic, uz kādiem principiem jābalsta sistēmas, kuru uzdevums ir jaunās paaudzes pilnvērtīga attīstība, mazinot maksimāli efektīvā veidā visus riskus, kas to varētu ietekmēt. Pamatojoties uz Eiropas Pamattiesību hartā²⁴⁵ noteikto un Eiropas Savienības dalībvalstīs veiktajiem pētījumiem,²⁴⁶ definēti principi bērnu tiesību aizsardzībā, kas korelē ar bērniem draudzīgas justīcijas jēdzienu. Minētā dēļ bērna tiesības ir nepilngadīgas personas cilvēktiesības, kuras caurvij visas tiesiskās regulēšanas jomas, ar kurām tiek noteiktas tiesiskās attiecības, kurās varētu būt iesaistīti bērni. Vienlaikus Eiropas Savienībā definētās bērnu tiesības to realizācijas kvalitātes nolūkā tiek regulāri izvērtētas, nosakot jomas, kur nepieciešami uzlabojumi un pilnveide.²⁴⁷

²⁴¹ Children's involvement in criminal, civil and administrative judicial proceedings in the 28 Member States of the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. Pieejams: <http://www.ejic.org/news/european-study-childrens-involvement-criminal-civil-and-administrative-proceedings-now> [aplūkots 12.12.2017.]

²⁴² Eurostat data. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [aplūkots 25.03.2017.]

²⁴³ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the regions. An EU Agenda for the Rights of the Child. Brussels, 15.2.2011. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/children/docs/com_2011_60_en.pdf [aplūkots 2017.gada 25.martā].

²⁴⁴ Communication from the Commission on Europe 2020 - A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth, COM (2010) 2020 final. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> [aplūkots 25.03.2017.]

²⁴⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 83, 30.3.2010, p.389. – 403.

²⁴⁶ Eurobarometer Qualitative study on the Rights of the Child, October 2010. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/ql_right_child_sum_en.pdf [aplūkots 25.03.2017.]

²⁴⁷ Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union. European Union Agency for Fundamental Rights. Brussels: FRA, 2009, p.11.-15..

Bērna pamata tiesības definētas Eiropas Pamattiesību hartas 24.pantā nosakot, ka bērniem ir tiesības uz viņu labklājībai nepieciešamo aizsardzību un gādību; bērni drīkst brīvi paust savu viedokli, un šis viedoklis atbilstoši bērnu vecumam un briedumam jāņem vērā jautājumos, kas skar bērnu intereses. Visās darbībās, kas attiecas uz bērniem, neatkarīgi no tā, vai tās veic valsts iestādes vai privātas iestādes, pirmkārt, jāņem vērā bērna intereses.²⁴⁸ Balstoties uz minētajām tiesībām izstrādāti principi bērnu saskarei ar tiesību sistēmu, tai skaitā bērniem draudzīgas justīcijas principi paredz, ka tiesai jābūt pieejamai; attieksmei ir jābūt atbilstoši bērna vecumam un briedumam; procesiem un tiesiskajām procedūrām ir jābūt ātrām; procedūrām ir jābūt fokusētām uz bērna vajadzībām; jābūt ievērotām tiesībām uz taisnīgu tiesu; procedūrām un attieksmei ir jābūt tādi, lai bērns saprastu notiekošo un viņš varētu piedalīties lēmumu pieņemšanā; jābūt ievērotām bērna tiesībām uz privātumu un ģimenes dzīves aizsardzību; attieksmei pret bērnu jābūt cieņpilnai un iekļaujošai.²⁴⁹ Tādējādi, par bērniem draudzīgu justīciju ir pamats uzskatīt tādu tieslietu un tiesībaizsardzības institūciju sistēmu, kas garantē visu bērnu tiesību respektēšanu un efektīvu realizāciju augstākajā sasniedzamajā līmenī, paturot prātā bērniem draudzīgas justīcijas principus un pienācīgi ņemot vērā bērna brieduma pakāpi un sapratnes līmeni, kā arī lietas apstākļus. Bērniem draudzīgas justīcijas nostiprināšanā īpaša loma ir tieslietu sistēmai, kas ir pieejama, vecumam atbilstoša, ātra, rūpīga, atbilstoša bērna vajadzībām un tiesībām un koncentrēta uz tām; sistēma, kas respektē bērna tiesības, tostarp tiesības uz labu pārvaldību, tiesības uz līdzdalību tiesvedībā un tiesības saprast notiekošos procesus, tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību, uz integritāti un cieņu.

Bērniem draudzīgas justīcijas jēdziena realizācija praksē ir skaidrota Eiropas Padomes Ministru Komitejas vadlīnijās par bērniem draudzīgu justīciju.²⁵⁰ Vadoties no šī skaidrojuma, bērniem draudzīgas justīcijas jēdzienā nav ietverta tikai kārtība, kādā skatāmas civilietas vai krimināllietas tiesā, bet arī citu tiesību aizsardzības institūciju saskarsmes metodes ar bērniem, tāpēc šajā darbā tiek lietots nevis šaurākais jēdziens “bērniem piemērota tieslietu sistēma”, bet jēdziens “bērniem draudzīga justīcija”, kas ir saskaņā ar Eiropas Padomes Ministru Komitejas vadlīnijās par bērniem draudzīgu justīciju lietoto tvērumu.²⁵¹ Vadlīnijas par bērniem draudzīgu justīciju ietver skaidrojumu ne tikai par bērniem draudzīgas justīcijas principu realizāciju tiesību

²⁴⁸ Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 83, 30.3.2010. Para 24.

²⁴⁹ Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States. Pieejams: <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens> [aplūkots 30.03.2017.]

²⁵⁰ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Brussels: Council of Europe Publishing, 2011. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3> [aplūkots 30.03.2017.]

²⁵¹ Ibid, p.50.

aizsardzības institūciju praksē, bet arī dažādās konkrētās tiesību piemērošanas situācijās, proti, bērniem draudzīgas juridiskās procedūras pirms lietas skatīšanas tiesā; bērnu saskarsmi ar policijas iestādēm; starpinstitūciju sadarbību; bērniem draudzīgas justīcijas realizāciju tiesas procesā; bērniem draudzīgas justīcijas īstenošanu pēc juridiskām procedūrām.

Liela loma bērniem draudzīgas justīcijas realizācijā ir atvēlēta gan pamatprincipiem, gan dažādiem papildus elementiem:

- a) Pamatprincipi ir galvenās nostādnes, uz kurām balstāma tiesību aizsardzības institūciju saskarsme ar bērniem.

Visi pamata principi ir cieši savstarpēji saistīti un nav praksē nodalāmi viens no otra, taču visi kopā veido pamatu justīcijas praksei, kas ir maksimāli atbilstoša bērnu aizsardzībai un vajadzībām, ļauj realizēt praktiskā līmenī tiesību normas, kas nekaitē bērna attīstībai. Bērniem draudzīgas justīcijas pamata principi savieno savā starpā bērnu tiesību aizsardzības principus un dažādu tiesību nozaru (civiltiesību, krimināltiesību, administratīvo tiesību un citu) principus, ar mērķi realizēt tos vienotā tiesību piemērošanas praksē.

Bērna līdzdalības princips cieši saistīts ar bērna tiesību tikt uzklautam. Piemērošanas līmenī tās ir bērna tiesības paust savu viedokli par tiesiskajām procedūrām, savu tiesisko statusu un būt sadzirdētam. Tas nodrošina, ka bērnam, atbilstoši viņa vecumam un briedumam, ir tiesības paust savu viedokli, bet tiesību aizsardzības jomas speciālistiem ir pienākums bērnu uzklaut. Princips vienlīdz attiecināms uz visa veida tiesiskajām procedūrām, kurās jebkādā veidā ir iesaistīts bērns.²⁵²

Bērna labāko interešu princips cieši sasaucas ar tiesībās pazīstamo tiesiskās palāvības principu. Tiek paredzēts, ka katrā konkrētā gadījumā vai pieņemot lēmumu, kas skar bērna tiesības vai likumiskās intereses, ir nepieciešams izmantot multidisciplināru pieeju, kā arī definēt, kas konkrētajā gadījumā ir bērnam labākais risinājums. Nav pieņemams, ka šāds lēmums tiek pieņemts vienpersoniski vai vienas institūcijas ietvarā, jo tam ir jābūt izsvērtam no dažādiem speciālistu redzes punktiem. Bērniem draudzīgas justīcijas vadlīnijās tiek uzsvērts²⁵³, ka īpaša nozīme šim principam ir izvēloties bērnam kriminālsodu. Tiek atzīts, ka krimināltiesiskās represijas piemērošanas procesā bērna labāko interešu ievērošanai ir īpaši būtiska nozīme, jo no šī lēmuma ir atkarīga bērna attīstība, veselība un turpmākā dzīves kvalitāte.

²⁵² Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Brussels: Council of Europe Publishing, 2011, p.51. Pieejams:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3>
[aplūkots 30.03.2017.]

²⁵³ Ibid, p.53.

Cieņpilnas attieksmes nodrošināšana ir būtiska bērniem draudzīgas justīcijas prasība un arī pazīme. Bērniem draudzīgas justīcijas vadlīnijās noteikts, ka cieņa ir nodrošināma attiecībās ar jebkuru cilvēku, jo īpaši ar bērnu. Katrs bērns ir unikāla cilvēciska būtne ar tai piemītošo pašcieņu, speciālām vajadzībām, interesēm un privātumu, kas ir respektējams un aizsargājams.²⁵⁴ Jāņem vērā, ka minētais princips attiecas uz bērniem, kuri ir jebkādā tiesiskā statusā, tiesiskās attiecībās, tai skaitā apsūdzētie kriminālprocesā, cietušie, liecinieki, vai personas adopcijas vai citā procesā.

Aizsardzība no diskriminācijas attiecināma uz bērniem tikpat, cik uz pieaugušajiem. Tomēr uz bērniem attiecas šī principa papildus aspekts, kas ir saistīts ar bērna vecumu un spēju saprast notiekošo. Ļoti mazi bērni vai bērni, kuri sava brieduma vai attīstības īpatnību dēļ nevar apzināties visu nepieciešamo, kas saistās ar pieņemamajiem lēmumiem attiecībā uz viņiem, ir uzskatāmi par īpaši aizsargājamiem šī principa kontekstā.²⁵⁵

Tiesiskuma principam ir horizontāls raksturs un tas attiecināms uz visām jomām, kuru tiesiskais regulējums jebkādā veidā skar bērna tiesības un intereses. Pirmkārt, tas saistāms ar Bērnu tiesību konvencijā noteikto attiecībā uz bērniem, kas iesaistīti kriminālprocesā, uzsverot, ka ikvienam bērnam, ja tas tiek turēts aizdomās, ir apsūdzēts vai atzīts par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, ir tiesības saņemt tādu attieksmi, kas atbilst viņa pašcieņai un ļauj saglabāt savas vērtības apziņu, nostiprina bērna cieņpilnu attieksmi pret cilvēktiesībām un citu personu pamatbrīvībām, vienlaikus ņemot vērā bērna vecumu un nepieciešamību pēc integrācijas, kā arī panākt, lai viņš kļūtu par pilnvērtīgu sabiedrības locekli.²⁵⁶ Šajā apsvērumā ir balstīta ne vien nepieciešamā attieksme pret bērnu, bet vienlaikus norādīts šīs attieksmes preventīvais rezultāts. Proti, attiecībā uz bērnu nedrīkst īstenot procedūras vai pieņemt lēmumus, kas liek izjust pazemojumu vai traumē bērnu, jo bērns, būdams nenobriedusi persona, var neizprast šādu rīcību, izjust aizskārumu vai dusmas, kas vēlāk nesekmēs viņa iekļaušanos sabiedrībā, bet drīzāk radīs pretējo efektu. Tādējādi attiecībā uz bērnu realizējama tāda rīcība, kam ir iepriekš apzināts preventīvs raksturs.

Vadlīnijās par bērniem draudzīgu justīciju īpaši uzsvērts, ka tiesiskums ir noteikts *inter alia*, kā pamata princips, kas attiecināms uz visu personu pakļautību publiskam tiesiskam regulējumam. Princips ir piemērojams neatkarīgi no personas vecuma, bet attiecībā uz bērniem tiek īpaši uzsvērtā

²⁵⁴ United Nations Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime (ECOSOC Res 2005/20, 22 July 2005), III.8.a and I.6. Pieņemta 22.07.2005. Pieejams: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> [30.03.2017. red.]

²⁵⁵ Skatīt arī: General Policy Recommendation No. 7. The Council of Europe, European Commission against Racism and Intolerance. Pieņemts 13.12.2002. [30.03.2017. red.] Pieejams: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n7/ecri03-8%20recommendation%20nr%207.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

²⁵⁶ Convention on the Rights of the Child. 40.panta pirmā daļa. [06.04.2017. red.] Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx> [aplūkots 22.04.2017.]

nevainīguma prezumpcija, tiesības uz taisnīgu tiesu, pieeja juridiskai palīdzībai no advokāta vai bērnu tiesību aizsardzības institūciju puses. Uz bērniem, tāpat kā uz pieaugušajiem, attiecināmi principi *nullum crimen sine lege* un *nulla poena sine lege*, kas uzskatāmi par stūrakmeni demokrātijas īstenošanai krimināltiesībās.²⁵⁷

Starptautiskajos pētījumos²⁵⁸ atzīts, ka daudzas valstis, meklējot veidus, kā mazināt bērnu antisociālu uzvedību (tie var arī nebūt noziedzīgi nodarījumi), rada tādas intervences veidus, kas nav saistīti ar kriminālatbildības piemērošanu, bet iekļauj sevī pat brīvības atņemšanu vai citus būtiskus tiesību ierobežojumus bērniem, kas atstāj uz bērna personību tālejošas negatīvas sekas. Aizbildinoties ar nepieciešamību aizsargāt sabiedrību no antisociālas uzvedības, bērniem tiek piemēroti tādi līdzekļi, kurus nekad nepiemēro pieaugušajiem bez tiesas nolēmuma, un kuri pēc savas būtības ir identiski kriminālsodiem. Bērni tiek faktiski sodīti par tā saucamajiem “statusa” pārkāpumiem, atbildība par kuriem nav ietverta krimināllikumā.²⁵⁹ Vadoties no minētā un citas negatīvi vērtētas prakses Eiropas Savienības valstīs, tiek ieteikts, veidojot prevencijas līdzekļus bērniem, pieturēties pie nelokāmas prasības īstenot tikai tādu rīcību, kam ir iepriekš apzināts un preventīvs raksturs.

b) Papildus elementi, kas jāņem vērā tiesību aizsardzības institūciju saskarsmē ar bērniem.

Bērniem draudzīgas justīcijas principi iziet ārpus krimināltiesībām un kriminālprocesa, tie attiecināmi tikpat uz civilprocesu un administratīvo pārkāpumu procesu, cik uz citām tiesiskajām procedūrām, kas saistītas ar bērna tiesību aizsardzību, sociālo jomu un jebkurām citām situācijām, kad attiecībā uz bērnu tiek pieņemti jebkādi lēmumi, vai bērns tiek iesaistīts tiesiskajās attiecībās.²⁶⁰ Tādējādi bērniem draudzīgas justīcijas principi realizējami, sniedzot bērniem juridisko palīdzību, aizsargājot bērna tiesības uz privātumu un ģimenes dzīvi, nodrošinot drošību, veicot speciālistu apmācību par bērniem draudzīgām tiesību normu realizācijas formām un

²⁵⁷ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Brussels: Council of Europe Publishing, 2011. 57. lpp. [30.03.2017. red.] Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3> [aplūkots 30.03.2017.]

²⁵⁸ Creating a non-violent juvenile justice system, Report 2013. Prepared by the International NGO Council on Violence Against Children. Pieejams: https://www.crin.org/sites/default/files/inco_creating_non_violent_juvenile_justice_system.pdf [aplūkots 02.04.2017.]

²⁵⁹ Autore piezīme: par vienu no šāda veida represīvajiem rīkiem tiek uzskatīti bērniem piemērojamie Antisociālas uzvedības rīkojumi jeb lēmumi (no angļu val. – *Antisocial behaviour order*). Lielbritānijas valdības statistika pierāda, ka bērni bieži pārkāpj šo preventīvo līdzekli, kas bieži vien noved viņus ieslodzījuma vietā. Skatīt arī: Antisocial Behavior Order (ASBO). Pieejams: <https://www.gov.uk/asbo> [aplūkots 02.04.2017.]

²⁶⁰ Child-friendly justice Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States. Vienna: European Union Agency for Fundamental Rights, 2015, pp.15-50.

metodēm²⁶¹, organizējot starpinstitūciju sadarbību (arī multidisciplināro sadarbību) starp bērnu tiesību aizsardzības subjektiem, kā arī izpildot tiesas piemērotos kriminālsodus un citas sankcijas. Bērniem draudzīgas justīcijas principi ir attiecināmi uz visām darbībām ar bērnu pirmstiesas procesā, saskarsmē ar policiju, tiesas procesā (tiesības uz taisnīgu tiesu, izlīgumu, pārstāvniecību, tiesības tikt uzklautam un paust viedokli, uz lietas izskatīšanu un lēmumu pieņemšanu saprātīgā termiņā, tiesas procesu organizēšana bērniem draudzīgā atmosfērā un bērniem saprotamu izteiksmes līdzekļu lietošanu komunikācijā), kā arī uz atbilstošu noregulējumu, nolēmumu, spriedumu izpildi pēc tiesas procesa.

3.1.2. Bērniem draudzīgas justīcijas un prevencijas principu vienotība

Bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens ir cieši saistīts ar bērnu tiesību pārkāpumu novēršanu. Tieši tāpēc, lai, piemērojot dažādu tiesību nozaru normas, netiktu pārkāptas bērna tiesības, ir definēts bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens un tās principi. Likumpārkāpumu, ne tikai noziedzīgu nodarījumu, prevencija visos trijos tās līmeņos atrodas justīcijas ietvarā. Tādējādi bērnu izdarītu likumpārkāpumu prevencija ir īstenojama, pamatojoties un vadoties no bērniem draudzīgas justīcijas principiem. Tostarp bērniem draudzīgas justīcijas principi attiecināmi arī uz bērniem - lieciniekiem, cietušajiem un citās tiesību normu piemērošanas procedūras iesaistītām nepilngadīgām personām. Arī attiecībā uz šīm personām darbojas prevencijas principi, atkarībā no šo bērnu statusa tā ir primārā vai terciārā prevencija. Minētais nozīmē, ka preventīvā ietekme ir faktam, ka tiesisko attiecību realizācijas process nekaitē bērnam, neievaino to, nerada antisociālas un prettiesiskas rīcības cēloņus turpmākajā bērna dzīvē.

Tā, piemēram, uz bērnu attiecas visas cilvēka tiesības, kādas tās paredzētas Eiropas Savienības pamattiesību hartas 24.pantā²⁶², tai skaitā tiesības uz bērna labklājībai nepieciešamo aizsardzību un gādību, tiesības brīvi paust savus uzskatus un būt uzklautiem. Blakus šiem noteikumiem noteikti arī speciālie pienākumi pilngadīgajiem tiesību subjektiem, proti, pieņemot jebkādas lēmumus attiecībā uz bērnu, rīkoties bērna vislabākajās interesēs. Šādā veidā ir pateikts, ka bērns ir īpašs cilvēktiesību subjekts. Bērna īpašo tiesisko statusu cilvēktiesībās noteic bērna kā cilvēka briedums, kas ir saistīts ar bērna kā cilvēka spēju aizsargāt sevi, apzināties savas rīcības sekas un cēloņus. Vienlaikus bērns realizē savas tiesības - dzīvo, attīstās un aug apstākļos, ko viņam sniedz pieaugušie, un kurus bērns pats nevar ietekmēt. Gadījumos, kad bērnam ir traucētas tiesības uz

²⁶¹ Skatīt arī: Liefwaard T., Rap S., Bolscher A. Improving juvenile justice systems in Europe: A toolkit for the training of professionals, 2016.

Pieejams:

http://www.academia.edu/28523624/Improving_juvenile_justice_systems_in_Europe_A_toolkit_for_the_training_of_professionals [aplūkots 02.04.2017.]

²⁶² Eiropas Savienības pamattiesību harta (2016/C 202/02). Parakstīta 12.12.2007. § 4. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:12016P/TXT> [07.06.2016. red.]

garīgo un fizisko attīstību, ir pamats runāt par bērna tiesību pārkāpumu. Savukārt šāda veida bērna tiesību pārkāpums ilgākā laika periodā var izmainīt bērna attīstību, veidot sabiedrības interesēm neatbilstošu uzskatu sistēmu, un rezultēties antisociālā uzvedībā (tai skaitā tiesību normu pārkāpumos), vai otrādi – savas neaizsargātības dēļ bērns var kļūt par citu personu izdarītu prettiesisku rīcību upuri. Bērna tiesības ir pārkāptas vienlīdz abos gadījumos, tikai vienā no abiem gadījumiem, kuru iemesli ir vienādi, bērnam tiek piemērota atšķirīga valsts reakcija – sods.²⁶³

Saikni starp bērniem draudzīgu justīciju, bērnu tiesību aizsardzību un bērnu izdarīto likumpārkāpumu prevenciju skaidri iezīmē 2016.gada martā publiskotā Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģija 2016.-2021.gadam.²⁶⁴ Stratēģijā ietvertas prioritārās Eiropas Padomes jomas bērnu tiesību aizsardzībā, nosakot, ka galvenais uzsvars ir uz nabadzības, nevienlīdzības un sociālās atstumtības risku mazināšanu; vardarbību pret bērniem un viņu iesaistīšanu pieaugušajiem paredzētās tiesiskajās procedūrās; atbalsta sniegšanu ģimenēm un vecākiem; bērnu uzvedību globālajā tīmeklī un migrācijas jomu. Visām uzskaitītajām prioritārajām jomām ir būtiska preventīva nozīme, tai skaitā, nodrošinot:

a) *vienādas iespējas visiem bērniem*, tiek panākta sociālo tiesību realizācija.

Tai skaitā attīstītas dažādas ekonomiska atbalsta formas ģimenēm ar bērniem, bērnu tiesību aizsardzības sistēmām, pirmsskolas izglītībai, bērniem draudzīgiem sociālajiem pakalpojumiem²⁶⁵ un izglītības sistēmai;

b) *bērna tiesības uz līdzdalību*, paust savu viedokli un būt uzklautiem.

Sniedz praktiskus ieteikumus, kā organizēt bērnu līdzdalību lēmumu pieņemšanā jomās, kas attiecas tieši uz viņiem. Līdz ar to, bērni labāk izprot savas tiesības šo lēmumu īstenošanā, vienlaikus mazinot šādā veidā pieņemtu noteikumu pārkāpšanas riskus. Veido pieejas, lai sasniegtu bērnus ar īpašām vajadzībām un nepieļautu šo grupu bērnu sociālo atstumtību, vienlaikus mazinot iespēju, ka šie bērni var kļūt par prettiesisku darbību upuriem. Attīstot skolas vidi kopā ar bērniem, ļaujot bērniem piedalīties lēmumu pieņemšanā un izpildē;

c) *tiesības uz dzīvi vidē, kas brīva no vardarbības*.

²⁶³ Kronberga I. Eiropas Savienības tiesības Latvijas bērnu tiesību aizsardzības sistēmā: Bērnu tiesību pārkāpumu prevencija vs. bērnu likumpārkāpumu prevencija, Rīga: Providus, 2015. 2.-5.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2915/original/Publikacija_nr_7.pdf?1428501440 [aplūkots 02.04.2017.]

²⁶⁴ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016-2021). Children's human rights. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168066cff8> [aplūkots 02.04.2017.]

²⁶⁵ Skatīt arī: Children's rights and social services friendly to children and families. Strasbourg: Council of Europe, 2011. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046ccea> [aplūkots 02.04.2017.]

Šīs prioritātes ietvaros tiek realizēti pasākumi, lai izveidotu vienotu sistēmu aizsardzībai no vardarbības, kas savā starpā saistītu dažādas tiesību piemērošanas jomas, tādējādi veidojot cilvēkos paradumu īstenot uzvedības modeļus, kas brīvi no vardarbības. Fiziska (tai skaitā miesas sodi) un seksuāla vardarbība un šāda veida ekspluatācija tiek atzīta par īpaši nozīmīgu prevencijas jomu.

d) *bērniem draudzīgu justīciju.*

Tai skaitā īpaši uzsverot bērna tiesības uzaugt ģimenē, nepieciešamību attīstīt vecāku prasmes un nevardarbīgu konfliktu risināšanu mājāsaimniecībās. Viena no būtiskākajām jomām ir brīvības atņemšanas soda piemērošanas samazināšana nepilngadīgajiem un dažādu tiesisku līdzekļu attīstība, kas var sniegt nepieciešamo sekundārās prevencijas efektu bez izolācijas no sabiedrības vai soda piemērošanas. Bērniem draudzīgas justīcijas ieviešanas nodrošināšana tiek saistīta ar izglītības nodrošināšanu par dažādām cilvēktiesību jomām, jo sevišķi bērnu tiesībām, sākot no šādu mācību priekšmetu pasniegšanas skolās, līdz ietveršanai augstskolu programmās un tālākizglītības attīstībā;

e) *bērna tiesības digitālajā vidē.*²⁶⁶

Tiek atzīts, ka jaunās informācijas tehnoloģijas ietekmē bērna cilvēktiesības. Tāpēc uzsvērtas trīs attīstāmās jomas: bērna komunikācijas prasmju attīstība, izmantojot digitālās tehnoloģijas un vienlaikus veicinot bērnu zināšanas par drošu internetu, pirmkārt, šajā procesā iesaistot bērnu vecākus; jaunu bērnu aizsardzības mehānismu izstrāde un digitālās vides piemērošana bērnu vajadzībām, lai tā tiktu izmantota zināšanu un prasmju apguvei.²⁶⁷

Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka bērnu tiesību aizsardzības prioritātes Eiropas Savienībā un Eiropas Padomes dalībvalstīs ir vērstas uz problēmu identificēšanu un preventīvu rīcību dažādās nozarēs. Pieeja bērnu aizsardzībai no likuma pārkāpumiem un bērnu izdarītu likuma pārkāpumu prevencija nav aplūkojamas atrauti viena no otras un būtiska nozīme tiek pievērsta tieši primārās prevencijas pasākumiem. Bērnu tiesību aizsardzības jomai ir horizontāls raksturs, un identificētie problēmu jautājumi ir savā starpā cieši saistīti, tāpēc arī risinājumiem ir jābūt savstarpēji integrētiem, balstītiem uz vienotām pamata nostādnēm, kuras tika aplūkotas augstāk.

3.2. Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas mehānismi dažādu Eiropas un citu valstu krimināltiesībās

Lai izvērtētu dažādās valstīs pastāvošos prevencijas mehānismus iepretim krimināltiesībās paredzētajiem mehānismiem, saistītu tos ar tiesību normās ietvertajiem sodu mērķiem un

²⁶⁶ Skatīt arī: Digital media and children's rights. Committee of the rights of the child. Report of the 2014 day of general discussion. Pieejams: <http://ej.uz/8nbj> [aplūkots 02.04.2017.]

²⁶⁷ Skatīt arī: Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users. Pieņemta 16.04.2014. Pieejams: <http://ej.uz/a518> [02.04.2017.red.]

konkrētiem pasākumiem soda satura ietvaros, nepieciešams padziļināti atgriezties pie prevencijas būtības. Ja prevencija ir mērķtiecīgu pasākumu kopums noziedzīgu nodarījumu un citu likuma pārkāpumu novēršanai, tad viens no prevencijas teorētiskiem jautājumiem ir par noziedzīgu nodarījumu cēloņiem. Ņemot vērā šā pētījuma tēmu, tālāk uzmanība tiks vērsta uz nepilngadīgo personu izdarītu noziedzīgu nodarījumu cēloņiem. Nezinot šos cēloņus, nav iespējams veidot efektīvus preventīvos pasākumus.

3.2.1. Bērnu noziedzības cēloņi un preventīvie mehānismi

Lielākā daļa bērnu, kuru uzvedība liecina, ka viņi varētu izdarīt noziedzīgus nodarījumus vai citus likuma pārkāpumus, uzrāda uzvedības riskus. Tam, cik savlaicīgi šie uzvedības riski tiek konstatēti, ir nozīme, lai tos savlaicīgi novērstu. Pētījumos ir pierādīts²⁶⁸, ka bērniem, kuriem tiek identificēti uzvedības riski līdz 13 gadu vecumam, ir lielāka iespējamība kļūt par ilgstošiem likuma pārkāpējiem, nekā tiem, kam riski tiek konstatēti vēlākos pusaudža gados. Pirmās bērna personības īpatnības jau parādās aptuveni 5 gadu vecumā, tos nepamanot vai nenovērtējot, pirmie antisociālas uzvedības riski parādās vecumā no 7 līdz 12 gadiem.²⁶⁹ Lielākā daļa no iespējamiem *riska faktoriem* ir novēršama, liekot pretī pasākumus, kas pastiprina *aizsardzības faktoru*. Uzvedības riska faktors ir individuāla, ģimenes, skolas, vienaudžu grupas, apkārtnes vai sabiedrības kopumā negatīva ietekme, kas paaugstina personas antisociālas uzvedības iespēju, bet aizsardzības faktors ir individuāla, ģimenes, skolas, vienaudžu grupas, apkārtnes vai sabiedrības kopumā pozitīva ietekme, kas mazina vai izslēdz personas antisociālas uzvedības iespēju. Prevencijas pamatā ir uzskats, ka novēršot riska faktorus bērna uzvedībā, ir iespējams izmainīt bērna personību, mazinot vai pilnībā novēršot tendenci uz antisociālu uzvedību.²⁷⁰

Visbiežāk sastopamie riska faktori, tāpat kā aizsardzības faktori tiek klasificēti atbilstoši bērna sociālajai sadzīves jomai, proti, pēc vietas, kur bērns uzturas vai pavada lielāko savas dzīves daļu, proti, ģimenē, skolā, sabiedrībā, vienaudžu vidē, un individuālajos. Visvairāk riska faktoru rodas tieši ģimenē, bet vismazāk vienaudžu vidē. Vadoties no minētā, pastāv šāds *riska faktoru* iedalījums²⁷¹:

a) Ģimenes vidē pastāvošie riska faktori:

i. ģimenei ir zems sociāli ekonomiskais statuss;

²⁶⁸ Wasserman G.A., Keenan K., Tremblay R.E., Coie J.D., Herrenkohl T.I., Loeber R., Petechuk D. Risk and Protective Factors of Child Delinquency. Rockville: Juvenile Justice Clearinghouse, 2003. Pieejams: https://cops.usdoj.gov/html/cd_rom/sro/FinalCDPubs/RiskFactorsChildDelinq.pdf [aplūkots 02.04.2017.]

²⁶⁹ Loeber R., Farrington D.P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention, 2003. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> [aplūkots 02.04.2017.]

²⁷⁰ Mental health resources for young offenders: European comparative analysis and transfer of knowledge. MHYO Volume II. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2011, p.25.

²⁷¹ Loeber R., Farrington D.P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention, 2003. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> [aplūkots 02.04.2017.]

- ii. vecākiem, brāļiem un māsām vai citiem ģimenes locekļiem ir antisociāla uzvedība vai krimināla pieredze;
- iii. asa un nekonsekventa audzināšana no vecāku puses;
- iv. vājas bērnu un vecāku attiecības, nav savstarpējas saiknes;
- v. agrīna viktimizācija, bērns ir cietis ģimenē no vardarbības (fiziskas, seksuālas vai emocionālas);
- vi. vardarbība mājās;
- vii. pasīva vai attaisnojoša attieksme pret antisociālu vai kriminālu uzvedību.

b) Riska faktori izglītības iestādē:

- i. vāja saikne ar skolu, skolas kavējumi;
- ii. zemas vai nepietiekamas sekmes skolā;
- iii. vāja mācību darba organizācija skolā;
- iv. agresīva uzvedība un izsmiešana;

c) Riska faktori sabiedrībā:

- i. nav sasaistes ar vietējo sabiedrību;
- ii. narkotiku pieejamība;
- iii. neiekļaujoša, vāji attīstīta infrastruktūra;
- iv. liela cilvēku mainība dzīves vietas apkārtnē;
- v. apkārtnē darbojas noziedzīgas grupas.

d) Individuālie un vienaudžu faktori:

- i. sevis pielīdzināšana paziņām ar antisociālu (deviantu) uzvedību;
- ii. apreibinošu vielu lietošana;
- iii. agresija un impulsīva rīcība;
- iv. atbalstoša attieksme pret personām, kas izdara likuma pārkāpumus.

Nav šaubu, ka augstāk uzskaitīti nav visi iespējamie riska faktori, tie var variēt atkarībā no bērna dzīves vietas, vecuma. Tieši tas pats attiecināms uz *aizsargājošiem faktoriem*, kas ir:

a) Ģimenes vidē:

- i. augsts vai pietiekams sociāli ekonomiskais statuss;
- ii. vecāki, kas demonstrē sociāli atbildīgu uzvedības modeli;
- iii. pastāvīgs vecāku atbalsts un uzraudzība;
- iv. cieša emocionālā saikne ar vecākiem;
- v. nav agrīnu traumu vai vardarbības pieredzes;
- vi. drošība mājās;

- vii. skaidras morāles vadlīnijas no vecāku puses attiecībā uz antisociālu vai kriminālu uzvedību.
- b) Aizsardzības faktori izglītības iestādē:
- i. ciešas un pozitīvas attiecības ar skolotājiem;
 - ii. stabils sniegums mācībās;
 - iii. labi organizēts izglītības process skolā;
 - iv. labas attiecības ar klases biedriem.
- c) Aizsardzības faktori sabiedrībā:
- i. cieša, iekļaujoša iesaiste vietējā sabiedrībā;
 - ii. no narkotiskām vielām brīva vide;
 - iii. labi attīstīta infrastruktūra un sociāli ekonomiskā vide;
 - iv. stabils iedzīvotāju kopums, kas apdzīvo noteikto teritoriju;
 - v. apkārtnē nav sastopami noziedzīgi grupējumi.
- d) Individuālie un vienaudžu vides aizsardzības faktori:
- i. pozitīvi sociāli noskaņoti draugi un paziņas;
 - ii. labas sociālās prasmes;
 - iii. paškontrolē un pašcieņa;
 - iv. negatīva attieksme pret likuma pārkāpumiem un antisociālu uzvedību.²⁷²

Pētījumos pierādīts²⁷³, ka bērniem, kam tiek konstatēti pieci vai vairāki riska faktori līdz desmit gadu vecumam, iespējamība izdarīt likuma pārkāpumus līdz 18 gadiem pieaug līdz pat septiņām reizēm. Ja nepilngadīgajam 14 gadu vecumā tiek konstatēts līdzīgs risku apjoms, tad pastāv iespēja, ka viņš izdarīs likuma pārkāpumu līdz 16 gadu vecuma sasniegšanai. Lielākā daļa bērnu, kam pastāv noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas risks, ir piedzīvojuši haotisku vai vardarbīgu pieredzi ģimenē.

Haotisku attiecību rezultāts parasti izpaužas nevērībā pret bērna vajadzībām no to personu puses, kam ir pienākums nodrošināt, ka bērns saņem gādību un aizsardzību visās dzīves sfērās, kas būtiskas viņa attīstībai. Proti, nevērība izpaužas šādās jomās: veselības aprūpes nodrošinājums, kas atbilst bērna attīstības vajadzībām; vecumam un attīstības pakāpei atbilstoša izglītība, emocionālā attīstība, uzturs (ēdiens un apģērbs), kā arī atbilstoša un droša dzīvesvieta. Nepastāvot rūpēm par bērna attīstībai nozīmīgām jomām, bērnam tiek nodarīts emocionāls vai pat fizisks kaitējums, kas

²⁷² Loeber R., Farrington D.P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention, 2003. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> [aplūkots 02.04.2017.]

²⁷³ The etiology of antisocial behavior: biopsychosocial risk factors across development in Kessler & Kraus (eds) "The mental health needs of young offenders: Forging path towards reintegration and rehabilitation. New York: Cambridge University Press, 2007, p.12.

var izpausties noteiktās sekās, kas saistāmas ar garīgās veselības traucējumiem, emocionāla rakstura problēmām, morālās un sociālās attīstības traucējumiem. Līdzīgas sekas jau nosauktajām var iestāties arī no bērna nepietiekamas uzraudzības un citas nolaidīgas rīcības.²⁷⁴ Būtisks cēlonis bērna antisociālai uzvedībai var būt arī iepriekš piedzīvotas fiziskas, seksuālas un emocionālas vardarbības sekas. Visvairākās sekas atstāj vardarbība no tādu personu puses, kurām bērns uzticas un kuras ir atbildīgas par bērna labklājību.

Latvijas Civillikumā²⁷⁵ (177.pants) noteikts, ka bērns līdz pilngadības sasniegšanai ir vecāku aizgādībā. Aizgādība ir gan vecāku tiesības, gan arī pienākums rūpēties par bērnu pašu un viņa mantu, kā arī pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās. Civillikumā noteikts, ka rūpes par bērnu nozīmē viņa aprūpi, uzraudzību un tiesības noteikt viņa dzīvesvietu. Tādējādi arī Latvijā likumdevējs noteicis, ka rūpes par bērnu nozīmē - ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu, viņa izglītošanu un audzināšanu, tai skaitā arī garīgās un fiziskās attīstības nodrošināšanu, ievērojot bērna individuālās vajadzības, spējas un intereses. Vienlaikus noteikts, ka bērna uzraudzība nozīmē rūpes par bērna fizisko un emocionālo drošību, kā arī bērna aizsardzību no jebkuras trešās personas apdraudējuma. Minētās aizgādības beidzas tikai tad, kad bērns sasniedz pilngadību, proti, likumā noteiktu vecumu (198.pants). Tādējādi bērna aizsardzība no kaitējuma, kas var nākotnē stimulēt bērna prettiesisku rīcību, ir noteikta Civillikumā un saistoša personām, kam piekrīt rūpes par bērna labklājību. No minētā ir iespējams secināt, ka Civillikuma tiesiskajam regulējumam pēc būtības ir preventīvs raksturs un definētie bērna aizsardzības līdzekļi sasaucas ar primārās prevencijas mērķiem. Tātad primārās prevencijas mērķis ir panākt, lai bērnu tiesību aizsardzības subjekti (5.pants)²⁷⁶, pildot likumā noteiktos pienākumus, veiktu primārās prevencijas funkciju attiecībā uz bērniem.

Neraugoties uz to, ka šāda aizsardzība faktiski noteikta bērniem lielākajā daļā Eiropas Savienības valstu²⁷⁷, gadījumos, kad notiek noziedzīgs nodarījums, uz noteikta vecuma bērnu vecākiem negulst nekāda līdzatbildība par to, ka viņi faktiski nav izpildījuši tiem likumā uzlikto pienākumu – nav novērsuši cēloņus, kas negatīvi ietekmējot (bieži vien ilgtermiņā) bērnu uzvedības modeļi, novedis nepilngadīgu personu pie likuma pārkāpuma.²⁷⁸ Uz šādu apsvērumu balstījušies K.Kanan (*Crescy Cannan*) un K.Varren (*Chris Warren*), norādot, ka viens no nākotnē

²⁷⁴ Mental health resources for young offenders: European comparative analysis and transfer of knowledge. MHYO Volume II. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2011, p.37.

²⁷⁵ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [03.03.2018. red.]

²⁷⁶ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 19.06.1998. [01.09.2017. red.]

²⁷⁷ Skatīt arī: Hill M., Tisdall K.. *Children and Society*. Harlow, Essex: Addison Wesley Longman, 1998, p.25.

²⁷⁸ Cree V.E., *Sociology for social workers and probation officers*. London and New York: Routledge, 2000, pp.73.-81.

būtiskākajiem atrisināmiem jautājumiem ir par sociāla rakstura atbalstu ģimenēm ar bērniem, lai spēcīgiem vecākiem būtu neievainoti bērni, tad neviens nebūtu jāsoda.²⁷⁹

3.2.2. Bērnu krimināltiesiskās atbildības fenomens dažādu valstu krimināltiesiskajos regulējumos

Eiropas Savienībā ir visai strikts kopīgu noteikumu kopums²⁸⁰ nepilngadīgu personu kriminālatbildības realizācijai, šis ietvars tiek dots, izdodot dalībvalstīm saistošas regulas, direktīvas, kuru ieteikumi ietverami nacionālā normatīvajā regulējumā un rekomendācijas, kas satur principus tiesiskās bāzes pilnveidei un vienotas prakses ieviešanai; vienlaikus dalībvalstīm saistoši ir Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautiskie dokumenti. Paralēli notiekošajiem procesiem Eiropas valstīs, vērojams arī zināms nepilngadīgo personu tiesību, tai skaitā kriminālatbildības fenomena, prevencijas formu globalizācijas process ārpus Eiropas Savienības.²⁸¹

Šo procesu rezultātā valstis, kas atšķiras pēc kultūras, vēsturiskās attīstības, politiskajiem procesiem, pēdējās desmitgadēs tiecas pēc justīcijas sistēmu jaunrades un attiecīgas prakses izveides, kas balstās ne tikai uz vienotām vērtībām, bet arī praktiskās darbības principiem. Īpaši šis process vērojams bērnu un jauniešu justīcijas attīstībā, kas arvien biežāk uzgriež muguru kriminālās justīcijas sistēmai tās klasiskajā izpausmē, tā vietā veidojot bērnu un jauniešu noziedzības sistēmas kā preventīvus mehānismus, kas darbināmi ar sociālā darba metodēm. Šī iemesla dēļ bērnu un jauniešu justīcijas sistēmu praktiskais sniegums ir efektīvāks valstīs, kurās ir vēsturiski izveidojušies spēcīgi un labi finansēti sociālie dienesti un citas atbalsta sistēmas.²⁸² Viens no jaunākajiem bērnu un jauniešu justīcijas fenomeniem, kas stājies spēkā pagājušā gadā, nenoliedzami ir **Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likums** (bērnu aprūpe un aizsardzība).²⁸³ Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likums ir izstrādāts kā tiesību akts, kas aptver visus tiesiskos regulējumus, kas varētu būt piemēroti bērnu un jauniešu dzīves laikā un regulē visas būtiskākās jomas, tai skaitā: attiecas uz bērniem, kuri ir konfliktā ar likumu; bērniem, kam nepieciešama aizsardzība un pamatvajadzību nodrošinājums; attīstība, aprūpe un sociālā reintegrācija. Minētie

²⁷⁹ Cannan C., Warren C., Social action with children and families: A community development approach to child and family welfare. London: Rutledge, 1997, p.35.

²⁸⁰ Handbook of European law relating to the rights of the child. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, pp.247.-254.

²⁸¹ Stamatel J.P., Hung-en Sung, Newmen G.R. (edt.). Crime and punishment around the world. Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England: ABC-CLIO, 2010, pp.13.-23.

²⁸² Autores piezīme: starp valstīm ar attīstītu bērnu un jauniešu justīcijas sistēmu noteikti var minēt Portugāli, Skotiju, Nīderlandi, Čehiju un citas valstis. Skatīt arī: Mental health resources for young offenders: European comparative analysis and transfer of knowledge. MHYO Volume II. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2011, pp.43.-63.

²⁸³ The Juvenile Justice act (care and protection of children), 2016 [Nepilngadīgo justīcijas likums (bērnu aprūpe un tiesības)]. Pieejams: http://wcd.nic.in/sites/default/files/JJ%20Act%2C%202015%20_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

mērķi tiek nodrošināti, realizējot praksē bērniem draudzīgas justīcijas principus lēmumu pieņemšanā, bet bērnu labākās intereses tiek nodrošinātas, izveidojot bērna vajadzībām atbilstošas metodes un iestādes. Tādējādi likums regulē visas tiesiskās attiecības attiecībā uz aizturēšanu, pirmstiesas apcietinājumu, kriminālprocesu (tai skaitā kriminālvajāšanu), soda piemērošanu un izpildi, kā arī bērnu, kas ir konfliktā ar likumu, sociālo reintegrāciju.

Likumā regulētas ir arī primārās un terciārās prevencijas funkcijas, tai skaitā procedūras, lēmumi un kārtība, kādā tiek veikta bērnu rehabilitācija, adopcija, reintegrācija un tiesiskuma atjaunošana, kā arī bērnu tiesību aizsardzības jautājumi (1.pants).²⁸⁴ Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likuma 2.panta četrpadsmitajā daļā noteiktas visas personu līdz 18 gadiem mērķa grupas, uz kurām likums attiecas, tai skaitā bērni, kas ir izdarījuši likuma pārkāpumus, atrodas adopcijas vai aizbildnības procesā, klaiņo, nelegāli nodarbinātie, bez vecāku gādības palikušie, noziedzīgos nodarījumos cietušie un liecinieki, un citi. Salīdzinājumā ar Latvijas tiesisko regulējumu, Indijas Bērnu un jauniešu likums ne tikai noteic visu bērnu tiesību aizsardzības subjektu tiesības un pienākumus nozarē, kas variē atkarībā no bērna tiesiskā statusa (piemēram: apcietinātais, adopcijas procesā esošais), bet arī tos tiesiskos regulējumus, kas mūsu valstī ietverti Civillikumā, Bāriņtiesu likumā, Civilprocesa likumā²⁸⁵, Krimināllikumā, Kriminālprocesa likumā, Bērnu tiesību aizsardzības likumā, Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā, likumā “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”²⁸⁶, Latvijas Sodū izpildes kodeksā, Valsts probācijas dienesta likumā, Ieslodzījuma vietu pārvaldes likumā²⁸⁷ un citos, kā arī virknē Ministru kabineta noteikumu. Lai gan Indijas Sodū likums²⁸⁸ noteic, ka personai kriminālatbildība ir no 7 gadu vecuma, vienlaikus tiek norādīts, ka personas vecumā no 7 līdz 12 gadiem nav saucamas pie atbildības saskaņā ar 1860.gada Indijas Sodū likumu, jo sava brieduma dēļ nevar apzināties izdarītā nodarījuma sekas.²⁸⁹ Savukārt Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likums noteic, ka tajā ietvertās normas attiecas uz bērniem, bet bērni ir personas, kuras nav sasniegušas 18.gadu vecumu. Tas nozīmē, ka Bērnu un jauniešu justīcijas likums attiecināms uz visām nepilngadīgām personām, neatkarīgi no to vecuma. Neraugoties uz to, nepilngadīgajai personai var piemērot dažādus piespiedu līdzekļus, saskaņā ar veiktajām prettiesiskajām darbībām, atkarībā no vecuma; proti, tiek vērtēts ne tikai izdarītais likuma pārkāpums un tā kaitīgās sekas, bet arī nepilngadīgās personas

²⁸⁴ The Juvenile Justice act (care and protection of children), 2016 [Nepilngadīgo justīcijas likums (bērnu aprūpe un tiesības)]. Pieejams: http://wcd.nic.in/sites/default/files/JJ%20Act%2C%202015%20_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

²⁸⁵ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [07.10.2017. red.]

²⁸⁶ Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [25.03.2018. red.]

²⁸⁷ Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [13.03.2018. red.]

²⁸⁸ The Indian Penal Code, 1860 [Indijas Sodū likums].

Pieejams: <http://new.nic.in/acts/THEINDIANPENALCODE1860.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]

²⁸⁹ Ibid, 81. - 83.pants.

vecums.²⁹⁰ Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likumā definēti un ietverti bērniem draudzīgas justīcijas principi, kā arī jēdziens “bērns konfliktā ar likumu”. Likumā noteikts, ka par bērnu, kas ir konfliktā ar likumu, tiek uzskatīta persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī. Ja Bērnu un jauniešu justīcijas padome (4.pants)²⁹¹ konstatē, ka bērns ir izdarījis tādas darbības, kas ir pretrunā likumam, tā sākotnēji lemj, vai izdarītais pārkāpums ir maznozīmīgs, vidējs vai būtisks un tad pieņem vienu (vai vairākus) no šādiem lēmumiem:

- a) ļauj bērnam doties mājās, izsakot padomu vai brīdinājumu; bērnam un viņa vecākiem uzdod pienākumu izlīgt ar cietušajiem; vai ieceļ aizbildni;
- b) uzliek bērnam pienākumu piedalīties izlīguma sanāksmē vai citos līdzīgos pasākumos;
- c) uzliek par pienākumu bērnam veikt sabiedrisko darbu kādas noteiktas institūcijas vai organizācijas, kādas noteiktas personas vai personu grupas uzraudzībā, kuru izvēlas padome;
- d) nosaka bērnam, vecākiem vai aizbildnim pienākumu maksāt noteikta apmēra soda naudu. Bērnam šādu pienākumu uzliek tikai gadījumos, ja bērns strādā algotu darbu un viņam ir savi ienākumi;
- e) nodod bērnu probācijas uzraudzībā uzvedības korekcijas veikšanai, vai ievieto aprūpes un uzraudzības iestādē bērna labklājības nodrošināšanai un labas uzvedības apguvei uz laiku līdz trim gadiem;
- f) nosūta bērnu uz speciālu māju uz laika periodu, kas nav ilgāks par trim gadiem, lai nodrošinātu bērnam uzvedības korekcijas pakalpojumus, tai skaitā vispārējo izglītību, sociāli noderīgu prasmju attīstību, izlīgumu, uzvedības korekcijas terapiju, psihiatrisko atbalstu.

Ja bērns speciālajā mājā pavadījis trīs gadus, Bērnu un jauniešu justīcijas padome var uzlikt bērnam papildus pienākumus, tai skaitā neuzturēties konkrētās vietās, nesatīties ar konkrētiem cilvēkiem, apmeklēt skolu vai iegūt arodu, apmeklēt terapeitisko centru, piedalīties programmā aizsardzībai no atkarībām. Ja Bērnu un jauniešu justīcijas padome pēc bērna lietas izvērtēšanas lemj, ka bērna lieta nosūtāma izskatīšanai Bērnu tiesā, atbilstoši izdarītā likuma pārkāpuma jurisdikcijai, tad padome pieņem lēmumu saskaņā ar Kriminālprocesa likuma²⁹² tiesību normām. Bērnu tiesa pieņem gala lēmumu, kurā ietver individuālo rehabilitācijas plānu, kura izpildei seko

²⁹⁰ Bhatia S. Age of Criminal Responsibility in India. *Lexpress Admin*, May 10, 2014.

Pieejams: <http://lexpress.in/criminal-justice/age-of-criminal-responsibility-in-india> [aplūkots 12.04.2017.]

²⁹¹ The Juvenile Justice act (care and protection of children), 2016 [Nepilngadīgo justīcijas likums (bērnu aprūpe un tiesības)].

Pieejams: http://wcd.nic.in/sites/default/files/JJ%20Act%2C%202015%20_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

²⁹² The Code of criminal procedure, 1973 [Kriminālprocesa kodekss].

Pieejams: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814340.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]

probācijas darbinieks, bērnu tiesību aizsardzības iestāde vai sociālais darbinieks pēc bērna dzīvesvietas. Bērnu tiesa var nosūtīt bērnu uz “drošības vietu” līdz 21 gada vecuma sasniegšanai. Saskaņā ar Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likuma 1.panta četrdesmit sesto daļu drošības vieta ir jebkura vieta vai iestāde, kas nav slēgta telpa policijas pārraudzībā, kas izvietota atsevišķi vai pievienota uzraudzības vai speciālajam namam, kuru saskaņā ar likumu nodibina personas, kas vēlas sniegt atbalstu un realizēt programmas bērniem, kas atrodas konfliktā ar likumu, un kurus uz šīm mājām nosūta Bērnu un jauniešu justīcijas padome vai Bērnu tiesa.

Ja Bērnu tiesas noteiktais atrašanās termiņš drošības vietā ilgst arī pēc 21 gada vecuma, tad jauniešs tiek pārvests uz pieaugušo soda izpildes iestādi, vai arī atbrīvots pirms noteiktā termiņa un nodots probācijas speciālistu uzraudzībā.

Noteikti pievēršama uzmanība Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas padomei, kā galvenajai institūcijai, kas atbildīga par nepilngadīgām personām (rīcību ar tām), kuras izdarījušas likuma pārkāpumus. Padome darbojas katrā valsts apgabalā un tās sastāvs tiek veidots uz multidisciplinārās sadarbības principiem. Proti, padomē tiek ietverti juristi ar zināšanām sociālajā darbā, sociālie un rehabilitācijas darbinieki ar noteikta apjoma pieredzi nozarē (7 gadi), turklāt sociālajiem darbiniekiem, kas tiek ietverti padomē, tiek prasīts grāds psiholoģijā, psihiatrijā vai tiesību socioloģijā. Padomes sastāvam tiek izvirzīti īpaši ētikas kritēriji, kas noteic, ka personas, kas iekļautas Bērnu un jauniešu justīcijas padomē, nedrīkst būt sodītas par cilvēktiesību un bērnu tiesību pārkāpumiem, morāla rakstura noziegumiem (neatkarīgi no sodāmības dzēšanas), nedrīkst būt atvaļinātas uz disciplināra pamata no valsts pārvaldes iestādēm, to pagātnē nedrīkst būt apsūdzības par bērnu ļaunprātīgu izmantošanu, tai skaitā bērnu nelikumīgu nodarbināšanu. Bērnu un jauniešu justīcijas padomei ir pienākums:

- a) nodrošināt bērna, viņa vecāku vai aizbildņu informētu līdzdalību visā procesā;
- b) nodrošināt visas bērna tiesības izmeklēšanas procesā, tai skaitā bērna aizturēšanu, izmeklēšanu, pēcaprūpi un rehabilitāciju;
- c) nodrošināt juridisko palīdzību bērnam, piesaistot juridisko pakalpojumu sniedzējus;
- d) nodrošināt bērnam tulku, ja pastāv tāda vajadzība;
- e) pieprasīt no probācijas vai sociālā darbinieka izvērtēšanas ziņojumu par apstākļiem, kādos noticis likuma pārkāpums;
- f) pieņemt lēmumus par to, vai bērns ir vai nav pārkāpis likumu;
- g) ja bērnam, kurš ir konfliktā ar likumu vienlaikus ir nepieciešama aizsardzība un atbalsts, jāgādā par atbalsta sniegšanu;

- h) pieņem lēmumus par bērnam nepieciešamo individuālo aprūpes plānu un rehabilitāciju, iesaistot to izpildē bērnu tiesību aizsardzības, probācijas, vai nevalstisko organizāciju speciālistus;
- i) vienu reizi mēnesī apmeklē vienu institūciju vai organizāciju, kurā uzturas bērni, kas pārkāpuši likumu. Sniedz ieteikumus šo institūciju specialistiem, bet pārkāpumu konstatēšanas gadījumā ziņo vietējām varas iestādēm, vai, ja nepieciešams, valsts pārvaldes iestādēm;
- j) veicina, lai policijas iestādes reģistrētu jebkuru pārkāpumu pret bērnu, kam nepieciešama aizsardzība un aprūpe;
- k) veic regulāras pārbaudes ieslodzījuma vietās, kas paredzētas pieaugušajiem, lai konstatētu, vai tur netiek turētas nepilngadīgas personas. Konstatējot šādus gadījumus, nekavējoties veikt pasākumus, lai bērni tiktu nogādāti speciāli tiem paredzētās iestādēs (8.pants).²⁹³

Neraugoties uz veiksmīgajiem risinājumiem šajā tiesiskajā regulējumā, kas saistāms ar būtisku virziena maiņu no represīvas sistēmas uz preventīvu (piemēram, ieviešot Bērnu un jauniešu multidisciplinārās padomes un preventīva rakstura lēmumiem attiecībā uz nepilngadīgajiem), Bērnu un jauniešu justīcijas likums gan tā izstrādes un pieņemšanas procesā, gan pēc tā ir saņēmis arī nopietnu kritiku.²⁹⁴ Būtiski ir pārmetumi attiecībā uz likuma neatbilstību Bērnu tiesību aizsardzības konvencijas²⁹⁵ prasībām par bērnu vecumu, kas pakļauti atbildībai; par dažādas un patvaļīgas prakses iespējām, ko pavēris likums attiecībā uz jauniešu sodīšanu vecumā no 16 – 21 gada vecumam; kritiku par bērna brieduma jēdziena nedefinēšanu likumā, atstājot to Bērnu un jauniešu justīcijas padomes ziņā un citiem.²⁹⁶

Tomēr kopumā debātes ap jauno Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likumu, kā arī risināmo problēmu identifikācija, kopumā liecina par zināmu juridiskā redzējuma briedumu, iepretim citām Āzijas valstīm, kur problēmjautājumu loks ir ne mazāks. Nav šaubu arī par to, ka tiesību piemērošanas prakse var atšķirties no tiesību normās noteiktā. Tā, piemēram, **Bahreinā** kriminālatbildība noteikta nepilngadīgajām personām no 15 gadiem, norādot, ka personām pirms

²⁹³ The Juvenile Justice act (care and protection of children), 2016 [Nepilngadīgo justīcijas likums (bērnu aprūpe un tiesības)].

Pieejams: http://wcd.nic.in/sites/default/files/JJ%20Act%2C%202015%20_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

²⁹⁴ Saha S., Critical analyses of juvenile justice act (care and protection of children), 2015 – in the light of reduced age of criminal responsibility of juvenile in India. International journal of legal developments and allied issues, 2015, pp.74.-81. Pieejams: <http://ijldai.thelawbrigade.com/wp-content/uploads/2016/05/sayashi.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]

²⁹⁵ Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta 20.11.1989. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [15.02.2017. red.]

²⁹⁶ Skatīt arī: Sait N.A. Juvenile Justice Act 2015; An Emotional Aftermath of the Dreaded ‘Nirbhaya Incident’; A Step Backward. Live Law, 2016.gada 11.marts. Pieejams: <http://www.livelaw.in/juvenile-justice-act-2015-emotional-aftermath-dreaded-nirbhaya-incident-step-backward/> [aplūkots 12.04.2017.]

15 gadu vecuma sasniegšanas piemērojams speciāls Nepilngadīgo likums. Taču vienlaikus pastāv iespēja arī piemērot krimināltiesiskās sankcijas, ko nosaka Sodū likums.²⁹⁷ Bahreinas Sodū likums nenosaka atšķirīgus soda izpildes apstākļus nepilngadīgajiem, kas vecāki par 15 gadiem, no pieaugušajiem. Vienīgais paredzētais preventīvais līdzeklis pie brīvības atņemšanas ir norādīts smags darbs visa soda izpildes laikā (55.pants). No praktiskā viedokļa, nepilngadīgajām personām tiek piemēroti lielāko tiesu brīvības atņemšanas sodi, kas tiek izpildīti neatbilstošos apstākļos.²⁹⁸

Taizemē kriminālatbildības vecums nepilngadīgajām personām ir 7 gadi, vienlaikus paredzot bērniem speciālas soda sankcijas Sodū likumā.²⁹⁹ Ja noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona ir vecumā no 7 līdz 14 gadiem, tā netiek sodīta, bet tiesa pieņem vienu no šādiem lēmumiem:

- a) izteikt aizrādījumu vecākiem un pēc tam bērnam vai uzaicināt uz tiesu bērnu, vecākus vai personas, kas tos aizstāj un sniegt tiem ieteikumus;
- b) ja tiesas ieskatā vecāki vai aizbildņi spēj rūpēties par bērnu, tiesa var lemt bērnu nodot vecākiem vai aizbildņiem, nosakot noteikumus, saskaņā ar kuriem bērns ir audzināms, ar mērķi, lai tiesas noteiktajā periodā, kas nav ilgāks par trim gadiem, bērns nerādītu kaitējumu sev vai apkārtējiem. Tiesa var noteikt drošības naudu vecākiem vai bērna aizbildņiem par katru likuma pārkāpumu, ja tāds būtu izdarīts laikā, kurā tiesa uzlikusi vecākiem speciālos noteikumus. Ja bērnam nav vecāku, vai aizbildņu, bet ir persona, ar kuru bērns kopā dzīvo, tad minētos pienākumus tiesa var uzlikt šai personai (ar tās piekrišanu);
- c) ja tiesai ir pamats uzskatīt, ka ar vecāku, aizbildņu vai citu personu uzraudzību būs par maz, lai bērns izmainītu savu uzvedības veidu, tiesa var noteikt bērnam uzvedības ierobežojumus, ko īsteno sociālais vai probācijas darbinieks;
- d) ja bērna vecāki netiek galā ar bērna uzvedību un nevar parūpēties, lai bērns izpildītu tiesas norādījumus, tiesa var lemt nodot šādu bērnu speciāli apmācītu personu vai organizāciju aizbildnībā uz noteiktu laiku, uzvedības korekcijas veikšanai. Šādam, tiesas nozīmētam aizbildnim, ir tādas pašas tiesības kā bērnu dabiskajiem aizbildņiem, tai skaitā noteikt bērna dzīvesvietu, vienoties ar speciālistiem par bērnam nepieciešamajām uzvedības korekcijas programmām;

²⁹⁷Bahrain Penal Code, 1976 [Bahreinas Krimināllikums]. Pieejams: http://www.unodc.org/res/cld/document/bhr/1976/bahrain_penal_code_html/Bahrain_Penal_Code_1976.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

²⁹⁸ Bahrain: Halt detention, abuse and torture of children. 2013.gada 16.decembris. Pieejams: <http://ej.uz/wzd1> [aplūkots 12.04. 2017.]

²⁹⁹ Thailand Penal Code, 1956 [Taizemes Sodū llikums]. Pieejams: <https://www.samuiforsale.com/law-texts/thailand-penal-code.html#1> [aplūkots 12.04.2017.]

- e) tiesa var pieņemt lēmumu par bērna nosūtīšanu uz speciālu skolu vai apmācības vietu, kur tiek realizētas speciālas audzināšanas programmas tiesas noteiktajā periodā, bet ne ilgāk, līdz bērns sasniedz 18 gadu vecumu.

Taizemes Sodu likuma 75. un 76.pantos ir noteikts, ka gadījumos, ja noziedzīgu nodarījumu izdara persona vecumā no 14 līdz 17 gadiem, tad tiesa pēc sava ieskata var piemērot tādus pašus sodus, kādus piemēro bērniem no 7 gadu vecuma, taču drīkst palielināt piemērojamā soda apjomu. Ja noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona ir vecāka par 17 gadiem, bet vēl nav sasniegusi 20 gadu vecumu, tiesa var piemērot jebkuru likumā paredzētu sodu, samazinot tā apjomu līdz vienai trešajai daļai vai uz pusi. Savukārt Taizemes sodu likuma 77.pantā ir noteikta vecāku vai personu, kas tos aizstāj, atbildība gadījumos, ja viņu atbildībā esošie bērni izdara noziedzīgus nodarījumus. Proti, ja bērns, par kuru tiesa ir uzdevusi rūpēties īpašā veidā un to papildus uzraudzīt, ir izdarījis tiesas noteiktās 3 gadu uzraudzības laikā jaunu likuma pārkāpumu, tiesa var likt vecākiem samaksāt iepriekš noteikto naudas summu. Gadījumā, ja vecāki to nespēj samaksāt, tiesa var nolemt konfiscēt mantu bērna vecākiem, aizbildnim vai citai personai, kas tos aizstāj. Mantas konfiscēšanas fakts nenotiek no vecākiem pienākumu uzraudzīt saskaņā ar tiesas norādījumiem bērna uzvedību līdz iepriekš tiesas noteiktā laika perioda beigām. Gadījumā, ja tiesa bērnu nosūta uz speciālo skolu vai apmācības vietu, jo vecāki vai aizbildņi netiek galā ar bērna uzvedību un ir izdarīts jauns pārkāpums (tiesa maina savu lēmumu), vecākiem jebkurā gadījumā piekrīt pienākums samaksāt iepriekš tiesas noteikto naudas summu. Tādējādi uzsvars tiek likts ne tikai uz bērna atbildību par izdarīto pārkāpumu, bet minētais tiesiskais regulējums norāda arī uz vecāku atbildību, tai skaitā reālām tiesiskām sekām, kas var iestāties, ja vecāki neveic savus pienākumus attiecībā uz bērna audzināšanu, kā rezultātā bērns ir izdarījis likuma pārkāpumu. Nav šaubu, ka šādi pienākumi ir ietverti vecākiem vai personām, kas tos aizvieto arī mūsu valsts Civillikumā, taču gadījums, kad nepilngadīgais izdara noziedzīgu nodarījumu (kas ir vecākiem ar likumu noteiktā audzināšanas darba rezultāta neizpilde), netiek saistīts ar jebkādu vecāku atbildību par notikušo, atbildība jāuzņemas bērnam vienam. Tādējādi ir pamats secināt, ka Taizemes sodu kodeksā ietvertais tiesiskais regulējums ir preventīvs, ietver visus trīs preventijas veidus, pat piemērojot tos plašākā nozīmē, nekā tas ir daudzās Eiropas valstīs.³⁰⁰ Analizējot austrumu valstu tiesību aktus, kas regulē nepilngadīgo personu atbildību, ir iespējams secināt, ka tiesiskie regulējumi ir savā starpā ļoti atšķirīgi un tāpēc tos praktiski nav iespējams salīdzināt.³⁰¹

³⁰⁰ Skatīt arī: The minimum age of criminal responsibility. Justice for Children Briefing No. 4.

Pieejams: https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/justice-for-children-briefing-4-v6-web_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

³⁰¹ Skatīt arī: Urbas G. The Age of Criminal Responsibility. Australian Institute of criminology: Trends and issues in crime and criminal justice. No.181.

Atšķirībā no minētā par tiesiskā regulējuma piemēriem austrumu valstīs, Eiropas Savienības valstīs vērojama atšķirīga, taču ne mazāk daudzveidīga situācija. Ja austrumu bloka valstīs bieži vien nav iespējams attiecināt nepilngadīgo personu atbildības veidu uz atsevišķām tiesību nozarēm, atbilstoši to tradicionālajam iedalījumam Eiropas valstīs (piemēram, administratīvā, civiltiesiskā un kriminālatbildība), tad Eiropas Savienības valstīs vienoto standartu noteic ne tikai starptautiskie, bet arī reģionālie tiesību akti. Blakus tam, tiek izstrādātas sistēmas vienotam bērnu un jauniešu justīcijas sistēmu efektivitātes novērtējumam.³⁰² 2009.gadā izstrādātā Bērnu tiesību aizsardzības indikatoru sistēma³⁰³ ietver sevī ar bērnu un jauniešu justīcijas sistēmu izvērtējumu kopējā katras dalībvalsts bērnu tiesību aizsardzības sistēmas ietvarā. Šīs sistēmas ieteikumu sadaļā tiek uzsvērts, ka vērtējama ir bērnu tiesību realizācijas sistēma katras valsts tiesiskā regulējuma, institūciju un prakses kontekstā, nevis bērnu labklājība. Tiek uzsvērts, ka bērnu labklājības rādītāji ir tie, kas norāda uz bērnu dzīves kvalitāti, fiksējot to noteiktā laika brīdī un izmērot. Savukārt bērnu tiesību rādītāji uzrāda mijiedarbību starp bērniem, valsti un sabiedrību, realizējot bērna tiesību subjektivitāti, kas izpaužas bērna tiesību īstenošanas procesā jebkurā tiesiskās regulēšanas sfērā. Bērnu tiesību realizācijas sistēmas novērtējums sākas ar visaptverošu tiesību normu analīzi, ieskaitot tiesisko regulējumu, kas plānots nākotnē, un noslēdzas ar piemērošanas praksi bērna tiesību un pienākumu realizācijas procesā. Tādējādi tālāk, aplūkojot bērnu kriminālatbildības (tai skaitā bērnu un jauniešu justīcijas) sistēmas un tiesisko regulējumu dažādās Eiropas valstīs, tiks meklēta atbilde uz jautājumu, vai konkrētais tiesiskais regulējums ir bērna interesēs, ja ir, tad kāda šīs sistēmas ietvarā ir prevencijas loma.

Jāatzīmē, ka vairākās Eiropas valstīs, kurās bērnu pie atbildības var saukt no mazāka vecuma, ir ieviestas speciālas sistēmas darbam ar bērniem, kam ir antisociālas uzvedības riski, vai kuri ir izdarījuši likuma pārkāpumus, vienlaikus virknē attīstītu Eiropas valstu bērnu un jauniešu justīcijas sistēmas nepastāv, vai ir ļoti konservatīvas. Tā, piemēram, **Dānija**³⁰⁴ ir noteikts atbildības vecums bērniem no 15 gadiem.³⁰⁵ Nepilngadīgo personu kriminālatbildības vecuma noteikšana dažādu politisku lēmumu ietekmē pēdējos septiņos gados ir bijusi lēmumu pieņēmēju diskusiju centrā, kā rezultātā 2010.gadā kriminālatbildības vecums Dānijā samazināts uz 14 gadiem, bet 2012.gadā,

Pieejams: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi181.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

³⁰² Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union. Summary report. Brussels: European agency for fundamental rights, 2009.

³⁰³ Ibid, pp.4 -7.

³⁰⁴ Submission by the National Council for Children for the Office of the High Commissioner for Human Rights' summary report of information provided by stakeholders: Denmark. Pieejams: <http://www.boerneraadet.dk/media/127852/Submission-to-the-UPR-of-Denmark-by-the-National-Council-for-Children.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]

³⁰⁵ The Criminal Code [Krimināllikums]. 15.pants.

Pieejams: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Denmark_Criminal_Code_2005.pdf [aplūkots 12.04.2017.]

veicot grozījumus Dānijas krimināllikumā, atjaunots uz 15 gadu vecumu. Jau pēc gada 2013.gadā ir ziņots, ka Dānija vēlas samazināt nepilngadīgo personu kriminālatbildības vecumu līdz 12 gadiem.³⁰⁶ Bērniem, kas nav sasnieguši 15 gadu vecumu, Dānijā tiek piemēroti pasākumi, kurus noteic Dānijas Sociālo dienestu likums.³⁰⁷ Šis normatīvais akts fokusēts uz noziedzības prevenciju un atbalsta sniegšanu nepilngadīgām personām un viņu ģimenēm. Neraugoties uz to, Dānija ir saņēmusi kritiku no cilvēktiesību aizsardzības institūcijām, tostarp Augstā cilvēktiesību komisāra³⁰⁸ par nenoteiktību attiecībā uz kriminālatbildības vecuma noteikšanu nepilngadīgajām personām, kas kavē bērnu un jauniešu interesēm atbilstošas sistēmiskas pieejas izveidi valstī. Blakus jau minētajam, Dānijā eksistē nepilngadīgo personu vienieslodzījums, kas šobrīd jau ir reducēts līdz 24 stundām, gadījumos, kad ar brīvības atņemšanu notiesāts nepilngadīgais soda izpildes laikā ieslodzījuma vietā ir izdarījis disciplīnas pārkāpumus.³⁰⁹

Bulgārijā noteikts, ka personām kriminālatbildība var iestāties no 18 gadu vecuma³¹⁰, ar atrunu, ka personas, kuras nav sasniegušas 14 gadu vecumu, nav saucamas pie kriminālatbildības, bet tām ir piemērojami izglītojoša un audzinoša rakstura pasākumi, ja tās izdarījušas sociāli bīstamas darbības. Nepilngadīgas personas vecumā no 14 līdz 18 gadiem var saukt pie kriminālatbildības tikai gadījumos, ja tās izdarījušas smagus noziedzīgus nodarījumus, un, ja ir konstatēts, ka noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī tās var apzināties savu darbību raksturu un kaitīgās sekas.

Horvātijā Krimināllikums (10.pants)³¹¹ neparedz, ka nepilngadīgas personas (līdz 18 gadiem) un gados jauni pieaugušie (līdz 21 gadam, ieskaitot) tiktu saukti pie kriminālatbildības par jebkāda veida likuma pārkāpumiem. Nepilngadīgo un gados jaunu pieaugušo personu atbildību regulē Nepilngadīgo tiesas likums³¹², kas noteic materiālās tiesību normas gadījumiem, kad rīcību, kas atzīta Krimināllikumā par sodāmu, veicis nepilngadīgais vai jauns pieaugušais, kā arī tiesisko

³⁰⁶ Submission by the National Council for Children for the Office of the High Commissioner for Human Rights' summary report of information provided by stakeholders: Denmark. 4.-5.lpp.
Pieejams: <http://www.boerneraadet.dk/media/127852/Submission-to-the-UPR-of-Denmark-by-the-National-Council-for-Children.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]

³⁰⁷ Consolidation Act on Social Services 2007 [Sociālo dienestu apvienotais likums].

Pieejams: <https://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxweden.htm> [aplūkots 12.04.2017.]

³⁰⁸ Autores piezīme: no 2014.gada septembra šos pienākumus veic Zeid Raad Al Hussein.

Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/HighCommissioner.aspx> [aplūkots 12.04.2017.]

³⁰⁹ Skatīt arī: Storgaard A. Juvenile Justice in Scandinavian Countries, 2010. School of Law, University of Aarhus, Denmark. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2509/original/aarhus.pdf?1382680292 [aplūkots 22.04.2017.]

³¹⁰ Criminal Code, 1968 [Kriminālkodekss]. 31.panta pirmā daļa.

Pieejams: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/8881/preview> [aplūkots 22.04.2017.]

³¹¹ Criminal Code, 1997 [Krimināllikums].

Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Criminal-Code.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

³¹² Juvenile Courts act, 1997 [Nepilngadīgo tiesu likums]

Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Juvenile-Courts-Act.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

regulējumu bērnu tiesību aizsardzībā. Nepilngadīgo tiesas likums iedala visas personas, uz kurām tas attiecas, trīs grupās:

- a) jauni nepilngadīgie ir personas no 14 līdz 16 gadiem;
- b) vecāki nepilngadīgie ir personas vecumā no 16 līdz 18 gadiem;
- c) jauni pieaugušie ir pilngadīgas personas vecumā no 18 līdz 21 gadam (ieskaitot; 4.pants)).³¹³

Visas sankcijas, kas ietvertas šajā tiesību aktā, iedalītas trīs daļās: audzināšanas līdzekļi, nepilngadīgo ieslodzījums un drošības līdzekļi. Nepilngadīgo tiesa var šajā likumā noteiktajām personām piemērot šādas sankcijas:

- a) izteikt tiesas nosodījumu (rājīenu);
- b) uzlikt īpašus pienākumus;
- c) nosūtīt uz audzināšanas centru;
- d) noteikt pastiprinātu aprūpi un uzraudzību;
- e) noteikt pastiprinātu aprūpi un uzraudzību, paliekot pa dienu labošanas iestādē;
- f) nosūtīšanu uz korekcijas iestādi;
- g) nosūtīšanu uz reformatoriju;
- h) ievietot īpašā audzināšanas iestādē.

Tiesas nosodījumu, īpašos pienākumus un nosūtījumu uz audzināšanas centru tiesa piemēro gadījumos, ja ir nepieciešams ietekmēt personas uzvedības veidu, bet pastiprinātu aprūpi piemēro gadījumos, kad papildus ir nepieciešams veikt personas uzraudzību, iemācīt darba iemaņas un citas lietderīgas prasmes, nemainot viņu dzīvesvietu. Savukārt nosūtīšanu uz reformatoriju un ievietošanu speciālā audzināšanas iestādē piemēro tām personām, kuru uzvedību nav iespējams mainīt, nemainot viņu dzīvesvietu. Papildus jau norādītajiem lēmumiem, Nepilngadīgo tiesa var pieņemt speciālo lēmumu, piemērojot 13 papildus līdzekļus, proti:

- a) atvainoties cietušajiem;
- b) savu spēju robežās kompensēt cietušajiem nodarītos zaudējumus un mazināt kaitējumu;
- c) regulāri apmeklēt skolu;
- d) neatstāt (nemainīt) savu esošo darba vietu vai amatu;
- e) iegūt profesiju vai iemaņas, kas atbilst personas interesēm un spējām;
- f) pieņemt tiesas piedāvāto darbu un pildīt to;
- g) iesaistīties labdarības organizāciju aktivitātes par labu sabiedrībai un vides uzlabošanai;

³¹³ Juvenile Courts act, 1997 [Nepilngadīgo tiesu likums]

Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Juvenile-Courts-Act.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

- h) atturēties no konkrētu vietu apmeklēšanas, netikties ar konkrētām personām, kas nelabvēlīgi ietekmē bērnu vai jauno pieaugušo;
- i) ar personas pašas vai viņas likumīgā pārstāvja piekrišanu ārstēties no atkarību izraisošām vielām;
- j) iesaistīties individuālā vai grupu darbā jauniešu konsultāciju centrā;
- k) piedalīties profesionālās kvalifikācijas celšanas pasākumos;
- l) bez sociālā dienesta atļaujas nemainīt savu dzīvesvietu;
- m) sagatavoties un veikt zināšanu pārbaudi par ceļu satiksmes noteikumiem (9.pants).

Uzskaitītos pienākumus tiesa uzliek ne ilgāk par viena gada periodu, un tos uzrauga sociālā dienesta speciālisti, nepieciešamības gadījumā piesaistot policiju. Nepilngadīgās personas vai jauna pieaugušā nosūtīšana uz audzināšanas iestādi variē no 15 dienām līdz vairākiem mēnešiem. Reformatorijā personu var ievietot līdz trīs gadiem, bet īpašā audzināšanas iestādē ievieto tikai tās personas, kam konstatētas mentāla rakstura problēmas, uz laiku, ne ilgāku par trim gadiem. Nepilngadīgo ieslodzījumu piemēro tikai personām no 16 gadu vecuma, ja izdarīts smags noziedzīgs nodarījums, ieslodzījums var būt uz laiku no 6 mēnešiem līdz 5 gadiem (10.-12.pants).

Ja persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, būdama nepilngadīga, tad Nepilngadīgo tiesas jurisdikcijā šīs personas lieta var atrasties, līdz nepilngadīgais sasniedz 23 gadu vecumu (35.pants). Nepilngadīgo tiesas darbojas divos līmeņos: pirmajā instancē (atrodas pie noteiktas pašvaldības tiesas kā atsevišķa nodaļa) un pie Augstākās tiesas. Līdzīgā veidā pie tiesām darbojas arī speciāli apmācīti nepilngadīgo lietu prokurori. Minētajām amatpersonām tiek izvirzītas prasības pēc zināšanām un prasmēm jurisprudencē, kriminoloģijā, sociālajā pedagogijā un prasmes bērnu labklājības jomā. Atsevišķi nosacījumi noteikti sankciju piemērošanai gados jauniem pieaugušajiem (108.-155.pants). Nepilngadīgo tiesas kompetencē vienlaikus ir arī lietas, kurās tiek apsūdzētas pieaugušās personas par nodarījumiem, kuru upuri ir nepilngadīgie, vai par noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti, iesaistot tajos nepilngadīgos (117.-126.pants). Šie noziedzīgie nodarījumi tiek iztiesāti saskaņā ar Kriminālprocesa likuma normām³¹⁴, piemērojot Nepilngadīgo tiesu likuma normas paralēli attiecībā uz nepilngadīgajiem, kas ir šajās lietās. Horvātijas Nepilngadīgo tiesu likumā zināmā mērā ir saskatāmas līdzības ar Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likumu. Abos gadījumos ir izveidota no pieaugušo sistēmas atsevišķa bērnu un jauniešu justīcijas sistēma, definētas speciālas prasības personām, kas pieņem lēmumus konkrētās lietās. Ja Indijas sistēma ir vairāk balstīta multidisciplinārā modelī, tad Horvātijas sistēma ir

³¹⁴ Criminal Procedure Code, 2011 [Kriminālprocesa likums]. Pieejams: https://www.unodc.org/cld/document/hrv/2010/croatia_criminal_procedure_code.html? [aplūkots 22.04.2017.]

integrētā krimināltiesiskā regulējumā un tiesu kopējā sistēmā, kā tās neatņemama daļa. Līdzīga sistēma ir Vācijā, kur nepilngadīgajām personām ir noteikta kriminālatbildība no 14 gadu vecuma (19.pants).³¹⁵ Tomēr blakus tam ir noteikts, ka bērni vecumā no 14 līdz 18 gadiem nav saucami pie kriminālatbildības, ja nodarījuma izdarīšanas brīdī nav sasnieguši tādu brieduma pakāpi, lai apzinātos izdarītā kaitīgās sekas. Šādā gadījumā nepilngadīgajiem piemērojami līdzekļi, kas noteikti Nepilngadīgo tiesu likumā (1.-2.pants).³¹⁶

Lai gan nav konstatēta tieša saistība, taču atsevišķas bērnu un jauniešu justīcijas sistēmas tradicionāli ir izveidojušās un iedzīvojušās praksē tieši anglo-sakšu tiesību saimes valstīs (Anglija, Velsa, Īrija, Ziemeļīrija) un bijušajās Apvienotās karalistes kolonijās (piemēram, Indija). Nav šaubu, ka šāda veida bērnu un jauniešu justīcijas instrumentu izveide dod plašākas iespējas piemērot atjaunojošās justīcijas metodes (piemēram, izlīgums, konference, aplī), sniegt adekvātu un preventīvu reakciju uz nepilngadīgas personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu korelācijā ar tā iemesliem. Tā, piemēram, **Īrijā** pie kriminālatbildības nav saucamas personas, kas nav sasniegušas 12 gadu vecumu, bet nepilngadīgie no 10 līdz 11 gadiem ir saucami pie atbildības par slepkavību un izvarošanu saskaņā ar Krimināllikumu (4.nodaļa).³¹⁷ Ja persona, kas sasniegusi 12 gadu vecumu, izdara tādas darbības, par kurām varētu iestāties kriminālatbildība pilngadības gadījumā, tai tiek piemērotas tiesību normas, kas ietvertas Bērnu likumā.³¹⁸ Arī tajos gadījumos, ja bērns, kas jaunāks par 12 gadiem, ir veicis prettiesiskas darbības, ir piemērojamas Bērnu likumā ietvertās tiesību normas (53.pants). Bērnu likumā ietverts plašs pasākumu loks, kas nav sodi, taču pēc savas būtības ir pasākumi ar preventīvu nozīmi, tai skaitā uzvedības korekcijas pasākumi, kurus var piemērot gan tikai bērnam, gan arī ģimenei kopumā. Piemēram, dažādu līmeņu uzraudzība, izlīguma konferences, iesaiste dažāda rakstura programmās uzvedības korekcijai (29.-43.pants). Visas lietas, kas skar bērnus (personas līdz 18 gadu vecumam) tiek izskatītas līdzīgi kā Horvātijā Bērnu tiesā, kas ir tiesu sistēmas sastāvdaļa. Bērnu tiesa var pieņemt lēmumus (77.-94.pants), kas paredz bērna nosūtīšanu speciālai veselības aprūpei, lēmuma pieņemšanu par ģimenes konferences organizēšanu (tās ietvaros sadarbības plāna izstrādi) un citus pasākumus. Ja bērnu atzīst par vainīgu pārkāpuma izdarīšanā, Bērnu tiesa var pieņemt lēmumu (111.pants) par vecāku (kura bērns izdarījis likuma pārkāpumu) uzraudzības noteikšanu, ja tiesa pārliecinās, ka bērns ir izdarījis

³¹⁵ German Criminal Code [Vācijas Krimināllikums].

Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html [aplūkots 22.04.2017.]

³¹⁶ Juvenile Courts act, 1997 [Nepilngadīgo tiesu likums]

Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Juvenile-Courts-Act.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

³¹⁷ Criminal Justice act, 2006 [Kriminālās justīcijas likums].

Pieejams: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2006/act/26/enacted/en/pdf> [aplūkots 22.04.2017.]

³¹⁸ Children act, 2001 [Bērnu likums].

Pieejams: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2001/act/24/enacted/en/html> [aplūkots 22.04.2017.]

likuma pārkāpumu dēļ tā, ka vecāki nav veikuši savus pienākumus labā ticībā, tai skaitā nav kontrolējuši bērna uzvedību, atstājuši bērnu bez pienācīgas aprūpes vai novārtā, vai stimulējuši ar savu rīcību bērna antisociālu uzvedību. Vecāku uzraudzības lēmums var sevī ietvert pienākumu ārstēties no alkohola un citu atkarību izraisošu vielu lietošanas; dalību mācību semināros, lai attīstītu vecāku prasmes; pienākumu noteiktā veidā kontrolēt savu bērnu; izpildīt jebkurus citus tiesas uzliktos pienākumus, lai uzlabotu atbalstu bērnam un tā uzraudzību. Šāds tiesas lēmums var būt spēkā līdz 6 mēnešiem, un tā izpildes uzraudzību tiesa var uzlikt sociālā dienesta vai probācijas speciālistam pēc vecāku dzīvesvietas. Bērnu tiesa var noteikt pienākumu bērna vecākiem vai personām, kas tos aizstāj, maksāt kompensāciju cietušajam tiesas noteiktā apmērā par bērna radīto kaitējumu. Bērnu tiesa bērnam var piemērot sabiedriskās sankcijas (*community sanctions*), kā, piemēram, apmeklēt dienas centru, piedalīties probācijas programmās, atrasties probācijas uzraudzībā, noteikt ģimenei mentora piesaisti, lai palīdzētu un atbalstītu ģimeni, bērnu, un citas sankcijas. Ja Bērnu tiesas ieskatā sabiedriskās sankcijas nav piemērojamas, tad tiesa var piemērot apcietinājumu, kas tiek izpildīts slēgtajā skolā vai apcietinājuma vietā, ko noteic tiesa.

Ziemeļīrijā nepilngadīgo pie atbildības var saukt saskaņā ar speciālu likumu – Krimināllikums bērniem.³¹⁹ Krimināllikums bērniem paredz īpašu starpinstitucionālo procesu bērnu antisociālas uzvedības lietās, nepilngadīgo konferenci. Likumā noteikts, ka nepilngadīgo konference var būt lemt tiesīga tikai gadījumos, ja konferencē piedalās:

- a) nepilngadīgo konferences koordinators (var būt tikai Ziemeļīrijas civildienesta ierēdnis);
- b) bērns, kurš izdarījis pārkāpumu;
- c) policijas darbinieks;
- d) pieaugušais, kam uzticas bērns, vai sociālais darbinieks.

Uz konferenci var uzaicināt:

- e) cietušo;
- f) bērna likumisko pārstāvi vai advokātu;
- g) probācijas darbinieku, ja bērns jau atrodas probācijas uzraudzībā;
- h) jauniešu centra speciālistu, ja bērns tādu apmeklē;
- i) sabiedrisko darbu uzraugu, ja bērns veic sabiedrisko darbu.

Nepilngadīgo konferences īstenošanai tiek sastādīts plāns, saskaņā ar kuru tā tiek īstenota. Konferences var būt vairākas, līdz brīdim, kamēr tiek pieņemts lēmums par rīcību ar bērnu. Nepilngadīgo konferences rezultātā bērnam var piemērot ieslodzījumu uz noteiktu laiku. Otrs

³¹⁹ The Criminal Justice (Children) (Northern Ireland) Order 1998 [Ziemeļīrijas bērnu kriminālās justīcijas likums 1998.gada redakcijā].
Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/nisi/1998/1504> [aplūkots 22.04.2017.]

konferences veids ir novirzīšanas konference, kuras rezultātā bērnam var piemērot sankciju bez izolācijas no sabiedrības. Līdzīgi kā Īrijā, Ziemeļīrijā vecākiem var piemērot naudas sodus par to, ka bērns, par kura audzināšanu viņi bijuši atbildīgi, nav labi audzināts, kā rezultātā izdarījis noziedzīgu nodarījumu (34.-39.pants).

Anglijā un Velsā kriminālatbildība nepilngadīgajām personām tiek piemērota no 10 gadiem, bet tās piemērošanas kārtību noteic Bērnu un jauniešu likums.³²⁰ Lēmumus attiecībā uz nepilngadīgajām personām pieņem Bērnu tiesa (50.pants), līdzīgi kā tas ir Īrijā un Horvātijā. **Skotijas** Kriminālprocesa likumā noteikts, ka neviena persona, kas jaunāka par 8 gadiem, nav atzīstama par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.³²¹ Vienlaikus Kriminālprocesa 14.A pants noteic, ka neviena persona, kas nav sasniegusi 12 gadu vecumu nevar tikt apsūdzēta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Posms starp minimālo apsūdzības vecumu un minimālo kriminālatbildības vecumu nozīmē, ka noziedzīgi nodarījumi, kurus izdarījusi persona vecumā no 8 līdz 12 gadiem, var tikt iekļauti bērna biogrāfijā kā iepriekšēja sodāmība pat tad, ja sods nav piemērots. 2013.gadā Skotijas valdībai tika ierosināts noteikt, ka Skotijā bērnu kriminālatbildībai jābūt no 12 gadu vecuma, lai pasargātu bērnus no bērnībā veiktu pārkāpumu sekām visa mūža garumā.³²² Skotijā darbojas speciālas bērnu tiesas, kuru darbības kārtība noteikta speciālā Bērnu tiesu likumā.³²³ Bērnu tiesu likums ir pamata normatīvais akts, kas regulē visu lēmumu pieņemšanas kārtību Skotijā, kas attiecas uz bērniem visās dzīves situācijās, tai skaitā uz visiem nepilngadīgajiem, ne tikai tiem, kuri jau likumu pārkāpuši, bet arī uz bērniem, kam identificēti antisociālas uzvedības riski, kā arī tādos gadījumos, kad vecākiem pietrūkst spēju audzināt savus bērnus (5.daļa).

Aplūkojusi dažādu vastu tiesisko regulējumu un tiesību normu piemērošanas praksi, **autore secina**, ka normatīvais regulējums attiecībā uz bērnu likumpārkāpumu prevenciju un kriminālatbildību variē. No izpētītajiem tiesiskajiem regulējumiem ir redzams, ka tajās valstīs, kur nepilngadīgo atbildības institūts (tai skaitā kriminālatbildība) ir cieši saistīts ar preventīviem līdzekļiem viena tiesiskā regulējuma ietvaros, ir zemāks likumos noteiktais vecums, no kura bērns kļūst pat attiecīgā tiesību akta subjektu. Proti, tiesiskā regulējuma preventīvā ievirze dod iespēju to piemērot primārās un terciārās prevencijas gadījumos, kas nav tiešā veidā saistīti ar nosacījumu,

³²⁰ Children and Young Persons Act, 1933 [Bērnu un jaunatnes likums].

Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12?view=extent> [aplūkots 22.04.2017.]

³²¹ Criminal Procedure (Scotland) Act, 1995[Skotijas Kriminālprocesa likums].

Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/46/section/41> [aplūkots 22.04.2017.]

³²² Dismay as reform fails to stop criminal records for children.

Pieejams:

[http://www.heraldsotland.com/news/13111802.Dismay as reform fails to stop criminal records for children/](http://www.heraldsotland.com/news/13111802.Dismay%20as%20reform%20fails%20to%20stop%20criminal%20records%20for%20children/) [aplūkots 22.04.2017.]

³²³ Children's Hearings (Scotland) Act, 2011 [Bērnu tiesu likums].

Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2011/1/contents> [aplūkots 22.04.2017.]

ka likuma iedarbināšanai jāizriet no jau notikuša likumpārkāpuma fakta. Šādā veidā konstruētas normas var piemērot visos nepieciešamajos gadījumos, jo tiesiskā regulējuma centrā atrodas bērns un viņa vajadzības pēc preventijas, nevis reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu. Jo likums ir mazāk apveltīts ar preventīvo komponenti (vai tam ir tikai reaktīvs raksturs), jo gados vecākiem jābūt tiem nepilngadīgajiem, uz kuriem šis regulējums attiecas. Piemēram, ja tiesiskais regulējums attiecas uz bērniem no septiņu gadu vecuma un tajā ietverti dažāda rakstura preventīvie līdzekļi gan bērnam, gan ģimenei, pastāv iespēja, ka tas būs efektīvāks instruments darbā ar likuma mērķa grupām, bet, ja tiesiskais regulējums ietver pārsvarā dažāda veida represīvas sankcijas, to varēs piemērot nepilngadīgajiem tikai no četrpadsmit vai sešpadsmit gadiem. Autores ieskatā, tieši tajās valstīs, kur likumdevējs ir izvēlējis par tiesiskā regulējuma mērķa grupu jaunāka vecuma bērnus, kā arī intensīvu vecāku un ģimenes iesaisti šajā procesā, vienlaikus paredzot plašu preventīvo līdzekļu klāstu, ko var piemērot bērniem ar sociālas uzvedības problēmām, ir izveidojusies veiksmīgāka prakse. Turpretī valstīs ar bargām sankcijām nepilngadīgo mērķa grupas ir šaurākas, ģimenes iesaiste minimālāka, un praktiskie rezultāti ir mazāk veiksmīgi.

Proti, piemērojot apjomīgu vai bargu krimināltiesisko represiju, tiek zaudēta iespēja preventīvai ietekmei uz daudz jaunākiem bērniem, kā arī viņu vecākiem. Ja likuma, kas domāts bērnu noziedzības mazināšanai, mērķis ir preventija, tad iespēja bērna socializācijā un veiksmīgas attīstības nodrošināšanā iesaistīt vecākus būtiski palielinās.

Bērnu tiesību komiteja ir atzinusi³²⁴, ka bērnu fiziskās, psiholoģiskās, emocionālās un dzīves pieredzes atšķirības ir pamatā apsvērumam, ka kriminālatbildība kā tradicionālu metožu kopums nevar palīdzēt bērnam izmainīt savu uzvedību. Autoresprāt, minētais apsvēruma ir ņemams vērā kaut vai tādēļ, lai garantētu bērniem tiesības uz attīstību, nevis uz soda vai represijas piemērošanu. Bērni izdara likuma pārkāpumus, jo viņu tiesības uz attīstību un labvēlīgu fizisko vai emocionālo vidi nav bijušas nodrošinātas pietiekamā kvalitātē un apjomā, tāpēc bērniem ir vajadzīgs atbalsts un rehabilitācija, nevis tikai nosodījums.

Praktiskajā plānā tas nozīmē, ka ir veidojamas tādas sistēmas, kas ir radītas bērnu vajadzībām un spēj dot tiem nepieciešamo atbalstu, nevis šim mērķim nedaudz pielabotas, bet sākotnēji pieaugušajiem konstruētas sankciju sistēmas. No paša pirmā brīža, kad bērns saskaras ar justīcijas sistēmu, viņam jāsaņem atbalsts bērniem paredzētā un saprotamā veidā. Autores ieskatā atsevišķas justīcijas sistēmas izveide, kas balstīta uz rehabilitācijas, sociālo iekļaušanu un atbalsta pasākumiem, nenozīmē to, ka bērna izdarīts pārkāpums ir atbalstāms vai nebūtu nosodāms. Tas

³²⁴ The minimums age of criminal responsibility. Justice for children briefing No.4. Pieejams: https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/justice-for-children-briefing-4-v6-web_0.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

nenozīmē arī radītā kaitējuma noliegšanu cietušajiem vai sabiedrībai. Tieši otrādi, piemērotu un sistēmisku pasākumu izveide, kas korelē ar izdarītā likuma pārkāpumu cēloņiem un bērna vajadzībām, ir efektīvāka un preventīvāka, lai panāktu, ka bērns nākotnē neatkārtoto prettiesiskas darbības, un tas ir gan cietušā, gan sabiedrības interesēs.

Arī Bērnu tiesību komiteja ir atzinusi, ka atsevišķa justīcijas sistēma bērniem nozīmē to, ka bērns netiek kriminalizēts, tāpēc samazina atkārtotu likuma pārkāpumu izdarīšanas iespējas nākotnē, kas savukārt ir saistīts ar mazākiem izdevumiem valstij noziedzības mazināšanai.³²⁵

4. Tiesību normu piemērošanas standarti un prakse nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas īstenošanā Eiropas Savienības valstīs.

No iepriekšējām nodaļām ir iespējams secināt, ka efektīvi attīstīts ilgtermiņa modelis bērnu un jauniešu justīcijā (līdz ar to arī noziedzības prevencijā) sniedz labus rezultātus ne tikai sabiedrības drošībai un sociālai stabilitātei, bet ir arī finansiāli izdevīgs. Bērnu un jauniešu justīcijas modeļi var būt ļoti dažādi, taču būtiskākais ir, lai tie būtu balstīti uz bērnu tiesību aizsardzības pamata principiem, tai skaitā nebūtu pretrunā ar tiem. Pētījumos ir pierādīts³²⁶, ka pastāv neskaitāmi veidi, kā organizēt noziedzīgu nodarījumu prevenciju bērnu un jauniešu justīcijas ietvarā. Lai gan noziedzīgu nodarījumu prevenciju tradicionāli saista ar kriminālsodu izpildes iestāžu kompetencē esošajiem uzdevumiem, tas nebūt nenozīmē, ka citi prevencijas organizācijas veidi nepastāv. Tie pastāv un ir cieši saistīti savā starpā. Tā, piemēram, primārā likumpārkāpumu prevencija, ar tās rīcībā esošajiem specifiskajiem instrumentiem tiek realizēta sabiedrībā un atstāj nopietnu ietekmi uz tiem resursiem, kas tālāk nepieciešami sekundārās prevencijas veikšanai. Proti, primārās prevencijas uzdevums ir veikts, ja ir izdevies novērst likuma pārkāpumu, bet augstākais mērķis ir novērst noziedzīgu nodarījumu. Primārās prevencijas nozīme ir saistīta arī ar terciārās prevencijas ekonomiju: ja primārās prevencijas ietvaros ir izdevies panākt, ka likuma pārkāpums nenotiek, tad

³²⁵ The minimums age of criminal responsibility. Justice for children briefing No. 4, pp. 3.-4. Pieejams: https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/justice-for-children-briefing-4-v6-web_0.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

³²⁶ Breger D. Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Volume I. Findings from a comparative study on youth crime and early prevention strategies. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2015.

nav nepieciešamības personām piemērot sodu, to izpildīt, kā arī nav cietušā un postpenitenciārās³²⁷ palīdzības.³²⁸

Nav šaubu, ka veiksmīga kriminālsodu un to izpildes politika pati par sevi demonstrē sabiedrībai kriminālsodu politikas un kriminālsoda, kā valsts reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu, principus. Viens no šādiem principiem ir soda neizbēgamības princips, kam ir liela nozīme arī primārajā preventīvajā. Tā darbības būtība ir vienkārša – sabiedrībai un katram indivīdam veiksmīga sodu piemērošana rāda, ka konkrēti uzvedības modeļi likuma pārkāpumu izdarīšanas formā ir nenovēršami saistīti ar likumā noteikto sodu piemērošanu, kas tiek izpildīti noteiktā veidā. Šis ir gadījums, kurā pēc būtības represīvam principam ir preventīva daba, kā rezultātā notiek represijas ekonomija, jo atkrīt vajadzība sodu piemērot. Tādējādi ir iespējams secināt, ka kriminālsodu principi ir savstarpēji saistīti ne tikai ar soda mērķiem, bet arī savstarpēji viens ar otru, turklāt šī saistība ir redzama praksē. Šiem aspektiem ir būtiska nozīme tieši bērnu un jauniešu justīcijā, tai skaitā piemērojot preventīvas metodes ārpus soda ietvara (primārās preventīvas metodes), gan arī modelējot un piemērojot jebkura veida valsts piespiedu līdzekļus.

D.P.Farringtons (*David Philip Farrington*) ir uzsvēris³²⁹, ka bieži vien tiek uzskatīts, ka preventīva un sods ir savstarpēji izslēdzoši jēdzieni, pilnībā un krasi atšķirīgas reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu, tāds kā “maigais” un “bargais” risinājums, piemēram, kā līdzgaitnieku metode, iepretim ievietošanai kolonijas vai apmetnes veida militārā iestādē. Citās valstīs šī veida sankcijas apzīmēšanai tiek lietots jēdziens “*boots camps*” (*angļu val.*). Savukārt, līdzgaitnieku metode ir atbalsta programma, kas tiek lietota ar mērķi, lai personu integrētu sabiedrībā, palīdzot tai iegūt sākot no sadzīves prasmēm (piemēram, iepirkšanās, ārsta apmeklējumi, bankas konta atvēršana), beidzot ar ikdienas dzīves iekārtošanu un emocionālo atbalstu. Praksē tā tiek piemērota jauniešiem, kas palikuši bez vecāku aprūpes; cilvēkiem, kam izpildīts ilgtermiņa brīvības atņemšanas sods; jauniešiem, kas adaptējas sabiedrībā pēc bērnības pavadīšanas ārpus ģimenes aprūpē.

³²⁷ Autores piezīme: postpenitenciārā palīdzība ir viens no terciārās preventīvas pasākumiem, kura ietvaros tiek sniegts atbalsts personām pēc soda izpildes. Šo pasākumu ietvarā ir atbalsts darba, izglītības un dzīvesvietas jomā, kā arī var būt ietverti citi personai nepieciešamie pakalpojumi. Postpenitenciārās palīdzības jēdziens sākotnēji bija iekļauts Valsts probācijas dienesta likuma 1.pantā, bet, mainoties iestādes uzdevumiem, no tā tika izslēgts ar 16.06.2009.grozījumiem šajā tiesību aktā.

³²⁸ Skatīt arī: Akers R.L. Rational Choice, Deterrence, and Social Learning Theory in Criminology: The Path Not Taken. 81 *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1990, pp.654-659. Pieejams: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6670&context=jclc> [aplūkots 29.04.2017.]

³²⁹ Farrington D.P., Welsh B.C., MacKenzie D.L. Evidence based crime prevention. Sherman L.W (edt.). London and New York: Rutledge, 2004, p.3.

D.P. Farrington norāda, ka kriminoloģijas zinātnē šādas kontraversijas nav. Viņš salīdzina šo pretstatījumu līdzībās – ka tas ir kā salīdzināt sērkokociņus ar uguni. Uguns ir rezultāts, bet sērkokociņi ir instruments šī konkrētā rezultāta sasniegšanai. Citi instrumenti blakus sērkokociņiem arī ir labi zināmi, tie ir dzirkstele, kas pāraug liesmā, palielināmie stikli ar šķiltavām. Tieši tāpat arī noziedzības prevencija ir rezultāts, kamēr sods ir tikai viens no iespējamiem rīkiem, kā šo rezultātu sasniegt. Šajā ziņā abiem rīkiem ir teorētiska iespēja sasniegt rezultātu, gan līdzgaitnieku metodei, gan kolonijai. Politika ir tā, kas izvēlas rīkus, un veiksmīga ir tā, kuras īstenošanas rezultātā notiek vismazāk noziedzīgu nodarījumu. Daži sodu veidi dažiem likuma pārkāpējiem var būt preventīvi, kamēr citiem tie varbūt stimulē izdarīt noziedzīgus nodarījumus tālāk, un vēl trešie var būt tādi, uz kuriem vispār nekas neiedarbojas. Tas pats var notikt ar jebkuru programmu vai rīcību, kas nav definēta kā kriminālsods un kam ir noteikts mērķis - mazināt noziedzību. Tāpēc noziedzīgu nodarījumu prevencija nav definēta kā vienkārša apņemšanās izdarīt kaut ko labu, bet kā rezultāts, un šo rezultātu ir iespējams novērtēt divos veidos: konstatējot noziedzīgu nodarījumu un personu, kas izdarījušas noziedzīgu nodarījumu, skaita samazināšanos. Citi prevencijas efektivitāti mēri ar novērstā kaitējuma apjomu, ar cietušo personu skaita samazināšanos. Tomēr visiem šiem jēdzieniem ir kopēji novērotie rezultāti – un neviens no tiem nav “maigais” vai “bargais” risinājums. Prevencijas jēdziena izpratnei ir īpaši svarīga nozīme sabiedrības apziņā. Ja par prevenciju sabiedrībā runā tikai tādēļ, lai to pretstatītu sodam, politiskās izvēles tiek izdarītas uz emocionāliem pamatiem, nevis uz pierādījumu balstītu efektivitātes izvērtējumu.³³⁰

Minētais ir cieši saistīts ar to, uz kāda pamata tiek veidota sabiedrības drošības politika aizsardzībai no noziedzīgiem nodarījumiem. Vislabākie argumenti ir balstīti empīriskos pierādījumos, kas iegūti pētniecībā, nevis uz humānos apsvērumos balstītām emocijām. Jebkurus viedokļus par labāko risinājumu ir iespējams salīdzināt, bet tikai zinātniski pierādījumi var kalpot par pamatu tam, lai secinātu, kas strādā, kas nē, tomēr tikai viena metode izrādīsies valstij finansiāli izdevīgāka. Proti, viens sankciju veids vai metode var samazināt noteikta veida likuma pārkāpumus uz pusi, bet cita tikai par 20%, kāda trešā būs efektīva bērnu un jauniešu noziedzības novēršanai, toties ceturta būs jālieto ilgstošā laika periodā, kamēr sasniegs rezultātu. Vislabākā prevencijas metode būs tā, kas prasa mazāk laika, naudas un sniedz rezultātu noteiktu noziedzīgu nodarījumu mazināšanai. Tomēr prevencijas process nenorisinās vakuumā, bet tas tiek realizēts kontekstā ar citiem sabiedrībā notiekošiem procesiem, proti, ekonomiskiem un sociāliem. Tāpēc prevencijas pasākumi vienmēr notiks paralēli – darba tirgū, ģimenēs, skolās, policijā. Šo iemeslu dēļ

³³⁰ Farrington D.P., Welsh B.C., MacKenzie D.L. Evidence based crime prevention. Sherman L.W (edt.). London and New York: Rutledge, 2004, p.4.

noziedzīgu nodarījumu prevencijas efekts būs tieši tik veiksmīgs, cik veiksmīgi spēj darboties katra no iesaistītajām institūcijām. Turklāt, ja kāda darbosies neveiksmīgi, tāds būs arī rezultāts kopumā. Noziedzības novēršanā ir būtiska katras iesaistītās institūcijas snieguma kvalitāte un savstarpējā saskaņotība, tāpēc, lai novērstu profesionālā snieguma kvalitātes riskus, institūcijām ir jādabojas kopā, viena mērķa labā.³³¹

Vadoties no D.P.Faringtona, bērnu un jauniešu noziedzības novēršana ir mērķis, kura sasniegšanai tiek lietotas preventīvās metodes, kas pēc savas būtības ietver visus līdzekļus, ar kuriem ir iespējams novērst noziedzīgus nodarījumus, kaitējumu sabiedrībai un personām. Līdzekļu un metožu izvēlei ir jābūt pamatotai ar efektivitāti, kas ir izmērāma. Taču līdzekļiem un metodēm, kuras tiek lietotas bērnu un jauniešu justīcijā, ir jābūt saskaņā arī ar deklarētajiem tiesību principiem, sabiedrības vērtībām, kas tiešā veidā ietekmē justīcijas sniegumu un izvēlētos mērķus jebkurā tiesību nozarē. Tādējādi jebkurš efektīvs noziedzības novēršanas līdzeklis, kas ved pie mērķa, būs nosacīts ar šī mērķa saturu, ne vien finansiālajiem ieguvumiem. Piemēram, daudzās valstīs ilgu laiku tiek diskutēts par brīvības atņemšanas soda kaitīgo ietekmi uz personas sociālo integritāti, kā arī lieliem patērētajiem finanšu resursiem, kas rada slogu valsts nodokļu sistēmai, ne tikai realizējot tiesas piespriesto sodu un tā ietvaros finansējot visdārgāk izmaksājošos sekundārās prevencijas pasākumus, bet arī radot nepieciešamību pēc terciārās prevencijas pasākumiem, kuru mērķis ir panākt personas sociālo integrāciju pēc soda izpildes. Neskatoties uz šo faktu, brīvības atņemšanas soda piemērošana ir ierobežota ar starptautiskajos tiesību aktos ietvertajiem tiesību principiem attiecībā uz atsevišķām personu grupām (piemēram, nepilngadīgie) vai uz brīvības atņemšanas soda izpildes formām (piemēram, ievietošana vieninieku kamerās vai īpaša režīma disciplinārajos izolatoros), vai netiek attiecināta uz mazāku kaitējumu radījušiem noziedzīgiem nodarījumiem (piemēram, kriminālpārkāpumiem). Tomēr no šī soda veida, neskatoties uz tā neizdevīgumu un vizuālo (ētisko, morālo) nepievilcību, nedz Eiropa, nedz cilvēce nav gatava atteikties pavisam, drīzāk to ierobežot. Tāpēc noziedzības novēršana nav tikai reakcija uz jau izdarīto, kas ir ierobežota savās izpausmēs un iespējās, bet preventīvi pasākumi, kas samazina vajadzību pēc reakcijas. Prevencijas spēles laukums vienmēr būs plašāks, nekā kriminālsodu piemērošanas, ar ko nosacīta nepieciešamība attīstīt prevenciju. Jāpiekrīt D.P.Faringtonam, ka pastāv objektīvi iemesli, kāpēc prevencijas laukums ir lielāks, jo tas sniedzas ārpus krimināltiesiskās sistēmas. Prevencijas rīcībā ir izglītības un sociālā nodrošinājuma sistēma, darba

³³¹ Farrington D.P., Welsh B.C., MacKenzie D.L. Evidence based crime prevention. Sherman L.W (edt.). London and New York: Rutledge, 2004, p.7.

tirgus un ekonomika, kas savas funkcionālās ierobežotības dēļ nekad nebūs pieejamas kriminālajai justīcijai.

Primārās, sekundārās un terciārās prevencijas metodes ir balstītas uz vienādiem apsvērumiem, neraugoties pat uz nozares veidu, kur tās tiek lietotas (piemēram, medicīnā). Tālāk šajā nodaļā analizētie Eiropas Savienības valstu bērnu un jauniešu justīcijā lietotie praktiskie piemēri un metodes ir pārsvarā gūti no zinātniski praktiskajiem pētniecības projektiem, kuros autore pati piedalījies gan kā pētniece, gan projektu vadītāja, vai sniegusi profesionālo atbalstu autoriem pētniecisko projektu un publikāciju tapšanā.

Tāpēc analizējot pastāvošo bērnu un jauniešu prevencijas metožu kopumu, tiks meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem:

- a) kāpēc šī metode strādā, proti, ir uzskatāma par efektīvu. Lai to konstatētu, tiks analizēti dažādu Eiropas Savienības valstu tiesību akti kontekstā ar uz to pamata īstenoto praksi, kā arī pamatoti ar šo valstu pētnieku secinājumiem;
- b) kāpēc šī metode nestrādā vai nav efektīva. Tiks norādītas analizēto metožu vājās puses, piemēram, darbam ar kādu grupu bērniem tā praksē nav devusi rezultātus;
- c) vai šajā prevencijas praksē slēpjas kādi vēl neidentificēti riski. Šajā nozīmē tiks konstatēts, vai šāda veida metode (sankcija, programma) ir pamatota ar pierādījumiem; tās izcelsme; vai tā bijusi kādreiz analizēta.

Ikvienas Eiropas Savienības valsts tiesību normas bērnu un jauniešu likumpārkāpumu novēršanā, tai skaitā sodu politika, preventīvie pasākumi ārpus sodu sistēmas un tās ietvarā, institūciju sistēma un prakse, pēdējās desmitgadēs ir būtiski ietekmējusies gan no Apvienoto Nāciju Organizācijas dokumentiem, gan no Eiropas Savienības tiesību aktiem, kas sevī ietver ne tikai cilvēktiesību standartu, bet arī regulās un direktīvās un citos dokumentos noteiktās prasības prakses veidošanā. Paralēli šim procesam radušās jaunas noziedzības formas, kas ir saistītas ar pārrobežu noziedzīgiem nodarījumiem (organizētā noziedzība, cilvēku tirdzniecība, ļaunprātīga nepilngadīgo patvēruma meklētāju izmantošana, cilvēku kontrabanda un citi), tai skaitā tādos, kuros iesaistītas nepilngadīgas personas. Minētā dēļ, tālāk tiks analizēti atsevišķi starptautiskie un dažādu Eiropas institūciju izdotie dokumenti, kas vērsti uz nepilngadīgo personu noziedzības novēršanu un bērnu aizsardzību no noziedzīgiem nodarījumiem. Tiks identificēts, kādā veidā šajos dokumentos ietvertie tiesību aizsardzības principi ietekmē nacionālos tiesību aktus, attīstot visu veidu prevencijas metodes bērnu un jauniešu justīcijas ietvarā. Veicot analīzi, tiek paturēts prātā, ka nepilngadīgo personu izdarīto likumpārkāpumu prevencija un bērnu tiesību pārkāpumu prevencija praksē ir nešķirami saistīta, tai skaitā ietver viena otru. Tā, piemēram, Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.⁷ panta devītā daļa noteic, ka nepilngadīgajam notiesātajam, kurš cietis no prettiesiskām

darbībām, tiek nodrošināta iespēja saņemt palīdzību atbilstoši normatīvajiem aktiem par palīdzību bērniem, kuri cietuši no prettiesiskām darbībām.

4.1.Rekomendācijas bērnu un jauniešu justīcijas prakses pilnveidei un citi dokumenti noziedzības novēršanas un sodu politikas jomā Eiropas Savienībā.

Stratēģiskās attīstības virzienus Eiropā bērnu tiesību aizsardzībā un šai nozarē pakārtotajos virzienos noteic Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģija (turpmāk – stratēģija). Stratēģijas ietvaros tiek noteikti galvenie mērķi un uzdevumi, lai ieviestu Bērnu tiesību aizsardzības konvencijā³³² noteiktās bērna pamattiesības saskaņā ar Eiropas Savienības vērtībām³³³ un aktualitātēm bērnu tiesību aizsardzības praksē. 2015.gada nogalē tika publiskots Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģijas 2012.-2015.gadam ieviešanas ziņojums, kurā tika norādīti sasniegtie rezultāti un tālākajos plānošanas periodos nosakāmās prioritātes. Savukārt 2016.gadā spēkā stājās jaunā **Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģija 2016.-2021.gadam.**³³⁴ Stratēģijā definēts, ka Eiropas Padome iestājas par cilvēktiesībām, daļa no kurām ir bērna tiesības un noteiktas četras prioritārās jomas bērnu tiesībās, proti:

- 1) vienādu iespēju nodrošināšana visiem bērniem;
- 2) bērnu līdzdalība;
- 3) dzīve bez vardarbības visiem bērniem;
- 4) bērna tiesības digitālajā vidē.

Stratēģijā³³⁵ definēts, ka tā ir balstīta uz Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijas četriem principiem³³⁶, tai skaitā:

- a. diskriminācijas aizliegumu, kas noteic, ka visiem bērniem ir vienādas tiesības neatkarīgi no bērna, viņa vecāku vai aizbildņu rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās piederības, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās, etniskās vai sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa, veselības stāvokļa un dzimšanas apstākļiem vai jebkādiem citiem apstākļiem;
- b. bērna labākajām interesēm, kas paredz, ka visās darbībās attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, vai šīs darbības veic valsts iestādes vai privātas iestādes, kas nodarbojas ar sociālās

³³² Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta 20.11.1989. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [15.02.2017. red.]

³³³ Eiropas Savienības pamattiesību harta (2016/C 202/02). Parakstīta 12.12.2007. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:12016P/TXT> [07.06.2016. red.]

³³⁴ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016-2021). Children's human rights. Council of Europe, 2016. Pieejams: <http://ej.uz/7o3s> [aplūkots 22.04.2017.]

³³⁵ Autores piezīme: Stratēģija tika apstiprināta Eiropas padomes Ministru Komitejā 2016.gada 2.martā un apspriesta konferencē Sofijā (Bulgārija) 2016.gada 5.-6.aprīlī.

³³⁶ Convention on the Rights of the Child. General Comment No. 5 (2003). Pieņemta 15.11.2003. Pieejams: <http://ej.uz/3i3m> [22.04.2017. red.]

labklājības jautājumiem, tiesas, administratīvās vai likumdevējas iestādes, primārajam apsvērumam jābūt bērna interesēm;

- c. tiesībām uz dzīvību, izdzīvošanu un attīstību, kas paredz, ka bērniem ir iedzimtas tiesības uz dzīvību un aizsardzību no vardarbības un suicīda. Bērna attīstība ir saprotama šī vārda plašākajā nozīmē, uzsverot bērna fizisko, mentālo, psihisko, morālo, psiholoģisko un sociālo attīstību;
- d. tiesības būt uzklautam un sadzirdētam. Šīs bērna tiesības ir cieši saistītas ar bērna līdzdalības principu. Bērnu iesaiste lēmumu pieņemšanā individuālā, ģimenes, organizatoriskajā un politikas līmenī sabiedrībā ir atslēga bērnu tiesību īstenošanai. Ikvienam bērnam, kas ir spējīgs formulēt savu viedokli, ir tiesības brīvi to paust visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei. Šī principa realizācijai, bērnam tiek dota iespēja būt uzklautam jebkādā ar viņu saistītā tiesvedībā un administratīvā procesā.

Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencija tika pieņemta 1990.gadā, kas nav ilgs laiks priekš tik stratēģiska dokumenta. Joprojām daudzi šajā konvencijā ietvertie principi nav realizēti praksē, neskatoties uz to, ka daudzās jomās sasniegts noteikts progress. Stratēģijā norādītas tās jomas, kurās nepieciešams noteikts progress nākotnē, tostarp:

- 1) *Nabadzība, nevienlīdzība un sociālā atstumtība*, kas ir vienlaikus arī riski, kuru dēļ bērni izdara noziedzīgus nodarījumus, vai kļūst par citu personu prettiesisku darbību upuriem.

Šīs jomas ir ne tikai starp tiem darbības virzieniem stratēģijā, kuru ietvarā formulēto mērķu sasniegšanu aizkavēja ekonomiskā krīze.³³⁷ Bērni ir visvairāk nabadzības un atstumtības riskiem pakļautākās personas, bet tie, kas dzīvo trūkumā, jūtas izstumti no sabiedrības un stigmatizēti.³³⁸

- 2) *Vardarbība*, ar kuru nākas saskarties bērniem dzīves laikā, ir viena no visvairāk pašu bērnu pieminētajām lietām, kas viņiem traucē ikdienas gaitās.³³⁹

Vardarbības veikšana pret bērnu nozīmē bērna tiesību pārkāpumu, traucē bērna sociālajai attīstībai un citu bērna tiesību realizācijai. Bērnībā piedzīvotai vardarbībai parasti ir īslaicīgas vai ilglaicīgas sekas, kas atstāj iespaidu uz bērna garīgo, psihisko un fizisko veselību, kā arī var izraisīt uzvedības novirzes pieaugušā gados, kas var novest pie noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas un citām kaitīgām sekām. Neraugoties uz to, vardarbības riski ir sevišķi izplatīti vidēs, kurās visvairāk

³³⁷ Fanjul G. Children of the Recession: The impact of the economic crisis on child well-being in rich countries, Innocenti Report, Card 12. Florence: UNICEF Office of Research, 2014. Pieejams: <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc12-eng-web.pdf> [aplūkots 20.12.2017.]

³³⁸ Daly A., Ruxton S., Shuurman M. Challenges to children's rights today: What do children think? Brussels: Council of Europe, 2016, part 10. Pieejams: <http://ej.uz/kubp> [aplūkots 25.04.2017.]

³³⁹ Daly A., Ruxton S., Shuurman M. Challenges to children's rights today: What do children think? Brussels: Council of Europe, 2016, part 4. Pieejams: <http://ej.uz/kubp> [aplūkots 25.04.2017.]

uzturas bērni: skolās, ārpus ģimenes aprūpes iestādēs, tiesību aizsardzības iestādēs, brīvā laika pavadīšanas vietās (dienas centros), sporta sekcijās un mājās. Stratēģijā norādīts, ka progresu šajā jomā kavē sadrumstalotas vai vāji ieviestas nacionālās politikas, nav veikti pētījumi, kā arī ir neadekvāta attieksme pret nepieciešamību ieviest tādus nevardarbīgus konfliktu risināšanas instrumentus, kā izlīgums, dažādas trauksmes celšanas (ziņošanas) sistēmas, atbalsta un reintegrācijas programmas.³⁴⁰ Arī vardarbība pret konfliktos iesaistītiem bērniem, ir Eiropas realitāte, proti, pat tad, ja bērns ir kļuvis tikai par vardarbības liecinieku, tā ir uzskatāma par traumu, kam var būt tālejošas sekas. Tāpēc attiecību veidošana starp bērniem un jauniešiem ir viens no lielākajiem izaicinājumiem dažādās Eiropas valstīs.

- 3) *Pieaugušo vajadzībām veidotas justīcijas sistēmas*, ir daudzu Eiropas valstu realitāte, neraugoties uz to, ka ir izstrādātas neskaitāmas vadlīnijas, ieteikumi un citi dokumenti, lai iedrošinātu valstis mainīt šādu praksi.³⁴¹

Bērniem, kas ir konfliktā vai kontaktā ar likumu, ir specifiskas vajadzības un tiesības, uz kurām pieaugušo sistēma nevar reaģēt adekvāti, jo tā nav domāta šādam mērķim. Bērnu brīvības ierobežošana nav pretrunā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvenciju, tā vienīgi noteic, ka brīvības atņemšanas sodam ir jābūt pēdējam līdzeklim, kas tiek piemērots uz iespējamo īsāko laika posmu. Administratīvais ieslodzījums migrantu un citiem bērniem, kā arī apstākļi, kuros brīvības atņemšana tiek realizēta, rada būtiskus riskus bērnu tiesību īstenošanai. Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse un Eiropas Sociālo tiesību komiteja norāda uz būtiskiem pārkāpumiem un šķēršļiem, ar kuriem sastopas bērni savu tiesību realizācijā. Pēdējos gados Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir konstatējusi virkni Eiropas Cilvēktiesību konvencijas³⁴² pārkāpumu bērnu tiesību jomā, tai skaitā tiesību pārkāpumus uz privāto un ģimenes dzīvi (8.pants), domu, apziņas un reliģijas brīvības (9.pants), diskriminācijas aizliegums (19.pants).³⁴³ Savukārt Eiropas Sociālo lietu komiteja vairākos gadījumos ir atklājusi Eiropas Sociālās hartas³⁴⁴ pārkāpumus, kas saistīti ar miesas sodu piemērošanu.

- 4) *Izaicinājumi ģimenēm un vecākiem*. Ģimene pamatoti ir uzskatāma par dabisko vidi, kas ir vislabākā bērna izaugsmei un attīstībai.

³⁴⁰ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016-2021). Children's human rights. Council of Europe, 2016, 9.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/7o3s> [aplūkots 22.04.2017.]

³⁴¹ Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States. Brussels: European Union Agency for Fundamental Rights, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/f598> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁴² Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950, Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [25.04.2017. red.]

³⁴³ Children's rights. Factsheet, February 2017. Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Childrens_ENG.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

³⁴⁴ Eiropas Sociālā harta. Pieņemta 18.10.1961. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=56660> [02.03.2002. red.]

Bērna atrašanās ģimenē ir neatsverama gan no tā viedokļa, ko šī vide bērnam sniedz attīstības ziņā, gan attiecībā ar māsām un brāļiem.³⁴⁵ Tomēr ģimenes arvien nonāk jaunu izaicinājumu priekšā: ekonomiskā krīze daudziem bija saistīta ar bezdarbu un nespēju paļauties uz nākotni. Savienot ģimeni ar darbu ir kļuvis aizvien grūtāk, jo sevišķi tajās ģimenēs, kur bērnu audzina viens no vecākiem, kas visbiežāk ir sieviete. Arī vardarbība, ko bērni ir piedzīvojuši, lielākajā skaitā gadījumu ir notikusi tieši ģimenēs. Arvien lielāku skaitu ģimeņu ietekmē migrācija. Jaunās informācijas un komunikācijas tehnoloģijas paceļ vecāku prasmju līmeni nebijušā dimensijā. Daudziem vecākiem nav atbalsta un padoma vecāku prasmju pilnveidei, bērnu audzināšanā un viņu tiesību aizstāvībā. Minēto problēmu kopums ir uzskatāms par riska faktoriem attiecībā uz bērnu noziedzības prevenciju, kā arī bērnu aizsardzībā pret noziedzīgiem nodarījumiem.

5) *Rasisms, naida runa un radikalizācija* arī ir jauna dimensija, kas bieži vien dziļi ietekmē valstu sociālās un tiesību sistēmas.³⁴⁶

Bērnu un jauniešu radikalizācija rada bažas, tāpēc bērniem ir nepieciešams mācīt iecietību un starpkultūru dialogu.³⁴⁷ Radikalizācija objektīvi nes sev līdzīgu nepieciešamību pēc jauniem bērnu un jauniešu prevencijas veidiem, tādiem, kas var novērst, ka bērni un jaunieši iesaistās ekstrēmistu grupās; reintegrēt pusaudžus, kas ir bijuši ārvalstu ekstrēmistu grupās, ir pilnībā jauns izaicinājums.

6) *Bērniība digitālajā pasaulē* nes sev līdzīgu neskaitāmas iespējas: datorus, spēļu konsoles, skārienjūtīgās ierīces.

Digitālā pasaule nes sev līdzīgu arī straujas tehniskās izmaiņas informācijas ieguvē un komunikācijā, atstāj iespaidu uz izteiksmes brīvību, līdzdalību un izglītību. Tai pat laikā digitālā pasaule piedāvā bērniem nešķirotu saturu, kas bērnus var traumēt, nodarīt kaitējumu, privāto datu aizsardzības jautājumi un citi riski, seksuāla uzņēmšanās tīmeklī, tie visi ir noziedzības riski, kas nav mazāk bīstami un kaitīgi, kā tie, kas notiek fiziskajā pasaulē. Citu bērnu izsmiešana, pašattēlu publiskošana, ko pats bērns izdara tīmeklī, var nodarīt arī kaitējumu citiem. Bērnu vecākiem un skolotājiem ir jābūt tehniskām prasmēm, lai spētu izsekot straujajai tehnoloģiju un rīku attīstībai, daudzi to nespēj un tas rada plaisu starp paaudzēm.³⁴⁸

³⁴⁵ Challenges to children`s rights today: What do children think? Council of Europe, 2015. 11.sadaļa. Pieejams: <http://ej.uz/kubp> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁴⁶ Skatīt arī: State of democracy, human rights, and the rule of law. A security imperative for Europe. Report by the Secretary General of the Council of Europe, 2016. Pieejams: <http://ej.uz/fw8e> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁴⁷ Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe "United around our principles against violent extremism and radicalization leading to terrorism". Pieņemta 19.05.2015. Pieejams: <http://ej.uz/swfj> [25.04.2017. red.]

³⁴⁸ Skatīt arī: Ólafsson K., Livingstone S., Haddon L. Children`s Use of Online Technologies in Europe. A review of the European evidence base. LSE, London: EU Kids Online, 2013. ISSN: 2045-256X. Pieejams: <http://ej.uz/ph5b> [aplūkots 25.04.2017.]

7) *Migrācijā iesaistītie bērni* ir viena no jutīgākajām bērnu grupām Eiropā.³⁴⁹

Dažās valstīs šiem bērniem nav nodrošināta pieeja tiesai, izglītībai, sociālajai un veselības aprūpei. Bērni bez vecāku pavadības ir vissliktākajā situācijā, lai gan arī bērni, kuri ierodas kādā no Eiropas valstīm vecāku pavadībā, bieži vien sastopas ar cilvēktiesību pārkāpumiem. Bērnu labāko interešu princips patvēruma meklētāju un migrācijas procesos tiek atstāts novārtā. Ieslodzījuma lietošana, tā vietā, lai aizsargātu bērna labklājību, efektīvas aizbildniecības trūkums, ģimeņu sadalīšana un vecuma novērtēšanas procedūru ignorēšana, ļoti labi parāda, kā migrantu bērni izkrīt cauri Eiropas valstu bērnu tiesību aizsardzības sistēmām. Šajos gadījumos ir arī ļoti augsti cilvēku tirdzniecības riski.³⁵⁰ Daudzi vecāki atstāj savus bērnus un paši emigrē, kas rada visus iespējamus riskus bērnam, jo sevišķi, ja bērns paliek bez aprūpes. Riska grupā ir arī bērni bez jebkādas valsts piederības.

Visas minētās bērnu tiesību jomas problēmas ir saistītas ar dažādas pakāpes noziedzības riskiem, tai skaitā riskiem, ka noziedzīgus nodarījumus var izdarīt bērni, vai arī paši kļūt par noziedzības upuriem. Dažos gadījumos riski ir tādi (piemēram: digitālā vide (tai skaitā vardarbība), migrācija, radikalizācija, cilvēku tirdzniecība (ekspluatācija)), ka bērns var vienlaikus būt gan upuris, gan likumpārkāpējs, jo no jauna klāt nākušajiem riskiem ir universāls raksturs, iepretim klasiskajiem riskiem (piemēram: vāja sociālā vide, nabadzība, sociālā atstumtība). Balstoties uz minēto, autorei ir pamats uzskatīt, ka vajadzība pēc specifiskas bērnu un jauniešu justīcijas sistēmas ir nosacīta ne tikai ar to, ka pieaugušajiem domātie sodi, vai to piemērošanas procedūras nav piemērotas bērniem, bet ar to, ka jaunie riski ir ļoti augsti un var izraisīt smagus, vardarbību ietverošus noziedzīgus nodarījumus (piemēram, uzbrukumi lielām cilvēku grupām publiskās vietās, sprāgstvielu detonēšana sabiedriskā transporta sistēmās), vai kaitējumu pilnīgi citā apjomā, nekā līdz šim (piemēram, kibernetizācija, kas var kaitēt valstu drošībai, kas nav tikai datu apstrādes sistēmu drošības apdraudējumi, bet informācijas rīki, lai ietekmētu cilvēku grupu uzskatus). Prevencijas uzdevums šajā gadījumā ir izstrādāt tādas risku un vajadzību novērtēšanas, novēršanas sistēmas un prevencijas programmas, lai būtu iespējams novērst iespējamus noziedzīgos nodarījumus jau primārās prevencijas ietvaros.

Nemot vērā augstāk apskatīto Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģiju 2016.-2021.gadam, Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvenciju, kā arī Eiropas Savienības izdotos un nacionālos tiesību aktus, kā arī noteiktam periodam izvirzītās prioritātes, veidojas bērnu tiesību

³⁴⁹ Migration challenges for Europe: need for collective action. SG/Inf(2015)33. Pieejams: <http://ej.uz/g7pr> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁵⁰ Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA). Pieejams: <http://ej.uz/zsuo> [aplūkots 2017.gada 25.aprīlī].

aizsardzības sistēma Eiropā.³⁵¹ Taču šajā jomā būtiska loma ir arī **tiesu praksei**, kuru veido savas kompetences ietvarā Eiropas Savienības tiesa³⁵² un Eiropas Cilvēktiesību tiesa³⁵³. Eiropas Savienības tiesa attiecībā uz bērnu tiesībām lielākajā skaitā gadījumu izskatījusi lūgumus sniegt prejudiciālos nolēmumus.³⁵⁴ Līdz šim Eiropas Savienības tiesu praksē nav bijis daudz spriedumu, kas būtu saistīti ar jautājumu izlemšanu bērnu tiesību aizsardzībā, vai kādā no tās apakšjomām, taču ņemot vērā, ka pēdējos gados tiesību aktu un dažādu programmu izstrādes un spēkā stāšanās dinamika pieaug, šāda prakse var sāk veidoties. Turpretī Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairumā gadījumu ir skatījusi lietas, kas iesniegtas saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas noteikumiem (34.-35.pants). Salīdzinājumā ar Eiropas Savienības tiesas praksi, Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse ar dažādu bērnu tiesību realizāciju saistāmajiem jautājumiem ir būtiski plašāka. Tiesa pievērš uzmanību tādiem bērnu tiesību pārkāpumiem, kas saistīti ar necilvēcisku vai pazemojošu izturēšanos pret bērnu, vai tiesībām uz lietas taisnīgu izskatīšanu tiesā. Bērnu tiesību aizsardzības jomā Eiropas Cilvēktiesību tiesa bieži pamato savus lēmumus ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijā ietvertajiem principiem, tomēr lieto savu argumentāciju attiecībā uz jautājumiem, kas skar tiesību aizskārumus uz lietas taisnīgu izskatīšanu tiesā, tiesību normu interpretāciju attiecībā uz lietām, kur bērni nonākuši konfliktā ar likumu. Tā, piemēram, lietā *Maslov pret Austriju*³⁵⁵ par pieteikuma iesnieguma izraidīšanu no valsts, jo viņš izdarījis likuma pārkāpumus, būdams nepilngadīgs, Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka gadījumos, kad ir runa par nepilngadīgas personas izraidīšanu, ir jāņem vērā bērna labākās intereses, kas ir personas reintegrācija sabiedrībā; tika uzsvērts, ka reintegrācija nav iespējama, ja personai tiek pārtraukti sakari ar ģimeni vai sabiedrību. Tiesa secināja, ka izraidīšana šādā gadījumā ir nesamērīga iejaukšanās nepilngadīgās personas privātajā dzīvē, kas ir viena no tiesībām, ko aizsargā Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencija un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8.pants.

Prevencijas realizācijas kvalitāte un mērķu sasniegšana ir cieši saistīta ne tikai ar materiālām tiesību normām, bet arī ar procesuālām garantijām, ko apliecina arī pastāvošā Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse. Bērnu tiesību īstenošana ir cieši saistīta ar lēmumu kvalitāti kriminālprocesā attiecībā uz bērniem, kas ir apsūdzēti, atrodas kriminālvajāšanā vai apsūdzēti par noziedzīgiem

³⁵¹ Rokasgrāmata par Eiropas tiesību aktiem bērnu tiesību jomā. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra un Eiropas Padome. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 2016.

³⁵² Eiropas Savienības Tiesa. Pieejams: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_lv [aplūkots 25.04.2017.]

³⁵³ Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁵⁴ Skatīt arī: Eiropas Savienības Tiesa 27.06.2006. Spriedums lietā C-540/03. European Parliament v Council of the European Union.

³⁵⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Maslov pret Austriju (iesnieguma Nr. 1638/03).

nodarījumiem, kā arī uz bērniem, kas ir cietuši, vai noziedzīgu nodarījumu lieciniekiem. Turklāt Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse neaprobežojas ar kriminālprocesuāliem jautājumiem, iekļaujot arī lēmumus, kas saistīti ar dažādu alternatīvu (ārpus tiesas) risinājumu piemērošanu bērniem. Šajā lokā tiek ietverti jautājumi par lietas taisnīgas izskatīšanas garantijām, kā arī efektīvu līdzdalību, tiesībām uz advokāta atbalstu, nepilngadīgo likumpārkāpēju tiesībām aizturēšanas procesā, materiālām un procesuālām garantijām pirmstiesas apcietinājuma saistībā, aizturēšanas apstākļiem, aizsardzību pret sliktu izturēšanos un nepilngadīgo liecinieku un cietušo aizsardzību. Bērnu tiesību aizsardzība ir īpaši nozīmīga arī ar tiesām tieši nesaistītās, alternatīvās procedūrās, kas izmantojamas ikreiz, kad tās var vislabāk piemērot bērna labāko interešu aizstāvības mērķiem.³⁵⁶

Kriminālprocesā un tam alternatīvos pasākumos un to piemērošanā būtiskākie pamata principi ir sociālā integrācija, recidīva novēršana, vispārējā un profesionālā izglītība. Minētie principi īstenojami, realizējot sekundārās un terciārās prevencijas pasākumus. Eiropas Savienības tiesību sistēmā, kā arī virknē Eiropas Savienības Pamattiesību hartas tiesību normu, ir ietvertas tiesības attiecībā uz tiesu pieejamību, tai skaitā lietas taisnīgu izskatīšanu tiesā, kā arī garantijas pieaugušajiem un bērniem. Eiropas Savienības Pamattiesību hartā (47.pants), kas ietver tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību un lietas taisnīgu izskatīšanu, ir iekļautas bērniem atsevišķi paredzētas prasības. Proti, prasība par taisnīgu, atklātu un savlaicīgu lietas izskatīšanu un tiesības uz aizstāvību, pārstāvību un konsultāciju, kā arī juridisku palīdzību. Bērniem nozīmīgi ir arī 49. pantā noteiktie noziedzīgu nodarījumu un sankciju likumības un samērīguma principi. Prasības attiecībā uz lietu taisnīgu izskatīšanu kriminālprocesa ietvarā ir paredzētas arī Eiropas Savienības direktīvās. Tās ir - Direktīva par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu³⁵⁷, Direktīva par tiesībām uz informāciju³⁵⁸ un Direktīva par tiesībām uz advokāta palīdzību.³⁵⁹ Pirmie divi dokumenti neietver īpašus noteikumus bērniem, tomēr Direktīvā par tiesībām uz informāciju ir atsevišķi nosacījumi, kas ģenerālā nozīmē ir attiecināmi uz neaizsargātām aizdomās turamām un apsūdzētām personām. Ja nav precīzi formulētu nosacījumu, kas būtu attiecināmi uz bērniem, Eiropas Savienības valstīm,

³⁵⁶ Skatīt arī: Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Pieņemts 05.11.2008. Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716 [25.04.2017. red.]

³⁵⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā. Pieņemta 20.10.2010. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064> [25.04.2017. red.]

³⁵⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/13/ES par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. Pieņemta 22.05.2012. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013> [25.04.2017. red.]

³⁵⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/48/ES par tiesībām uz advokāta palīdzību kriminālprocesā un Eiropas apcietināšanas ordera procesā, par tiesībām uz to, ka pēc brīvības atņemšanas informē trešo personu, un par tiesībām, kamēr atņemta brīvība, sazināties ar trešajām personām un konsulārajām iestādēm. Pieņemta 22.10.2013. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0048> [25.04.2017. red.]

realizējot šo direktīvu nosacījumus, ir saistoši Eiropas Savienības Pamattiesību hartas nosacījumi. Pamatojoties uz to, tādos gadījumos, ja uz bērniem attiecas kāds no direktīvu noteikumiem, nopietni izvērtējami arī tādi principi kā, piemēram, 24. pantā iekļautais princips par bērnu vislabāko interešu ievērošanas nepieciešamību.

Runājot par bērniem kriminālprocesā, noteikti un īpaši atzīmējama 2016.gada 11.maija Direktīva par procesuālajām garantijām bērniem, kas ir aizdomās turētās vai apsūdzētās personas kriminālprocesā³⁶⁰, kuras mērķis ir noteikt procesuālās garantijas, lai nodrošinātu, ka bērni (personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu) un kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā, spēj saprast šo procesu un tam sekot, un lai ļautu bērniem īstenot tiem noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu, kā arī panāktu, ka nepilngadīgas personas neizdara jaunus noziedzīgus nodarījumus pēc kriminālsoda izpildes, vai citas sankcijas izpildes, un sekmētu bērnu sociālo integrāciju. Šajā Direktīvā arī noteikts, ka visās procedūrās, kas tiek īstenotas attiecībā uz bērnu, kas tiek uzsāktas saistībā ar bērna izdarīto noziedzīgo nodarījumu, nepieciešams ievērot bērna īpašās vajadzības un neaizsargātību, kā arī nodrošināt iespējas realizēt papildus garantijas uz informācijas saņemšanu, kas sniedzama gan bērnam, gan personai, kas realizē vecāku atbildību.

Direktīvā (ES) 2016/800 paredzētās bērna tiesības sasaucas ar Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 47.pantā un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6.pantā noteikto, kas paredz tiesības uz taisnīgu, atklātu un laikus veiktu lietas izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā, tiesību aktos noteiktā tiesā, kā arī ikvienai personai ir iespējas saņemt konsultāciju, aizstāvību un pārstāvību. Tā, piemēram, lietā *T. pret Apvienoto Karalisti*,³⁶¹ tika izskatīta lieta par to, ka divi desmit gadus veci zēni nogalinājuši divus gadus vecu bērnu. Lietai bija pievērsta liela mediju uzmanība, tiesas sēdes bija īsas, vecāki bija blakus tiesājamiem zēniem, pārtraukumos bija pieejama rotaļu istaba. Tomēr lieta tika skatīta tiesā, kas nebija paredzēta nepilngadīgo lietu iztiesāšanai. Eiropas Cilvēktiesību tiesa šajā lieta bija atzinusi, ka tiesājamiem nav bijušas pilnīgas iespējas aizstāvēt savas tiesības tiesas procesa laikā, un bijušas ierobežotas iespējas sazināties ar advokātiem, un sniegt adekvātas liecības, dēļ lielās mediju intereses. Tiesa šajā gadījumā secināja, ka ir pārkāptas Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6.pantā noteiktās tiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu tiesā. Eiropas Cilvēktiesību tiesas ieskatā tiesības uz advokāta palīdzību, kas ir viens no tiesību uz lietas taisnīgu izskatīšanu pamata elementiem, ir bijušas pārkāptas arī lietā *Panovits pret Kipru*,³⁶² kurā tika tiesāts nepilngadīgais par slepkavību un nolaupīšanu. Pēc apcietināšanas nepilngadīgais tika aizvests uz

³⁶⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā. Pieņemta 11.05.2016. Pieejams: <http://ej.uz/edkt> [25.04.2017. red.]

³⁶¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *T. pret Apvienoto Karalisti* (iesnieguma Nr. 24724/94).

³⁶² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Panovits pret Kipru* (iesnieguma Nr. 4268/04).

telpu, kur tika pratināts bez vecāku un advokāta klātbūtnes, bet paralēli tam, viņa tēvs tikai tika informēts, ka viņa dēlam ir tiesības uz advokātu. Taču jau pēc dažiem mirkliem tēvam tika paziņots, ka viņa aizdomās turētais dēls jau ir atzinies noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa šajā gadījumā nolēma, ka šajā lietā ir pārkāptas Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6.pantā noteiktās tiesības ((c) punkts kopsakarā ar ECTK 6. panta p daļu), kas noteic, ka ikvienam, kas tiek apsūdzēts noziedzīgā nodarījumā, ir tiesības vismaz aizstāvēt sevi pašam vai saņemt paša izvēlēta aizstāvja juridisku palīdzību, vai, ja viņam trūkst līdzekļu, lai algotu aizstāvi, saņemt nozīmēta aizstāvja palīdzību par velti, ja tas nepieciešams tiesvedības interesēs. Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē, blakus jau minētajiem, ir judikatūra attiecībā uz pirmstiesas apcietinājuma piemērošanu bez atbilstošas argumentācijas par tā nepieciešamību. Proti, Eiropas Cilvēktiesību tiesa prasa, lai valsts iestādes, līdzsvarojot būtiskos argumentus par un pret pirmstiesas apcietinājuma piemērošanu, pievērstu īpašu uzmanību bērna vecumam, atceroties, ka pirmstiesas apcietinājums būtu jāizmanto tikai kā galējais līdzeklis un uz iespējamo īsāko laika posmu,³⁶³ vai arī būtu jāpiemēro sākotnēji pirmstiesas apcietinājumam alternatīvi nepilngadīgās personas uzraudzības pasākumi vai līdzekļi.³⁶⁴ Lietā *Nart pret Turciju*³⁶⁵ tika piemērots apcietinājums nepilngadīgajam par aizdomām par veikala aplaupīšanu. Viņam bija piemērots pirmstiesas apcietinājums pieaugušo cietumā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa, uzsverot, ka apcietinātais ir nepilngadīgs, norādījusi, ka nepilngadīgā apcietināšana pirmstiesas procesa laikā būtu jāizmanto tikai kā pēdējais līdzeklis un uz iespējamo īsāko laiku, izvietojot apcietināto atsevišķi no pilngadīgajām personām. Lai gan procesa virzītājs bija mēģinājis pamatot apcietinājuma piemērošanas nepieciešamību šajā gadījumā ar to, ka pastāv faktiski pierādījumi par šīs nepilngadīgās personas saistību ar notikušo noziedzīgo nodarījumu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka šādi apsvērumi nav pamats apcietinājuma piemērošanai. Tādējādi tika konstatēts Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 5.panta pārkāpums, kas noteic, ka aizturētai un apcietinātai personai ir piemērojami tādi līdzekļi, kas nodrošina šīs personas ierašanos tiesā.³⁶⁶

Saskaņā ar Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 4.pantu, kas noteic, ka nevienu nedrīkst pakļaut spīdzināšanai, necilvēcīgai vai pazemojošai attieksmei vai sodiem. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka bērnu ievietošanu apcietinājumā kopā ar pieaugušajiem ir pamats uzskatīt par

³⁶³ Skatīt arī: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Korneykova pret Ukrainu* (iesnieguma Nr. 39884/05).

³⁶⁴ Skatīt arī: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Kuptsov un Kuptsova pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 6110/03).

³⁶⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Nart pret Turciju* (iesnieguma Nr. 20817/04).

³⁶⁶ Skatīt arī: Judins A. *Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā*. Providus: 2011. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Publikacijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminalprocesa.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3.panta³⁶⁷ (spīdzināšanas, pazemojošas vai cietsirdīgas apiešanās aizliegums) vai 5.panta pārkāpumu³⁶⁸ (tiesības uz brīvību vai drošību). Tā lietā *Güveç pret Turciju* norādīts, ka nepilngadīgs zēns bijis arestēts, jo turēts aizdomās par dalību Kurdistānas Darba partijā (kas ar likumu ir aizliegta). Saskaņā ar Turcijas tiesas lēmumu viņš piecus gadus tika turēts apcietinājumā cietumā kopā ar pieaugušajiem. Šai saistībā Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka nepilngadīgā aizturēšana bijusi pretrunā Turcijā spēkā esošajām tiesību normām un šīs valsts pienākumiem, kas izriet no starptautiskajiem līgumiem (Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijas 37. panta c) punkta), kurā noteikts, ka bērni jānošķir no pieaugušajiem un, ka noteikts, ka ikvienam bērnam, kuram atņemta brīvība, tiek nodrošināta humāna izturēšanās un viņa cilvēciskās pašcieņas respektēšana, ievērojot attiecīgā vecuma personu vajadzības. Tiek uzsvērts, ka ikviens bērns, kuram atņemta brīvība, jānošķir no pieaugušajiem, ja vien netiek uzskatīts, ka tas nav bērna interesēs, un viņam jābūt tiesībām uzturēt kontaktus ar savu ģimeni, izmantojot saraksti un tikšanos, izņemot īpašus gadījumus.³⁶⁹ Vienlaikus tiesa atzīmējusi, ka nepilngadīgajam zēnam cietumā bija sākušās psiholoģiskas problēmas, kuru dēļ viņš vairākkārt bija mēģinājis izdarīt pašnāvību, taču atbildīgās institūcijas nebija nodrošinājušas nepilngadīgajam atbilstošu medicīnisko aprūpi. Tāpēc, ņemot vērā pieteikuma iesniedzēja vecumu, viņa aizturēšanas ilgumu cietumā kopā ar pieaugušajiem, kā arī to, ka iestādes nebija nodrošinājušas atbilstošu medicīnisko palīdzību viņa psiholoģisko problēmu risināšanai un nebija veikušas pasākumus, lai novērstu viņa atkārtotos pašnāvības mēģinājumus, Eiropas Cilvēktiesību tiesai nav bijis pamats apšaubīt, ka nepilngadīgā persona ir bijusi pakļauta necilvēcīgai un pazemojošai attieksmei, tādējādi tiesa konstatējusi Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta pārkāpumu.

Ņemot vērā minēto tiesu praksi, autore secina, ka bērnu tiesību pārkāpumu prevencijas jautājumi ir ļoti cieši saistīti ar bērnu likumpārkāpumu novēršanas jomu. Bērnu un jauniešu justīcijas process pēc būtības ir vienots, proti, tas var sākties tikai ar primārās prevencijas gadījumu (piemēram, bērna un vecāku iesaisti pasākumos, lai veicinātu bērna sekmes izglītības iestādē) un ar to arī noslēgties vai arī sākties saistībā ar noziedzīga nodarījuma vai cita likuma pārkāpuma izdarīšanu, vai citu bērna lomu kriminālprocesā vai citā procesā (piemēram, ja bērns kļūst par liecinieku vai cietušo). Būtiski, lai bērna tiesību aizsardzības principi darbotos jebkurā lēmumu pieņemšanas procesā, neatkarīgi no tiesību akta veida, kas regulē tiesiskās attiecības konkrētajā situācijā. Bērna labāko interešu princips ir viens no būtiskākajiem, tāpēc ir pamatoti uzskatīt, ka

³⁶⁷ Skatīt arī: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Bouamar pret Beļģiju* (iesnieguma Nr. 9106/80).

³⁶⁸ Skatīt arī: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Güveç pret Turciju* (iesnieguma Nr. 70337/01).

³⁶⁹ Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta 20.11.1989. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [15.02.2017. red.]

bērna tiesību pārkāpums jebkurās tiesiskajās attiecībās kaitē ne vien tiesiskumam kopumā, bet rada kaitīgas sekas konkrētai nepilngadīgai personai un noziedzības prevenciju padara neiespējamu. Pat tādos gadījumos, ja bērns ir pārkāpis tiesību normās noteikto, būtiskākais ir atjaunot taisnīgumu pret visām procesā iesaistītajām pusēm, tai skaitā attiecībā uz bērnu, kas pārkāpis likumu.

2015.gada Eiropas Komisijas politikas apkopojumā par bērnu iesaisti kriminālprocesā, civilprocesā un administratīvos procesos 28 Eiropas valstīs³⁷⁰ uzsvērts, ka dalībvalstīm attiecībā uz visām procedūrām, kas tiek realizētas, iesaistot bērnus, ir jāievieš **multidisciplinārā pieeja**. Šāda pieeja nepieciešama, lai varētu veidot bērna vajadzībām atbilstošu tiesisko vidi, lēmumu pieņemšanas procesu, kura laikā tiek izvērtēti dažādu bērnu tiesību aizsardzības jomā strādājošu speciālistu viedokļi. Multidisciplinārās sadarbības platformu ieviešanai izveidojamas starpinstitūciju sadarbības shēmas starp dažādām institūcijām, organizācijām un speciālistiem, kas strādā ar un priekš bērniem, tādiem kā juristi, psihologi, ģimenes ārsti, policija, migrācijas dienesti, sociālie darbinieki un mediācijas speciālisti. Eiropas Komisijas politikas apkopojumā teikts,³⁷¹ ka gandrīz visās dalībvalstīs tiek atzīta nepieciešamība pēc multidisciplinārās sadarbības attiecībā uz procesiem, kas notiek kriminālās justīcijas ietvarā, proti, attiecībā uz procesiem, piemērojot sodu, plānojot nepilngadīgo likumpārkāpēju rehabilitāciju un citus atbalsta pasākumus. Tikai sešās valstīs šādas procedūras nav ietvertas tiesiskajā regulējumā. Tomēr arī tajās valstīs, kur šādi pasākumi pastāv, tie ir ieviesti starp šaurām speciālistu grupām, vai attiecināti tikai uz specifiskām bērnu grupām. Proti, daudzas multidisciplinārās aktivitātes ir ieviestas tiesību normās un realizētas praksē darbā ar bērniem, kas ir apsūdzēti vai notiesāti; citas darbā ar bērniem, kas cietuši no vardarbības ģimenē vai seksuālas vardarbības; darbā ar bērniem, kas kļuvuši par noziedzīgu nodarījumu lieciniekiem, taču nav izveidotas vienotas platformas valstu ietvarā. Šāda pieeja kavē visaptverošas pieejas un politikas ieviešanu, bērnu un jauniešu justīcijas izveidi un prevencijas pasākumu plānošanu, kā arī sistēmu darbības efektivitātes novērtēšanu. Tomēr prakse dažādās Eiropas valstīs variē: 13 valstīs ir izveidotas formālās procedūras sadarbības nodrošināšanai starp speciālistiem, kas strādā ar bērniem, kas ir iesaistīti kriminālprocesā. 10 valstīs multidisciplinārā sadarbības ir ieviesta “uz nepieciešamības pamata”, kas nozīmē, ka kādam no iesaistītajiem profesionāļiem noteiktos gadījumos ir jāiniciē kopīgas sadarbības uzsākšana, bet ikdienā tā nenotiek. Jurisdikcijās, kur sadarbība notiek “uz nepieciešamības pamata”, lielākajā daļā tā aktivizējas pirmstiesas izmeklēšanas stadijā vai uzsākot lietas iztiesāšanu, kamēr tiek apkopota

³⁷⁰ Children's involvement in criminal, civil and administrative judicial proceedings in the 28 Member States of the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, pp. 23.-25. Pieejams: <http://www.ejhc.org/news/european-study-childrens-involvement-criminal-civil-and-administrative-proceedings-now> [aplūkots 25.03.2017.]

³⁷¹ Ibid, p.30.

procesā nepieciešamā informācija, taču vēlāk tā nenorisinās soda izpildē, vai pēc tā - terciārās prevencijas ietvarā. Tikai piecās valstīs multidisciplinārā sadarbība ir ieviesta un tiek lietota noteiktā formā ikdienā. Piemēram, Nīderlandē ir ieviestas drošās mājas valsts reģionos, lai uzlabotu primārās, sekundārās un terciārās prevencijas pasākumu koordināciju lietās, kur iesaistīti bērni. Drošo māju ietvarā uz regulārās sanāksmēm sanāk kriminālās justīcijas iestādes, pašvaldību, sociālās jomas un citi speciālisti, lai diskutētu par aktuālām dažāda veida programmām, ar mērķi mazināt noziedzību un atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu konkrētās pašvaldības teritorijā.³⁷² Līdzīga pieeja tiek realizēta Zviedrijas pašvaldībās, kur ir izveidotas bērnu mājas, kur sanāk kopā dažādu institūciju speciālisti (sociālie dienesti, policija, prokurori, kriminālistikas eksperti, pediatri, bērnu tiesību speciālisti un psihiatri), lai bērniem draudzīgā vidē apkopotu informāciju konkrēta kriminālprocesa vajadzībām (cietušā, liecinieka, aizdomās turētā nopratināšana), kā arī sniegtu atbalstu bērniem, kas ir cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem, tai skaitā seksuālas vardarbības.³⁷³

Pamatojoties uz minēto, ir iespējams secināt, ka Stratēģiskās attīstības virzienus Eiropā bērnu tiesību aizsardzībā un šai nozarē pakārtotajos virzienos noteic Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģija 2016.-2021.gadam, kuras prioritārās jomas ir - vienādu iespēju nodrošināšana visiem bērniem, bērnu līdzdalība, dzīve bez vardarbības visiem bērniem, kā arī bērna tiesības digitālajā vidē. Aktuālās jomas bērnu tiesību aizsardzībā ir cieši saistītas ar noziedzības prevencijas jautājumiem, kuru ietvaros nāk klāt jaunas problēmu jomas, kas ir saistītas ar izmaiņām valstu politikās (karadarbība, migrācija, ekstrēmisms), kā arī ar digitālās vides straujo attīstību (īpaši jaunās tehnoloģijas un to iespējamā izmantošana noziedzīgos nolūkos, saistībā ar to personu datu izmantošana).³⁷⁴

Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse cieši saistīta ar bērna pamattiesību realizācijas iespējām kriminālprocesā - aktuālas ir lietas, kas skar bērna tiesības uz atsevišķu turēšanu apcietinājumā un tā piemērošanu³⁷⁵, pieeju advokāta pakalpojumiem un citām tiesībām uz taisnīgu tiesu.

Tiesību piemērošanas prakses organizācijā dalībvalstīs aizvien nav nodrošinātas darba metodes un lēmumu pieņemšana multidisciplinārā vidē, kas kavē kvalitatīvu rīcību bērna labākajās interesēs, noved pie vājas informācijas apmaiņas un pretrunīgiem lēmumiem gan institucionālajā

³⁷² Skatīt arī: Veiligheidshuizen. Pieejams: <https://www.veiligheidshuizen.nl/achtergrond> [aplūkots 27.04.2017.]

³⁷³ Skatīt arī: Barnahus. Pieejams: <https://polisen.se/Om-polisen/Olika-typer-av-brott/Brott-mot-barn/Barnahus/> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁷⁴ Skatīt arī: Rosenbaum, D. P., Schuck, A. M. Comprehensive community partnerships for preventing crime. The Oxford Handbook of Crime Prevention, edited by B. C. Welsh & D. P. Farrington. New York: Oxford University Press, 2012, pp. 226 -246.

³⁷⁵ Skatīt arī: Kronberga I., Sīle S. Apcietinājuma izpildes prakses tendences Latvijā. Rīga: Providus, 2016. Pieejams: <http://providus.lv/article/apcietinajuma-izpildes-prakses-tendences-latvija> [aplūkots 25.04.2017.]

vidē, gan tiesību normu piemērošanas praksē. Tiesību normu piemērošanas prakse, realizējot bērnu tiesību aizsardzības principus, tiks aplūkota nākamajā nodaļā.³⁷⁶

4.2. Attīstāmās prakses piemēri bērnu un jauniešu noziedzīgu nodarījumu prevencijā Eiropas Savienības valstīs.

Autore, gatavojoties šī darba izstrādei, ir veikusi atsevišķus pētījumus labās prakses identificēšanai bērnu un jauniešu noziedzības prevencijas jomā Eiropas Savienībā laika periodā no 2011.gada līdz 2015.gadam 1.novembrim un tie ir atspoguļoti trīs atsevišķās publikācijās (publiski pieejami pētījumu teksti un prezentācijas), kuru ietvaros ir apkopota informācija un secinājumi par tiesisko regulējumu un praksi bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā Latvijā un citās Eiropas valstīs, proti.³⁷⁷

- 1) pirmais pētniecības projekts **“Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai”** tika veikts laika posmā no 2011.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 30.jūnijam,³⁷⁸
- 2) otrais projekts **“Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai”** tika realizēts no 2013.gada 7.janvāra līdz 2015.gada 6.janvārim;³⁷⁹
- 3) trešais projekts **“Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi”** tika realizēts no 2013.gada 1.novembra līdz 2015.gada 31.oktobrim.³⁸⁰

Pētniecības darbs prakses izpētē veikts starptautiskās pētnieku komandās, kurās ir piedalījušies pārstāvji no šādām organizācijām un iestādēm: Starptautiskās bērnu un jauniešu observatorijas (Beļģija), Starptautiskās bērnu attīstības iniciatīvas (Nīderlande), Edinburgas universitātes (Skotija), Bērnu atbalsta centra (Lietuva), Igaunijas Tieslietu ministrijas, Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas (Latvija), Cēsu, Madonas, Saldus novadu pašvaldībām (Latvija), nodibinājuma “Animus” (Bulgārija), nodibinājumiem Latvijā “Mamma mammai fonds” (Latvija, Kuldīga), “Bērnu attīstības centrs Saulīte” (Latvija, Saldus), biedrības “Mazās pēdas” (Latvija,

³⁷⁶ Skatīt arī: Lonnie B., Parton N., Tomson J., Harries M. Reforming Child protection. London: Rutledge, 2009, pp. 56.-70.

³⁷⁷ Autores piezīme: attīstāmās prakses analīze par Latvijas pieredzi bērnu un jauniešu noziedzības prevencijas jomā tiks ietverta šā pētījuma 5.nodaļā.

³⁷⁸ Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai.

Pieejams: <http://providus.lv/article/atbalsta-sistema-nepilngadigo-likumparkapumu-prevencijai> [aplūkots 13.05.2017.]

³⁷⁹ Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Projekts.

Pieejams: <http://providus.lv/article/meklejojot-labako-eiropas-praksi-jauniesu-noziedzibas-noversanai> [aplūkots 5.05.2017.]

³⁸⁰ Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-antisocialas-uzvedibas-mazinasana-agrinas-prevencijas-modeli-1> [aplūkots 1.05.2017.]

Cēsis), Bērnu tiesību institūta Sionā (Šveice), kā arī virkne speciālistu, kas strādājuši kā pētnieki no Itālijas, Beļģijas, Austrijas, Zviedrijas, Itālijas.

Katrā no valstīm identificētā prakse ir tikpat atšķirīga, kā iepriekšējās nodaļās analizētais tiesiskais regulējums, turklāt valstu prakse savā starpā praktiski nav salīdzināma balstoties uz detaļām, lai gan bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas veiksmes atspoguļojas statistikas rādītājos par noziedzīgo nodarījumu skaitu iepretim valstī esošajam bērnu skaitam. Viens no rādītājiem, kas ir ņemams vērā tā objektivitātes dēļ, ir ieslodzījumā esošo personu skaits iepretim valsts iedzīvotāju skaitam. Šis rādītājs atspoguļo noziedzības prevencijas sistēmas efektivitāti valstī kopumā, tai skaitā bērnu un jauniešu justīcijā.³⁸¹

Šveicē cietumu apdzīvotības koeficients³⁸² ir 83 ieslodzītie uz katriem 100 tūkstošiem iedzīvotāju, kas ir viens no zemākajiem Eiropā. Šveice ir valsts, kas veidota uz federālajiem principiem un tā sastāv no 26 reģionālajām pašvaldībām (kantoniem), kuru pienākumos ir realizēt bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevenciju.³⁸³ Šveicē bērnu un jauniešu justīcija tiek regulēta gan federālā, gan kantonu līmenī. Federālā līmenī ir divi būtiskākie normatīvie akti: Likums par bērnu krimināltiesisko statusu (spēkā no 2007.gada 1.janvāra) un Sodū izpildes procesa likums (spēkā no 2011.gada 1.janvāra). Šie tiesību akti balstās uz principiem, ka bērns:

- 1) ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, tāpēc visas formālās procedūras kriminālās justīcijas ietvaros ir jāveido pēc bērnu labāko interešu principa;
- 2) brīvības atņemšana kā galējais līdzeklis nepilngadīgajiem;³⁸⁴
- 3) nepilngadīgajiem piemērojami izglītojoši, rehabilitējoši preventīvie pasākumi.

Tomēr Šveices Krimināllikums satur arī četras speciālas sankcijas nepilngadīgajiem, proti:

- a) lēmumu par apcietinājumu;
- b) nosūtīšanu uz drošu institūciju;
- c) ambulatoro ārstēšanu;
- d) lēmumu par personas uzvedības ierobežošanu, vai tikšanās aizliegumu ar konkrētām personām.

Ņemot vērā, ka preventīvie pasākumi, un arī augstāk minētās krimināltiesiskās sankcijas (no visiem Šveices cietumos esošajiem notiesātajiem nepilngadīgie ir 0,3% no visu ieslodzīto skaita) tiek izpildītas kantonu līmenī, tālāk jāmin vairāki labās prakses piemēri bērnu un jauniešu

³⁸¹ World Prison Brief data. Pieejams: <http://www.prisonstudies.org/map/europe> [aplūkots 27.04.2017.]

³⁸² Autores piezīme: cietumu apdzīvotības koeficients ir ieslodzīto skaits iepretim 100 tūkstošiem iedzīvotāju.

³⁸³ Skatīt arī: Zermatten J. Good practices in Juvenile Delinquency's Prevention in Switzerland, 2012. Pieejams: <https://www.slideshare.net/providus/presentation-j-zermatteniide> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁸⁴ Skatīt arī: Swiss Criminal Code, 1937 [Šveices Krimināllikums].

Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 25.04.2017.]

prevencijas dažādos līmeņos. Sionas *Jauniešu observatorija* darbojas Valē kantonā no 2004.gada, to īsteno pašvaldības Jaunatnes departaments kopā ar vietējām nevalstiskajām organizācijām. Jauniešu observatorijas veic divu veidu uzdevumus: plāno aktivitātes jauniešiem pašvaldības ietvaros, kā arī identificē un novērš noteiktas problēmas, ar kurām saskaras bērni un jaunieši konkrētajā pašvaldībā. Jauniešu observatorija ir pašvaldības institūcija, kas darbojas, lai analizētu un sniegtu priekšlikumus pašvaldības vadībai par uzlabojumiem dažādās jomās, kas skar bērnu un jauniešu dzīves kvalitāti; seko pārmaiņām jauniešu sociālajā vidē; sniedz informatīvo atbalstu tiesību aizsardzības institūcijām lēmumu pieņemšanā, ja bērns vai jauniešis veicis likuma pārkāpumus vai paudis antisociālu uzvedību. Jauniešu observatorija strādā ar dažādām preventīvas programmām, lai veicinātu brīvprātīgo iesaisti preventīvajā darbā ar bērniem un jauniešiem, tai skaitā tiem, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus un notiesāti, kā arī viņu vecākiem; īsteno programmas bērniem un jauniešiem, kam ir atkarības problēmas, kā arī veic citus uzdevumus savas pašvaldības teritorijā, kas saistīti ar bērnu un jauniešu integrāciju sabiedrībā, tai skaitā terciārās preventīvas pasākumus attiecībā uz personām pēc kriminālsoda izpildes.³⁸⁵

Jauniešu observatorija realizē preventīvos pasākumus ar jauniešiem visos trijos preventīvas līmeņos. Primārās preventīvas līmenī tiek veiktas neskaitāmas aktivitātes, un mērķa grupā ir visi bērni un jaunieši (lielāko tiesu skolas vecumā), kā arī viņu vecāki, kas dzīvo vai mācās Sionā. Primārās preventīvas pasākumi tiek plānoti kā daļa no skolas programmām, paredzot to realizāciju noteiktās dienās kā daļu no plānotā izglītības procesa. Cieņa pret cilvēkiem un lietām ir viena no šādām primārās preventīvas programmām, kuras ietvaros tiek organizēts darbs ar bērniem 11 līdz 12 gadu vecumā. Programma tiek organizēta uz starpinstitūciju un multidisciplinārās sadarbības bāzes, tajā piedalās speciālisti no policijas, skolām un sabiedriskā transporta uzņēmumiem, kā arī citām institūcijām. Programma tiek balstīta uz tādām aktivitātēm, kas ļauj bērniem realizēt savas tiesības uz līdzdalību lēmumu pieņemšanā, kas skar viņu ikdienas dzīvi; kas sniedz bērniem iespēju paust savu viedokli un tikt uzklautiem; programma sniedz bērniem iespēju uzzināt par visām iespējamām brīvā laika pavadīšanas iespējām, kādas pastāv pilsētā, to pieejamības laikiem un kontaktpersonām, gadījumā, ja bērni un viņu vecāki pieņemtu lēmumu par piedalīšanos kādā no pasākumiem.

Programma izveidota no četrām daļām, kur:

³⁸⁵ Zarmatēns Ž. Labās prakses piemēri nepilngadīgo likumpārkāpumu preventīvajā Šveices Konfederācijā. Rīga: Providus, 2012.

Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

1. pirmajā daļā tiek īstenoti informatīvie pasākumi (izstādes, filmu demonstrācija un apspriešana, plakātu konkursi, nevardarbīgas konfliktu risināšanas metodes), kuru ietvaros bērniem tiek demonstrēti dažādi praktiski uzvedības piemēri uz ielas, sabiedriskajā transportā, ļaujot bērniem lemt par atbalstu vai noraidījumu, kādam no demonstrētajiem uzvedības veidiem. Pirmā posma noslēgumā bērni raksta vēstuli saviem vecākiem par secinājumiem no redzētā, un savu personīgo apņemšanos attiecībā uz savu uzvedības modeli nākotnē;
2. otrajā daļā bērni tiek iepazīstināti ar citu cilvēku pieredzi par uzvedību uz ielas, skolā, sabiedriskās vietās, vardarbību, un bērniem tiek dota iespēja paust savu viedokli par redzēto. Diskusija skolā, kurā piedalās visi programmā ietvertie speciālisti, noslēdzas ar kopēju prasmju apguvi par nevardarbīgu konfliktu risināšanu ar atjaunojošās justīcijas metodēm: mediāciju, izlīgumu, konferenci, miera vai nosodījuma aplīem;
3. trešajā daļā bērni veic komandas darbu savās klasēs skolā, kurā atspoguļo visu uzzināto: izveido teātra uzvedumus, sacer dziesmas, veido gleznu izstādes, uz kuru demonstrāciju uzaicina savus vecākus;
4. ceturtajā daļā notiek iesniegto darbu izvērtēšana, apspriešana, kā arī labāko sniegumu apbalvošana kopā ar starpinstitūciju grupas speciālistiem un vecākiem.

Būtiski, ka šāda veida primārās prevencijas programma darbojas kā komunikācijas platforma starp skolu, bērniem, vecākiem, pašvaldības uzņēmumiem, tiesību aizsardzības iestādēm un nevalstiskajām organizācijām. Programmas realizēšanai nav nepieciešami lieli finansiālie resursi, jo tā notiek jau esoša, finansēta izglītības modeļa ietvarā, vienlaikus programma ir ilgtspējīga, jo veido labas attiecības starp cilvēkiem, kuri citādi savā starpā nebūtu iepazīnušies, kā arī sniedz informāciju par bērna dzīvesvietā notiekošo visiem iesaistītajiem.³⁸⁶

Vecāku prasmēm primārajā prevencijā ir būtiska loma, jo pozitīva piesaiste un drošas attiecības ģimenē ir viens no spēcīgākajiem aizsargājošajiem faktoriem pret iespējamām bērnu uzvedības riskiem.³⁸⁷ Tāpēc Sionā tiek realizēta Vecāku uzklauššanas programma, kuras ietvaros vecāki tiek iesaistīti dažādos atbalsta un iemaņu gūšanas pasākumos. Programmu, sadarbībā ar Sionas Jauniešu observatoriju, vada speciālisti no nevalstiskās organizācijas "Izglītības aktivitātes atklātā

³⁸⁶ Zarmatēns Ž. Labās prakses piemēri nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijā Šveices Konfederācijā. Rīga: Providus, 2012, 112.lpp.

Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

³⁸⁷ Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work. New York, Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2010, pp.47-55.

vidē”, kam ir speciālas zināšanas un prasmes darbam ar bērniem un jauniešiem.³⁸⁸ Programmā ir divas komponentes, kuras var lietot vienlaikus: vecāku diskusiju grupas un uzticības tālrunis. Diskusiju grupās tiek lietotas pieaugušo izglītības metodes, tādas kā savstarpējā mācīšanās, dalīšanās pieredzē, uzklauššana, modelētu situāciju risinājumi. Uzticības tālrunis ir instruments, kuru izmantojot, vecāki var saņemt telefona konsultācijas no speciāli apmācītiem psihologiem gadījumos, ja nevēlas iesaistīties grupās vai runāt par atsevišķām problēmām ģimenē ar citiem. Ieguvums no šādas atbalsta sistēmas ir būtisks, jo pašvaldībai mazāk jāiesaistās dažādu konfliktsituāciju noregulēšanā, ar kurām galā tiek paši vecāki, izmantojot iegūtās prasmes.

Sekundārās prevencijas joma ir viena no sarežģītākajām, jo darbs veicams ar jauniešiem un bērniem, kas jau ir izdarījuši likuma pārkāpumus, un šajos gadījumos primārās prevencijas mehānismi nav bijuši pietiekami efektīvi. Ž.Zarmatēns (*Jean Zarmatten*) ir uzsvēris,³⁸⁹ ka viena no efektīvākajām šobrīd Šveicē strādājošām sekundārās prevencijas metodēm ir mediācija, iesaistot bērnus un jauniešus, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus. Viņš norāda, ka mediāciju Fribūras kantonā sākuši izmantot tiesneši pēc savas iniciatīvas pagājušā gadsimta 90tajos gados, lai gan likumā tas vēl nebija noteikts, kā rezultātā šī līdzekļa piemērošanu atzinīgi novērtēja vairums speciālistu, kas strādāja ar bērniem un jauniešiem, kas notiesāti par noziedzīgiem nodarījumiem. Šo līdzekli atzinuši ne tikai tiesneši, bet arī advokāti, sociālā darba specialisti un pedagogi, kā rezultātā 2003.gadā mediācija tika iekļauta tiesiskajā regulējumā.³⁹⁰

Ž.Zarmatēns norāda,³⁹¹ ka vardarbības gadījumi Šveicē, kuros iesaistīti nepilngadīgie, ir pieaudzis, un ik reizi šiem gadījumiem sekojusi aktīva mediju uzmanība, kas veido sabiedrības viedokli par labu bargiem sodiem. Vienlaikus, ir saprotams, ka brīvības atņemšanas soda piemērošanas masveidība ilgtermiņā atstās negatīvu iespaidu uz sabiedrības kvalitāti kopumā. Fribūras kantona tiesību aizsardzības speciālistiem bija vienots viedoklis, ka brīvības atņemšanas soda piemērošana nepilngadīgajiem gala rezultātā izaudzinās viņu nākamus klientus, tāpēc tika pieņemts lēmums par mediācijas metodes institucionalizāciju. Tā 2003.gada nogalē Fribūras kantona valdība pieņēma lēmumu par mediāciju bērnu kriminālās justīcijas tiesiskajā regulējumā,

³⁸⁸ Skatīt vairāk par metodi: Noffke S., Somekh B. *The Sage handbook of Educational action research*. London: Sage publications, 2009, pp.104.-118.

³⁸⁹ Zarmatēns Ž. *Labās prakses piemēri nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijā Šveices Konfederācijā*. Rīga: Providus, 2012, 119.lpp.
Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹⁰ Skatīt arī: Baizeau D., Dean C.J., Lewis R.L. *Mediation 2013*. London: Law Business Research Ltd, 2013. Pieejams: http://www.lalive.ch/data/publications/ME2013_Switzerland.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹¹ Zarmatēns Ž. *Labās prakses piemēri nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijā Šveices Konfederācijā*. Rīga: Providus, 2012, 120.lpp.
Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

kā rezultātā Fribūras kantonā tika izveidots Mediācijas birojs, kurā uzsāka veikt pienākumus valsts norīkoti mediatori, kas speciāli apmācīti bērnu un jauniešu lietās. Fribūras izlēmīgā rīcība veicināja šādas metodes iekļaušanu federālajās tiesību normās, kā rezultātā 2011.gadā mediācija tika atzīta par bērnu un jauniešu justīcijā piemērojamu sankciju visā Šveices teritorijā. Fribūras pieredzes analīzes rezultātā tika konstatēts, ka noziedzīgos nodarījumos cietušie, kas bieži vien tikai formāli piedalījās tiesas sēdēs, atšķirīgi izturējās izlīguma procesos, bija aktīvi un pauda gandarījumu par to, ka ir uzklausīti un atzīti. Savukārt nepilngadīgais, aktīvi piedaloties mediācijas procesā, uzklausot cietušā viedokli, sajūtas, labāk saprot, ko patiesībā ir izdarījis, bet parakstot izlīguma dokumentu apliecina, ka pieņem faktu, ka rīkojies neatbilstoši un radījis kaitīgās sekas citiem cilvēkiem, kas pašam ir jānovērš, uzņemoties reālu atbildību par savu rīcību. 2010.gadā Eiropas komisija Fribūras kantona mediācijas praksi bērnu un jauniešu justīcijā atzina par vienu no labākajām Eiropā.³⁹²

Valē kantonā, savukārt, ir ieviests individuālās prevencijas centrs *Pavasara pilsēta*, kas sniedz atbalstu bērniem terciārās prevencijas jomā.³⁹³ Pavasara pilsēta ir specializēta izglītības iestāde bērniem un jauniešiem, kuriem ir sarežģītas situācijas ģimenē, sabiedrībā vai privātajā dzīvē, kā dēļ viņiem nepieciešama dzīves vides maiņa, kā arī sociālais atbalsts un situācijai atbilstoša izglītības sistēma. Iestāde ir atklāta veida, tai nav nožogojuma, bet ir noteikta dienas kārtība atbilstoši bērna izglītības procesam un nepieciešamībai saņemt sociālo, psiholoģisko un citu atbalstu. Bērni, kas dzīvo šādā iestādē, apmeklē skolu un iegūst profesionālo izglītību ārpus iestādes. Iestādē nonāk gan bērni, kuriem tur jāatrodas saskaņā ar tiesas lēmumu, gan tādi, kuriem ir nācies pamest savu ģimeni un dzīvesvietu dēļ dažāda rakstura situācijām ģimenē vai skolā. Daži jaunieši, kas atrodas šajā iestādē, ir izdarījuši smagus noziedzīgus nodarījumus, vai izdarījuši likuma pārkāpumus vairākas reizes pēc kārtas, tādējādi ar savu uzvedību radot problēmas kādai noteiktai sabiedrības daļai vai pašvaldībai, skolai vai ģimenei. Iestādē bērniem un jauniešiem tiek mācīts veidot savu dzīvi: apgūt izglītību atbalstošā vidē, plānot savu dzīvi dienai, nedēļai un ilgākam laika posmam, izvirzīt un sasniegt mērķus, ievērot personisko higiēnu, iemācīties izvēlēties savam vecumam, briedumam un interesēm atbilstošus vaļaspriekus. Iestādē īstenotās programmas ietvaros paredzēti speciāli pasākumi, lai uzlabotu bērna vai jaunieša attiecības ar ģimeni, kā arī tiek realizēti atbalsta pasākumi vecākiem.

³⁹² Recommandation du Conseil de l'Europe sur la participation des enfants et des jeunes. Une approche émancipatoire d'une grande portée avec des défis importants pour la Suisse. Pieejams: <http://www.skmr.ch/frz/domaines/enfance/nouvelles/participation-enfants.html> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹³ Fondation Cité Printemps. Pieejams: <http://www.cite-printemps.ch/> [aplūkots 25.04.2017.gada 27.]

Institūcija ar līdzīgiem uzdevumiem ir asociācija *La Fontanelle*,³⁹⁴ kas terciārās prevencijas jomā strādā jau trīsdesmit gadus, sniedzot atbalstu nepilngadīgajiem, kas izdarījuši dažādus likuma pārkāpumus, kā arī smagus noziegumus un kuriem nepieciešams atbalsts, lai viņi varētu atgriezties sabiedrībā. Institūcija uzņem bērnus un jauniešus no visiem Šveices rietumu daļas kantoniem. Institūcijas pakalpojums nav tikai sociālā, psiholoģiskā atbalsta vai izglītības iespēju nodrošināšana, galvenais, ko tā piedāvā, ir attālums, kas bērniem un jauniešiem nepieciešams, lai distancētos no savām problēmām. Tāpēc institūcija dažādu programmu veidā piedāvā iespējas izprast pašam sevi, iemācīties pieņemt lēmumus un sasniegt mērķus. Ž.Zarmatēns norādījis, ka tieši šīs institūcijas sniegums ir tas, kas ļauj jauniem cilvēkiem gūt atbalstu pat ļoti sarežģītās dzīves situācijās tādā veidā un kvalitātē, ka jaunieši vairs neizdara noziedzīgus nodarījumus un sekmīgi iekļaujas sabiedrībā.³⁹⁵ Izglītības process ir veidots no diviem posmiem, kur pirmajā jaunieši mācās veidus, kā tikt galā ar dažādām nestandarta situācijām, neatkārtojot iepriekšējos rīcības modeļus, kas viņus novedis pie noziedzīga nodarījuma izdarīšana. Otrajā posmā jaunieši izstrādā un realizē paši savu projektu, kura ietvaros pārliecinās par savām spējām; otrā posma rezultātā jaunieši atgriežas sabiedrībā.

Bulgārijā cietumu apdzīvotības koeficients ir 125 ieslodzītie³⁹⁶ uz katriem 100 tūkstošiem iedzīvotāju, kas kopumā vidējo Eiropas rādītāju kontekstā nav vērtējams kā ļoti augsts. Bulgārijas Kriminālkodekss noteic, ka pie kriminālatbildības var saukt personas sākot no 14 gadu vecuma, primāri piemērojot nepilngadīgajiem par izdarītajām sociāli bīstamajām darbībām attiecīgus izglītības pasākumus.³⁹⁷ Attiecībā uz bērnu un jauniešu noziedzības prevenciju Bulgārijā šodien ir spēkā divi savstarpēji pretrunīgi tiesību akti: sociālistiskā režīma gados pieņemtais likums “Par cīņu pret nepilngadīgo noziedzību”³⁹⁸ un vēlāk pieņemtais Likums “Par cīņu pret mazgadīgo un nepilngadīgo antisociālu uzvedību”.³⁹⁹ Lai pielāgotos situācijai izmaiņām pēc 1989. gada, Likums “Par cīņu pret mazgadīgo un nepilngadīgo uzvedību” ir piedzīvojis divas būtiskas reformas. Proti, 1996.gadā, kad Darba izglītības skolas (angļu val. - *Labor Educational Schools*) tika pārsauktas par Pāraudzināšanas internātskolām (angļu val. - *Correctional Boarding Schools*) un tika ieviesta

³⁹⁴ La Fontanelle. Pieejams: <http://lafontanelle.ch/> [aplūkots 25.04.2017.gada 25.]

³⁹⁵ Zarmatēns Ž. Labās prakses piemēri nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijā Šveices Konfederācijā. Rīga: Providus, 2012, 125.lpp.

Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹⁶ World Prison Brief data. Pieejams: <http://www.prisonstudies.org/map/europe> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹⁷ Criminal Code of the Republic of Bulgaria, 1968 [Bulgārijas Republikas Kriminālkodekss]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹⁸ Закон за съдилищата за маловръстни, 1943 [Nepilngadīgo tiesu likums]. Pieejams: <http://www.sadebnopravo.bg/biblioteka/e2z8oz3vh4jcrzj9w5llvd6h3fuiow> [aplūkots 25.04.2017.]

³⁹⁹ Skatīt arī: Противообществени прояви и престъпления на малолетните и непълнолетните. Pieejams: <http://ej.uz/f6g3> [aplūkots 25.04.2017.]

juridiskā kontrole pār lēmumiem ievietot bērnus Pāraudzināšanas internātskolās, un 2004.gadā, kad tika uzsākta nepilngadīgo ievietošana Pāraudzināšanas un sociāli izglītojošajās internātskolās (angļu val. - *Social-Educational Boarding Schools*) ar tiesas lēmumu. Bez jau minētajām, papildus Bulgārijā pastāv pastāvīgas apmešanās iestādes bērniem ar antisociālu uzvedību, kuru tiesiskais statuss ir noteikts Izglītības likuma ieviešanas noteikumos, kas tika pieņemti 1999.gadā. Darbizglītības skolas ir paredzētas skolēniem no pirmās līdz divpadsmitajai klasei, kuriem ir konstatēta antisociāla uzvedība. Šīs skolas īsteno profesionālās izglītības programmas. Savukārt, Sociāli izglītojošās internātskolas ir paredzētas pirmo līdz astoto klašu skolēniem:

- a) kam ģimenē nav piemēroti dzīves apstākļi;
- b) kuriem trūkst vecāku aprūpes un uzraudzības;
- c) kuriem uzrādītas apsūdzības par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu;
- d) kam konstatēti uzvedības riski, kas var novest pie noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.

Šobrīd Bulgārijā neizšķir gadījumus, kuros bērni tiek ievietoti vienā vai cita veida izglītības iestādē. Tā, piemēram, Izglītojošajās internātskolās ievieto bērnus:

- e) kuri ir jaunāki par 8 gadiem;
- f) kas ir mazgadīgi un ar antisociālu uzvedību;
- g) kas veikuši tādas darbības, kas būtu krimināli sodāmas, ja viņi būtu sasnieguši 14 gadu vecumu;
- h) kuriem ir priekšnosacījumi, kas var novest pie likumpārkāpuma izdarīšanas.⁴⁰⁰

D.Germanovs (*Dimitar Germanov*) atzīst, ka bērnu un jauniešu antisociālas uzvedības prevencijas sistēma patlaban Bulgārijā vēl tikai attīstās, taču pastāv uzskats, ka bērns ir vainojams par jebkuru tiesību pārkāpumu, faktiski tāpat kā pieaugušais, neraugoties uz apstākļu kompleksu, kas nepilngadīgo ir novedis pie konkrētā uzvedības modeļa.⁴⁰¹ Labas izmaiņas rada dažādu sociālo pakalpojumu attīstība, kā arī nevalstisko organizāciju ieviestās programmas ģimenēm ar bērniem. Viena no šādām programmām ir Traumu centrs bērniem un ģimenēm⁴⁰², kur tiek realizēta programma, lai sniegtu bērniem un viņu vecākiem atbalstu pēc dažādiem sociāli sarežģītiem gadījumiem, kā arī sniegtu atbalstu vecākiem bērnu audzināšanas prasmju apguvē.

Programmā tiek iesaistīti bērni, kuri dzīvo Sofijas apkārtnē un ir:

- 1) piedzīvojuši vardarbību ģimenē;
- 2) seksuālu izmantošanu;

⁴⁰⁰ Germanovs D. Daži profilaktiski līdzekļi pret bērnu antisociālu uzvedību, 2014. 4.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3121/original/Summary_on_good_practices_in_Bulgaria_March_2015_-_publish.doc?1452514981 [aplūkots 27.04.2017.]

⁴⁰¹ Ibid, 5.lpp.

⁴⁰² Травма център за деца и семейства. Pieejams: <http://ej.uz/ncy9> [aplūkots 27.04.2017.]

- 3) cilvēku tirdzniecību vai saskārušies ar tās sekām;
- 4) saskārušies ar izslēgšanas riskiem no skolas;
- 5) mēģinājuši veikt pašnāvības;
- 6) izrāda agresīvu uzvedību pret sevi vai citiem cilvēkiem;
- 7) bērni ar tieksmi izdarīt likuma pārkāpumus, kā arī viņu vecāki un ģimenes locekļi.⁴⁰³

D.Germanovs atzīst, ka šāda veida programmas būtu jāizveido kā pieejams sociāls pakalpojums visā Bulgārijas teritorijā, jo strādājot ar bērniem un ģimenēm, kas guvuši traumatisku pieredzi, speciālisti neskatās tikai uz problēmu bērnā, bet veicina arī to, ka vecāki uzņemas atbildību par savu bērnu problēmām, motivē vecākus arī pašiem būt atbildīgākiem un nebaidīties vērsties pēc atbalsta. Tiek atzīts, ka preventīvas pasākumu veikšanā un plānošanā lielu ieguldījumu var sniegt tieši izglītības iestādes, jo tajās bērns pavada vislielāko laika daļu, tai skaitā izglītības iestādes var būt sasaistes punkts, lai veicinātu vecāku līdzdalību bērnu ikdienas gaitās.⁴⁰⁴

Austrija⁴⁰⁵ cietumu apdzīvotības koeficients ir 93 ieslodzītie uz katriem 100 tūkstošiem iedzīvotāju, kas Eiropas rādītāju kontekstā nav augsts.⁴⁰⁶ Austrijas nepilngadīgo tiesu likumā ir paredzēts, ka nepilngadīgo kriminālatbildības tiesiskais regulējums tiek noteikts ar mērķi atturēt jauniešus no tālāko noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas.⁴⁰⁷ Lai sasniegtu šos mērķus, tiek lietotas dažādas programmas un pasākumi, kurus bērniem un jauniešiem, kas ir izdarījuši likuma pārkāpumus, noteic Nepilngadīgo tiesa, vai ar tās norādījumiem bērnu sociālās labklājības institūcijas; šai saistībā plaši tiek lietotas metodes, lai bērnu novirzītu no kriminālās justīcijas procedūrām uz bērniem un jauniešiem īpaši piemērotām programmām, kas mērķtiecīgi organizētas bērnu un jauniešu antisociālās uzvedības risku mazināšanai, kā arī atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas iespēju novēršanai.

Primārās preventīvas pasākumi nepilngadīgajām personām, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, tiek piemēroti tikai likumā īpaši norādītos gadījumos (§ 6, 12, 13.). Sekundārās preventīvas pasākumi tiek piemēroti gadījumos, kad tiek pieņemts lēmums par nepilngadīgā

⁴⁰³ Germanovs D. Daži profilaktiski līdzekļi pret bērnu antisociālu uzvedību.22.-23.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3121/original/Summary_on_good_practices_in_Bulgaria_March_2015_-_publish.doc?1452514981 [aplūkots 27.04.2017.]

⁴⁰⁴ Germanovs D. Daži profilaktiski līdzekļi pret bērnu antisociālu uzvedību. 53.-55.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3121/original/Summary_on_good_practices_in_Bulgaria_March_2015_-_publish.doc?1452514981 [aplūkots 27.04.2017.]

⁴⁰⁵ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.4.

⁴⁰⁶ Autores piezīme: Ieslodzīto skaits uz 100 tūkstošiem iedzīvotāju, piemēram, Latvijā ir 224, Lietuvā 254, bet Igaunijā 213 ieslodzītie. Dati par Austriju pieejami: <http://www.prisonstudies.org/country/austria> [aplūkots 27.04.2017.]

⁴⁰⁷ Jugendgerichtsgesetz (JGG),1953 [Nepilngadīgo tiesu likums]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> [aplūkots 25.04.2017.]

novirzīšanu no kriminālprocesa uz speciāli bērniem paredzētām programmām vai citiem sankciju veidiem, notiesājot bērnu bez soda piemērošanas, kā arī nosacītas notiesāšanas. Nepilngadīgo tiesu likumā noteikts, ka nepilngadīgajam piemērojamas tādas personības un uzvedības korekcijas metodes, kas veicina izglītību, tā ietvarā veicina integrāciju sabiedrībā un mazina noziegumu izdarīšanas riskus (§ 53). Savukārt nepilngadīgajiem piemērojamā soda ilgums noteikts no sešiem mēnešiem līdz pieciem gadiem, bet smagu noziegumu gadījumos ne ilgāks par 10 gadiem (§ 18). Bērnu un jauniešu justīcijas sistēmu regulē arī atsevišķas tiesību normas, kas ir iekļautas Krimināllikumā,⁴⁰⁸ Kriminālprocesa likumā,⁴⁰⁹ kā arī Sodu likumā,⁴¹⁰ bet Nepilngadīgo tiesu likums noteic speciālas normas, kas attiecināmas tikai uz personām, kuras nav sasniegušas pilngadību. Austrijā nepilngadīgajiem kriminālatbildība var iestāties no četrpadsmit gadiem, taču ir nianse: nepilngadīgajiem no četrpadsmit līdz sešpadsmit gadiem nav piemērojams kriminālsods, ja izdarītais pārkāpums ir maznozīmīgs, bet par maznozīmīgu tiek uzskatīts tāds pārkāpums, par kuru likumā paredzētā brīvības atņemšanas soda apmērs ir līdz trim gadiem. Tādējādi nepilngadīgajām personām, kuras nav sasniegušas sešpadsmit gadu vecumu, sods nav piemērojams par maznozīmīgiem pārkāpumiem, ja vien tiesa nekonstatē, ka nepilngadīgās personas uzvedība un personiskās īpašības liecina par augstiem noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas riskiem. Saskaņā ar statistikas datiem, lielākā daļa pārkāpumu, kurus izdara nepilngadīgie, Austrijā ir maznozīmīgi saskaņā ar likuma normām, tādēļ nepilngadīgajiem līdz sešpadsmit gadiem sodus nepiemēro par zādzībām no veikaliem, īpašuma bojāšanu, vardarbīgiem uzbrukumiem.

Jau nosauktie tiesību akti to piemērošanas praksē sniedz iespēju Austrijas procesa virzītājiem īstenot virkni speciāli bērniem un jauniešiem paredzētu risinājumu jau pašā kriminālprocesa laikā. Tā, piemēram, prokurors var pieņemt lēmumu neuzsākt kriminālvajāšanu par nepilngadīgā izdarīto noziedzīgo nodarījumu, ja par šādu rīcību likumā paredzētais brīvības atņemšanas sods ir mazāks par pieciem gadiem. Šādā gadījumā prokurors nepilngadīgo novirza no kriminālprocesa, jo konkrētajam nepilngadīgajam nav nepieciešami sekundārās prevencijas pasākumi. Attiecīgi tiesnesis var nepilngadīgajam uzlikt pienākumus un aizliegumus, kas noteikti Nepilngadīgo tiesu likumā⁴¹¹, piemēram:

- a) dzīvot konkrētā vietā, nemainīt dzīvesvietu;

⁴⁰⁸ Strafgesetzbuch, 1998 [Krimināllikums]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> [aplūkots 25.04.2017.]

⁴⁰⁹ Strafprozeßordnung (StPO), 1950 [Kriminālprocesa likums]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf> [aplūkots 25.04.2017.]

⁴¹⁰ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung, 1976 [Likums par apcietinājuma, brīvības atņemšanas un drošības līdzekļu izpildi]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/> [aplūkots 25.04.2017.]

⁴¹¹ 97. Jugendgerichtsgesetz (JGG), 1953 [Nepilngadīgo tiesu likums], § 10. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> [aplūkots 25.04.2017.]

- b) dzīvot kopā ar ģimeni, nemainot dzīvesvietu;
- c) piedalīties izglītības vai nodarbinātības pasākumos;
- d) veikt noteiktus darba pienākumus;
- e) atrasties noteiktas personas (sociālā darbinieka) aprūpē un uzraudzībā;
- f) piedalīties (iziet) sociālo prasmju apguves mācībās;
- g) piedalīties cietušā un likumpārkāpēja izlīgumā;
- h) atturēties no kontaktiem ar konkrētām personām, neatrasties konkrētās vietās;
- i) piedalīties ceļu satiksmes drošības mācībās.

Turklāt, ja nepilngadīgajam nepieciešama ārstēšanās no atkarību izraisošām vielām, tiesnesis šādu lēmumu var pieņemt tikai ar nepilngadīgā likumisko pārstāvju piekrišanu, bet, ja nepilngadīgais ir sasniedzis sešpadsmit gadu vecumu, tad ar paša nepilngadīgā piekrišanu. Nepilngadīgā novirzīšana no kriminālprocesa, saskaņā ar 2007.gadā Austrijas Kriminālprocesa likumā veiktajiem grozījumiem⁴¹², ir veicama visos gadījumos, kad noziedzīgu nodarījumu ir izdarījis nepilngadīgais. Taču praksē kriminālprocess pret nepilngadīgo tiek izbeigts un veikta nepilngadīgā lietas novirzīšana prevencijas līdzekļu piemērošanai tikai par vidēji smagiem noziegumiem. Piemēram, gadījumos, ja nepilngadīgais ir izrāvis no rokām somiņu un aizbēdzis.⁴¹³ Bez jau augstāk minētajiem, Austrijā pastāv iespēja nepilngadīgo notiesāt ar soda piemērošanu (naudas sods, sabiedriskais darbs, brīvības atņemšana), gan arī bez soda piemērošanas, vai arī atliekot soda izpildi un dodot nepilngadīgajam pārbaudes laiku, kurā tiesnesis var uzlikt pienākumus vai aizliegumus. Notiesājot nepilngadīgo bez soda piemērošanas, viņam iestājas visas krimināltiesiskās sekas, kādas būtu soda piemērošanas gadījumā, taču tiesas nolēmums par konkrēta soda piemērošanu netiek pieņemts, ja tiesas ieskatā nepilngadīgajam nav vajadzības piemērot sekundārās prevencijas pasākumus, kas ir soda ietvarā. Taču nepilngadīgajam ir sodāmība. J.Rudelstallere (*Judith Ruderstaller*) ir uzsvērusi, ka šāda institūta lietošana attiecībā uz nepilngadīgajiem nav efektīva, jo tikai retais no viņiem spēj apzināties, kādas reāli sekas nākotnē viņa dzīvē atstās sodāmības fakts, kā arī pamato, ka šāds tiesas lēmums ir pretrunā ar bērna labākajām interesēm, jo nesniedz nekādu ieguldījumu bērna šodienas uzvedībā, vienlaikus sabojājot viņam nākotni.⁴¹⁴

⁴¹² Skatīt arī: Bundesgesetz, mit dem die Strafprozessordnung 1975, das Strafgesetzbuch, das Jugendgerichtsgesetz 1988 und das Finanzstrafgesetz geändert werden (BGBl) [Federālais tiesību akts, ar ko groza 1975.gada Kriminālprocesa kodeksu, 1988.gada Kriminālkodeksu, Nepilngadīgo tiesu likumu un Finanšu krimināllikumu.] Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2007/93> [aplūkots 27.04.2017.]

⁴¹³ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.10.

⁴¹⁴ Ibid, p.12.

Austrijā šobrīd nav formulēta politika bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijai. Par preventīvā darba organizāciju ir atbildīga Federālā Noziedzības novēršanas aģentūra, kas dažādos veidos stimulē nevalstisko organizāciju iesaistīšanos šajā darbā un sadarbojas ar tām. Šobrīd dažādos valsts reģionos tiek īstenoti četri projekti, kas tiek realizēti partnerībā starp Federālo Noziedzības novēršanas aģentūru un nevalstiskajām organizācijām. Vienlaikus aģentūra ir atbildīga par dažādu nozaru speciālistu apmācības norisi, kas iesaistās bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas procesā. Lielākā daļa primārās prevencijas projektu ir integrēti vispārējās izglītības skolu programmās.

Austrijā īstenotie projekti ir mērķēti uz aktuālo primārās prevencijas problēmjaudājumu risināšanu, ar kuriem savā ikdienas dzīvē sastopas bērni un jaunieši, tai skaitā apsmiešana un ņirgāšanās skolās, pazemošana, izmantojot sociālos tīklus digitālajā vidē, kā arī pusaudžu fiziskā vardarbība (visbiežāk piekaušana), kas tiek nofilmēta un ievietota sociālajos tīklos (angļu valodā - „*happy slapping*“). Jēdziens „*happy slapping*“ nav tieši tulkojams no angļu valodas latviski. Tas nozīmē tādu nozieguma veidu, kad nepazīstami cilvēki kādu piekauj uz ielas, bieži vien ļoti nežēlīgi, ar mērķi, lai kāds no viņu līdzdalībniekiem to varētu nofilmēt. Vēlāk šāds video tiek ievietots internetā, lai paņirgātos par cietušo, vai arī cietušais tiek šantažēts, lai šis video nenokļūtu internetā, kur pēc tam tas nokļūst jebkurā gadījumā.⁴¹⁵

Bērnu un jauniešu agrīnā likumpārkāpumu prevencija nav Austrijas dienas kārtībā, un vienīgā vieta, kur tiek īstenota šāda programma ir Vīne, sniedzot atbalstu bērniem, kuru ģimenēs ir sarežģīti sociāli ekonomiskie apstākļi. Savukārt primārās prevencijas jomā tiek realizēti vairāki projekti. Viens no tādiem projektiem⁴¹⁶ ir vērsts uz tiesisku modernās komunikācijas ierīču izmantošanu (*Click&Check*) un vienlaikus paredzēts, lai bērniem veidotos izpratne par vardarbības formām, kas tiek popularizētas, izplatītas, izmantojot šīs ierīces.⁴¹⁷ Bērniem un jauniešiem tiek demonstrētas sekas, kādas var iestāties, neapdomīgi izplatot globālajā tīmeklī savus personas datus, tai skaitā fotogrāfijas, un citu personiska rakstura informāciju.⁴¹⁸ Projekts tiek īstenots skolās bērniem, kas mācās 6. vai 7.klasē un ilgst divus gadus; tā ietvaros tiek organizētas praktiskas nodarbības, pēc kurām bērni diskutē par iegūto informāciju, noslēgumā formulējot savu iespējamo uzvedības modeli, saistībā ar dzirdēto un redzēto. Līdzīgs projekts 7. un 8.klašu skolniekiem tiek organizēts par vardarbības jautājumiem (*All Right – alles was Recht ist*) un šī projekta mērķis ir

⁴¹⁵ Sīkāk par to ir iespējams lasīt šeit angļu valodā: http://en.wikipedia.org/wiki/Happy_slapping [aplūkots 29.04.2017.]

⁴¹⁶ Autores piezīme: bieži vien projektu nosaukumi nav iztulkojami burtiski vai precīzi, tāpēc turpmāk tiks saglabāti projektu nosaukumi oriģinālvalodā.

⁴¹⁷ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.27.

⁴¹⁸ Skatīt arī: Kriminalprävention: Diebstahl und Einbruch.

Pieejams: http://www.bmi.gv.at/cms/BK/praevention_neu/diebstahl_einbr/start.aspx [aplūkots 25.04.2017.]

iemācīt skolēniem atšķirt situācijas, kas ir saistītas ar vardarbību, izvēlēties savu rīcības modeli adekvāti situācijai, kā arī sasaistīt konkrētas vardarbīgas rīcības ar atbildību, kas noteikta tiesību normās. Speciāli apmācīts prevencijas speciālists demonstrē skolniekiem citu pusaudžu sagatavotus, īsus video materiālus, kas satur dažādus vardarbības veidus, vai arī dažādas darbības, par kurām paredzēta atbildība Krimināllikumā, tai skaitā zādzības, laupīšanas uzbrukumus, dažādu fiziska kaitējuma nodarīšanu. Video materiāli ir izveidoti no cietušā redzes punkta. Pēc tam bērni analizē redzēto, kā arī izspēlē lomu spēlēs dažādus gadījumus un iespējamo nevardarbīgo reakciju uz tiem. Kopumā tas aizņem četras mācību stundas, gadā Austrijā tiek rīkotas 590 šāda veida nodarbības, kuru laikā tiek apmācīti vairāk nekā 12 tūkstoši skolēnu dažādās izglītības iestādēs.⁴¹⁹ Bez jau minētajiem projektiem, Austrijas skolu programmās ir iekļautas citas prevencijas programmas, kas vērstas uz atkarību izraisošu vielu lietošanas novēršanu, labu attiecību uzturēšanu un drošību skolas vidē.⁴²⁰

Blakus jau minētajām, programmās skolas vecuma bērniem, tiek realizētas arī programmas pirmsskolas vecuma bērniem primārās (agrīnās)⁴²¹ prevencijas ietvaros. Programmas (*Gripso-logisch*) mērķa grupa ir bērni vecumā no sešiem līdz 10 gadiem. Programmas laikā bērni apgūst metodes, kā izvairīties, pasargāt sevi no vardarbības un to atpazīt. Nodarbības īsteno centri, kas pieskata bērnus pēc nodarbībām izglītības iestādēs (dienas centri bērniem). Programma tiek realizēta Vīnē, izvērtējot iespējas šo programmu ieviest visā valstī kopumā.⁴²²

Vērtējot agrīno prevenciju I.Vintere (*Winter Irene*) norāda⁴²³, ka agrīnā prevencija pagaidām Austrijā netiek ieviesta pašā efektīvākajā veidā, jo nav kopīgas stratēģijas tās realizācijai. Agrīnās prevencijas īstenošana ir komplekss uzdevums, kas īstenojams, sadarbojoties dažādām valsts pārvaldes iestādēm, kas sevī iekļauj gan veselības aprūpi, gan izglītības sektoru, kā arī tiesību aizsardzības iestādes. Šādā agrīnās prevencijas sistēmā noteikti būtu iekļaujamas apmācības bērnu vecākiem, jo sevišķi tiem, kam ir pirmais bērns, par to, kādas metodes lietojamas bērnu audzināšanā. Taču tādas programmas patlaban Austrijā nav un tās pat nav plānotas tuvākajā nākotnē. Šādas programmas īstenošanas gadījumā valsts mērogā būtu jāsamēro tiesības uz privāto

⁴¹⁹ All Right – alles was Recht ist! Pieejams: http://www.bmi.gv.at/cms/BK/praevention_neu/projekte/OUT.aspx [aplūkots 29.04.2017.]

⁴²⁰ Skatīt arī: Kriminalprävention: Jugend.

Pieejams: http://www.bmi.gv.at/cms/BK/praevention_neu/jugend/start.aspx [aplūkots 27.04.2017.]

⁴²¹ Skatīt arī: Agrīnā prevencija (primārās prevencijas metode) ir veids, kā rīkoties, lai risinātu problēmas ar bērniem un ģimenēm pēc iespējas ātrāk, pirms to novēršana ir kļuvusi sarežģīta. Pieejams: <http://www.eif.org.uk/what-is-early-intervention/> [aplūkots 27.04.2017.]

⁴²² Tischer N. Evaluation eines Gewaltpräventionstrainings für schulpflichtige Kinder. Diplomarbeit. Vienna: University of Vienna, 2008. Fakultät für Psychologie 2008. Pieejams: <http://othes.univie.ac.at/3284/> [aplūkots 26.04.2017.]

⁴²³ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.72.

dzīvi, un ļoti profesionāli izstrādātas metodes, ar kuru palīdzību ir iespējams noteikt agrīnās risku pazīmes ģimenēs un bērniem. I.Vintere norāda, ka bērnu dārzos šobrīd nav iestrāžu šādai pieejai, ir tikai daži atsevišķi īstermiņa projekti; būtiskākais šādu programmu ieviešanā ir bērnu dārzu speciālistu apmācība, kā arī sabiedrības izpratnes veicināšana par ieguvumiem no šādiem pasākumiem.⁴²⁴

Savukārt J.Rudelstallere (*Judith Ruderstaller*) norāda⁴²⁵, ka visu veidu prevencijas pasākumi iegūst arvien lielāku nozīmi pēdējos gados, tomēr neskatoties uz šo faktu, prevencijas sistēmu izveide ir sarežģīts uzdevums, jo jāveic starpinstitūciju vidē, rodot risinājumu sadarbībai starp ļoti daudzām institūcijām. Agrīnā primārās prevencijas forma tiek veikta tikai informatīvā formā, bet individuālie gadījumi netiek risināti. J.Rudestallere uzsver, ka agrīnās prevencijas pasākumu ieviešana ir atkarīga no domāšanas maiņas sabiedrībā, jo patlaban arvien vairāk vecāku uzskata, ka bērnu audzināšana nav viņu, bet skolas pienākums. Tāpēc vislabāk šādas programmas ir ieviest skolu sistēmā, kā mācību procesa sastāvdaļu, lai vecāki to akceptētu.

Beļģijā⁴²⁶ cietumu apdzīvotības koeficients ir 98 ieslodzītie uz katriem 100 tūkstošiem iedzīvotāju, kas Eiropas rādītāju kontekstā nav augsts, bet nedaudz lielāks kā tikko aplūkotajā Austrijā. 2006.gada jūnijā Beļģijas bērnu tiesību aizsardzības sistēmā tika veiktas būtiskas izmaiņas, stājoties spēkā Nepilngadīgo likumam. Jaunā likuma ieviešanā tika ieviests nepilngadīgo tiesneša institūts un izveidotas Nepilngadīgo tiesas ar visai plašu funkciju loku, kura ietvaros nepilngadīgajiem kļuva iespējams piemērot mērķtiecīgus preventīvos pasākumus, tai skaitā izglītojoša rakstura, atjaunojošas justīcijas un arī speciāli nepilngadīgajiem izveidotas soda sankcijas. Tādējādi krimināltiesisko sankciju vietā nepilngadīgajiem tiek piemēroti speciāli pasākumi: mediācijas grupas, atjaunojošās justīcijas konsultācijas, atbalsta pasākumi bērniem un viņu vecākiem. Jāatzīmē, ka šī likuma mērķa grupa nav tikai nepilngadīgie, bet arī viņu vecāki. Likuma koncepcija balstās uz secinājumu, ka bērna izdarīts likuma pārkāpums, vai fakts, ka bērns neapmeklē skolu, vai ir vardarbīgs, ir tiešs vecāku sniegtās audzināšanas rezultāts. Minētā dēļ, vecākiem ir jāuzņemas līdztbildība par bērnu antisociālo uzvedību, kā arī izdarītajiem likuma pārkāpumiem.⁴²⁷

Līdz 2006.gada likuma spēkā stāšanās brīdim, Beļģijā bija spēkā 1965.gada 8.aprīļa tiesiskais regulējums, uz kura pamata tika ieviestas pirmās prakses aprobācija daudzu gadu garumā attiecībā uz Bērnu un jauniešu justīcijas metodēm. Tomēr 1965. gada likums bija ne tikai novecojis

⁴²⁴ Ibid.

⁴²⁵ Ibid, p.78.

⁴²⁶ World Prison Brief data. Pieejams: <http://www.prisonstudies.org/country/belgium> [aplūkots 27.04.2017.]

⁴²⁷ Approche de la délinquance juvénile. Brussels: Service de Communication et Documentation, 2007, pp.6.-7.

pielietojamo metožu ziņā, bet arī izsmēlis savu misiju, lai gan tā spēkā stāšanās brīdī tas bija uzskatāms par vienu no progresīvākajiem risinājumiem Eiropā, jo sniedza bērniem absolūtu aizsardzību, pat nešķirojot bērnus ar uzvedības riskiem no bērniem likumpārkāpējiem, bet visus tos ieskaitot “apdraudēto bērnu grupā”.⁴²⁸ 1965.gada likums tika kritizēts daudzu gadu garumā⁴²⁹ vairāku iemeslu dēļ, tai skaitā, tas vienādi attiecās uz visiem bērniem līdz 18 gadu vecumam; tiesīmsim bija plaša brīvība pēc saviem ieskatiem atgriezt nepilngadīgo tiesāšanai pēc pieaugušo Krimināllikuma⁴³⁰; likums nesaturēja nevienu pasākumu, kas būtu piemērojams primārās prevencijas veikšanai, vienlaikus tika piemērota tikai bērna juridiskā aizsardzība, kas nespēja aizstāt iztrūkstošo un bērnam nepieciešamo sociālo atbalstu. Likums paredzēja ļoti plašu bērnu ievietošanu institūcijās, kurās nebija attīstīti sekundārās prevencijas pasākumi, tāpēc resocializācijas process faktiski nenotika.⁴³¹

Turpretī 2006.gada likums ir izveidots, sīki analizējot iepriekšējā likuma un tā piemērošanas prakses trūkumus. Šā likuma centrā ir liktas bērna vajadzības ne tikai pēc juridiskās aizsardzības, bet arī sociālā aizsardzība un bērna tiesību principi, tādi kā tiesības būt uzklusītam tiesas procesā, tiesības iesniegt un saņemt informāciju un piedalīties lēmumu pieņemšanā. Turklāt 2006.gada likumā ietverta virkne pasākumu, ko ir iespējams īstenot, lai nepilngadīgais varētu atlīdzināt ar likuma pārkāpumu nodarīto kaitējumu cietušajam, un šim faktam ir būtiska loma taisnīguma atjaunošanā visām procesā iesaistītajām pusēm. Beļģijā pavisam kopā ir 27 tiesas, kas iedalītas pēc izskatāmo lietu specifikas – Civillietu tiesa, Krimināllietu tiesa un Nepilngadīgo tiesa. Nepilngadīgo tiesa izskata visas lietas, kas ir saistītas ar bērniem, jauniešiem un viņu vecākiem. Šīs tiesas pieņem lēmumus attiecībā uz bērniem, kuriem ir noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas riski, vai arī noziedzīgs nodarījums jau ir izdarīts. Pie katras tiesas ir nepilngadīgo prokurora birojs, šo prokuroru pienākums ir pārstāvēt sabiedrības drošības intereses, aizstāvēt nepilngadīgo tiesības, kā arī izmeklēt nepilngadīgo lietas un iesniegt tās tiesai. Nepilngadīgo tiesnesim⁴³² ir noteiktas plašas funkcijas piemēroto sankciju pārskatīšanā un maiņā, kā arī definēti skaidri kritēriji lēmumu pieņemšanā. Lēmumu par ievietošanu institūcijās var pieņemt tikai atsevišķos gadījumos, bet

⁴²⁸ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015.

⁴²⁹ Skatīt arī: Van Dijk C. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium. Brussels: Free University of Brussels, [b.g.].

Pieejams: https://johnjayrec.files.wordpress.com/2012/09/belgium_june_2004.pdf [aplūkots 29.04.2017.]

⁴³⁰ Code Penal, 1867 [Sodu likums].

Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴³¹ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.96.

⁴³² Skatīt arī: Van Dijk C. Van Dijk C. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium. Brussels: Free University of Brussels, [b.g.], p.6.

Pieejams: https://johnjayrec.files.wordpress.com/2012/09/belgium_june_2004.pdf [aplūkots 29.04.2017.]

uzsvars tiek likts uz nepilngadīgā integrēšanu viņa dzīves vidē – ģimenē, skolā, vietējā sabiedrībā. Nepilngadīgo, kuri ievietoti vai ievietojami institūcijās, lietas Beļģijā no 2007.gada 1.oktobra tiek skatītas pie īpaša tiesneša Nepilngadīgo tiesā, kuram atsevišķos gadījumos ir tiesības piemērot nepilngadīgajam arī atsevišķas normas, kas noteiktas Beļģijas Krimināllikumā (334.-336.pants).⁴³³

Beļģijā nepilngadīgajiem var piemērot Nepilngadīgo likumā paredzētās sankcijas: preventīvos līdzekļus, izglītojošos līdzekļus vai arī ieslodzījumu (ievietošanu institūcijā). Pirms šāda lēmuma pieņemšanas, tiesa rūpīgi pētī nepilngadīgā dzīves apstākļus un viņa vajadzības. Ja nepilngadīgais ir vecumā līdz 12 gadiem, viņš tiek nodots sociālo dienestu uzraudzībā. Speciāli sociālie dienesti atrodas pie katras Nepilngadīgo tiesas. Bērni, kuri izdarījuši likuma pārkāpumus, bet kuriem vēl nav 12 gadi, tiek uzskatīti par riska grupas bērniem, kuriem nepieciešama īpaša aizsardzība, ko nodrošina sociālais dienests. Ja nepilngadīgais ir vecumā virs 12 gadiem, nepilngadīgo tiesnesis pēc iepriekšējā izvērtējuma var pieņemt vienu no šādiem lēmumiem bērna labākajās interesēs:

- a) nosūtīt bērnu uz dienestu, kas strādā ar Atjaunojošās justīcijas metodēm, bērna iesaistei programmās. Atjaunojošās justīcijas metodes šajā gadījumā nozīmē kopējas tikšanās bērnam un viņa vecākiem ar cietušajiem, ja tādi ir. Kaitējuma atlīdzināšana cietušajam nav obligāts nosacījums, lai Atjaunojošās Justīcijas pasākumus uzskatītu par veiksmīgi realizētiem. Arī tajā gadījumā, ja kaitējums ir atlīdzināts daļā, vai nepilngadīgais ir varējis tikai atvainoties cietušajam, tiek uzskatīts, ka programma noritējusi veiksmīgi;
- b) iesaistīt mērķtiecīgos pasākumos bērna ģimeni, vai personas, kas to aizstāj. Tas tiek darīts, organizējot regulāras tikšanās ar bērna vecākiem tiesā un nosakot bērnam dažādus uzraudzības nosacījumus, kurus īstenot pienākums ir vecākiem. Atsevišķos gadījumos vecākiem var uzlikt arī īpašus pienākumus, kas saistīti ar viņu prasmju uzlabošanu bērnu audzināšanā.

No 2006.gada 1.septembra katrā bērnu un jauniešu prokurora birojā ir arī prevencijas speciālists, kurš tiek ar riska grupas bērniem un viņa vecākiem, lai uzklausītu gan bērnu, gan vecākus un pieņemtu lēmumu par labāko metožu piemērošanu gan bērnam, gan vecākiem. Ja šīs iztaujāšanas un citu pasākumu rezultātā tiek noskaidrots, ka bērns ir izdarījis smagus pārkāpumus vai vairākus pārkāpumus uzreiz, bērnu un jauniešu prokurors uzsāk lietas apstākļu noskaidrošanu (izmeklēšanu) un uzdod sociālajam dienestam veikt bērna dzīves apstākļu noskaidrošanu. Ja tiek noskaidrots, ka bērna izdarītie pārkāpumi ir smagi, bērns, kas ir sasniedzis 12 gadu vecumu tiek

⁴³³ Code Penal, 1867 [Sodu likums]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]

uzklausīts tiesā un tiesnesis var piemērot brīvības atņemšanas sodu, ievietojot bērnu institūcijā. Lietas iztiesāšanas laikā tiesnesis var piemērot nepilngadīgajam drošības līdzekļus, lai aizsargātu nepilngadīgo, vai sabiedrību. Drošības līdzekļi var būt:

- 1) bērna izmitināšana drošībā (piemēram pie vecvecākiem);
- 2) atbilstošā iestādē (tai skaitā pie audžu vecākiem);
- 3) slimnīcā (ja ir atkarību problēmas);
- 4) publiskajā iestādē (bērnu drošības iestāde);
- 5) psihoneiroloģiskajā klīnikā (ja pastāv atbilstoša diagnoze).⁴³⁴

Nepilngadīgo tiesnesis var arī nepiemērot nevienu no šiem pasākumiem, bet noteikt nepilngadīgajam pienākumus, kuri jāpilda atrodoties mājās, vecāku uzraudzībā. Šādi nosacījumi var būt spēkā ne ilgāk par sešiem mēnešiem, bet katra mēneša ietvaros ir iespējams mainīt nosacījumus, ja kādi no tiem vairāk nav nepieciešami. Šajos sešos mēnešos nepilngadīgo prokuroram ir jānoslēdz visas izmeklēšanas darbības un jānodod lieta tiesai, kas lemj, vai nepilngadīgajam ir nepieciešams noteikt vēl kādas papildus sankcijas vai pienākumus, blakus tiem, kas ir jau realizēti pirmajos sešos mēnešos, kamēr lieta tika izmeklēta. Tiesnesis var nolemt piemērot likumā paredzētās sankcijas, kuru ilgums var būt līdz brīdim, kamēr nepilngadīgajam aprit 20 gadi. Ja nepilngadīgais ir sasniedzis 17 gadu vecumu, tiesnesis var viņam noteikt vairākas sankcijas, kuru izpilde notiek, līdz nepilngadīgais sasniedz divdesmit gadu vecumu. Visi tiesneša lēmumi ir pārsūdzami augstākā tiesu instancē. Tiesnesim ir pienākums lēmumu pieņemt objektīvi, ņemot vērā nepilngadīgā personību, vecumu, vidi, kurā viņš ir audzis un dzīvo, skolas vidi, nepilngadīgā drošību, kā arī bērna bīstamību sabiedrībai. Tiesnesim ir jāievēro arī subsidiaritātes principi: sākotnēji jāpiemēro mazākās sankcijas (piemēram, atjaunojošās justīcijas metodes) un tikai tad citas. Šis princips uz lēmumu pieņemšanu ir attiecināts no 2007.gada, kad darbu sāka Mediācijas dienesti, kas strādā ar atjaunojošās justīcijas programmām. Tiesnesis nepilngadīgajam var piemērot šādas sankcijas:

- a) nosūtīt uz mediāciju vai piedalīties atjaunojošos apļos, vai konferencēs;
- b) izskatīt nepilngadīgās personas iesniegto rakstisko projektu. Rakstiskais projekts ir metode, kam tiek dota priekšroka pār jebkurām citām sankcijām. Rakstisko projektu nepilngadīgais uzraksta pats, iekļaujot tajā pasākumus pats savas uzvedības uzlabošanai, kaitējuma atlīdzināšanai cietušajam, ja tāds ir. Šādu projektu var rakstīt arī tad, ja mediācija un atjaunojošie apļi nav iespējami, jo cietušais nepiekrīt tajos piedalīties. Nepilngadīgajam šāds projekts jāiesniedz ne vēlāk kā lietas izskatīšanas dienā tiesnesim. Tiesnesis šo

⁴³⁴ Approche de la délinquance juvénile. Brussels: Service de Communication et Documentation, 2007, pp.13.-14.

projektu lūdz izskatīt sociālajam dienestam, lai tas sniegtu viedokli, vai šis projekts ir īstenojams vai nav. Ja sociālais dienests atzīst, ka projekts ir nepilngadīgā interesēs, tad šī projekta realizācija tiek uzsākta nekavējoties;

- c) nodot nepilngadīgo sociālā dienesta uzraudzībā pēc dzīvesvietas. Ja nepilngadīgajam nav piemērojama mediācija vai viņš nav iesniedzis projektu, tiesnesis nepilngadīgajam var uzlikt pienākumu atrasties sociālā dienesta uzraudzībā un vienlaikus noteikt pienākumu piedalīties izglītības pasākumos vai sabiedriskajās aktivitātēs. Pašvaldībām ir pienākums noorganizēt savā teritorijā Jauniešu aizsardzības dienestus, un šo dienestu uzdevums ir koordinēt dažāda veida atbalsta sniegšanu nepilngadīgajām personām, kuras uz šiem dienestiem nosūtījis tiesnesis;
- d) nosūtīt nepilngadīgo uz izglītības un vispārējo interešu dienestiem. Šāds tiesneša lēmums ir faktiski nepilngadīgā nosūtīšana uz sabiedriskajiem darbiem. Piemērojot šādu sankciju nepilngadīgajam, var uzlikt pienākumu strādāt ar mērķi iegūt prasmes vai veikt sabiedrības labā darbus līdz 150 stundām; tiek ņemtas vērā nepilngadīgā intereses un spējas noteiktu darba veidu veikšanā. Visbiežāk šādi darbi tiek veikti aprūpes namos pašvaldības nozīmētas amatpersonas uzraudzībā;
- e) noteikt uzvedības ierobežojumus. Šīs sankcijas ietvaros tiesnesis var noteikt nepilngadīgajam noteiktu dienas režīmu. Šādus uzvedības ierobežojumus bieži vien tiesnesis nosaka, lai nepilngadīgais nebūtu jāievieto slēgtā institūcijā. Šādus uzvedības ierobežojumus nosaka gadījumos, ja:
 - i. nepilngadīgais neseko vecāku norādījumiem;
 - ii. nepilngadīgais likuma pārkāpumus izdara vakaros vai naktīs;
 - iii. tiesnesis uzskata, ka nepilngadīgajam ir jāierobežo kontakti ar noteiktām personām.

Šāda veida nosacījumus lieto arī, lai sniegtu atbalstu vecākiem bērna disciplinēšanā, tai skaitā tiek informēta policija par nepilngadīgajam uzliktajiem aizliegumiem un nepilngadīgais par to tiek informēts. Ja nepilngadīgais tiesneša nosacījumus ignorē, vecāki vai policija ziņo par to prokuroram, kas sagatavo priekšlikumus par sankcijas maiņu:

- f) ievietošana institūcijā, faktiski ir nepilngadīgā ievietošana uz laiku speciāli apmācītā audžu ģimenē. Speciāli apmācītās audžu ģimenes izveido un apmāca attiecīgā pašvaldība;
- g) ievietošana Sabiedriskajā bērnu tiesību aizsardzības institūcijā. Ja tiesnesim ir pamats uzskatīt, ka ievietošana sabiedriskajā institūcijā ir nepilngadīgā interesēs, tiesnesis var pieņemt šādu lēmumu, kā pēdējo līdzekli. Sākotnēji tiek izskatīta iespēja nepilngadīgo ievietot atklāta veida institūcijā ar pēc iespējas brīvāku režīmu. Šādas institūcijas iedalās

divās režīma kategorijās: atklātā režīma mācību programma (ievieto nepilngadīgos, kas vecāki par 12 gadiem, un kas izdarījuši smagus likuma pārkāpumus) un slēgtā režīma mācību programma (ja nepilngadīgais ir vecumā virs 12 gadiem un ir nodarījis cietušajam smagus miesas bojājumus, kas bīstami dzīvībai; kā arī, ja nepilngadīgajam ir augsti atkārtota nozieguma izdarīšanas risks). Ja nepilngadīgā uzvedība uzlabojas, tiesnesis var pieņemt lēmumu no slēgtā režīma pārcelt nepilngadīgo uz atvērto režīmu;

- h) ievietot federālajā centrā “De Grubbe” (Everbergas pilsētā). Šajā centrā ievieto nepilngadīgos zēnus, kas ir sasnieguši 14 gadu vecumu, ja Sabiedriskajā bērnu tiesību aizsardzības institūcijā slēgtā režīma mācību programma ir pārpildīta. Uzturēšanās laiks šajā iestādē nepārsniedz divus mēnešus un piecas dienas;
- i) ievietot bērnu psihiatriskajā klīnikā. Šajā iestādē var ievietot tos nepilngadīgos likuma pārkāpējus, kas cieš no psihiatriskām saslimšanām. Nepilngadīgajiem tiek piemērotas speciālas aprūpes programmas, kuru uzdevums ir uzlabot nepilngadīgā spējas integrēties sabiedrībā un dzīves kvalitāti (iekļaušana izglītības programmās, ģimenē, attiecību uzlabošana ar vecākiem un citas), mazināt recidīva riskus un attīstīt spējas mācīties vispārējās izglītības sistēmā ārpus iestādes.

Bērnu un jauniešu vecākiem nepilngadīgo justīcijas procesā Beļģijā ir ierādīta būtiska loma: tiem jābūt klāt visos procesos, kurus policija, prokuratūra vai tiesa realizē sakarā ar nepilngadīgā uzvedību. Ja vecāki to nedara, tiem var piemērot naudas sodu. Nepilngadīgo tiesas tiesnesis tāpat var piemērot sodu vecākiem, kuri neinteresējas par sava bērna izglītību. No 2007.gada 2.aprīļa vecākiem var noteikt obligātu piedalīšanos speciālosursos vecāku prasmju pilnveidošanai. Šī sankcija, tāpat kā vecāku treniņi, kurus var noteikt prokurors lietas izmeklēšanas laikā, tiek organizēti pašvaldībās ar mērķi atbalstīt savā teritorijā dzīvojošos vecākus. Šāds pienākums vienmēr tiek uzlikt vecākiem kopā ar sankciju piemērošanu bērnam par likuma pārkāpuma izdarīšanu. Ja vecāki nepiedalās treniņos vai apmācību programmās, tad viņus var sodīt nepilngadīgo tiesnesis ar naudas sodu vai ieslodzījumu uz laiku no vienas dienas līdz septiņām dienām.⁴³⁵

Ja nepilngadīgais vecumā no 16 līdz 18 gadiem ir izdarījis sevišķi smagu noziegumu, tad tiek veikta viņa personības padziļināta izpēte, uz kuras balstoties tiek pieņemts lēmums par šai personai piemērojamo sankciju. Šāds lēmums tiek pieņemts tā saucamajā Korekcijas tiesā, kas sastāv no diviem nepilngadīgo tiesnešiem un viena tiesneša no krimināllietu tiesas. Šajā gadījumā

⁴³⁵ Approche de la délinquance juvénile. Brussels: Service de Communication et Documentation, 2007, pp. 20.-21.

lieta tiek skatīta saskaņā ar Beļģijas Kriminālprocesa likumu (130. un 216.pants)⁴³⁶ un tiek uzskatīts, ka audziņošā rakstura pasākumi, kas paredzēti Nepilngadīgo likumā, šīm personām nav piemērojami.

Augstāk aprakstītās metodes attiecināmas lielāko tiesu uz diviem prevencijas veidiem: sekundāro un terciāro. Taču 2006.gada Nepilngadīgo likums ietver arī pasākumus, ko īsteno pašvaldības vai nevalstiskās organizācijas, vai speciālas valdības aģentūras, un kas ir attiecināmi uz primāro prevenciju. Tā, piemēram, prevencijas platforma BRAVVO, kas izveidota Briseles pašvaldībā. BRAVVO aktivitātes ir vērstas gan uz noziedzības prevencijas, gan uz pilsētvides drošību. BRAVVO īsteno savas aktivitātes integrētās prevencijas jomās šādos pamata virzienos:

a) Prevencija sabiedrībā.

Pasākumi sabiedrībā un tās aktivitātes sākas no izvērtējuma. Briseles iedzīvotāji vecuma ziņā kļūst arvien jaunāki un daudzi no jauniešiem atrodas reālās sociālā riska situācijās un bieži vien netiek pienācīgi uzmanīti no pieaugušo puses. Šie jaunieši sastopas ar sociāli ekonomiskām grūtībām, kuru dēļ viņiem nav iespēju iesaistīties nepieciešamās sociāli attīstošās aktivitātēs. Viņu rīcību bieži vien nosaka no vecākās paaudzes cilvēku uzskatiem atšķirīgas vērtības un likumi. Šāda situācija rada nesaprašanos starp dažāda vecuma cilvēkiem, vardarbības riskus un nedrošības sajūtu. Lai šo situāciju būtu iespējams izmainīt, savu darbu sociāli un ekonomiski vāji attīstītos apgabalos veic BRAVVO organizācija. Šīs organizācijas platforma ir balstīta uz trim instrumentiem: speciālistiem, kas apmācīti darbam uz ielas, jaunatnes centriem un sabiedriskajiem centriem.⁴³⁷

b) Klātbūtnes preventīvais efekts.

Šo pakalpojumu veido un koordinē apsargi, kas strādā pilsētā. Apsargi ir pašvaldības algoti speciālisti, kuru uzdevums ir paaugstināt cilvēku drošības sajūtu uz ielas un novērst sabiedriskās kārtības traucējumus, kā arī noziedzīgus nodarījumus. Apsargiem ir uzdevums paaugstināt sabiedrības izpratni par drošību un noziedzības prevenciju publiskajā telpā, skolu apkaimē un pašvaldības organizēto pasākumu laikā. Apsargi nav represīva institūcija, bet viņi strādā, lai sniegtu atbalstu municipālajai policijai. Lēmumus, vajadzības gadījumā, pieņem municipālā policija, bet apsargi veic uzdevumus, lai palīdzētu tai prevencijas jomā. Šajā kontekstā BRAVVO prevencijas aģentiem nav pilnvaru, lai sodītu, taču viņi var izteikt aizrādījumus un nepieciešamības gadījumā izsaukt pašvaldības policiju.⁴³⁸

⁴³⁶ CODE D'INSTRUCTION CRIMINELLE, 1808 [Kriminālprocesa likums].

Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴³⁷ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.122.

⁴³⁸ Ibid.

c) Konflikta novēršana.

Šajā jomā BRAVVO uzdevums ir saglabāt vai atjaunot attiecības starp cilvēkiem. Mediācijas projekti tiek veikti, lai ieviestu komunikācijas mehānismus un tādas rīcības veidus, kas atjaunotu savstarpējo uzticēšanos starp cilvēkiem, kas savā starpā atrodas konflikta situācijās. Mediācijas process ietver speciāli apmācīta starpnieka iesaistīšanu konfliktu risināšanā. Vietējās mediācijas komandas piedāvā izlīguma pakalpojumus Briseles pašvaldības iedzīvotājiem, lai viņiem dotu iespēju izlīgt dažādās konflikta situācijās ar saviem kaimiņiem, draugiem un starp ģimenes locekļiem. Starpinstitūciju mediācijas komanda ir decentralizēta, tāpēc pieejama iedzīvotājiem, neatkarīgi no pilsētas daļas, kurā viņi dzīvo. Sociālo mediāciju veic sociālie mediatori, kuru uzdevums ir informēt sabiedrību par vardarbības kaitīgo ietekmi, kā arī par nevardarbīgām konfliktu risināšanas metodēm. Ļoti būtiska ir skolu mediācija, kuru veic skolu mediatori, kas ir integrēti Briseles pilsētas skolās. Mediatoru uzdevums ir veidot tādu vidi skolās, lai bērni nepamestu mācības izglītības iestādēs dēļ tajās pastāvošiem konfliktiem starp vienaudžiem vai pedagogiem. Dzīves kvalitātes preventīvie projekti (arī sava veida sociālā mediācija, kam vairāk ir informatīvs un izzinošs raksturs) ir vērsti uz to, lai uzlabotu iedzīvotāju emocionālos dzīves apstākļus tādos gadījumos, kā māju renovācijas un ar šo procesu saistītiem apstākļiem, kā arī sabiedrisko vietu kvalitāti. Tādā veidā iedzīvotājiem tiek savlaicīgi skaidrots dažādu plānoto būvdarbu vai citu labiekārtošanas aktivitāšu grafiks, nepieciešamība un ilgums. Minētā veida projekti ir vērsti uz kopējās sabiedrības kvalitātes un attiecību līdzsvarošanu, kam ir būtiska nozīme sabiedriskās kārtības un noziedzības risku mazināšanā.⁴³⁹

Analizējot prevencijas prakses Beļģijā Ž.Moro (*Moreau Jean*) atzīst⁴⁴⁰, ka pirmais jautājums paliek atklāts, kas ir prevencija un ko mēs ar to vēlamies novērst? Prevencija ir daudzu un atšķirīgu pasākumu kopums, lai novērstu lietas vai stāvokļus, kuru iestāšanos mēs nevēlamies. Viņš uzsver, ka lielākā daļa nepilngadīgo izdarīto likuma pārkāpumu netiek izsvērtā iepriekš, jo nepilngadīgais lēmumu par rīcību pieņem sekundēs un tad arī to paveic. Viņš norāda, ka nav iespējams atcelt ar likumu pusaudža gadus cilvēka dzīvē. Tomēr vienlaikus atzīmē, ka ir iespējams padarīt drošākus pilsētu dzīvojamos rajonus, uzlabot attiecības starp cilvēkiem un panākt, ka bērni apmeklē skolu, tāpēc ir jāstrādā pie pozitīvām attiecībām un socializācijas, sniedzot jauniem cilvēkiem, kas nonākuši grūtībās, iespēju piedalīties nākotnes izaicinājumos, un nodrošināt viņiem sasniedzamus pozitīvos rezultātus.⁴⁴¹

⁴³⁹ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.125.

⁴⁴⁰ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.134.

⁴⁴¹ Ibid.

Ž. Moro uzsver, ka raugoties uz lielo dažādību Beļģijas prevencijas sistēmām, ir svarīgi prevencijas programmām veikt efektivitātes novērtējumu. Ne tikai par to, vai programma sasniedz mērķa grupu, bet arī ņemot vērā to, ka problēmas risinājums ne vienmēr ir atkarīgs tikai no veiktajām darbībām, bet arī no ietekmes uz sociālajām attiecībām.⁴⁴²

Itālija cietumu apdzīvotības koeficients ir 92 ieslodzītie uz katriem 100 tūkstošiem iedzīvotāju, kas Eiropas rādītāju kontekstā ir salīdzinoši zems, bet nedaudz mazāks kā tikko aplūkotajā Beļģijā.⁴⁴³ Itālijas īpatnība ir tās reģionu sociāli ekonomiskajās atšķirībās, kas, nenoliedzami, skar visas sociālās jomas reģionos, tai skaitā noziedzības prevenciju. Vēl viena Itālijas īpatnība iepretim citām Eiropas valstīm ir, ka šajā valstī ir salīdzinoši liels skaits nepilngadīgo, kas ir vidējā Eiropas kriminālatbildības vecumā (14 gadi). Itālijas prezidenta dekrēts “Par kriminālprocesa apstiprināšanu nepilngadīgajiem likuma pārkāpējiem” ir būtiskākais tiesību akts Itālijā, kurā ietverta nepilngadīgo personu izdarīto likumpārkāpumu prevencija.⁴⁴⁴ Itālijā ir no pieaugušo sistēmas atsevišķa bērnu un jauniešu justīcijas sistēma no 1934.gada, kuru realizē Nepilngadīgo tiesa. Nepilngadīgo tiesas sastāvā ir divi tiesneši un divi tiesas piesēdētāji, kuri ir speciālisti humanitārajās zinātnēs. Pie nepilngadīgo tiesām ir prokuroru biroji, kas veic izmeklēšanu lietās, kurās aizdomās tiek turēti nepilngadīgie. Nepilngadīgo tiesas ne tikai iztiesā krimināllietas, bet arī adopcijas lietas, lietas par audzinoša rakstura līdzekļu piemērošanu, par vecāku tiesībām, aprūpi un aizsardzību. Nepilngadīgo tiesas strādā ciešā sadarbībā ar sociālajiem dienestiem, apkopo informāciju par bērniem un viņu ģimenēm, kas nepieciešama lēmumu pieņemšanai tiesā.⁴⁴⁵ Itālijas Kriminālkodeksā noteikta atbildība nepilngadīgajām personām no 14 gadu vecuma (9.pants).⁴⁴⁶ Nepilngadīgo lietās bez nepilngadīgo tiesas tiesnešiem un tiesas piesēdētājiem vēl tiek iesaistīti šādi speciālisti⁴⁴⁷: nepilngadīgo tiesas prokurors; nepilngadīgo tiesas izmeklēšanas tiesnesis; nepilngadīgo tiesa; apelācijas tiesas ģenerālvokāts; nepilngadīgo apelācijas tiesas nodaļa; nepilngadīgo uzraudzības maģistrāts. Turklāt katrā policijas iecirknī ir speciāls Nepilngadīgo dienests, kas nodarbojas ar to noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanu, kur iesaistīti nepilngadīgie. Visas Nepilngadīgo tiesas piemērotās sankcijas izpilda Tieslietu ministrijas Nepilngadīgo justīcijas

⁴⁴² Ibid, p.135.

⁴⁴³ World Prison Brief data, Italy. Pieejams: <http://www.prisonstudies.org/country/italy> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁴⁴ Decree of the President of the Republic on the Approval of the Criminal Procedure Involving Juvenile Defendants, 1988 [Republikas prezidenta lēmums par kriinālprocesiem, kuros iesaistīti nepilngadīgie apsūdzētie]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/id/5129> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁴⁵ Juvenile Courts. Pieejams: http://www.minoriefamiglia.it/pagina-www/mode_full/id_384/ [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁴⁶ Codice Penale, 1930 [Sodu likums].

Pieejams: <http://www.altalex.com/documents/news/2015/01/15/del-reo-e-della-persona-offesa-dal-reato> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁴⁷ Decree of the President of the Republic on the Approval of the Criminal Procedure Involving Juvenile Defendants, 1988 [Republikas prezidenta lēmums par kriminālprocesiem, kuros iesaistīti nepilngadīgie apsūdzētie]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/id/5129> [aplūkots 29.04.2017.]

departaments, kura nodaļas – Nepilngadīgo justīcijas centri - atrodas katras pašvaldības teritorijā. Nepilngadīgo justīcijas centri pašvaldībās sevī ietvert virkni iestāžu, tai skaitā Nepilngadīgo sociālos dienestus, Primārās aprūpes centrus ar daļēji slēgtajiem teritoriālajiem centriem, dienas centriem priekš pirmstiesas izmeklēšanā esošo jauniešu uzraudzības un tiesas piemēroto alternatīvo sankciju izpildes. Vietējo pašvaldību dienesti sadarbojas ar reģionālajām institūcijām, kurās ir Nepilngadīgo justīcijas komitejas, bet tās savukārt sadarbojas ar Tieslietu ministrijas Nepilngadīgo justīcijas departamentu, zem kura darbojas centrālā Nepilngadīgo justīcijas komiteja.⁴⁴⁸

Lai katram nepilngadīgajam piemērotu speciālu sankciju, tiek veikta nepilngadīgā izvērtēšana un iesniegta Nepilngadīgo tiesai, ieslodzījums tiek piemērots tikai kā galējā sankcija. Saskaņā ar Itālijas prezidenta dekrētu par kriminālprocesa apstiprināšanu nepilngadīgajiem likuma pārkāpējiem⁴⁴⁹, tiesību normās ir paredzētas dažādas sankcijas nepilngadīgajiem, kuru mērķis ir reintegrācija un rehabilitācija.

Pirmstiesas izmeklēšanas laikā izmeklēšanas tiesnesis izvēlas vienu no daudziem drošības līdzekļiem, no kuriem pirmstiesas apcietinājums tiek piemērots tikai atsevišķos gadījumos, kad nepilngadīgais ir izdarījis smagu vai sevišķi smagu noziegumu; visbiežāk piemērojamie drošības līdzekļi ir uzvedības nosacījumi, uzturēšanās dienas centrā vai mājās. Izmeklēšanai noslēdzoties, tiek nozīmēta pirmā tiesas sēde, kuras laikā tiek izlemts, kādā tieši veidā nepilngadīgo novirzīt no tālākā kriminālprocesa, piemērojot audzinoša rakstura līdzekļus. Tiesa var pieņemt vienu no šādiem lēmumiem:

- 1) tiesas lēmumu par apžēlošanu (tiesa atzīst, ka nepilngadīgais ir vainīgs, taču apžēlo viņu);
- 2) tiesas lēmums par procesa izbeigšanu, nepiemērojot sodu (lai piemērotu šādu lēmumu, ir jābūt diviem apstākļiem: a) likuma pārkāpums nav tik nopietns, lai piemērotu sodu (tiesneša ieskatā); b) likuma pārkāpums izdarīts pirmo reizi);
- 3) tiesas lēmums par soda atlikšanu, uzsākot projektu ar nepilngadīgā iesaisti. Šī ir viena no jaunākajām sankcijām nepilngadīgajiem Itālijā, kas ieviesta ar Nepilngadīgo justīcijas likumu 1988.gadā.⁴⁵⁰ Tiesa atliek soda piemērošanu (taču lietu neizbeidz), lai ar nepilngadīgo uzsāktu individuālu apmācības projektu, kas ilgst vismaz trīs gadus. Projektā var ietvert dažādus mērķus un aktivitātes: skolas apmeklēšanu ar noteiktu rezultātu sasniegšanu, profesijas iegūšanu, veicot sociāli lietderīgas aktivitātes un citas. Viens no

⁴⁴⁸ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.191.

⁴⁴⁹ Decree of the President of the Republic on the Approval of the Criminal Procedure Involving Juvenile Defendants, 1988 [Republikas prezidenta lēmums par kriminālprocesi, kuros iesaistīti nepilngadīgie apsūdzētie]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/id/5129> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁵⁰ Meringolo P. Juvenile Justice System in Italy: Researches and interventions. Florence: University of Florence, 2012, p.1087.

spēcīgākajiem instrumentiem, kas šajā laika periodā tiek lietots, ir cietušā un likumpārkāpēja mediācija. Ar izglītojošā projekta palīdzību justīcijas iestādes iezīmē bērnam izeju no izveidojušās situācijas, apgūstot vienlaikus jaunas prasmes un kompensējot zaudējumus noziegumā cietušajiem. Projekta beigās tiesa novērtē rezultātus un pieņem vienu no diviem lēmumiem: pieņemt projekta rezultātu, atzīstot to par labu un procesu neturpināt, bet lietu izbeigt (a); vai arī atzīt projekta mērķus par neizpildītiem un nolemt turpināt tiesas sēdi par soda piemērošanu no tās vietas, kur tā tika pārtraukta, uzsākot projektu pirms trim gadiem.

- 4) tiesas lēmums par nepilngadīgā brīvības ierobežošanu var izpausties vairākos veidos, proti:
- a. nepilngadīgajam var piemērot sociālā dienesta uzraudzību pašvaldībā, kurā viņš dzīvo;
 - b. mājas arestu (ieslodzījumu);
 - c. piemērot daļējus brīvības ierobežojumus, vai daļēju ieslodzījumu (tas nozīmē, ka nepilngadīgais pamatā atrodas institūcijas uzraudzībā, kurā viņš dzīvo uz tiesas noteikto laiku, bet viņš apmeklē parasto skolu vai citu izglītības iestādi, kas atrodas ārpus institūcijas);
 - d. noteiktu laika pavadīšanu iestādē ar tiesībām uz pirmstermiņa atbrīvošanu (smagu un sevišķi smagu noziegumu gadījumos tas var būt speciāls cietums nepilngadīgajiem, taču tiesa var arī noteikt pienākumu pavadīt kādu noteiktu laiku, kas nav garāks par trim gadiem, sociālā iestādē vai audžu ģimenē).

Sociālās iestādes atrodas Itālijas pašvaldībās⁴⁵¹ un veic kriminālsoda izpildi nepilngadīgajiem. Tāpēc, ja pat tiesnesis pieņem lēmumu par brīvības ierobežošanu, tas nenozīmē, ka nepilngadīgais tiks ievietots ieslodzījuma vietā, jo brīvības ierobežošanai ir dažādi varianti, kurus nosaka Sodū kodekss un penitenciārais likums, kurš satur dažāda veida sankcijas gan priekš pieaugušajiem, gan bērniem.⁴⁵²

S.Randazzo (*Randazzo Silvia*) uzsver, ka bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencija ir cieši saistīta ar kopējo bērnu tiesību aizsardzības sistēmu valstī; viņa norāda, ka no bērnu tiesību aizsardzības sistēmas ir atkarīgs, kādas metodes tiks tālāk ietvertas krimināltiesību vai kriminālprocesa un sodu izpildes normās, nevis otrādi. Tāpēc Itālijā bērnu un jauniešu justīcijas

⁴⁵¹ Skatīt arī: Ferri E. Reform of Penal Law in Italy. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol.12, Issue 2, Article 5, 1921.

Pieejams: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1787&context=jclc> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁵² Keeping youth away from crime: searching for best European practices. *Compendium of ten best European practices*. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.195.

pirmsākumi tieši ir meklējami bērnu tiesību izpratnes, tiesiskā ietvara un realizācijas metožu izstrādē un izvēlē.⁴⁵³ Bērnu tiesību aizsardzības sistēma Itālijā organizēta pēc starpinstitūciju sadarbības principa, ko noteic likums Nr.451/97⁴⁵⁴, ko pieņēmusi Parlamentārā bērnu tiesību komisija un Nacionālā Bērnbības observatorija.⁴⁵⁵ Šis likums noteic darbības ietvaru sociālajiem un izglītības dienestiem, lai īstenotu vienotu nostāju bērnu sociālās iekļaušanas un aizsardzības pret noziedzīgiem nodarījumiem jomā. Likums Nr.451/97 vienlaikus noteic, kuri Itālijā ir atbildīgie resori par bērnu tiesību aizsardzību, proti: Labklājības, Tieslietu un Ģimenes. Ir noteikta kārtība,⁴⁵⁶ kādā katrai no šīs institūcijas specialistiem ir jārīkojas gadījumos, kad tiek identificēti jebkāda rakstura riski bērnam vai ģimenei, kas praksē arī tiek realizēts. Institūcija, kas identificējusi risku bērnam vai ģimenei, ziņo par to Nepilngadīgo tiesai, kas, izmantojot savus riska un vajadzību novērtēšanas instrumentus, noteic riskus un tiem atbilstošu intervenci, kuru realizē pašvaldību sociālie dienesti.⁴⁵⁷

Primārās prevencijas pasākumi tiek īstenoti īpašu programmu veidā Itālijas reģionu līmenī, lielāko tiesu izmantojot sociālo dienestu un skolu infrastruktūru un jau pastāvošās programmas, kā arī iesaistot nevalstiskās organizācijas. S.Randazzo atzīmē,⁴⁵⁸ ka agrīnās prevencijas pasākumi primārās prevencijas ietvaros tiek organizēti, pirms bērns ir izdarījis likuma pārkāpumu, un tā ir veidota kā starpinstitūciju platforma, kuras ietvaros dažādu nozaru speciālisti rada vidi bērniem, kas brīva no kriminogēnās ietekmes. Agrīnās prevencijas sistēma Itālijā korespondē tiešā veidā ar Itālijas bērnu tiesību aizsardzības sistēmu. Šīs izpratnes ietvarā antisociāla uzvedība vai antisociālas uzvedības riski tiek vērtēti kā sabiedrībā, nevis tiesas ceļā, risināma problēma. Tāpēc agrīnās prevencijas mērķi un uzdevumi tiek realizēti caur programmām, kuras tiek īstenotas ģimenēs un skolās, izmantojot izglītojošas un rekreācijas aktivitātes, īpašu uzmanību veltot sporta nodarbībām. Šo programmu ietvarā bērniem tiek sniegta informācija par tiesisko kultūru, mediāciju, konfliktu risināšanu, ētikas normām un jautājumiem, kas saistīti ar atkarību izraisošu

⁴⁵³ Ibid, p. 196.

⁴⁵⁴ Istituzione della Commissione parlamentare per l'infanzia e dell'Osservatorio nazionale per l'infanzia. 23 dicembre 1997, n. 451 (1).

Pieejams: http://opac.minori.it/VSRV01_EOS03_Linked_documents/Giuridico/L_23_dic_1997_n_451.htm [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁵⁵ Regolamento recante riordino dell'Osservatorio nazionale per l'infanzia e l'adolescenza e del Centro nazionale di documentazione e di analisi per l'infanzia, 2006 [Bērnu un pusaudžu nacionālās observatorijas un Nacionālā Bērnu lietu dokumentācijas un analīzes centra reorganizācijas nolikums]. Pieejams: http://opac.minori.it/VSRV01_EOS03_Linked_Documents/Giuridico2/2012%20Primo%20Trim.%28genn-mar%29/Nazionale/DPR%2014%20magg%202007%20n%20103.pdf [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁵⁶ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.196.

⁴⁵⁷ Skatīt arī: Regions. Pieejams: <http://www.minori.it/en/italian-national-childhood-and-adolescence-documentation-and-analysis-centre/regions> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁵⁸ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.210.

vielu lietošanu.⁴⁵⁹ S.Randazzo norāda, ka pastāv arī otra puse – nepieciešamība izglītēt ģimeņu locekļus, tai skaitā vecākus un plašāku sabiedrību, par to, cik ļoti svarīgi priekš bērniem ir viņu ģimeņu iesaiste šajos agrīnās prevencijas pasākumos, jo bieži vien pastāv uzskats, ka bērnu aizsardzība pret likumpārkāpumu izdarīšanu ir kādu citu cilvēku, ne pašu vecāku pienākums. Minētā dēļ, lielu lomu agrīnās prevencijas ideju popularizēšanā spēlē medijs un informatīvās kampaņas.

Vienlaikus S.Randazzo norāda, ka agrīnā prevencija Itālijā faktiski sastāv no diviem darbības virzieniem, augstāk minētajām programmām, un arī pašvaldību atbildīgo institūciju, tai skaitā policijas, sociālo dienestu, izglītības iestāžu, ziņojumiem tiesai par sarežģītiem gadījumiem, kuros bērnam ir acīmredzamas antisociālas uzvedības noslieces. S.Randazzo uzsver, ka sadarbība starp Nepilngadīgo tiesu un pašvaldību institūcijām ir īpaši svarīga, jo tiesas pārziņā ir instrumenti sarežģītāku gadījumu risināšanai, bet pašvaldībā tādu nav. Nepilngadīgo tiesa, saņemot ziņojumu par nepilngadīgā antisociālu uzvedību, var izskatīt lietu administratīvā kārtībā, veikt padziļinātu ģimenes un citu apstākļu izpēti, kas varētu ietekmēt bērna uzvedību, un nolemt par tā saucamo *ante-delictum*, jeb preventīvo pasākumu piemērošanu. Nepilngadīgo tiesa šādus *ante-delictum* pasākumus var piemērot īpašas sociālas programmas, sabiedriskā darba (iesaiste izglītībā un dienas režīms), vai uzraudzības formā, bērniem, kuri vispār vēl nav pārkāpuši likumu, bet kuru uzvedība liecina, ka tas katru brīdi varētu notikt.⁴⁶⁰

Kā jau tika minēts, Itālijā ir lielas sociāli ekonomiskās atšķirības starp reģioniem un šis fakts ir arī saistīts ar noziedzības dinamiku un to ietekmējošiem faktoriem. Minētā dēļ, primārās prevencijas pasākumi visaktīvāk tiek atbalstīti tieši dienvidu reģionos, kur noziedzības līmenis ir visaugstākais.⁴⁶¹ Zemāk aprakstītā programma tiek īstenota Katānijas provincē (Sicīlija), Sirakūzas pilsētā. Sirakūzā visvairāk no visām Itālijas pilsētām ir jūtama organizētās noziedzības ietekme. S.Randazzo ir skaidrojusi, ka Katānijā ir reģistrēta vislielākā mafijas ietekme uz ikdienas dzīvi Sicīlijā kopumā. Tas skaidrojams ar neskaitāmo Sicīlijas mafijas ģimeņu klātbūtni, kas izpaužas organizētās noziedzības grupu dominancē ikvienā uzņēmējdarbības vai sadzīves jomā. Daudzu gadu garumā šī ietekme ir izpaudusies kā: naudas izspiešana no cilvēkiem, apreibinošo vielu tirdzniecība un grupējumu klātbūtne visās sabiedriskās dzīves vai pārvaldes jomās.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.211.

⁴⁶⁰ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.212.

⁴⁶¹Kronberga I., Sīle S. Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Kopsavilkums. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2890/original/keeping_lv.pdf?1427962796 [aplūkots 15.01.2017.]

⁴⁶² Direzione nazionale antimafia. Pieejams: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_10_1.page [aplūkots 29.04.2017.]

Katānijas primārās prevencijas projekts bērniem balstās uz *Abrū metodi*, kuras pamatā ir hipotēze, ka bērnu un jauniešu iesaiste mūzikas nodarbībās var pasargāt šos bērnus no iesaistes pilsētā esošajos noziedzīgajos grupējumos. Hosē Antonio Abrū (*Abreu Hose Antonio*) ir Venecuēliešu orķestra diriģents, mūziķis un sabiedriskais darbinieks, kurš ir ne tikai izveidojis šo metodi, bet ar tās palīdzību sniedzis izglītojošo atbalstu vairākiem tūkstošiem bērnu, kas pakļauti noziedzības riskiem. Šīs primārās prevencijas metodes realizācijai ir izveidots Neredzamās pilsētas fonds.⁴⁶³ Pats nosaukums “Neredzamā pilsēta” ietver sevī projekta mērķus un būtību: tas norāda uz daudzu bērnu un jauniešu dzīves problēmām, kuras bieži vien cilvēki vēlas neredzēt, bet, neskatoties uz šo attieksmi, tās pastāv. Bērnu iesaiste mūzikas nodarbībās ir it kā “neredzama” aktivitāte, taču tā izraisa virkni izmaiņu bērna ikdienā: ejot ikdienas uz mūzikas nodarbībām, bērnam izmainās dienas režīms; samazinās iespēja, ka bērnam varētu rasties nelabvēlīgi paziņas uz ielas, jo viņš tur neatrodas; bērns iemācās sasniegt savus mērķus atbalstošā vidē un iegūst pašcieņu, kā arī citu cieņu, kas ir būtisks aizsargājošais faktors antisociālas uzvedības risku mazināšanai. Šo uzdevumu veikšanai programmā tiek iesaistīti dažādu profesiju speciālisti: mūzikas skolotāji, kam ir prasmes strādāt ar Abrū metodi, žurnālisti, pedagogi, teātra mākslinieki un citi. Bērni un jaunieši šajā programmā nonāk, nevis izvērtējot viņu spējas mūzikā, vai iepriekšējās prasmes, bet saskaņā ar tiesas vai citas tiesību aizsardzības institūcijas lēmumu. Mūzikas mācībām ir ļoti praktiska pieeja: sākumā bērni kopā ar pedagogiem vienkārši klausās mūziku un nodibina attiecības ar bērniem, sāk uzticēties, rod emocionālo saikni; kad tas paveikts, tad mēģina spēlēt kopā kādu no instrumentiem, ieklausoties viens otra balsī un instrumentu skaņās; kopīgi apspriež radušās sajūtas, apmainās ar viedokļiem, pieņem dažādus lēmumus. Mūzikas nodarbības nomainās ar grāmatu lasīšanu, stāstu stāstīšanu, emocionālo prasmju apguvi. Projekta mērķis ir veidot bērniem pašcieņu, mācīties ievērot kultūras un likumības principus, gūt prasmes pozitīvu attiecību veidošanai ar apkārtējiem cilvēkiem. S.Randazzo uzsver⁴⁶⁴, ka galvenais iemesls, kāpēc šī ir laba prakse, ir kultūra kā simbolisks līdzeklis pašcieņas kā vērtības sasniegšanai, individuālai attīstībai un sociālai mijiedarbībai. Tas ir acīmredzams, ka mācot bērniem un jauniešiem orķestra mūzikas principus, kur daudz un dažādi instrumenti spēlē kopā, sasniedzot vienu un to pašu mērķi ar harmonisku rezultātu, ir velkamas paralēles ar sabiedrību, un tas palīdz iekļauties bērniem ikdienas dzīvē un

⁴⁶³ Skatīt arī: Fondazione La Citta Invisibile. Pieejams: <http://www.fondazioneiacittainvisibile.it/> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁶⁴ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.212.

sociālajā mijiedarbībā kopumā, saprast atsevišķu procesu nozīmi kopīgā pozitīvā rezultāta ietvarā.⁴⁶⁵

Nīderlandē cietumu apdzīvotības koeficients ir 61 ieslodzītais uz katriem 100 tūkstošiem iedzīvotāju, kas Eiropas rādītāju kontekstā ir viens no zemākajiem.⁴⁶⁶ Nīderlandē, tāpat kā daudzās jau augstāk aplūkotajās valstīs, bērnu un jauniešu justīcijas sistēma tiek uzskatīta par bērnu tiesību aizsardzības kopējās sistēmas daļu. Par bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem Nīderlandē atbild Veselības aizsardzības, Labklājības un sporta resori (jaunatnes politika, ģimenes un bērnu aizsardzība); Drošības un Tieslietu ministrija ir atbildīga par bērnu un jauniešu justīcijas jomu un ar šo jomu saistītajām institūcijām; Izglītības ministrija - par izglītības programmu realizāciju, bet Sociālo lietu un nodarbinātības ministrija ir atbildīga par Bērnu aizsardzības likumā ietverto tiesību normu realizāciju bērnu dārzos un bērnu aprūpes centros. Būtiska nozīme agrīnās prevencijas veikšanā ir vietējām pašvaldībām,⁴⁶⁷ kuru uzdevums ir attīstīt visaptverošas politikas un piedāvāt labi pārvaldītus pasākumus bērnu un ģimeņu atbalstam viņu dzīves vietās. Šajā procesā visbūtiskāko lomu spēlē pašvaldību sadarbība ar ģimenēm un preventīvas atbalsta formas, kas atbilst iedzīvotāju vajadzībām.⁴⁶⁸ Nīderlandes bērnu labklājības un aprūpes sistēma sastāv no trim daļām: universālajiem dienestiem (nepilngadīgo darbs, aprūpe un skolas), preventīvajiem dienestiem (bērnu veselības aprūpe, vispārējais sociālais darbs un atbalsts vecākiem), un speciālajiem dienestiem, kas sevī ietver nepilngadīgo aprūpes iestādes, bērnu psihiskās veselības dienestus un bērnu aizsardzības institūcijas. Viens no Bērnu un jauniešu likuma⁴⁶⁹ mērķiem ir samazināt to bērnu skaitu, kas atrodas speciālajā aprūpē, liekot uzsvāru uz atbalstu bērniem ar agrīnās (prevencijas) intervences metodēm, attīstot vecāku sadarbības un atbalsta tīklus. Bērnu tiesību aizsardzības jomā bez jau minētā Bērnu un jauniešu likuma, tiesiskās attiecības regulē Sociālā atbalsta likums⁴⁷⁰, Līdzdalības likums⁴⁷¹ un Likums par atbilstošu izglītību.⁴⁷²

⁴⁶⁵ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.222.

⁴⁶⁶ World Prison Brief data. Pieejams: <http://www.prisonstudies.org/country/netherlands> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁶⁷ Autores piezīme: Nīderlandē kopumā ir 393 pašvaldības.

⁴⁶⁸ Hilverdink P. Generalist working with youth and families in the Netherlands.

Pieejams: <http://ej.uz/wyw2> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁶⁹ Child and Youth Act, 2015 [Bērnu un jaunatnes likums].

Pieejams: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0034925/2016-08-01> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷⁰ Wet maatschappelijke ondersteuning, 2015 [Sociālā atbalsta likums].

Pieejams: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0035362/2016-08-01> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷¹ Participatiewet, 2015 [Līdzdalības likums].

Pieejams: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0015703/2015-01-01/1> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷² Wet Passend Onderwijs, 2014 [Izglītības likums]. Pieejams: https://www.renn4.nl/wp-content/uploads/2015/08/informatiegids_passend_onderwijs_2014.pdf [aplūkots 29.04.2017.]

Nīderlandes Krimināllikumā⁴⁷³ noteikts, ka nepilngadīgos, kas ir sasnieguši 12 gadu vecumu, var saukt pie kriminālatbildības.⁴⁷⁴ Vienlaikus Krimināllikums paredz atsevišķu nodaļu, kas regulē kriminālsoda piemērošanas nosacījumus dažādām personu grupām no 12 līdz 18 gadiem. 1995. gadā nepilngadīgo kriminālatbildības institūts tika precizēts, kā rezultātā – no vienas puses tika ieviesti dažādi alternatīvi risinājumi (kas praksē jau tāpat tika piemēroti), bet no otras puses sodu sistēma nepilngadīgajiem palika vēl bargāka, kas tiek kritizēts pat līdz šodienai.⁴⁷⁵ Vienlaikus likumā noteikta virkne izņēmumu attiecībā uz nepilngadīgajiem vecumā no 16 līdz 18 gadiem: ja nepilngadīgā personības vērtējums un izdarītā noziedzīgā nodarījuma smagums var būt tiesnesim par pamatu uzskatam, ka nepilngadīgajam piemērojamas pieaugušajiem paredzētās sankcijas, tad tiesnesis var pieņemt lēmumu par smagāka soda piemērošanu, nekā nepilngadīgajiem vispārēji likumā paredzēts (77b.pants, Speciālie noteikumi nepilngadīgajiem).⁴⁷⁶ Turklāt, nepilngadīgo kriminālatbildības regulējumu var piemērot arī personām, kas vairs nav nepilngadīgas, bet uzskatāmas par *jauniem pieaugušajiem* vecumā no 18 līdz 21 gadam. Tiesnesis šādi var rīkoties, ja izdarītais noziedzīgais nodarījums ir tipisks nepilngadīgajiem un persona nav sasniegusi brieduma pakāpi, kas raksturīga pieaugušajiem (77c.pants).

Nīderlandes Krimināllikums paredz nepilngadīgajām personām šādas sankcijas:

- 1) Pamatsodus:
 - a. par nopietniem noziedzīgiem nodarījumiem: nepilngadīgo ieslodzījumu, sabiedriskos darbus vai naudas sodu;
 - b. par mazāk nopietniem pārkāpumiem: sabiedriskos darbus vai naudas sodu.
- 2) Sabiedriskais darbs (ne vairāk kā 200 stundas) var nozīmēt:
 - a. norīkojumu neapmaksātu darbu veikšanai; darbu veikšanai, lai novērstu ar noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu;
 - b. norīkojumu piedalīties speciālā apmācības programmā (ne vairāk kā 200 stundas, un tas jārealizē 6 mēnešu laikā);
 - c. norīkošanu sabiedriskajā darbā, kombinējot to ar nosūtījumu uz apmācības programmu.

⁴⁷³ Criminal Code, 1881[Krimināllikums]. Part VIII A. Special Provisions for Juveniles. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷⁴ Skatīt arī: Tak P.J.P. The Dutch criminal justice system: Organization and operation. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 1999. Pieejams: https://www.wodc.nl/binaries/ob176-volledige-tekst_tcm28-78794.pdf [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷⁵ Wolhuis A. Restorative Aspects in the Dutch Juvenile Justice System. Bethlehem: International Institute for Restorative Practices, 2000. Pieejams: <http://www.iirp.edu/eforum-archive/4241-restorative-aspects-in-the-dutch-juvenile-justice-system> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷⁶ Criminal Code, 1881[Krimināllikums].

Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]

3) Papildus sodus:

- a. konfiskāciju;
- b. auto vadīšanas tiesību atņemšanu.

4) Nosacījumus:

- a. ievietošanu nepilngadīgo apcietinājumā (ja persona nav sasniegusi 16 gadus, tad līdz vienam gadam, bet ja ir vecāka par 16 gadiem, tad līdz diviem gadiem);
- b. uzvedības novērošanu (uzraudzību);
- c. izņemšanu no aprites;
- d. pretlikumīgi iegūto līdzekļu konfiskāciju;
- e. pienākumu samaksāt kompensāciju;
- f. pasākumus personas brīvības ierobežošanai (77h.-77n.pants).

Blakus jau nosauktajām sankcijām, pastāv iespēja piemērot alternatīvās sankcijas, kas tiek dēvētas par mācību shēmām, kuras realizē HALT⁴⁷⁷ projekts. Uz šo projektu nepilngadīgo var nosūtīt gan policija vai prokurors, gan arī tiesnesis ar savu lēmumu konkrētā lietā. HALT projekts īsteno programmas, kuru rezultātā nepilngadīgie, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, gūst iespēju kompensēt cietušajam radīto kaitējumu, izpildīt tiesas noteiktos sabiedriskos darbus vai apmācības programmu, būt programmas speciālistu uzraudzībā, atvainoties cietušajiem. Lai nepilngadīgais iesaistītos programmā, nepieciešama viņa vecāku un paša nepilngadīgā piekrišana, jo visas programmas realizācijas gaitā ir nepieciešama bērna un vecāku līdzdalība. Nīderlandē vecāku iesaistei bērna, kurš ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, sekundārās prevencijas procesā tiek piešķirta ļoti būtiska nozīme. Bērna (likumpārkāpēja) vecākiem⁴⁷⁸ ir pienākums piedalīties visu lēmumu pieņemšanā, attiecībā uz viņu bērnu, gan pirmstiesas, gan tiesas un soda izpildes procesā. Gadījumos, kad vecāki neierodas uz nozīmētajām tiesas sēdēm, tiesnesis piemēro piespiedu atvešanu no mājām vai darba vietas.⁴⁷⁹

Tiesas noteiktā apmācības programma paredzēta, lai nepilngadīgie iegūtu sociālās prasmes un praktiskās iemaņas. Apmācības process tiek organizēts gan individuālu, gan grupu nodarbību veidā. Atkarībā no noziedzīgā nodarījuma veida, ko izdarījis nepilngadīgais, un viņa personības izpētes rezultātiem, tiek nozīmētas dažādas *programmas*, tai skaitā:

⁴⁷⁷ Halt Programme. Pieejams: <https://www.halt.nl/en/halt-programme/> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁷⁸ Kronberga I., Sīle S. Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Kopsavilkums. Rīga: Providus, 2015, 56.lpp.. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2890/original/keeping_lv.pdf?1427962796 [aplūkots 15.01.2017.]

⁴⁷⁹ Reducing youth crime: Parents of minors required to attend hearings. Pieejams: <https://www.government.nl/topics/youth-crime/contents/reducing-youth-crime> [aplūkots 29.04.2017.]

- a) *Cietušā izpētes projekts* ir programma, kuru piemēro nepilngadīgajiem, kas izdarījuši zādzības, laupīšanas vai uzbrukumus personām, nodarot tām kaitējumu. Apmācības programmas mērķis ir, lai nepilngadīgais saprastu, kādu kaitējumu viņš ar savu rīcību ir nodarījis cietušajam. Šajā projektā cietušais pats nepiedalās.
- b) *Seksuālās uzvedības programma* tiek piemērota personām, kuras izdarījušas noziedzīgus nodarījumus pret dzimumneaizskaramību, kas nav saistīti ar vardarbību un ir izdarīti pirmo reizi. Programma ir vērsta uz to, lai nepilngadīgais izprastu savu seksualitāti un prastu modelēt citu personu attieksmi pret viņa uzvedības modeli.
- c) *Sociālo prasmju programma* paredzēta likumpārkāpēju apmācībai komunikācijai ar citiem cilvēkiem un nevardarbīgai konfliktu risināšanai.

Analizējot Nīderlandes nepilngadīgo noziedzības prevencijas sistēmu M.Eivema (*Euwema Mathijs*) un H.Miedema (*Miedema Helena*) ir norādījuši⁴⁸⁰, ka sabiedrība izturas kritiski pret pastāvošo tiesisko regulējumu nepilngadīgo noziedzības prevencijai Nīderlandē, jo valsts realizētā politika ir pārmērīgi represīva, kaut vai ņemot vērā nepilngadīgo likumpārkāpēju skaitu, kas ievietoti soda izpildei institūcijās. Bērniem vecumā no 12 līdz 15 gadiem šobrīd brīvības atņemšanas laiks ir paaugstināts no iepriekšējiem sešiem mēnešiem līdz šobrīd likumā noteiktajam viena gada periodam, bet personām, vecumā no 16 līdz 17 gadiem, maksimālais sods ieslodzījumā palielināts no sešiem mēnešiem līdz diviem gadiem. Turklāt ir iespēja, pie noteiktiem apstākļiem, gados vecākos nepilngadīgos tiesāt saskaņā ar pieaugušajiem paredzētām tiesību normām, kā arī piemērot pieaugušajiem paredzētos sodus.⁴⁸¹ M.Eivema un H.Miedema vērš uzmanību arī uz faktu, ka neskatoties uz to, ka nepilngadīgo skaits, kas soda izpildei tiek ievietoti nepilngadīgo institūcijās (brīvības atņemšanas vietās), pēdējos gados ir stabilizējies, Nīderlandes valdība nevis raugās, kā attīstīt sabiedrībā izpildāmās sankcijas, bet finansē aizvien jaunas brīvības atņemšanas institūcijas nepilngadīgajiem.⁴⁸² Turklāt M.Eivema un H.Miedema norāda, ka 2011.gadā tika veikts pētījums,⁴⁸³ kura ietvaros tika analizēts, vai nepilngadīgo uzturēšanās nosacījumi policijas iecirkņos atbilst tiem, kas noteikti Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijā. Tika konstatēts, ka nepilngadīgo uzturēšanās nosacījumi policijas iecirkņos neatbilst Apvienoto Nāciju Organizācijas noteiktajiem standartiem attiecībā uz nepilngadīgajiem, kā arī norādīts, ka blakus

⁴⁸⁰ Euwema M., Miedema H. Keeping youth away from crime: The Netherlands. National report, 2015. Pieejams: <http://www.oijj.org/sites/default/files/netherlands.pdf> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁸¹ Euwema M., Miedema H. Keeping youth away from crime: The Netherlands. National report, 2015, pp.14-15. Pieejams: <http://www.oijj.org/sites/default/files/netherlands.pdf> [aplūkots 29.04.2017.]

⁴⁸² Ibid, pp.17.-18.

⁴⁸³ Berger M., Van der Kroon K. Spending a 'couple of nights' in a police cell: The UN Convention on the Rights of the Child and custody in police cells. Leiden: Defense for Children - The Netherlands, 2011. Pieejams: <https://www.defenceforchildren.nl/images/70/1752.pdf> [aplūkots 29.04.2017.]

valstīs Beļģijā, Vācijā un Anglijā situācija ir atšķirīga. Tā, piemēram, Nīderlandes policijas iecirknī nepilngadīgos var turēt 16 dienas un piecpadsmit stundas, bet citās valstīs šis laika periods nedrīkst pārsniegt 24 stundas.⁴⁸⁴

Prakses apraksti tika sniegti, atlasot spilgtākos piemērus, kas liecina, ka prevencijas prakse dažādās valstīs variē gan tiesiskā regulējuma ziņā, gan prakses nozīmē. Autore secina, ka ne vienmēr valstīs ar nosacīti labāko sociālo nodrošinājumu ir arī identificējami labākie risinājumi bērnu un jauniešu justīcijā, tai skaitā noziedzīgo nodarījumu prevencijā, pat neskatoties uz to, ka sociālā sistēma ir visciešāk saistītā, blakus izglītības jomai, ar bērnu un jauniešu nacionālajām justīcijas sistēmām. Minētais nozīmē, ka veiksmīgas bērnu un jauniešu justīcijas sistēmas ieviešanai un tālākai attīstībai ir vienlīdz būtiska visu iesaistīto speciālistu vienota izpratne par nepieciešamību īstenot bērnu likumpārkāpumu prevencijas pasākumus, balstoties uz vienotiem bērnu tiesību aizsardzības principiem. Nākamajā nodaļā tiks noskaidrots, kāda ir Latvijas prakse, īstenojot bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevenciju, un ar ko tā atšķiras, vai neatšķiras no citu valstu pieredzes.

4.3. Nepilngadīgo personu noziedzības izmaksas un to mazināšanas iespējas.

Veiksmīgas noziedzības prevencijas gala rezultāts nav tikai sabiedrības drošība, kā sajūta, jo prevencijas veiksmē, tāpat kā neveiksmē, ir izmērāma ar tīri matemātiskiem aprēķiniem. Nav iespējams nosaukt par veiksmīgu tādu prevencijas sistēmu, kuras īstenošanas rezultātā kopumā sabiedrībai pieaug izdevumi, kas nepieciešami noziedzības novēršanai un atkal jauniem prevencijas pasākumiem. Ja tā notiek – prevencijas pasākumi nav uzskatāmi par efektīviem. Minētā dēļ, daudzās Eiropas valstīs būtisku uzmanību veltī veicamā preventīvā darba analīzei no vairākiem aspektiem: sabiedrības drošības sajūtas (tiek veiktas sabiedrības aptaujas); recidīva novērtējumu (tai skaitā resocializācijas programmu efektivitāti); tiešās noziedzības izmaksas (tai skaitā ar noziedzīgo nodarījumu radītais un pēc tam atlīdzinātais kaitējums sabiedrībai un cietušajiem, kriminālsodu izpildes izmaksas, resocializācijas tiešās izmaksas, bijušo notiesāto integrācijas izmaksas pēc kriminālsoda izpildes sabiedrībā, atsevišķu personu grupu noziedzības izmaksas (sievietes, nepilngadīgie, seniori); tiesību aizsardzības sistēmas izmaksas (tai skaitā policija, prokuratūra, visu instanču tiesas, kriminālsodu izpildes sistēmas uzturēšana); netiešās noziedzības izmaksas (piemēram, sabiedrības ataudzes zudumi, neiegūta izglītība, nekvalificēts darbs vai bezdarbs, dzīves vietas trūkums, veselības zudumi un citi). Tādējādi, veicot aprēķinus katrā no šīm komponentēm, ir iespējams apzināt patieso noziedzības kaitējumu sabiedrībai, tai

⁴⁸⁴ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015, p.382.

skaitā nepieciešamos resursus noziedzības: a) novēršanai (valsts reakcijai uz jau notikušiem vai notiekošiem noziedzīgiem nodarījumiem) un b) prevencijai (valsts proaktīvai rīcībai, lai noziedzīgi nodarījumi nenotiktu). Šāda veida aprēķinu veikšanai un sistēmas analīzei nepieciešamas multidisciplināras zināšanas un prasmes, tai skaitā finansēs, jurisprudencē, kriminoloģijā, statistikā un socioloģijā. Vadoties no minētā, autore secina, ka šāda veida pētījumi būtu veicami vairāku zinātņu nozaru speciālistu komandā pēc iepriekš rūpīgi izstrādātas metodoloģijas, turklāt pētniecības darbam būtu jānorisinās vairāku gadu garumā.

Lai gan šī darba mērķis nav metodoloģijas izstrāde noziedzības izmaksu aprēķinu veikšanai vai vēl vairāk - noziedzības izmaksu aprēķināšana Latvijā, tomēr autore ieskatā ir nepieciešams veikt nelielu ieskatu šajā jomā, kaut vai attiecībā uz mērķa grupu – nepilngadīgajiem un prevenciju, kā pasākumu kopumu nepilngadīgo noziedzības mazināšanai, kopumā. Pamatojoties uz iegūto pieredzi iepriekš veiktajos pētījumos, tai skaitā 2011.gada pētījumā “Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā”⁴⁸⁵ un pētītajiem literatūras avotiem, kas atspoguļo praksi, autore secina, ka pēdējos desmit gados nav veikti pētījumi noziedzības izmaksu analīzei vai par šādu izmaksu veidošanos vai novērtējumu Latvijā. 2011.gadā veiktajā pētījumā⁴⁸⁶ atzīts, ka tiesību aizsardzības iestāžu rīcībā nav datu, kas dotu pārlicību, ka to darbā pielietojamās metodes ir efektīvas sabiedrības drošības nodrošināšanā un pamatotas no ekonomiskā viedokļa, bet balstoties uz tiem datiem, kas tomēr tiek apkopoti un dažkārt arī analizēti, nav iespējams izdarīt secinājumus par šo iestāžu darba kvalitatīvo pusi, tai skaitā efektivitāti.

Bez jau minētā pētījuma, 2014.gadā Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē A.Zavackis aizstāvējis promocijas darbu “Riska novērtējums, kā noziedzīga nodarījuma recidīva prognoze”⁴⁸⁷, kurā uzsvēris, ka ir nepieciešama dziļāka noziedzības problēmas izpēte un pastāvošo noziedzības kontroles prakšu novērtējums, lai gūtu teorētiski un empīriski pamatotas zināšanas par noziedzības riskiem un varētu veicināt noziedzības kontroles veiksmīgo prakšu attīstību Latvijā. Turklāt A.Zavackis ir uzsvēris, ka noziedzības novēršanas sistēmām Eiropā ir jādarbojas ierobežotu resursu ietvaros, tāpēc ļoti būtiski ir lietot tādas metodes, kas ir efektīvas. Autore pievienojas A.Zavacka paustajam viedoklim⁴⁸⁸, ka ir izjūtams akadēmiskās diskusijas un pētniecības trūkums par noziedzības prevencijas jautājumiem un, ka Latvijā šis pētniecības virziens

⁴⁸⁵ Judins A. Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā. Rīga: Providus, 2011. 6.-7.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1868/original/rec_pedejais.pdf?1338463600 [aplūkots 27.04.2017.]

⁴⁸⁶ Ibid, 72.-74.lpp.

⁴⁸⁷ Zavackis A. Riska novērtējums, kā noziedzīga nodarījuma recidīva prognoze. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4967> [aplūkots 20.01.2018.]

⁴⁸⁸ Ibid, 11.-12.lpp.

ir maz attīstīts. Latvijā noziedzību ietekmējošo faktoru, tai skaitā kvalitatīvas noziedzības prevencijas sistēmas analīze, ir veikta nesistemātiski. Tomēr būtu nepamatoti atzīt par trūkumu faktu, ka šāda veida pētījumos dominē krimināltiesiskās analīzes diskurss. Tas ir uzteicami, ka tiesību zinātnē ir plaši pētīti jautājumi, kas ir saistīti ar sodu politiku, sodu piemērošanas praksi, kā arī veikta sodu izpildes prakses izpēte. Vienlaikus ir pamats uzskatīt, ka pētnieciskais darbs noziedzības fenomena izpētē ir veicams multidisciplinārās pētnieku komandās, kas sniegtu augstāku pētījumu kvalitāti un plašāku problēmu izpētes tvērumu. Minēto faktoru dēļ, zemāk analizēti ārvalstu pētījumu rezultāti par nepilngadīgo noziedzības izmaksām, kurus veikuši Eiropā un pasaulē atzinību guvuši speciālisti.

No teorijas viedokļa noziedzības ekonomisko izmaksu analīzei ir pievērsusies virkne autoru. R.A.Posners (*Richard A. Posner*) norāda⁴⁸⁹, ka par krimināltiesību ekonomiskās teorijas pamata licējiem uzskatāmi Bekaria un Bentams, bet pagājušā gadsimta sešdesmitos gados šo teoriju attīstījis G.Bekers (*Gary S. Becker*).⁴⁹⁰ Kopš tā laika krimināltiesību ekonomiskā teorija pētījusi vairāk šādas jomas: saistību starp soda bardzību un piemērošanas biežumu; naudas soda un ieslodzījuma saistību; tiesību aizsardzības iestāžu finansēšanas efektivitāti kontekstā ar kriminālprocesu; kriminālsoda preventīvās funkcijas efektu, tai skaitā nāves sodu. K.N.Hiltons (*Keith N. Hylton*) savukārt atzīmē⁴⁹¹, ka krimināltiesību ekonomiskā doktrīna spēlē nozīmīgu lomu, lai tiesu rīcībā nonāktu tādi instrumenti (sankcijas), kas patiešām attur likumpārkāpējus no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas nākotnē. Viņš norāda, ka nav ideāli efektīva soda, ko tiesa varētu piemērot par zādzību, izvarošanu, vai laupīšanu, tāpat kā nepastāv ar prātu neaptverami kriminālsoda mērķi. Tā vietā pastāv mērķtiecīgi organizētas juridiskas konstrukcijas, kas palīdz tiesai nomērķēt savus instrumentus uz konkrētu cilvēku prettiesisku rīcību.⁴⁹²

Krimināllikuma 35.pantā ietvertajam soda mērķim: a) aizsargāt sabiedrību un b) panākt, lai personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas ir ne tikai sociāla, bet arī ekonomiska nozīme. Šis aspekts bieži vien paliek pilnīgi nepelnīti sekundārajā plānā, taču ekonomiskās krīzes periodos tam tiek pieversta īpaša vērība.

2012.gadā tika veikts pētījums par metodēm, kuras pielietojot, vienlaicīgi ir iespējams taupīt naudu un vienlaikus aizsargāt sabiedrību, attīstot bērnu un jauniešu ar antisociālu uzvedību un

⁴⁸⁹ Posner R.A. An Economic Theory of the Criminal Law. Columbia Law Review, Vol. 85, No. 6, 1985. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1122392> [aplūkots 06.05.2017.]

⁴⁹⁰ Becker G.S. Crime and Punishment: An Economic Approach. NBER, 1974. Pieejams: <http://www.nber.org/chapters/c3625.pdf> [aplūkots 06.05.2017.]

⁴⁹¹ Hylton K.N. The theory of penalties and the economics in the Criminal Law. Boston: Boston University School of Law. Review of Law & Economics, 2005, pp.177-180.

⁴⁹² Ibid, p.176.

uzvedības riskiem potenciālu.⁴⁹³ Pētījumā⁴⁹⁴ norādīts, ka nepilngadīgie, kas atrodas konfliktā ar likumu, vienlaikus ir cietušie no virknes savlaicīgi neatrisinātu problēmu. Tāpēc nepilngadīgie, kas nonākuši saskarsmē ar justīcijas sistēmu, bieži vien: a) ir ar hronisku izglītības deficītu, daudzi no nepilngadīgajiem ir bijuši ārpus nepieciešamā izglītības procesa dažādu iemeslu dēļ vairākus gadus; b) daudzi nepilngadīgie ir ar vājām lasīt un rakstīt prasmēm un iemaņām matemātikā, pilnībā bez vai vāju sociālo funkcionalitāti; c) ar ļoti sliktu pieredzi savās ģimenēs, kur piedzīvojuši fizisku, emocionālu vai seksuālu vardarbību; d) ilgstoši uzturējušies nepiemērotā mājoklī vai bijuši bezpajumtnieki atsevišķos periodos; e) dzīvojuši vidē, kur valda antisociāli uzskati, bezdarbs un zems izglītības līmenis; f) šiem nepilngadīgajiem bieži vien ir attīstījušās dažādas mentāla rakstura saslimšanas, piemēram, depresija, hiperaktivitāte vai atkarības no dažādu apreibinošo vielu lietošanas; g) bijuši iesaistīti likuma pārkāpumu izdarīšanā un dažāda veida antisociālās darbībās. K.Tubs (*Tubbs Carly*) un D.Š. Makkoī (*McCoy Dana Charles*) uzsver⁴⁹⁵, ka šāda pieredze nerodas vienā dienā, tie ir notikumi, kas ietekmē bērna attīstību gadu garumā, kā dažādu negatīvu sociāli ekonomisku norišu kopums, starp kuriem ir gan iedzimtība, gan psiholoģiska un ekonomiska rakstura aspekti. Minētā dēļ ir pamats uzskatīt, ka bērni ar antisociālu uzvedību ir sabiedrības atbildība. Tāpēc sabiedrībai, plānojot un realizējot likumpārkāpumu prevencijas politiku attiecībā uz bērniem, ir jāpielieto tādas metodes, kas ir efektīvas un saskan gan ar šo bērnu vajadzībām, gan sabiedrības kopējām vajadzībām pēc drošības.

Tomēr pētījumos, kas veikti Eiropas Savienībā, konstatēts, ka, neraugoties uz neskaitāmajām starptautiskajām rekomendācijām, ieteikumiem un pierādījumiem par to, ka prevencijas metodes ir tās, kas ir gan sociālās stabilitātes, gan izmaksu ziņā visefektīvākās, virkne Eiropas valstu valdību nesteidzas ieviest inovatīvas metodes bērnu un jauniešu justīcijā, dodot priekšroku palikt pie stagnējošām un nerezultatīvām, bet ierastām metodēm.⁴⁹⁶

Šāda pieeja atstāj iespaidu ne tikai uz sistēmas darbības rezultātiem, tai skaitā kriminālsodu izpildes mērķu sasniegšanu, bet arī uz bērnu un jauniešu noziedzības izmaksām. Ja prevencijas

⁴⁹³ Moore M. Save money, protect society and realize youth potential. Improving youth justice system during economical crisis. Directors of publication: Dr.Francisko Legaz, Cristina Goni, Cedric Foussard. Brussels: IJJO, 2012. Pieejams: http://www.oijj.org/sites/default/files/white_paper_publication.pdf [aplūkots 06.05.2017.]

⁴⁹⁴ Ibid, p.17.

⁴⁹⁵ Lundberg M. Wuermli. A. (Eds) Children and youth in crisis: Protecting and promoting human development in times of economic shocks. The World Bank. Washington, 2012, pp.105.-109. Pieejams: http://www.oijj.org/sites/default/files/children_and_youth_in_crisis.pdf [aplūkots 06.05.2017.]

⁴⁹⁶ Moore M. Save money, protect society and realize youth potential. Improving youth justice system during economical crisis. Directors of publication: Dr.Francisko Legaz, Cristina Goni, Cedric Foussard. Brussels: IJJO, 2012. Pieejams: http://www.oijj.org/sites/default/files/white_paper_publication.pdf [aplūkots 2017.gada 6.maijā].

⁴⁹⁶ Ibid, p.23.

metodes, kas izmaksā lētāk, netiek lietotas, izmaksas ar laika nobīdi un lielākā apjomā rodas kriminālajā justīcijā. Praksē tas izpaužas:

a) ka arvien gados jaunāki bērni izdara arvien smagākus noziedzīgus nodarījumus. Daudzi no šiem bērniem nav sasnieguši to vecumu, ar kuru iestājas kriminālatbildība, tāpēc rodas izaicinājums rosināt kriminālatbildības vecuma samazināšanu vai jaunu represīvu sistēmu izveidi bērniem, kurus dēļ to vecuma, kas noteikts ar likumu, nevar aprūpēt kriminālās justīcijas ietvarā. Tādējādi tiek veidotas dažāda veida slēgtas vai daļēji slēgtas iestādes, kurās ievieto bērnus ar antisociālu uzvedību. Nav šaubu, ka šādā gadījumā notiek bērnu uzvedības stigmatizācija, bet kopumā sabiedrības kriminalizācija, paralēli tam, palielinot ne tikai šodienas, bet arī nākotnē nepieciešamos izdevumus kriminālās justīcijas sistēmai;

b) nepilngadīgie likuma pārkāpēji, pirmo reizi nonākot tiesību aizsardzības institūciju redzes lokā, ir jau ar daudz smagākiem uzvedības riskiem, smagākām situācijām ģimenēs. Šīs sarežģītās situācijas prasa ilgstošu uzvedības korekciju, turklāt ne tikai bērnam, bet arī viņa vecākiem (bieži visai ģimenei), lai veiktu visu nepieciešamo un nodrošinātu, ka bērnu būs iespējams atgriezt ģimenē pēc noteiktā pavadītā laika institūcijās. Bieži vien tas nav iespējams, jo sekundārās prevencijas institūcijām ir nepietiekoši cilvēku, finanšu un organizatoriskie resursi;

c) pastāv objektīvs risks, ka uzvedības korekcijas neveiksmīga rezultāta gadījumā (kam pie augstiem riskiem kombinācijā jau ar veselības problēmām ir liela varbūtība), sabiedrība saņem vēl vienu vāji sociāli funkcionējošu cilvēku. Turklāt pastāv iespēja, ka šāds cilvēks būs ne tikai pabalstu patērētājs, bet arī radīs pēcnācējus vidē, kas jau sākotnēji ir degradējoša tajā pastāvošo risku dēļ.

Faktiski tādā veidā tiek radīti cilvēki, kas nevis sniedz pienesumu sabiedrībai un valsts attīstībai, bet ir ieprogrammēti patērēt to, ko rada pārējie sabiedrības dalībnieki. Tāpēc ir pamats uzskatīt, ka prevencijas sistēmas attīstība ir veids, kā pasargāt sabiedrību ne tikai no noziedzības un sabiedrības kriminalizācijas, bet arī aizsargāt valsts un sabiedrības ekonomiskās intereses un tiesības uz attīstību.⁴⁹⁷

Tā, piemēram, statistikas dati par Amerikas Savienotajām valstīm norāda, ka vienas ieslodzījumā esošās nepilngadīgās personas izmaksas tiesību aizsardzības sistēmai izmaksā 407.58 ASV dolāri dienā, bet rēķinot viena gada griezumā tas ir 21 miljons dolāru.⁴⁹⁸ Aprēķinātās vidējās noziedzības izmaksas Amerikas Savienotajās valstīs nodokļu maksātājiem par vienu izplatītāko noziedzības veidu ir šādas: nonāvēšana 2,2 miljoni; seksuāla vardarbība 9000; uzbrukumi 2000;

⁴⁹⁷ Skatīt arī: Noziedzības un kriminālās tiesvedības statistika. Dati iegūti 2016. gada maijā. Pieejams: <http://ej.uz/tpvt> [aplūkots 06.05.2017.]

⁴⁹⁸ What Youth Incarceration Costs Taxpayers, 2014. Pieejams: <http://ej.uz/zz4t> [aplūkots 06.05.2017.]

laupīšana 2800; ielaušanās 3500; zādzība 1500; krāpšanas gadījums 25500; mantas bojāšana vai dedzināšana 4000 Amerikas Savienoto valstu dolāru. Vienas vidējās pirmās instances tiesas sēdes izmaksas ir 3000 Amerikas Savienoto valstu dolāru; un attiecīgi - apgabala tiesas sēdes izmaksas 8000; augstākās tiesas sēdes izmaksas 10000.⁴⁹⁹

Līdzīgi dati ir par Angliju un Velsu, kur nepilngadīgo noziedzība gadā izmaksā valstij 4 miljoni sterliņu mārciņu, no kuriem: 70% tiek iztērēti policijas uzturēšanai noteiktajā kvalitātē un kvantitātē; 17% piemēroto kriminālsodu izpildei; 13% tiesu darba nodrošināšanai.⁵⁰⁰ Vienlaikus tiek uzsvērts⁵⁰¹, ka zemais kriminālatbildības vecums⁵⁰² ir jāuzskata par vienu no nopietnām problēmām, kas veicina sabiedrības kriminalizāciju kopumā. Viktimizācija un noziedzīgu nodarījumu izdarīšana ir cieši saistīta. Ja persona kļuvusi par likuma pārkāpuma upuri, tad pastāv iespēja, ka šādai personai būs lielāka tieksme izdarīt noziedzīgus nodarījumus. Pētījumos ir pierādīts, ka bērnam, kurš ir kļuvis par noziedzīga nodarījuma upuri, ir vairākas reizes lielākas iespējas kļūt par likuma pārkāpēju nekā citiem bērniem.⁵⁰³ Bērnu ievietošana institūcijās palielina tālāko noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas iespējamību un bezdarbu vēlākā dzīvē. A.Knuutila (*Knuutila Aleksis*) savā pētījumā norāda⁵⁰⁴, ka jebkādu sankciju piemērošana bērnam, kas saistīta ar ievietošanu institūcijās, ir aplama pēc būtības. Izolācija no sabiedrības jebkādā veidā neveicina iemeslu novēršanu, kuru dēļ bērns ir nonācis ieslodzījumā. Atrāšanās iestādē bieži vien tikai novilcina to brīdi viņa dzīvē, kad bērns atkal izdarīs likuma pārkāpumu. Likuma pārkāpumiem turpinoties, sabiedrībā iestājas lielākas bailes no noziedzības, paļāvība uz sabiedrības pašas spējām mazinās un tiek prasīts piemērot vēl vairāk izolācijas, un arvien vairāk reaktīvu metožu. A.Knuutila uzsver, ka cietums un dažādas slēgtās institūcijas ir traģēdija arī priekš pašas sabiedrības, jo rada īstermiņa ilūziju par labu resursu ieguldījumu, kas neatbilst patiesībai. Tikai nepilngadīgo institūcijām Lielbritānijā tiek tērēti 300 miljoni sterliņu mārciņu gadā, kaut gan šos resursus varētu iztērēt citām metodēm, panākot lielāku sabiedrības drošību ar ilgtermiņa pozitīvām sekām.

Soda izpilde ieslodzījumā ir divpadsmit reizes dārgāka par probāciju un sabiedriskajiem darbiem, kur pēdējie izmaksā tikai sešas mārciņas dienā. Jebkādas sabiedrībā izpildāmās sankcijas rada mazākus netiešos izdevumus, kas saistīti ar darba, ģimenes un mājvietas zaudējumu. Ir

⁴⁹⁹ Youth crime since '90 costs us \$7m. Pieejams: <http://ej.uz/Sy1h> [aplūkots 06.05.2017.]

⁵⁰⁰ Youth Crime in England and Wales. London: Civitas Crime. Pieejams: <http://www.civitas.org.uk/content/files/factsheet-youthoffending.pdf> [aplūkots 06.05.2017.]

⁵⁰¹ Ibid, pp.14.-15.

⁵⁰² Autores piezīme: Anglijā un Velsā tas ir 8 gadi.

⁵⁰³ Knuutila A. Punishing costs: How locking up children is making Britain less safe. Martin Cottingham and Mary Murphy (Edt.). London: nef, 2010. Pieejams: http://b.3cdn.net/nef/foundation/cea66fde42dec3e7cf_26m6bspi5.pdf [aplūkots 11.11.2017.]

⁵⁰⁴ Knuutila A. Punishing costs: How locking up children is making Britain less safe. Martin Cottingham and Mary Murphy (Edt.). London: nef, 2010, pp.4.-11.

pierādīts, ka Anglijā un Velsā 2/3 no visiem ieslodzītajiem (pat pie īslaicīgas brīvības atņemšanas) zaudē darbu, 1/3 zaudē dzīvesvietu, bet vissatraucošākais ir tas, ka 43% no visiem ieslodzītajiem zaudē ģimenes saites.⁵⁰⁵ Katrs no šiem faktoriem palielina recidīva iespējas un uzskatāms par nopietnu antisociālas uzvedības risku. Recidīva rādītāji⁵⁰⁶ tiem nepilngadīgajiem, kas tiek atbrīvoti pat pēc īslaicīgas brīvības atņemšanas, 12 mēnešu laikā no atbrīvošanas brīža ir ļoti augsti.⁵⁰⁷

Noziedzības izmaksu analīze ir tieši saistīta ar noziedzības prevencijas politiku un metodēm, kādām tiek dota priekšroka realizācijā. Proti, kā noteikts Krimināllikuma 35.pantā, kriminālsodam ir jāsasniedz mērķis: jāaizsargā sabiedrība; jāatjauno taisnīgums; vainīgā persona gan jāsoda, gan vienlaikus jāresocializē, lai panāktu, ka noziedzīgie nodarījumi nenotiek atkārtoti; turklāt būtu vēlams panākt, lai visas pārējās personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Tāpēc metodēm ir jābūt tādām, kas nodrošina augstāk uzskaitīto mērķu sasniegšanu, turklāt, visaugstākajā kvalitātē. Minētā dēļ pasaulē pastāv neskaitāmas metodikas, kā veikt analīzi, lai noteiktu gan metožu kvalitāti, gan šo metožu izmaksu efektivitāti.⁵⁰⁸

Noziedzība rada būtiskus zaudējumus gan sabiedrībai kopumā, gan atsevišķiem cilvēkiem. Šīs izmaksas veido nodarītie zaudējumi cietušajiem, kā arī nepieciešamība uzturēt kriminālās justīcijas sistēmu: policiju, prokuratūru, tiesas, sodu izpildes institūcijas, dažādas atbalsta institūcijas noziegumos cietušajiem un likuma pārkāpējiem terciārās prevencijas ietvarā. Šīs ir tiešās izmaksas, ko rada noziedzība. Taču pastāv arī netiešās izmaksas: dažādi zaudējumi likumpārkāpēja un cietušā ģimenei (materiāli, nemateriāli); bērni, kas izaug bez vecākiem, kuri atrodas ieslodzījumā soda izpildei; neiegūta izglītība; sabojāta veselība un tālākās sekas; neizveidojušās ģimenes; zaudēts darbs un mājoklis; pārmērīgas finanšu saistības.⁵⁰⁹

B.C.Velšs (*Brandon C. Welsh*) un D.P.Faringtons ir norādījuši⁵¹⁰, ka pēdējos gados liela sabiedrības interese ir vērsta uz primārās prevencijas iespējām novērst nepilngadīgo likumpārkāpumus, vēršot uzmanību uz primārās prevencijas salīdzinoši nelielajām izmaksām. Tāpēc arvien biežāk tiek aprēķinātas ekonomiskās izmaksas un ieguvumi no antisociālas uzvedības

⁵⁰⁵ Skatīt arī: Mills H., Silvestri A., Grimshaw R., Silberhorn-Armantrading F. Prison and probation expenditure, 1999–2009. London: Centre for Crime and Justice Studies. Pieejams: <http://ej.uz/u9mb> [aplūkots 06.05.2017.]

⁵⁰⁶ Bentham M. London's career criminals have cost taxpayer £163m over three years. Evening Standart. Tuesday 10 March 2015. Pieejams: <http://ej.uz/qgra> [aplūkots 06.05.2017.]

⁵⁰⁷ Youth Crime in England and Wales. Civitas Crime. Pieejams: <http://www.civitas.org.uk/content/files/factsheet-youthoffending.pdf> [aplūkots 06.05.2017], pp. 14-15.

⁵⁰⁸ McCollister K.E., French M.T., Fangc H. The Cost of Crime to Society: New Crime-Specific Estimates for Policy and Program Evaluation, 2010. Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2835847/> [aplūkots 06.05.2017.]

⁵⁰⁹ Ibid.

⁵¹⁰ Welsh, B. Economic costs and benefits of primary prevention of delinquency and later offending: A review of the research. In D. Farrington & J. Coid (Eds.), *Early Prevention of Adult Antisocial Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. Pieejams: <http://ej.uz/dw25> [aplūkots 06.05.2017.]

agrīnās prevencijas. Tomēr prakse parāda, ka valdības kavējas investēt prevencijas pasākumos, tā vietā izvēloties ieguldīt resursus kriminālās justīcijas sistēmā. B.C.Velšs un D.P.Faringtons uzsvēruši, ka primārā agrīnā prevencija ir būtiska darbā ar bērniem un jauniešiem, jo tā fokusējas uz riskiem, kad tie vēl nav izpaudušies konkrētās prettiesiskās darbībās. Vienlaikus tiek atzīmēts, ka primārās prevencijas un sekundārās prevencijas starpā pastāv cieša saikne, ja pirmā ir bijusi veiksmīga, otra valstij vairs nav jāfinansē.⁵¹¹

Pēdējos pētījumos⁵¹² norādīts, ka viena kriminālā karjera, kas aizsākas bērnībā un turpinās pieaugušo vecumā, kopumā izmaksā valstij vairāk nekā gadījumi, kad pirmais noziedzīgais nodarījums tiek izdarīts no pilngadīgas personas puses. Proti, bērnībā aizsākta kriminālā karjera izmaksā sabiedrībai no 1.3 līdz 1,5 miljoniem Amerikas Savienoto valstu dolāru. Ja noziedzīgo nodarījumu izdarīšana ir bijusi saistīta ar atkarību izraisošu vielu lietošanu, tad izmaksas palielinās no 1,7 līdz 2,3 miljoniem. Turklāt tiek uzsvērts – jo agrīnākā vecumā tiek izdarīts pirmais noziedzīgais nodarījums, jo lielāka iespēja, ka antisociāla uzvedība šim nepilngadīgajam dzīves laikā atkārtosies. 2001.gadā tika veikti aprēķini par vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu izmaksām, kurus veikuši nepilngadīgie, to izmaksas sasniedza Amerikas Savienotajās valstīs 46 miljonus dolāru (izmaksas likuma pārkāpējam: policija, tiesas, prokuratūra, kriminālsoda izpilde), kam ir pieskaitāmas vēl šajos noziedzīgajos nodarījumos cietušo izmaksas, kas ir 2,6 miljoni dolāru. Turklāt tika noskaidrots, ka nepilngadīgajiem, kuri izdara pirmo noziedzīgo nodarījumu līdz 13 gadiem, ir būtiski augstāki riski atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā, nekā tiem nepilngadīgajiem, kas pirmo noziedzīgo nodarījumu izdarījuši pēc 13 gadu vecuma.⁵¹³

Autores ieskatā, nav pamata apšaubīt, ka līdzīgi noziedzības izmaksu aprēķinu algoritmi, pozīcijas (iespējams ar nelielām korekcijām) ir lietojamas ikvienā valstī (tai skaitā Latvijā) un, tāpēc, ir iespējams uzskatīt, ka pētījumos ir gūti objektīvi pierādījumi, ka primārās prevencijas un agrīno intervenču finansēšana būtiski ietekmē nepilngadīgo noziedzības līmeni un samazina izdevumus noziedzības novēršanai kopumā. Turklāt ir pierādīts, ka attiecībā uz nepilngadīgo recidīva mazināšanu labvēlīgāku ietekmi atstāj sankcijas, kas nav saistītas ar izolāciju no sabiedrības, taču tām ir jābūt ļoti stingri kontrolējamām, bet vislielāko efektu nepilngadīgo

⁵¹¹ Ibid, p.318.

⁵¹² Welsh B.C., Loeber R., Stevens B.R. and others. Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective. Youth Violence and Juvenile Justice, Vol. 6, No.1. Sage Publications, 2008, pp. 6.-9. Pieejams: <https://studysites.sagepub.com/lawrencestudy/articles/intro/Welsh.pdf> [aplūkots 06.05.2017.]

⁵¹³ Welsh B.C., Loeber R., Stevens B.R. and others. Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective. Youth Violence and Juvenile Justice, Vol. 6, No.1. Sage Publications, 2008, p.15. Pieejams: <https://studysites.sagepub.com/lawrencestudy/articles/intro/Welsh.pdf> [aplūkots 06.05.2017.]

noziedzības novēršanai sniedz kombinētie risinājumi: prevencijas pasākumi, ierobežojumi (sodi) un aktīvas aprūpes formas vienlaicīgi, tai skaitā ģimenes un vecāku atbalsts.⁵¹⁴

Nemot vērā, ka noziedzība ir sociāla parādība, kas atstāj ietekmi uz ekonomiku, katrā valstī ir būtu veicami savas situācijas regulāri pētījumi. Tomēr nav pamata uzskatīt, ka dažādu valstu starpā tendences būtu atšķirīgas. Lai bērnu un jauniešu justīcijas sistēma sasniegtu prevencijas un kriminālsoda mērķus, regulāri vērtējama lietoto instrumentu saturiskā efektivitāte kontekstā ar ekonomiskajiem ieguvumiem, kas sniedz objektīvas atbildes. Bērnu tiesību konvencijas vispārējā komentārā Nr.19 (2016)⁵¹⁵ par valsts finansējumu bērnu tiesību īstenošanai norādīts, ka jebkuru bērnu tiesību realizācijai paredzētajam finansējumam ir jābūt plānveidīgam, vienlaikus ievērojot nepieciešamību nodrošināt efektīvu finanšu līdzekļu izlietojumu visās nozarēs, kas skar bērna tiesību realizāciju.

5. Bērnu un jauniešu prevencijā lietojamās un attīstāmās metodes Latvijā

Bērnu un jauniešu justīcija un tās ietvarā nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencija, tāpat kā citās valstīs, Latvijā darbojas bērnu tiesību aizsardzības kopējā tiesiskā regulējuma ietvarā. Šis tiesiskais regulējums izriet no bērna tiesiskā statusa Latvijas Republikas tiesību aktos, kas nesaraucjami ir saistīti ar iepriekšējās nodaļās analizētajām starptautiskajām rekomendācijām, kā arī ar citu valstu tiesību piemērošanas praksi.

Nepilngadīgo personu tiesību aizsardzības sistēmu Latvijā noteic tiesiskais regulējums trīs līmeņos: nozaru politikas attīstības dokumenti (a), tiesību akti (b) un institūcijas (c), kas realizē praksē tiesību normās noteiktās nepilngadīgo personu tiesības. Nepilngadīgo personu, jeb bērnu, tiesību aizsardzības sistēmai ir pārnozaru raksturs, un šai sistēmai ir viens mērķis – gādāt par bērna attīstībai labvēlīgu vidi visās tās izpratnēs. Tādējādi bērnu tiesību aizsardzības sistēma sevī ietver: bērnu un jauniešu justīciju un tās ietvarā arī likumpārkāpumu prevenciju; izglītības, veselības un labklājības sistēmas. Lai bērnu tiesību aizsardzības sistēmu pētītu šaurākā nozīmē, nepieciešams pievērsties katrai no šo sistēmu veidojošām apakšnozarēm atsevišķi. Pētījuma ierobežotā apjoma un tematikas dēļ, sīkāk tiks aplūkota tikai prevencijas komponente bērnu un jauniešu justīcijā.

Autores ieskatā, analizējot Latvijas tiesisko regulējumu, no vienas puses nav pamata apgalvot, ka pastāvētu no pieaugušajiem atsevišķa bērnu un jauniešu justīcijas sistēma tādā izpratnē, kādā tā ir veidota un darbojas Skotijā, Indijā vai Beļģijā. No otras puses, Latvijas tiesību normās

⁵¹⁴ Ibid, p.18.

⁵¹⁵ Convention on the Rights of the Child. General comment No. 19 (2016) on public budgeting for the realization of children's rights (art. 4). Pieņemta 20.07.2016. Pieejams: http://srsg.violenceagainstchildren.org/document/crc-c-gc-19_1488 [06.05.2017. red.]

nepilngadīgo personu atbildība ir gan nošķirta, gan atšķirīga no pieaugušo atbildības, kāda tā noteikta Krimināllikumā (VII nodaļa, Nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības) vai Administratīvo pārkāpumu kodeksā⁵¹⁶, pastāv arī tā saucamās bērna nošķiršanas instrumenti no pieaugušo kriminālprocesa (Piemēram, 14. panta trešā daļa un 83. un 89.pants)⁵¹⁷ vai sodu veidiem (65.pants). Līdzīga situācija ir Bulgārijā, Austrijā un Nīderlandē. Eiropas valstu bērnu likumpārkāpumu prevencijas sistēmas ir veidojušās vēsturiski, to pilnveide turpinās, tāpēc šīs sistēmas ir gandrīz neiespējams savstarpēji salīdzināt.

Prevencijas analīzes gadījumā vienas valsts ietvarā ir būtiski raudzīties uz sistēmu kopumā, jo šīs jomas tiesiskais regulējums neierobežojas ar administratīvo pārkāpumu un krimināltiesību normām. Minētā dēļ, šajā nodaļā tiks analizēta bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēma, vadoties no tās tiesiskā regulējuma, tiks aplūkoti jautājumi, kas skar dažādas nepilngadīgo noziedzības novēršanas stratēģijas, kā arī jaunākās Latvijā ieviestās metodes gan bērnu tiesību aizsardzībā kopumā, gan likumpārkāpumu novēršanā.

5.1. Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmas vērtējums Latvijā un starpinstitūciju sadarbības modelis

Iepriekšējās nodaļās analizētajos starptautiskajos tiesību aktos un Eiropas Padomes rekomendācijās dalībvalstis vairākkārt aicinātas izvērtēt starpinstitūciju sadarbības modeļu praktisku ieviešanu darbam ar bērniem un ģimenēm, jo sevišķi akcentējot, ka lēmumi šai jomā ir pieņemami, sadarbojoties ne tikai dažādām iestādēm un institūcijām (*starpinstitūciju sadarbība*), bet pirms lēmumu pieņemšanas analizējot katru gadījumu individuāli multidisciplinārās speciālistu komandās (*multidisciplinārā sadarbība*).⁵¹⁸

Viens no diviem Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.-2019.gadam⁵¹⁹ (turpmāk – Pamatnostādnes) apakšmērķiem ir starpinstitūciju sadarbības modeļa pilnveide, lai nodrošinātu pēc iespējas labāku palīdzību riska grupas bērniem un viņu vecākiem, tai skaitā uzlabojot veicamo preventīvo pasākumu kvalitāti, panākot noziedzīgu nodarījumu skaita samazināšanu, ko izdarījuši nepilngadīgie, kā arī recidīva faktoru novēršanu.

⁵¹⁶ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984. [22.12.2017. red.]

⁵¹⁷ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [25.03.2018. red.]

⁵¹⁸ Skatīt arī: Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. Economic and Social Council resolution 2005/20. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidelines_on_Justice_in_Matters_involving_Child_Victims_and_Witnesses_of_Crime.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

⁵¹⁹ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4469> [aplūkots 2018.gada 12.janvārī].

2016.gada 19.augusta Informatīvajā ziņojumā "Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019.gadam īstenošanas vidus posma (2013.–2015.gadā) novērtējums"⁵²⁰ (turpmāk – Ziņojums) tika norādīts, ka, izvērtējot pēdējo trīs gadu laikā sasniegtos rezultātus, secināms, ka veiktie pasākumi vēl nav ietekmējuši noziedzīgo nodarījumu pret bērniem skaita samazināšanos, lai gan institūciju darbība ir vērsta uz to, lai pēc iespējas efektīvāk nodrošinātu cietušo personu tiesisko aizsardzību un rehabilitāciju. Tomēr jāvelta uzmanība preventīvā darba uzlabošanai, lai mazinātu riska faktoros un novērstu bērnu nonākšanu riska situācijās. Ziņojumā uzsvērts, ka Pamatnostādnēs identificētās problēmas joprojām ir aktuālas, un tāpēc turpmākajā posmā jāīsteno Pamatnostādnēs noteiktie uzdevumi, kas vērsti uz starpinstitucionālās sadarbības veicināšanu.

2017.gada 31.janvārī Ministru kabineta sēdē tika izskatīts Pārskats par bērnu stāvokli Latvijā 2016.gadā⁵²¹ (turpmāk – Pārskats), kura ietvaros secināts, ka preventīvais darbs ar bērniem un šo bērnu ģimenēm ir nepietiekams. Pārskatā uzsvērts, ka ievērojot bērnu noziedzības mazināšanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgiem nodarījumiem problēmu starpnozaru raksturu, šī preventīvās sistēmas attīstība ir uzsākta un turpinās vienlaicīgi vairākās nozarēs, piemēram, lai ieviestu jaunus preventīvus mehānismus vardarbības riska un vardarbības novēršanai, kā arī tiek īstenota bērnu antisociālās uzvedības prevencijas sistēmas reforma, lai ieviestu bērnu un jauniešu justīciju Latvijā.

Lai padarītu efektīvāku bērnu aizsardzību no noziedzīgiem nodarījumiem jau šobrīd ir nepieciešama starpinstitūciju sadarbība (Skatīt Pielikumu Nr.1). Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.panta pirmajā daļā noteikts, ka bērna tiesību aizsardzību valstī nodrošina bērna vecāki (adoptētāji), audžuģimene un aizbildņi; izglītības, kultūras, veselības aprūpes un bērnu aprūpes iestādes; valsts un pašvaldību institūcijas; sabiedriskās organizācijas un citas fiziskās vai juridiskās personas, kuru darbība saistīta ar atbalsta un palīdzības sniegšanu bērniem; darba devēji. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.panta trešajā daļā noteikts, ka bērna tiesību aizsardzība īstenojama, sadarbojoties ar ģimeni, valsts un pašvaldību institūcijām, sabiedriskajām organizācijām un citām fiziskajām un juridiskajām personām. Lai gan likumā ir sadalītas atsevišķu resoru un institūciju atbildības jomas bērnu tiesību aizsardzībā, tomēr nav noteikta sadarbības modeļa, kārtības starp bērnu tiesību subjektiem, kā arī nav noteiktas sadarbības formas un nosacījumi, lai šī sadarbība

⁵²⁰ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019.gadam īstenošanas vidusposma (2013.–2015.gadā) novērtējums, 2016. gada 19.augusta Informatīvais ziņojums. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file3235742646293103759.doc> [aplūkots 25.03.2017.]

⁵²¹ Pārskats par bērnu stāvokli Latvijā 2016.gadā. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/1lmzino_230817_bernu_parskats_2016.pdf [aplūkots 12.01.2018.]

varētu norītēt ne tikai starpinstitūciju, bet arī dažādu jomu speciālistu sadarbības līmenī, proti, multidisciplinārā līmenī.

Starpinstitūciju sadarbības mehānisma trūkums vairākkārt akcentēts autores veiktajos tiesību piemērošanas prakses pētījumos⁵²², uzsverot, ka starpinstitūciju sadarbība ir bērnu tiesību aizsardzības metode, kas piemērota lietošanai bērna dzīvesvietā un ir vērsta uz dažādu institūciju speciālistu sadarbību konkrēta bērna dzīves vides uzlabošanai.

Turklāt starpinstitūciju sadarbības nepieciešamība uzsvērtā virknē Eiropas Komisijas rekomendāciju, tai skaitā:

1. Par bērna tiesībām un bērniem un ģimenēm draudzīgiem sociālajiem pakalpojumiem (CM/Rec(2011)12)⁵²³, IV daļas E. punktā norādīts, ka visām institūcijām, kas strādā bērnu tiesību aizsardzības jomā, ir jāsadarbojas starpinstitucionālā (starp institūcijām) un multidisciplinārā (starp dažādu jomu speciālistiem) līmenī.

2. Eiropas Padomes Vadlīnijas par bērniem draudzīgu justīciju rekomendē (70.-72.ieteikums)⁵²⁴ stiprināt starpinstitūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā. Tiek uzsvērts, ka visos gadījumos, kad tiesību normu realizācijā tiek iesaistīti bērni, dažādu jomu speciālisti kopā var pieņemt lēmumus, kas ir bērnu labākajās interesēs, jo sevišķi gadījumos, kad bērns var vai jau ir nonācis konfliktā ar likumu.

3. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijā (Rec(2003)20)⁵²⁵ par bērnu un jauniešu likumpārkāpumu novēršanas veidiem un bērnu un jauniešu justīcijas lomu uzsvērts (2.un 21.punkts), ka bērnu drošības jautājumos jāsadarbojas policijai, probācijai, sociālā darba speciālistiem un jaunatnes speciālistiem, juristiem, izglītības un nodarbinātības aģentūru darbiniekiem, veselības, kā arī citu iestāžu speciālistiem.

Lai starpinstitūciju sadarbībai noteiktu tiesisko ietvaru, 2017.gadā Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.panta trešajā daļā tika veikti grozījumi, papildinot to ar deleģējumu Ministru kabinetam noteikt kārtību, kādā institūcijas sadarbojas bērnu tiesību aizsardzībā.⁵²⁶ Faktiski, ar šo

⁵²² Kronberga I., Zarmatēns Ž., 2012. Pieejams: <http://ej.uz/62yv> un Gapanija P.R. Nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai, Rīga, PROVIDUS, 2012. Pieejams: <http://ej.uz/wubx> [aplūkots 12.01. 2018.]

⁵²³ Recommendation CM/Rec(2011)12 of the Committee of Ministers to member states on children's rights and social services friendly to children and families. Pieņemta 16.11.2011. Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805afddf [12.01.2018.red.]

⁵²⁴ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Pieņemts 16.11.2010. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3> [30.03.2017. red.]

⁵²⁵ Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Pieņemts 24.09.2003. Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3 [12.01.2017. red.]

⁵²⁶ Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā: LV likums. Pieņemts Saeimā 02.03.2017. [aplūkots 02.03.2018.red.]

iniciatīvu likumdevējs sniedza iespēju ne vien izstrādāt mūsdienu prasībām atbilstošu tiesisko regulējumu, bet arī pacelt pilnīgi jaunā profesionālajā līmenī institūciju un speciālistu sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā, tai skaitā īstenojot Bērnu tiesību aizsardzības likuma 9.nodaļā “Bērna atbildība par likumpārkāpumiem un to profilakse” noteiktos uzdevumus, kuru ietvarā regulētas būtiskas valsts un pašvaldību institūciju funkcijas bērnu likumpārkāpumu prevencijā un bērnu tiesību pārkāpumu novēršanā.

Vadoties no minētajiem apsvērumiem, starptautiskajām rekomendācijām un autores iepriekš veiktajiem tiesību normu piemērošanas prakses pētījumiem, 2017.gada martā un aprīlī autores vadībā tika izstrādāts Ministru Kabineta noteikumu projekts “Institūciju sadarbības organizēšana un kārtība, kādā īstenojama bērnu tiesību aizsardzība” (Skatīt pielikumu Nr.2). Projektu izstrādāja darba grupa (Labklājības ministra 2017.gada 21.februāra rīkojums Nr.28 “Par darba grupas izveidi”), kuras sastāvā bija pārstāvji no Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas, Labklājības ministrijas, nodibinājuma “Centrs Dardedze”, biedrības “Latvijas sociālo dienestu vadītāju apvienība”, Iekšlietu ministrijas, Latvijas bāriņtiesu darbinieku asociācijas, Veselības ministrijas, Tieslietu ministrijas, Valsts policijas, Izglītības valsts kvalitātes dienesta, Latvijas pašvaldību savienības, Veselības ministrijas, Izglītības un zinātnes ministrijas.

Darba grupas izstrādātais un Labklājības ministrijā 2017.gada aprīlī iesniegtais Ministru Kabineta noteikumu projekts ietvēra šādas galvenās komponentes:

- 1) Noteikumi noteica institūciju sadarbības organizēšanu un kārtību, kādā īstenojama bērnu tiesību aizsardzība vadības un sadarbības līmeņos.
- 2) Tika noteikts, ka par sadarbības vadību un koordināciju atbildīga Vadības grupa, kurā ir pārstāvēti visu to ministriju vadības pārstāvji, kam Bērnu tiesību aizsardzības likumā ir definēts uzdevumu kopums bērnu tiesību aizsardzībā un valsts pārvaldes iestāžu vadītāji, kā noteikts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 10.nodaļā “Bērnu tiesību aizsardzības organizācija”, nepaplašinot to.
- 3) Darba grupa ierosināja, ka Vadības grupā ministrijas pārstāv valsts sekretāru vietnieki, bet padotības iestādes šo iestāžu vadītāji. Papildus Vadības grupā tika ieteikts iekļaut ģenerālprokurora deleģētu virsprokuroru un Tiesībsargu vai viņa vietnieku. Vadības grupā pārstāvēto amatpersonu lokā tika piedāvāts ietvert augsta līmeņa amatpersonas, lai šī Vadības grupa varētu realizēt tai piekritošos vadības līmeņa uzdevumus.
- 4) Darba grupas ieskatā Vadības grupas uzdevums bija veicināt pašvaldību institūciju, sabiedrisko organizāciju un citu bērnu tiesību aizsardzības subjektu savstarpējo sadarbību bērnu labāko interešu nodrošināšanai, kā arī izvērtēt priekšlikumus vienota starpinstitūciju sadarbības modeļa uzlabošanai un īstenošanai ilgtermiņā, tai skaitā

ieteikt labākās darba metodes, izstrādāt priekšlikumus starpinstitūciju sadarbības un bērnu tiesību aizsardzības tiesiskā regulējuma pilnveidei.

- 5) Pamatojoties uz darba grupas konsultācijām ar pašvaldību speciālistiem, kas aktīvi strādā ar riska ģimenēm un bērniem, darba grupa ieteica sadarbības grupas izveidot konkrētās pašvaldībās. Tika prezumēts, ka –
 - a. Sadarbības grupa darbojas konkrētas pašvaldības teritorijā, kā arī, ka vienā novadā vai republikas pilsētā var izveidot vairākas.
 - b. Sadarbības grupas vai vairāku pašvaldību teritorijā var izveidot kopīgu Sadarbības grupu.
 - c. Sadarbības grupas sastāvā ir pārstāvji no pašvaldības policijas, sociālā dienesta, Izglītības pārvaldes un bāriņtiesas. Pirmajā sadarbības grupas sēdē tiek pieņemts lēmums par sastāva paplašināšanu ar pārstāvjiem no izglītības iestādēm, ārpusģimenes aprūpes iestādēm, ieslodzījuma vietām, pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas, pašvaldības Administratīvās komisijas, Valsts probācijas dienesta un Valsts policijas. Pēc lēmuma pieņemšanas par pārstāvju uzaicināšanu, otrajā Sadarbības grupas sēdē šiem dalībniekiem Sadarbības grupā ir balss tiesības.
 - d. Sadarbības grupa izstrādā savu nolikumu saskaņā ar šo Ministru kabineta noteikumu 1.pielikumu un šo nolikumu apstiprina attiecīgā pašvaldība.
- 6) Būtiska loma tika atvēlēta Sadarbības grupas komunikācijai ar pašvaldību un Vadības grupu. Proti, bija plānots, ka sadarbības sniedz Vadības grupai priekšlikumus par vienotā starpinstitūciju sadarbības modeļa pilnveidi, tai skaitā tiesiskā regulējuma efektivitāti un atbilstību labākajai praksei, informē pašvaldību par savu darbību saskaņā ar Sadarbības grupas nolikumu. Sadarbības grupai tika paredzētas tiesības iniciēt Vadības grupas sasaukšanu Sadarbības grupas sēdes laikā, pamatojot šādu nepieciešamību. Ja Sadarbības grupa pieņemtu lēmumu par nepieciešamību iniciēt Vadības grupas sasaukšanu, tad Sadarbības grupas vadītājam būtu pienākums par to informēt Vadības grupas vadītāju, paskaidrojot iemeslus. Vadības grupas vadītājam savukārt būtu pienākums sazināties ar Vadības grupas dalībniekiem, kas kopīgi pieņemtu lēmumu par nepieciešamību sasaukt Vadības grupu.
- 7) Darba grupa projektā paredzēja, ka Sadarbības grupas sanāk ne retāk kā četras reizes gadā, ja ir nepieciešama vairāku institūciju sadarbība un kāds no dalībniekiem konstatē Ministru kabineta noteikumos paredzētu situāciju:

- kritisku gadījumu, kas prasa nekavējoties iejaukties vai vienlaicīgu vairāku institūciju sadarbību (piemēram, krīzes situāciju gadījumi, kuros pastāv draudi bērnu veselībai, dzīvībai vai attīstībai);
- sarežģītu gadījumu (piemēram, bērnu tiesību nodrošināšanas vai sociālie gadījumi, ko nav izdevies atrisināt vienas institūcijas ietvaros vai, kam nav risinājuma ilgstošā laika posmā);
- nelaimes gadījumu, lai kopīgi izvērtētu sadarbības mehānismus un izdarītu secinājumus (piemēram, gadījumos, kad bērnu tiesību aizsardzības mehānismi nedarbojas un ir nepieciešami savstarpējās sadarbības uzlabojumi; vai gadījumos, kad iestājusies bērna nāve, vai neatgriezeniskas sekas bērna attīstībai dēļ prettiesiskas darbības).

Vienlaikus darba grupa ieteica, ka Starpinstitūciju sadarbība var notikt ne tikai klātienēs speciālistu tikšanās veidā, bet arī savstarpējā dokumentu aprites organizācijā, veicinot speciālistu rīcībā esošo tehnisko līdzekļu izmantošanas iespējas, kā arī jau tiesību normās iepriekš nostiprināto starpinstitūciju sadarbības rīku plašāku izmantošanu (piemēram, Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas efektīvāka izmantošana praksē, ko noteic Bērnu tiesību aizsardzības likuma 67.¹). Starpinstitūciju sadarbības nosacījumi, kas tika ietverti Ministru Kabineta noteikumu projektā, izrietēja no Bērnu tiesību aizsardzības likuma 10.nodaļā “Bērnu tiesību aizsardzības organizācija” normu tvēruma, nepaplašinot to, bet paredzot Ministru Kabineta noteikumu normās konkrētas procedūras un termiņus, sadarbības metodes un procedūras, kas agrāk nav bijušas precizētas un tāpēc šo normu praktiskajai piemērošanai nav bijis vienotas prakses. Līdz ar to, šo noteikumu projektā ietvertais tiesiskais regulējums precizēja Bērnu tiesību aizsardzības likumā ietvertās tiesību normas konkrētu procesu, organizācijas formu un speciālistu darbību līmenī praksē, tādējādi veicinot speciālistu praktiķu profesionālo sniegumu un lēmumu pieņemšanas kvalitāti. Piemēram, noteica, kuram Latvijas pilsētu un novadu starpinstitūciju sadarbības grupas loceklim, cik ilgā laikā pēc kritiskā, sarežģītā vai krīzes gadījuma konstatēšanas ir jāsauc starpinstitūciju darba grupa, piesaistot citus speciālistus. Noteikumu projekts neparedzēja jaunu institūciju izveidi, netika arī ierosināts ieviest vienu atbildīgo institūciju vai funkciju un uzdevumu pārdali starp institūcijām vai speciālistiem.

Projekta būtība bija ne tikai sniegt platformu trīs līmeņu starpinstitūciju sadarbībai (Vadības grupa (I), Sadarbības grupa (II) un pašvaldība (III)), bet veicināt vienotu praksi pašvaldībās bērnu tiesību aizsardzībā un likumpārkāpumu prevencijā, kā arī palielināt katra bērnu tiesību aizsardzības subjekta, speciālista atbildību un panākt, ka darbs tiek veikts, nevis norobežojoties vienam no otra, bet strādājot kopīgi. Turklāt darba grupā tika diskutēts, cik būtiski ir izveidot ne tikai horizontāli pašvaldībās Sadarbības grupas (realizācijas līmenis), bet attīstīt ciešu

sadarbību arī vertikālē ar Vadības grupu (pārraudzības līmenis), jo sevišķi, gadījumos, kad nepieciešams pieņemt ātrus vai sarežģītus lēmumus īsā laika periodā.

2017.gada 12.septembrī Ministru Kabinets pieņēma noteikumus Nr. 545 “Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā”⁵²⁷, kas saturiski būtiski atšķīrās no darba grupas izstrādātajiem. Proti, pašreizējā redakcijā spēkā esošie noteikumi neparedz trīs līmeņu starpinstitūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā. Tā vietā tiesību normas paredz tikai divu līmeņu sadarbību – Sadarbības grupu un pašvaldību, bet Vadības grupas loma daļēji uzticēta Bērnu lietu sadarbības padomei, kas definēta kā konsultatīva koleģiāla institūcija, kuras mērķis ir veicināt vienotu izpratni par bērna interešu prioritātes principa ievērošanu pašvaldību un valsts rīcībpolitikas, kā arī veicināt institūciju, tai skaitā sadarbības grupu, saskaņotu darbību bērnu tiesību aizsardzībā. Vadoties no šā tiesību akta anotācijā⁵²⁸ ietvertās informācijas, autore secina, ka atšķirību starp Vadības grupas un Bērnu lietu sadarbības padomes (turpmāk – Padome) uzdevumiem noteic tas, ka Padomes uzdevumi ir vispārīgāki un pasīvāki attiecībā uz Sadarbības grupu darbu. Šāda situācija satur risku, kuru novērst bija sākotnējais šī tiesību akta uzdevums – pēc iespējas ciešāk sadarboties ar Sadarbības grupām pašvaldībās, lai veidotu vienotu tiesību normu piemērošanas praksi gan bērnu tiesību aizsardzībā, gan bērnu likumpārkāpumu novēršanā un jo sevišķi prevencijā, ko noteic Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pants. Vienlaikus, spēkā esošie noteikumi, atšķirībā no darba grupas izstrādātā projekta vairs neietver konkrētu sadarbības mehānismu starp Sadarbības grupām pašvaldībās un Bērnu lietu sadarbības padomi. Lai gan noteikumu anotācijā ir noteiktas plānotās Bērnu lietu sadarbības padomes funkcijas, proti – “ka nepieciešamības gadījumā Bērnu lietu sadarbības padome sagatavos viedokli par tiesību normu piemērošanu (ja šāds lūgums tiks saņemts no sadarbības grupām), lai tādējādi sekmētu vienotu izpratni par bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem. Tāpat, ja tiks konstatēta šāda nepieciešamība, Bērnu lietu sadarbības padome var ierosināt pilnveidot apmācību par speciālajām zināšanām bērnu tiesību aizsardzības jomā programmu (apmācību saturu), kā arī aktualizēt vai papildināt jau izstrādātos metodiskos materiālus par starpinstitucionālo sadarbību”.

Produktīvam starpinstitūciju sadarbības modelim ir liela loma veiksmīgā bērnu likumpārkāpumu prevencijas sistēmas attīstībā un nodrošināšanā, vienlīdz svarīga ir visu līmeņu sadarbība – gan starp dažādiem speciālistiem, gan institūcijām. Ļoti būtiska loma ir vienveidīgas prakses izveidei valstī kopumā, ko ir iespējams panākt tikai tad, ja pastāv skaidri definēti

⁵²⁷ Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā: Ministru kabineta 2017.gada 12.septembra noteikumi nr. 545. [12.09.2017. red]

⁵²⁸ Tiesību akta projekts „Institūciju sadarbības bērnu tiesību aizsardzībā noteikumi” un sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/293496-noteikumi-par-instituciju-sadarbibu-bernu-tiesibu-aizsardziba> [aplūkots 12.01.2018.]

sadarbības mehānismi vietējās Sadarbības grupās, gan arī profesionāls šo Sadarbības grupu atbalsts. Tiesībsarga 2017.gada ikgadējā cilvēktiesību un labas pārvaldības konferencē tika norādīts uz bērnu un jauniešu likumpārkāpumu preventīvā darba, ko paredz Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pants, zemo kvalitāti, vai pilnīgu trūkumu gandrīz 50% Latvijas pašvaldību.⁵²⁹ Tāpēc autore ieskatā, veiksmīgai Ministru kabineta noteikumu darbībai, bija nepieciešams noteikt vienveidīgas prasības Sadarbības grupām, kas sākotnēji darba grupas izstrādātajā tiesību akta projektā bija paredzētas kā šī tiesību akta pielikums, proti, nolikuma paraugs par kārtību, kādā notiek starpinstitucionālā sadarbība bērnu tiesību aizsardzības jomā attiecīgā novada pašvaldībā.

2012.gadā autore veiktajā pētījumā “Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā likumpārkāpumu prevencija”⁵³⁰ tika aptaujāti 150 speciālisti (kopumā trīs dažāda veida aptaujas, tai skaitā padziļinātās), kas strādā ar bērnu primārās un sekundārās prevencijas jautājumiem. Aptaujas rezultātā pašvaldību speciālisti no Saldus, Cēsīm un Madonas pauda, ka preventīvais darbs ar bērniem, kam ir likumpārkāpumu izdarīšanas riski, ir organizēts viduvēji vai vāji. 31% no visiem aptaujātajiem speciālistiem pauda viedokli, ka projekta rezultāti ietekmēs labas profesionālās pārmaiņas nākotnē, un bērnu likumpārkāpumu prevencijai būs atvēlēta arvien lielāka loma sabiedrībā un dažādu nozaru speciālistu darbā, bet 19% uzskatīja, ka bērnu likumpārkāpumu novēršanas rezultāti nākotnē būs vāji, ja vien netiks pieņemti atbilstoši tiesību akti, kas regulēs nepilngadīgo justīciju un likumpārkāpumu prevenciju. Pētījums tika veikts, lai novērtētu divu gadu projekta rezultātus, ieviešot trīs Latvijas novados starpinstitūciju sadarbības grupas bērnu un jauniešu likumpārkāpumu novēršanai. Projekta noslēgumā 50% speciālistu atzīmēja, ka viņu ieskatā sadarbības grupas, kas tika izveidotas projekta ietvaros, turpinās darbu arī pēc projekta beigām; 22% no aptaujātajiem pauda viedokli, ka starpinstitūciju sadarbība pēc projekta beigām varētu turpināties, ja ar pašvaldības atbalstu tiks izstrādāts tiesiskais regulējums un nodrošināta metodoloģiskā vadība, bet 28% no aptaujātajiem uzsvēra, ka starpinstitūciju sadarbība neturpināsies, ja nebūs nākamā projekta vai citas līdzīgas iniciatīvas. Speciālistu aptaujas rezultāti par starpinstitūciju sadarbības nepieciešamību sasaucās ar 2013.gadā veiktā Tiesībsarga biroja pētījuma rezultātiem par Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta īstenošanas rezultātiem tiesību piemērošanas praksē.⁵³¹ Tiesībsarga pētījumā tika uzsvērts, ka bērnu un jauniešu likumpārkāpumu

⁵²⁹ Grāvere L. Bērnu sociālās uzvedības korekcija. Tagadne un nākotne. Tiesībsarga ikgadējā cilvēktiesību un labas pārvaldības konference, 2017. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/calendar/26> [aplūkots 13.01.2018.]

⁵³⁰ Kronberga I., Zarmatēns Ž., 2012, 56.-60.lpp. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Beriem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 12.01.2018.]

⁵³¹ Grāvere L. Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā. Tiesībsarga birojs, 2013. Pieejams: <http://ej.uz/8yoj> [aplūkots 27.04.2017].

prevencija šī tiesiskā regulējuma kontekstā vērtējama kā vāja, gan no tiesiskā regulējuma viedokļa, gan no tās organizācijas veida un metodoloģijas, gan no praktiskā izpildījuma viedokļa.

2012.gadā speciālisti aptaujā⁵³² pauda, ka bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas procesu nedrīkstētu padarīt par formalitāti, kur speciālisti iesaistītos starpniecību sadarbībā tikai tādēļ, ka tiem maksā par papildus darbu, tāpēc starpniecību sadarbības grupās būtu deleģējami konkrēti cilvēki, kuriem šāds pienākums ietverts darba aprakstā. 86% no aptaujātajiem speciālistiem norādīja, ka starpniecību sadarbības modelis būtu iekļaujams speciālā Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas likumā. 53% no visiem aptaujātajiem speciālistiem pauda viedokli, ka šajā likumā ir jāregulē:

a) nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas jautājumi;

b) nepilngadīgo atbildība kopā ar vecāku atbildību par nepilngadīgo personu neaudzināšanu.

33% speciālistu uzskatīja, ka viņiem ikdienas darbā pietrūkst likuma, kurā tiktu noteikts gan nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijas darbs, gan piemērojamo sankciju regulējums. Tikai 14% no visiem aptaujātajiem uzskatīja, ka jauns tiesiskais ietvars nav vajadzīgs un ir jāpilda, kā arī jāpildinveido esošie tiesību akti.

Vadoties no minētā ir pamats uzskatīt, ka starpniecību sadarbība ir viena no metodēm, kas ilgu gadu garumā ir iztrūkusī ne tikai bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmā, bet arī bērnu tiesību aizsardzības sistēmā kopumā, tāpēc 2017.gada 12.septembra Ministru kabineta noteikumiem Nr.545 "Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā" ir būtiska loma ne vien bērnu tiesību pārkāpumu prevencijā, bet arī bērnu un jauniešu likumpārkāpumu novēršanas sistēmas attīstībā. Būtiski, ka līdz 2019.gada beigām ir plānots izvērtēt institūciju sadarbības bērnu tiesību aizsardzībā noteikumu ieviešanas praksi, sadarbības grupu darbības efektivitāti dažādās pašvaldībās, kā arī identificēt nepieciešamos uzlabojumus. Šāda pieeja sniegs iespēju uzlabot ne vien tiesiskā regulējuma, bet arī praktiskā preventīvā darba kvalitāti pašvaldībās un veicināt efektīvāko metožu ieviešanu tiesību normu piemērošanas praksē.

Zīmīgi, ka augstāk analizētie Ministru kabineta noteikumi, sagatavo platformu tālākām un būtiskām reformām bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmas ieviešanā valstī kopumā, tai skaitā tiesību akta projekta⁵³³ "Bērnu antisociālās uzvedības prevencijas likums"

⁵³²Kronberga I., Zarmatēns Ž., 2012, 61.-62.lpp. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 12.01.2018.]

⁵³³ Likumprojekts "Bērnu antisociālās uzvedības prevencijas likums". Pieejams: <http://ej.uz/msdt> [aplūkots 20.01.2017.]

ieviešanā. Šī likumprojekta, kā arī citas attīstāmās prakses un novitātes gan tiesību aktos, gan praksē tiks aplūkotas nākamajā šī darba nodaļā.

Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas jomā Latvijā ir īstenota virkne projektu, lai padarītu bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmu efektīvāku: daļa no tiem, kurus īstenojusi autore, ir bijusi saistīta ar situācijas iepriekšējo izpēti un speciālistu, kas strādā ar bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevenciju tālākizglītību⁵³⁴, lai darbs pie jauna tiesiskā regulējuma būtu balstīts pētījumos un pierādījumos, tai skaitā būtu kvalitatīvi aprobēts praksē. Organizācija “Bērnu labklājības tīkls” ieviesusi jaunākās metodes bērnu un jauniešu līdzdalības jomā.⁵³⁵ Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija 2017.gadā uzsākusi projektu, lai sniegtu profesionālu atbalstu bērniem, kam konstatēta antisociāla uzvedība, vai šādas uzvedības riski.⁵³⁶ Vienlaikus attīstīta sabiedrības kustība “Bērniem draudzīga skola”⁵³⁷, kuras uzdevumos ir ne vien attīstīt bērnu līdzdalību lēmumu pieņemšanā, kas skar bērna ikdienu un vairot bērnu atbildīgu rīcību ikdienā, bet arī attīstīt metodes, lai uzlabotu saskarsmi starp izglītības iestāžu speciālistiem, bērniem un viņu vecākiem.

Par vienu no būtiskākajām attīstāmajām metodēm ir uzskatāma “Centra Dardedze” iniciatīva – Bērnu māja, kas ir metode kriminālprocesuālo darbību veikšanai ar bērniem, kas cietuši no seksuālās vardarbības un vienlaikus novērš cietušo bērnu sekundāro viktimizāciju. Proti, Bērna māja ir bērnam speciāli izveidota vieta, kur bērna nopratināšanu kriminālprocesā veic speciāli apmācīts speciālists, bet bērna liecības blakus atsevišķā telpā dzird visi iesaistītie speciālisti vienlaicīgi, un tiek veikts nopratināšanas videoieraksts. Šī ir metode, kur tiek ievērotas cietušā bērna tiesības un vienlaikus sasniegti kriminālprocesa un rehabilitācijas procesu uzdevumi, neliekot bērnam izdzīvot no jauna notikumus, kas ar viņu norisinājušies noziedzīgā nodarījuma laikā.⁵³⁸

Vienlaikus šī pētījuma izstrādes laikā ir noticis aktīvs darbs pie normatīvo aktu pilnveides dažādās jomās, kura mērķis ir mazināt bērnu un jauniešu antisociālas uzvedības un likumpārkāpumu rašanās riskus. Raugoties plašākā nozīmē, bērnu tiesību pārkāpumus noteikti

⁵³⁴ Skatīt arī: Kronberga I., Sīle S. Uzlabojot bērnu un jauniešu justīcijas sistēmas Eiropā: apmācības speciālistiem. Projekta apraksts. Pieejams: <http://providus.lv/article/uzlabojot-juvenalas-justicijas-sistemas-eiropa-apmacibas-specialistiem> [aplūkots 12.01.2018].

⁵³⁵ Skatīt arī: Latvijas bērnu labklājības tīkls: Bērnu līdzdalības novērtējums Latvijā – tiesiskais regulējums un prakse bērnam būtiskajās dzīves jomās. Pieejams <http://www.bernulabklajiba.lv/diskusija-bernu-lidzdalibas-novertejums-latvija-tiesiskais-regulejums-un-prakse-bernam-butiskajas-dzives-jomas/> [aplūkots 12.01.2018].

⁵³⁶ Skatīt arī: Konsultatīvā nodaļa. Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/esf_projekts/ [aplūkots 12.01.2018].

⁵³⁷ Skatīt arī: Bērniem draudzīga skola. Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/draudziga_skola/kustiba_draudziga_skola/?doc=1957 [aplūkots 12.01.2018]

⁵³⁸ Skatīt arī: Bērnu māja. Pieejams: <http://www.centrsdardedze.lv/lv/projekti-1/aktualie-projekti-1/pilotprojekts-berna-maja-1> [aplūkots 15.01.2018].

mazinās 2017.gadā spēku guvušais Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums⁵³⁹, veicinot vecāku iesaisti bērnu audzināšanā, atbalstot tos izglītības ieguves procesā. Būtiska loma bērnu tiesību un bērnu likumpārskatīšanu novēršanā ir arī jau iepriekšējā nodaļā analizētajiem Ministru kabineta 2017.gada 12.septembra noteikumiem Nr. 545 "Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā". Jāatzīmē, ka nozīmīgi grozījumi notikuši arī Krimināllikumā, ieviešot jaunas metodes un pieejas, tai skaitā arī attiecībā uz personām, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu. Proti, grozījumi Krimināllikumā, kas pieņemti Saeimā 2017.gada 8.jūnijā⁵⁴⁰ noteica, ka 48. panta pirmā daļa papildināma ar jaunu 16.punktu, paredzot, ka par atbildību pastiprinošu apstākli var atzīt arī to, ka noziedzīgs nodarījums, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, vai tīšs noziedzīgs nodarījums pret personas veselību, vai pret tikumību un dzimumneaizskaramību izdarīts nepilngadīgā klātbūtnē. Bez tam, 56. panta 1.¹ daļa papildināta ar šādiem noziedzīgo nodarījumu veidiem - smagi miesas bojājumi, kas saistīti ar dzimumorgānu kropļošanu vai reproduktīvo spēju zaudējumu, cilvēku tirdzniecība un piespiešana veikt abortu. Par ļoti būtisku soli, autoresprāt, bērnu tiesību pārskatīšanu un bērnu izdarītu likumpārskatīšanu novēršanas mērķu sasniegšanā ir arī uzskatāma jauna 132.¹ panta "Vajāšana" ietveršana Krimināllikumā.

Neraugoties uz jau minētajām būtiskajām izmaiņām atsevišķu nozaru tiesību normās⁵⁴¹, īpaša vērība nākamajās apakšnodaļās būs pievērsta ne tikai vērtīgākajai praksei, bet arī jaunā likumprojekta "Bērnu antisociālas uzvedības novēršanas likums" analīzei, kura tapšanā ir līdzdarbojusies autore. Jaunajā likumprojektā ir ietverta virkne risinājumu, kurus ieteikusi autore un, kas analizēti šajā pētījumā. Bērnu antisociālās uzvedības novēršanas likuma projekta mērķis, atšķirībā no citiem tiesību aktu projektiem, ir nodrošināt visaptverošu tiesisko pamatu bērnu un jauniešu likumpārskatīšanu novēršanas sistēmai Latvijā, kā arī attīstīt novēršanas praksi saskaņā ar Eiropas Savienības un starptautiskās tiesību normās noteikto.

5.2. Primārās (agrīnās) novēršanas pasākumi ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem.

Pētījumos ir identificēts⁵⁴², ka antisociāla uzvedība, kas attīstoties noved pie likuma pārkāpumiem, tai skaitā noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, bērniem attīstās jau pašā dzīves sākumā. Pieaugušajiem ir jābūt uzmanīgiem par bērnu no tā ieņemšanas brīža, un šīs rūpes jāpauž bērnam

⁵³⁹ Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums: LV likums. Pieņemts 01.12.2016. [12.01.2018. red].

⁵⁴⁰ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 08.06.2017. [12.01.2018.red.].

⁵⁴¹ Skatīt arī: Ad hoc Committee for the Rights of the Child (CAHENS). Compilation of replies to the questionnaire on recent developments in member States. Compilation prepared by the Children's Rights Division Directorate of Human Dignity and Equality. Strasbourg: 29-31 March 2017, pp.21 -26.

⁵⁴² Judins A., Pelikana K. Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības aspektā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā. Rīga: Providus, 2010, 9.lpp.
Pieejams: http://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 [aplūkots 22.02.2017.]

labvēlīgas attīstības vides radīšanā. Ja bērns šīs rūpes kādā dzīves brīdī nesaņem, bērnam izveidojas deformēta uzvedība vai atsevišķas šāda veida reakcijas uz dažādām dzīves situācijām, jo sevišķi tām, kuras bērna ieskatā ir viņam traumatiskas vai saistītas ar jebkāda veida diskomfortu. Deformēta uzvedība rodas neapzināti, kā pēctraumatiskās sekas. Ja bērna dabiskās vajadzības pēc veselības, uztura, atbalsta, mīlestības, socializācijas ir ignorētas, bērns ir saņēmis noliegumu. Kā reakcija uz noliegumu attīstās cits (atbildes) noliegums – deformēta uzvedība, slimošana, emocionāli traucējumi un citas novirzes no normas. Taču jāņem vērā, ka novirze ir iniciēta ar vecāku konkrētām rīcībām, un tā nav bijusi bērna brīva izvēle. Bērns šādu apzinātu izvēli agrīnā vecumā vēl nespēj veikt sava brieduma un vecuma dēļ.

Ja likuma pārkāpumu ir izdarījis bērns, situācija ir vērtējama atšķirīgi kā gadījumos ar pieaugušajiem: vainīgais vienlaikus ir arī cietušais. Tā, piemēram, nepilngadīgā dzīvi likumpārkāpuma izdarīšanas rezultātā ietekmē virkne faktoru – noziedzīgā nodarījuma izmeklēšana, nepieciešamība sniegt liecības, tikties ar prokuru un piedalīties tiesā, pakļauties kriminālsoda izpildes nosacījumiem noteiktā laika periodā. Tāpēc bērns pat pēc veiksmīga sekundārās prevencijas procesa, kas integrēts kriminālsoda izpildē, būs atbalstāms un vēl kādu laiku nevarēs sniegt savu ieguldījumu sabiedrības attīstībā, bet daudzi bērni pēc notikušā to vairs nespēs sniegt tādā kvalitātē, kāda būtu iespējama, ja noziedzīgais nodarījums nebūtu noticis. Turklāt bērni ar atkārtotu antisociālu uzvedību savu pienesumu sabiedrībai, iespējams, nesniegs nekad, bet kļūs par pastāvīgiem kriminālās justīcijas institūciju un sociālo dienestu klientiem. Tāpēc bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā būtiskākais uzdevums ir nepieļaut to brīdi, kurā bērns izdara likuma pārkāpumu, kas sakrīt ar primārās un agrīnās prevencijas uzdevumiem. Minētā dēļ bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā svarīgākais posms ir primārā prevencija, kas iekļauta Krimināllikuma 35.panta otrās daļas 5.punktā, proti - panākt, lai personas, kas vēl nav notiesātas, pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Tādējādi Krimināllikums noteic, ka vispārējā jeb primārā prevencija ir kriminālsoda mērķis, turklāt kriminālsoda mērķis ir panākt tādu situāciju, lai personas atturētu no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas un kriminālsods nebūtu jāpiemēro. Proti - kriminālsoda mērķis ir sasniegts tad, ja kriminālsods nav jāpiemēro. Pamatojoties uz šo secinājumu, zemāk tiks sniegts pārskats par dažādām primārās (agrīnās) prevencijas metodēm, kas ir lietojamas, lai kriminālsods nebūtu jāpiemēro.

2013.gada 1.novembrī autores vadībā tika uzsākts projekts “Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi”⁵⁴³, kura mērķis bija attīstīt inovatīvas preventīvā darba metodes Latvijas novados, lai mazinātu riska situācijas, kas izraisa pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērnu antisociālu uzvedību. Projekta ietvaros tika veikts pētījums⁵⁴⁴, lai identificētu un analizētu efektīvākās antisociālās uzvedības prevencijas metodes darbā ar pirmsskolas un sākumskolas bērniem. Mērķa grupā bija 48 sociālās atstumtības riskam pakļautie bērni un viņu ģimenes. Projekta ietvaros tika īstenoti trīs pilotprojekti: Kuldīgā, Saldū un Cēsīs. Katrā pilsētā pilotprojektā piedalījās viena pirmsskolas izglītības iestāde un viena sākumskola. Pilotprojektos starpinstitūciju sadarbības grupās iesaistījās izglītības iestāžu pedagogi, pašvaldību sociālie darbinieki un tiesību aizsardzības institūciju speciālisti. Pilotprojektu vietās tika nodibinātas starpinstitūciju sadarbības grupas, kuru dalībniekiem bija uzdevums divu gadu laikā izstrādāt un aprobēt praksē metodiku, lai attīstītu inovatīvas sadarbības formas izglītības iestāžu, pašvaldību speciālistu sadarbībai ar bērniem un viņu vecākiem. Katrā izglītības iestādē notika 15 mērķtiecīgi organizētu nodarbību kopums; visās nodarbībās iesaistījās vecāki un bērni; visas nodarbības tika realizētas praksē un aprakstītas. Būtiski, ka šajā procesā starpinstitūciju grupu dalībniekiem bija uzdevums pašiem radīt tādas agrīnās prevencijas instrumentus, kas veiksmīgi darbotos tieši viņu pašvaldībā un būtu ieteicami citu novadu speciālistiem. Šāda pieeja tika realizēta, jo speciālisti paši radīja metodes, kas balstītas starptautiskajos bērnu tiesību aizsardzības un bērniem draudzīgas justīcijas principos, par kuriem speciālisti iepriekš tika apmācīti. Projektā iesaistītie speciālisti tika apmācīti ar pieaugušo tālākizglītības metodēm, tai skaitā tika organizētas divas starptautiskās konferences:

1) konference "Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode", kas notika 2013.gada 27.-28.novembrī un

2) konference "Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi" notika 2013.gada 27.-28.novembrī.⁵⁴⁵

Projekta ietvaros tika īstenoti ne tikai speciālistu apmācību pasākumi, bet arī organizētas regulāras kolēģu konsultācijas, kuru ietvaros dažādu novadu speciālistiem bija iespēja ne tikai apmainīties ar praktisko pieredzi, bet arī iegūt aktuālo informāciju par jaunāko praksi prevencijas

⁵⁴³ Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-antisocialas-uzvedibas-mazinasana-agrinas-prevencijas-modeli-1> [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁴⁴ Kronberga I., Sīle S. Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 01.05.2017.]

⁵⁴⁵ Skatīt arī: Konference "Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode", kas notika 2013.gada 27.-28.novembrī. Pieejams: <http://providus.foo.lv/public/27880.html> [aplūkots 01.05.2017] un konference "Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi". Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-sociala-ieklausana-ka-antisocialas-uzvedibas-noversanas-metode> [aplūkots 01.05.2017].

jomā gan Latvijā, gan citās valstīs, un notika aktīvs pētnieciskais darbs. Proti, projekta sākumā tika izstrādāta publikāciju kopa “Bērnu sociālā iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode”,⁵⁴⁶ bet projekta noslēgumā autores vadībā tika veikts prakses monitorings, un tā rezultāti tika atspoguļoti pētījumā “Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem.”⁵⁴⁷

Saskaņā ar D.P. Faringtona pētījumiem⁵⁴⁸, agrīnās prevencijas metodes ir programmas, kas tiek īstenotas perinatālajā periodā, zīdaiņa vecumā, pirmsskolā un sākumskolā. Šādas, piemēram, ir vecāku prasmju attīstības programmas, pirmsskolas un skolas programmas, kā arī dažādi saskarsmes un prasmju treniņi, kuros piedalās vecāki kopā ar bērniem. D.P.Faringtons vērs uzmanību, ka ideālā gadījumā antisociālas uzvedības programmām būtu jābalstās uz empīriski apstiprinātām teorijām, tomēr tādas nav, tāpēc visas prevencijas tehnikas ir balstāmas uz riska faktoriem. Vienlaikus viņš norāda, ka agrīnā prevencijā izdalās trīs galvenās riska faktoru grupas, kuras noteic antisociālas uzvedības veidošanos, proti:

- a) bioloģiska rakstura riski: hiperaktīva un impulsīva uzvedība, uzmanības deficīts, kustību traucējumi un citi. Šos riska faktorus ir iespējams konstatēt agrīnā bērnībā un samērā vienkārši novērst līdz 8-12 gadu vecumam. Ja šādiem riska faktoriem ļauj attīstīties, ir pierādīts, ka tie var novest pie antisociālas uzvedības, norāda D.P.Faringtons;
- b) ģimenes mijiedarbības problēmas un dažādi sociāli ekonomiskie faktori: vecāku antisociāla pagātne vai tagadne; pārāk skarbas audzināšanas metodes vai attiecības ģimenē, attiecības bez mīlestības ģimenē kopumā vai noraidoša attieksme pret bērnu; vecāku saskarsmes trūkums ģimenē vai šķiršanās, kā arī regulāri strīdi starp vecākiem. Praksē, protams, šīs pazīmes kombinējas savā starpā. Piemēram, gadījumos, kad vecāki izturas ļoti bargi savās prasībās pret bērnu, viņam ir risks kļūt par atkārtotu likumpārkāpumu izdarītāju, taču antisociālu personību šāds faktors var arī neizveidot, pastāvot noteiktiem aizsardzības faktoriem;
- c) sabiedrībā pastāvošie riska faktori, draugi, skola: nesakārtota skolas vide, neuzticēšanās starp skolotājiem un skolēniem, antisociāla dzīves vide. Piemēram, bērns dzīvo vietā,

⁵⁴⁶ Kronberga I., Judins A., Rinkevics A. Bērnu sociālā iekļaušana, kā antisociālas uzvedības novēršanas metode. Rīga: Providus, 2014. Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/2014/Visi.raksti_LV.pdf [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁴⁷ Kronberga I., Sīle S. Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁴⁸ Early Prevention of Adult Antisocial Behavior, Edited by David P. Farrington, University of Cambridge and Jeremy W. Coid, St Bartholomew's and the Royal London School of Medicine and Dentistry. United Kingdom, Cambridge: The press syndicate of university of Cambridge, 2003, pp. 29-30. Pieejams: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067373.pdf> [aplūkots 01.05.2017].

kur uzturas personas ar zemiem ienākumiem un izglītību, bezdarbnieki, ar atkarībām sirgstoši cilvēki, personas ar antisociāliem uzskatiem un rīcību.⁵⁴⁹

Ņemot vērā šos riska faktorus, un faktu, ka pēdējos desmit gados Eiropā ir tendence novērot, ka aizvien gados jaunāki bērni izdara likuma pārkāpumus⁵⁵⁰, primārās prevencijas pasākumi kļūst arvien aktuālāki. M.Marcu (*Maria Marcu*) un D.Hulea (*Diana Hulea*) uzsver, ka šādu apstākļu esamība liek uz problēmām paskatīties savādāk – prevencijas pasākumi ir jāveic agrīnas intervences veidā, kamēr konstatētie riski ir nelieli. Prevencija ir efektīva tikai tajā gadījumā, ja tiek veikts agrīns un savlaicīgs risku novērtējums un tieši šī iemesla dēļ prevencijas redzes punktā vajadzētu būt, pirmkārt, tiem bērniem, kas ir izdarījuši darbības, kas ir sodāmas saskaņā ar Krimināllikuma tiesību normām, bet vēl nav sasniegušas kriminālatbildības vecumu. Šo bērnu prettiesiskās rīcības iemesli atšķiras no tiem, kam ir, piemēram, piecpadsmit un septiņpadsmit gadi, tāpēc mazu bērnu uzvedības risku vadība nav tik daudz tiesību aizsardzības institūciju, bet labklājības un izglītības jomas uzdevums.⁵⁵¹

Balstoties augstāk minētajos apsvērumos un uz faktu, ka 2013.gadā tika veikts pētījums⁵⁵², kura ietvaros tika pierādīts, ka lielākajā daļā pašvaldību preventīvais darbs ar visu grupu bērniem ir ļoti vāji attīstīts, vai netiek veikts vispār, tika uzsākts projekts “Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi”, lai veicinātu primārās (agrīnās) prevencijas darbu pašvaldībās.⁵⁵³ Projektā sākotnēji bija plānots iesaistīt ģimenes ar bērniem, konstatējot šādas pazīmes:

- a) ģimenes vērtējumā: izjukusi ģimene, vecāki ir šķīrušies vai atrodas šķiršanās procesā, vecāku nevērīga izturēšanās, emocionāli siltu attiecību trūkums starp bērniem un vecākiem;
- b) bērnu vērtējumā: dusmu uzliesmojumi, noslēgtība, raudulība, melošana, vardarbīga izturēšanās pret citiem (sišana, košana, skrāpēšana).⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Ibid.

⁵⁵⁰ Loeber R., Farrington D.P. *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. SAGE Publications, Inc., 2001, pp. 15.-20. Pieejams: <http://sk.sagepub.com/books/child-delinquents> [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁵¹ Marcu M., Hulea D. *Early Starter – The Early Detection of Delinquency Risk*. General Directorate of Social Assistance and Child Protection Sibiu, 2014. Pieejams: <https://www.degruyter.com/view/j/scr.2013.11.issue-2/scr-2013-0018/scr-2013-0018.xml?format=INT> [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁵² Grāvere L. Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā. Tiesībsarga birojs, 2013. Pieejams: <http://ej.uz/8voj> [aplūkots 27.04.2017].

⁵⁵³ Kronberga I., Judins A., Rinkevics A. *Bērnu sociālā iekļaušana, kā antisociālās uzvedības novēršanas metode*. Rīga: Providus, 2014, 33.-35. lpp.

Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/2014/Visi_raksti_LV.pdf [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁵⁴ Kronberga I., Stīle S. *Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem*. Rīga: PROVIDUS, 2015. 11.-12.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 01.05.2017].

Veicot sākotnējo izpēti Latvijas novados, tika konstatēts, ka visvairāk uzvedības problēmas bērniem pirmsskolas izglītības iestādēs izpaužas četrū un piecu gadu vecumā, bet sākumskolā - otrajā un trešajā klasē. Minētais saistīts ar to, ka šis ir periods, ka bērni jau ir iejutušies pirmsskolas izglītības iestādē un sākumskolā, bērni kļūst atvērtāki un kļūst redzamas bērna rakstura īpašības, veidojas komunikācija ar vecākiem, citiem bērniem, izglītības iestāžu pedagogiem un notiek sevis apzināšanās.⁵⁵⁵ Divu gadu garumā bērni ar vecākiem apmeklēja nodarbības⁵⁵⁶, kuru galvenais mērķis bija pozitīvu un atbalstošu attiecību veidošana starp vecākiem, bērniem un pedagogiem. Projekta noslēgumā tika veikts rezultātu izvērtējums, apkopojot gan vecāku, gan starp institūciju darba grupas un pedagogu viedokļus.

5.2.1. Starp institūciju sadarbības grupas novērojumu vērtējums.

Starp institūciju grupu sastāvā bija pārstāvēti izglītības iestāžu speciālisti un pašvaldības, kā arī sociālā darba speciālisti. Turklāt daudzi speciālisti iesaistījās starp institūciju darba grupā brīvprātīgi, norādot, ka tādā veidā ir iespējams panākt aktīvāku sadarbību ar kolēģiem, efektīvāk un ātrāk risināt ikdienā būtiskus jautājumus bērna labākajās interesēs.⁵⁵⁷ Starp institūciju darba grupu uzdevums bija meklēt un aprobēt jaunas metodes darbam ar vecākiem un bērniem, kas pakļauti sociālās atstumtības riskiem dažādu iemeslu dēļ. Starp institūciju sadarbības modelis sniedz iespējas uzlabot komunikāciju ar to iestāžu speciālistiem, ar kuriem ikdienas darba pienākumu veikšanā nepieciešama visciešākā sadarbība. Speciālisti norādīja, ka šādas darba organizācijas formas lietošana ir devusi iespēju piesaistīt vairāk resursu ikdienas profesionālo pienākumu veikšanai (58%), uzlabojusies izglītības iestāžu sadarbība ar pašvaldību (53%), kā arī uzlabojušās iespējas iesaistīt bērnu vecākus preventīvajās skolas programmās (42%). Savukārt 74% no starp institūciju grupu dalībniekiem trijos novados atzina, ka starp institūciju sadarbības grupa ir laba metode, jo sniedz iespējas speciālistiem diskutēt par problēmām plašākā kolēģu lokā, ātrāk pieņemt lēmumus un iegūt papildus informāciju. Turklāt 47% no aptaujātajiem speciālistiem norādīja, ka starp institūciju sadarbības forma ir jāpilnveido nākotnē un tai nosakāms tiesiskais regulējums. Speciālisti norādīja, ka starp institūciju sadarbības grupas, kas nodarbojas ar primāro prevenciju ar pirmsskolas un sākumskolas bērniem un ģimenēm, sastāvā būtu jābūt pašvaldības izglītības un sociālā dienesta speciālistiem, pirmsskolas un sākumskolas izglītības vadītājiem, bet

⁵⁵⁵ Ibid.

⁵⁵⁶ Skatīt arī: Nodarbību metodikas, kas izstrādātas 1) Cēsu starp institūciju darba grupā pirmsskolas izglītības iestādei: http://providus.lv/article_files/3112/original/C%4%93sis_Pii.docx?1452513149 un sākumskolai: http://providus.lv/article_files/3113/original/C%4%93sis_Skola.docx?1452513162 un 2) Saldus starp institūciju darba grupā pirmsskolas izglītības iestādei: http://providus.lv/article_files/3110/original/Saldus_Pii.docx?1452513106 un sākumskolai: http://providus.lv/article_files/3111/original/Saldus_skola.docx?1452513124 [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁵⁷ Kronberga I., Sīle S. Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem. Rīga: Providus, 2015, 16.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 01.05.2017].

atsevišķos gadījumos būtu arī pieaicināmi atsevišķi pedagogi vai tiesību aizsardzības institūciju speciālisti.

5.2.2. Speciālistu viedokļi par bērnu uzvedības riskiem un prevencijas formām

Speciālistu aptaujas rezultātā (pēc divu gadu metodoloģiskā darba) tika noskaidrots, ka speciālisti identificējuši virkni risku, tai skaitā: 74% no visiem aptaujātajiem speciālistiem norādīja, ka visbiežāk bērniem sastopami dusmu uzliesmojumi; vardarbīga uzvedība pret citiem bērniem - 63%, bet 32% gadījumu tika norādīts, ka bērni ir pārāk noslēgti. Savukārt bērnu audzināšanas problēmas tika identificētas visvairāk tajās ģimenēs, kur starp vecākiem ir bijušas vājas attiecības, kā arī tajās ģimenēs, kur vecāki neprot organizēt paši savu un savu bērnu ikdienu, tai skaitā brīvo laiku. Turklāt speciālisti norādīja uz pazīmēm, kas varētu liecināt, ka bērnam nākotnē var izveidoties uzvedības problēmas, proti: ja bērna vecākiem ir neadekvāti augstas prasības attiecībā uz bērna sniegumu izglītības iestādē, bērnam ir komunikācijas grūtības, bērnam ir neadekvāti paaugstināta aktivitāte vai pasivitāte, vai zems pašvērtējums. Turklāt uz pieaugušo neprasmi realizēt pozitīvās disciplinēšanas metodes norādīja speciālistu aptauja par dažādās bērnu vecuma grupās visbiežāk sastopamajām uzvedības problēmām, proti: 3-6 gadus veci bērni visvairāk uzvedas agresīvi un cenšas dominēt, domājot, ka šāds uzvedības stils ir vienīgais veids kā sevi apliecināt vai panākt savu, taču sākumskolas izglītības vecuma bērni no 7-10 gadiem nav vairs pārliecināti par savām paša spējām, tāpēc ir bailīgi, nepārtraukti gaida novērtējumu no malas. Speciālisti norādīja, ka viens no iemesliem ir bērnu iniciatīvas noliegšana, balss paaugstināšana uz bērniem, nosodīšana pirmsskolas izglītības vecumā, kas sākumskolā izpaužas jau kā sociālas pieredzes sekas - nepārliecinātība par saviem spēkiem un bailes pieņemt lēmumus bez pieaugušo akcepta.⁵⁵⁸

5.2.3. Vecāku viedokļi par iesaistīšanos primārās prevencijas pasākumos.

Projektā iesaistīto bērnu vecāki norādīja, ka viņiem visvairāk ir nepieciešamas zināšanas par savstarpējo attiecību veidošanu ģimenē, kurā aug bērns; spējas atpazīt un risināt problēmas ģimenē, kā arī izpratne par attiecību veidošanas pamatiem ar bērnu pirmsskolas un sākumskolas vecumā.⁵⁵⁹ Lielākā daļa vecāku (91%) bija paiduši viedokli, ka vērtē nodarbības ļoti atzinīgi un labprāt tādās piedalītos vēl, ja vien būtu iespēja (100%). Tika norādīts, ka ģimenes galvenie ieguvumi no piedalīšanās nodarbībās ir: izveidojušās labas attiecības ar citiem bērnu vecākiem, kā arī daudz jaunu ideju, ka labāk pavadīt laiku kopā ar bērnu, kā arī vairāk zināšanu par to, kādā veidā vislabāk komunicēt ar bērnu. Pirmsskolas izglītības iestāžu bērnu vecāki visvairāk norādīja

⁵⁵⁸ Kronberga I., Sīle S. Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem. Rīga: Providus, 2015, 20.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 01.05.2017].

⁵⁵⁹ Ibid, 18.lpp.

kā ieguvumu to, ka ir izveidojušās labas attiecības un sadarbība ar bērna skolotāju, kas agrāk ir pietrūcis. D.Pauela (*Diane Powell*), G.Danlaps (*Glen Dunlap*) un L.Foksa (*Lise Fox*) norāda, ka pirmsskolas izglītības procesā ļoti būtiski ir izveidot paradumu sadarboties starp pedagogu, bērnu un bērna vecākiem, jo šī savstarpējās sadarbības pieredze sniedz būtisku ieguldījumu turpmākajos bērna izglītības procesos. Tāpēc pirmsskolas izglītības iestādes pedagoga loma ir īpaši svarīga. D.Pauela, G.Danlaps un L.Foksa ir definējuši noteiktu darbību kopumu, bez kura šī sadarbība nav iedomājama, proti: skolotājam ir jāatrod laiks, lai iepazītos ar bērnu, viņa vecākiem un pārējo ģimeni; ne tikai jāinformē formālā veidā vecāki par plānojamo izglītības procesu, īstenojamām programmām, bet jāpanāk, lai vecākiem izveidotos priekšstats par šī procesa nozīmi bērna attīstībā, sadarbībā ar izglītības iestādi, kā rezultātā vecāki paši šajā procesā tiktu aktīvi iesaistīti; jāveic individuālas sarunas ar bērnu vecākiem par viņu bērnu spējām, interesēm, vēlmēm un sasniegumiem; ja vecāki vēlas dalīties ar skolotāju ar jebkāda veida bažām vai secinājumiem, kas skar viņu bērnu, tad tas ir jāvērtē kā augstas uzticības izrādīšana un jāveic viss nepieciešamais, lai sadarbotos ar vecākiem; ar vecākiem ir jāveido komunikācija, izvēloties tādas līdzekļus, ko vecāki saprot; jāapmeklē bērns viņa dzīvesvietā, lai gūtu priekšstatu par bērna sadzīves apstākļiem un spētu saprast bērna uzvedību, vajadzības, reakcijas pilnībā.⁵⁶⁰

Jāvērš uzmanība uz to, ka tiesību normās tieši bērnu likumpārkāpumu agrīnā prevencija nav regulēta, tomēr Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 7.punkts paredz, ka pašvaldības iekārto profilakses lietu katram bērnam, kurš ne tikai ubago, klaiņo, bet veic arī *citās darbības*, kas var novest pie prettiesiskas rīcības. Šā panta nosacījumi praksē tiek piemēroti kontekstā ar šā paša likuma 59.panta otrās daļas nosacījumiem, kas noteic, ka policijas iestādē nogādājams bērns, kas atrodas sabiedriskā vietā reibuma stāvoklī; ubago; nav sasniedzis 16 gadu vecumu un atrodas sabiedriskā vietā bez vecāku, aizbildņa, audžuģimenes, bērnu aprūpes iestādes vadītāja vai viņu pilnvarotas pilngadīgas personas klātbūtnes nakts laikā. Par nakts laiku šā panta izpratnē uzskatāms laiks no pulksten 22.00 līdz 6.00, ja attiecīgā pašvaldība attiecībā uz šo laiku nav noteikusi stingrākus ierobežojumus; apmaldījies vai pamests, vai arī atrodas tādos apstākļos, kas bīstami bērnam vai var kaitēt viņa attīstībai; patvaļīgi aizgājis no ģimenes, aizbildņa, audžuģimenes vai bērnu aprūpes iestādes. Šādos gadījumos bērna nogādāšana policijā pieļaujama, ja nav iespējams viņam sniegt palīdzību *citādā veidā*. Gadījumos, kad policija konstatē [...]nelabvēlīgu vidi ģimenē, kā arī citus apstākļus, kas var kaitēt bērnam, tā informē attiecīgo bāriņtiesu un sociālo dienestu. Tas nozīmē, ka faktiski likums noteic, ka policija, veicot savus tiešos

⁵⁶⁰ Powell D., Dunlap G., Fox L. Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers, Infants & Young Children, Vol. 19, No. 1. Lippincott Williams & Wilkins, Inc., 2006, pp. 28.-33. Pieejams: http://depts.washington.edu/isei/ivc/powell_19.1_05.pdf [aplūkots 01.05.2017]

pienākumus, var sastapties ar tādām situācijām, kad ir jāidentificē *apstākļi, kas vēl nekaitē bērnam, taču var kaitēt*. Tādējādi likumdevējs ir paredzējis reakciju uz bērnu antisociālas uzvedības vai bērnu labklājības apdraudējumu agrīniem riskiem. Šādā gadījumā, bērnam, kam identificēti “citi apstākļi, kas var kaitēt bērnam”, ir jānonāk bāriņtiesas vai pašvaldības sociālo dienestu redzes lokā. Savukārt bāriņtiesas darbību regulē šā likuma 16.-17.pants, noteicot, ka bāriņtiesa ir tiesīga pieņemt lēmumus un uzraudzīt to lēmumu izpildi, kas saistās ar bērna tiesiskā statusa noteikšanu viņa aprūpes nodrošināšanai, kā arī likumā noteiktajos gadījumos veikt bērna tiesību un interešu aizstāvību. Bāriņtiesas kompetencē faktiski nav bērnu agrīnās prevencijas jautājumi. Savukārt pašvaldības sociālais dienests, saņemot informāciju no policijas par “citiem apstākļiem, kas var kaitēt bērnam”, pamatojoties uz Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā noteikto, var bērnam iekārtot prevencijas lietu un izveidot uzvedības sociālās korekcijas programmu, un īstenot šo programmu sadarbībā ar bāriņtiesas un policijas speciālistiem.⁵⁶¹

Tomēr jāatzīmē, ka Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā prevencijas lietu iekārtošana paredzēta lielāko tiesu tiem bērniem, kam ir vidēji vai augsti antisociālas uzvedības riski, un tie pamatā ir sekundārās prevencijas gadījumi. Proti, Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrajā daļā paredzēts iekārtot prevencijas lietas bērniem, kas jau ir izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, tai skaitā: izdarījis noziedzīgu nodarījumu un pirmstiesas izmeklēšanas laikā nav apcietināts; atzīts par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet sods nav saistīts ar brīvības atņemšanu; atbrīvots no kriminālatbildības; atbrīvots no ieslodzījuma vai soda izciešanas vietas; izdarījis Krimināllikumā paredzētās prettiesiskās darbības pirms 14 gadu vecuma sasniegšanas; bērniem, kas ir izdarījuši administratīvos pārkāpumus vairāk kā divas reizes. Turklāt, nevienā ārējā normatīvā aktā nav norādīts, kuri ir tie gadījumi, kas norādīti Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta trešajā daļā, proti: Valsts policija var ņemt profilaktiskajā uzskaitē bērnus, kuri [...], kā arī citus bērnus, kuriem pašvaldībā iekārtota profilakses lieta, ja izstrādātā uzvedības sociālās korekcijas programma paredz policijas līdzdalību konkrētajā lietā.

Tādējādi autore secina, ka šobrīd pastāv būtiska atšķirība izpratnē par primārās (tai skaitā agrīnās) prevencijas formām, kādas tās tiek definētas, piemēram, Eiropas Padomes Ministru komitejas ieteikumos⁵⁶², un to, kāds tiesiskais regulējums un prakse pastāv Latvijā.

5.3. Sekundārās prevencijas formas un attīstāmā prakse.

⁵⁶¹ Kronberga I., Stīle S. Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem. Rīga: Providus, 2015. 32.-33.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 15.05.2017]

⁵⁶² Skatīt arī: Recommendation No. R (87) 20 of the Council of Europe, Committee of Ministers on social reactions to juvenile delinquency. Pieņemta 17.09.1987. Pieejams: <http://ej.uz/g7gg> [05.05.2017.red.]

Primārās prevencijas pasākumu mērķa grupa, saskaņā ar Krimināllikuma 35.pantu, ir personas, kuras nav izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, bet *sekundārās* prevencijas mērķa grupa ir personas, kuras ir notiesātas par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu sekundārās prevencijas mērķa grupa līdz ar to ir visas nepilngadīgās personas, kuras ir ne tikai notiesātas par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, bet arī tās, kas definētas Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 1.- 6.punktā, tai skaitā nepilngadīgie, kam piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, saskaņā ar likuma “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” 4.-6.pantu.⁵⁶³

Raugoties no piemērojamo pasākumu un šī brīža tiesiskā regulējuma redzes punkta, atsevišķas prevencijas formas, kas tiek lietotas primārās un sekundārās prevencijas jomā darbam ar nepilngadīgajiem, sakrīt. Šajā gadījumā runa ir par Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā paredzētajām uzvedības sociālās korekcijas programmām.

Nav šaubu, ka ir diskutabls jautājums, ar ko tieši atšķiras uzvedības sociālās korekcijas programmas bērnu grupām, kas ir, piemēram, noteiktas Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 1.- 6.punktā, no programmām, kas tiek izveidotas, balstoties uz šā paša panta otrās daļas 7.punkta. Šobrīd nav neviena ārējā normatīvā akta, kas to noteiktu. Ministru kabineta noteikumi “Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem”⁵⁶⁴ ir pielikums Nr.1, kas noteic riska novērtēšanas kritērijus bērnam un vecākiem, bet šī tiesību akta 7.4.punkts noteic, ka pašvaldības sociālā dienesta sociālajam darbiniekam, kurš strādā ar ģimenēm, kurās ir bērni, ir jāapgūst zināšanas un prasmes, lai novērtētu risku ģimenēm, kurās ir bērni. Ņemot vērā šos apstākļus, 2011.gadā tika izstrādāts Sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas un profilaktiskās lietas dokumentācijas paraugs, kam gan ir ieteikuma raksturs.⁵⁶⁵ Vienlaikus ir jānorāda, ka šie metodoloģiskie dokumenti ir orientēti nevis uz sekundārās prevencijas mērķa grupu, bet uz Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta tiesiskā regulējuma realizāciju kopumā, proti, attiecībā uz bērniem, kam var tikt konstatēta ļoti plaša risku amplitūda.

Atsevišķs tiesiskais regulējums ir attiecībā uz tiem nepilngadīgajiem, kam kriminālprocesā ir piemērots ar izolāciju no sabiedrības saistīts drošības līdzeklis (Apcietinājumā turēšanas kārtības likuma IV nodaļa: Apcietināto sieviešu un viņu bērnu, nepilngadīgo apcietināto turēšana

⁵⁶³ Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [25.03.2018. red.]

⁵⁶⁴ Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem: Ministru kabineta 2017.gada 13.jūnija noteikumi Nr. 338. [01.07.2017. red.]

⁵⁶⁵ Bērnu un jauniešu likumpārkāpēju individuālās prevencijas īstenošana dzīvesvietās. Projekta rezultāti. Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_soc_ialas_korekcijas_programma [aplūkots 02.05.2017.]

izmeklēšanas cietumā).⁵⁶⁶ Apcietinājumā turēšanas kārtības likums nenoteic sekundārās prevencijas pasākumus bērniem, bet papildus tiesības, atrodoties izmeklēšanas cietumā, tai skaitā: tikšanās ar radniekiem vai citām personām vienu reizi nedēļā; ne mazāk kā pusotru stundu pastaigu svaigā gaisā vietā, kas ir aprīkota ar inventāru aktīvām fiziskām nodarbībām; tiesības dienas režīma ietvaros piedalīties izmeklēšanas cietumā organizētajos sociālās rehabilitācijas, uzvedības korekcijas, izglītības, kā arī kultūras un sporta pasākumos. Minētie rehabilitācijas un sociālās korekcijas pasākumi vienīgie ir uzskatāmi par sekundārās prevencijas formām attiecībā uz nepilngadīgajiem, kas atrodas pirmstiesas apcietinājumā, taču šo pasākumu saturs ārējos tiesību aktos nav regulēts; nepilngadīgais apcietinātais ar cietuma priekšnieka atļauju var ārpus cietuma kārtot eksāmenus vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādēs (18.pants). Izmeklēšanas cietuma iekšējās kārtības noteikumi⁵⁶⁷ neregulē sekundārās prevencijas pasākumus nepilngadīgajiem apcietinātajiem.

Sekundārās prevencijas pasākumi ar brīvības atņemšanu notiesātajiem nepilngadīgajiem tiek īstenoti, pamatojoties uz Latvijas Sodų izpildes kodeksā ietvertajiem nosacījumiem⁵⁶⁸ un Notiesātā resocializācijas īstenošanas kārtību.⁵⁶⁹ Notiesāto resocializācijas īstenošanas kārtības ietvaros īpaši nav nodalīti sekundārās prevencijas pasākumi ar brīvības atņemšanu notiesātajiem nepilngadīgajiem, bet šo personu resocializācija notiek vispārējā kārtībā soda izpildes laikā. Noteikumu 8.- 13.punkti noteic, ka notiesātā resocializāciju brīvības atņemšanas iestādē uzsāk ar notiesātā risku un vajadzību izvērtēšanu, kuru veic resocializācijas amatpersonas un darbinieki, rezultātus fiksējot anketā saskaņā ar Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšnieka apstiprināto notiesātā risku un vajadzību izvērtēšanas metodiku. Nepilngadīgā notiesātā izvērtēšanas laikā gūtos rezultātus apkopo anketas kopvērtējumā, pamatojoties uz kuru, nosaka notiesātā antisociālas uzvedības un atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanas riska pakāpi, kā arī resocializācijas vajadzības (14.punkts). Katram notiesātajam, tiek sastādīts individuālajām vajadzībām atbilstošs resocializācijas plāns un noteikti resocializācijas mērķi (18.- 25.punkts). Resocializācijas plāna īstenošanas gaita tiek regulāri izvērtēta, un tā veiksmīga izpilde ir tieši saistīta ar nepilngadīgā iespējām tikt atbrīvotam no brīvības atņemšanas soda izpildes ieslodzījuma vietā pirms tiesas noteiktā termiņa. Saskaņā ar Krimināllikuma 61.pantu, nepilngadīgo personu var atbrīvot nosacīti no brīvības atņemšanas soda izpildes, ja: notiesātais ir sasniedzis resocializācijas plānā ietvertos

⁵⁶⁶ Apcietinājumā turēšanas kārtības likums: LV likums. Pieņemts 22.06.2006. [15.05.2017. red.]

⁵⁶⁷ Izmeklēšanas cietuma iekšējās kārtības noteikumi: Ministru kabineta 2007.gada 27.novembra noteikumi Nr.800. [03.04.2017. red.]

⁵⁶⁸ Latvijas Sodų izpildes kodekss: LV likums. Pieņemts 23.12.1970. [15.05.2017. red.]

⁵⁶⁹ Notiesātā resocializācijas īstenošanas kārtība: Ministru kabineta 2013.gada 9.aprīļa noteikumi Nr. 191. [07.03.2017. red.]

rezultātus, atlīdzinājis cietušajam nodarīto kaitējumu; pēc atbrīvošanas ir iespējas likumīgā ceļā iegūt eksistences līdzekļus; nav spēkā esošu brīvības atņemšanas soda izpildes režīma pārkāpumu un notiesātais ir gatavs turpmāk risināt savas psiholoģiskās problēmas, kas bijušas pamatā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanai, tai skaitā piekritis ārstēties no atkarību izraisošām vielām, ja to lietošana bijusi viens no iemesliem noziedzīgā nodarījuma izdarīšanai. Nepilngadīgās personas uzraudzību un sekundārās prevencijas pasākumu īstenošanu pēc pirmstermiņa atbrīvošanas no soda izpildes brīvības atņemšanas iestādē veic Valsts probācijas dienests saskaņā ar Kārtību, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība.⁵⁷⁰ Šajos noteikumos paredzētā nepilngadīgo uzraudzība var tikt veikta, arī izmantojot elektroniskās uzraudzības ierīces (211.-2019.pants), bet pašvaldībai, kurā nepilngadīgais dzīvo, ir jāizstrādā nepilngadīgā uzvedības sociālās korekcijas programma, saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta nosacījumiem, kuras ietvarā iekļaujami nepilngadīgā sekundārās prevencijas pasākumi.

Ieslodzījuma vietās esošajiem nepilngadīgajiem sekundārās prevencijas pasākumi tiek veikti kompleksi, tas nozīmē, ka uzmanība vienlaikus tiek vērsta uz vairāku risku mazināšanu, tai skaitā:

- a) tiek realizēti vispārējās, profesionālās un interešu izglītības pasākumi nepilngadīgajiem. Tā Cēsu audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem vispārējās izglītības programmās ir iesaistīti visi notiesātie, un izglītības programmu realizāciju nodrošina Cēsu 2 vakara (maiņu) vidusskola;
- b) resocializācijas programmas tiek nodrošinātas saskaņā ar Notiesāto resocializācijas īstenošanas kārtību (IX nodaļa).⁵⁷¹

Īstenotās resocializācijas programmas ir licencētas un vērstas uz konkrēta noziedzības riska novēršanu vai konkrētu sociālo prasmju vai iemaņu apgūšanu. No visām šobrīd īstenojamajām programmām nepilngadīgajiem tiek piemērotas:

- i. Rehabilitācijas programmas
 1. Dzīves skola II (palīdzēt integrēties sabiedrībā cilvēkiem, sniedzot zināšanas, prasmes un attieksmes);

⁵⁷⁰ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība: Ministru kabineta 2015.gada 24.februāra noteikumi Nr. 107. [15.01.2017. red]

⁵⁷¹ Notiesātā resocializācijas īstenošanas kārtība: Ministru kabineta 2013.gada 9.aprīļa noteikumi Nr. 191. [07.03.2017. red]

2. *Equip* programma (programmas uzdevums ir iemācīt jauniešiem domāt un rīkoties atbildīgi, uzvesties tādā veidā, lai neizdarītu jaunu noziedzīgu nodarījumu).
- ii. Sociālās uzvedības korekcijas programmas:
1. Korekcijas un uzraudzības programma vardarbīgiem likumpārkāpējiem (programmas uzdevums ir veicināt par vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu notiesāto personu risku mazināšanu);
 2. Motivācijas programma ieslodzīto personu resocializācijas veikšanai (programmas uzdevums ir motivēt notiesātos nepilngadīgos iesaistīties sociālās korekcijas un rehabilitācijas programmās, informēt notiesātos par ieguvumiem no šādām programmām);
 3. Stresa mazināšanas programma (programmas uzdevums ir dot iespēju katram programmas dalībniekam saprast sava satraukuma un emociju cēloņus, praktiski apgūt savu emociju vadības metodes).⁵⁷²

Paralēli īstenotajām programmām nepilngadīgie ieslodzītie tiek iesaistīti sporta, kultūras, informatīvajos un mākslas pasākumos. Regulāri tiek rīkoti ieslodzīto darbu konkursi un arī publiskas mākslas darbu izstādes.⁵⁷³ Lai pilnveidotu sekundārās prevencijas kvalitāti Latvijā, ņemot Eiropas labāko praksi, 2014.-2016.gadam tika realizēts projekts⁵⁷⁴, kura mērķis bija pilnveidot kriminālsodu izpildes jomā strādājošo dažādu profesiju speciālistu zināšanas, apmainīties ar inovatīvām darba metodēm par alternatīvām ieslodzījuma un darbam ar ieslodzītajiem gan pirmstiesas, gan pēc tiesas periodā. Projekta ietvaros tika analizēta⁵⁷⁵ situācija Latvijā un iespējas pilnveidot sekundārās prevencijas pasākumu kvalitāti, pārņemot labāko Eiropas praksi no Itālijas, Bulgārijas, Lielbritānijas, Rumānijas, Francijas un Vācijas.⁵⁷⁶

⁵⁷² Ieslodzījuma vietu pārvaldes 2015.gada publiskais pārskats. Rīga: Ieslodzījuma vietu pārvalde, 2016. Pieejams: <http://www.ievp.gov.lv/images/stories/2015-parskats.pdf> [aplūkots 02.05.2017.]

⁵⁷³ Skatīt arī: Latvijas cietumos ieslodzīto personu mākslas darbu izstāde. Pieejams: <http://muzeji.lv/lv/museums:by-picture/olaine-history-and-art-museum/2014/ieslodzito-personu-makslas-darbu-izstade/> [aplūkots 2017.gada 15.maijā].

⁵⁷⁴ Samazinot ieslodzīto skaitu: attīstītākās justīcijas metodes Eiropā. Kronbergas I., Sīles S. pētniecības projekta apraksts un rezultāti. Pieejams: <http://providus.lv/article/samazinot-ieslodzito-skaitu-attistitakas-justicijas-metodes-eiropa> [aplūkots 2.05.2017.]

⁵⁷⁵ Kronberga I. National Report on Latvia. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/National%20Report%20on%20Latvia%20final%2007%2031%202014.pdf [aplūkots 15.05.2017.]

⁵⁷⁶ Comparative concluding remarks of the in-depth interviews of the country experts, 2016. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2863/original/final_research_conclusions.pdf?1425559467 [aplūkots 02.05.2017.]

Valsts probācijas dienesta kompetencē ir arī piespiedu darba⁵⁷⁷ (kriminālsods) un sabiedriskā darba izpilde bērniem⁵⁷⁸ (audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis). Ja nepilngadīgajam tiesa piemērojusi piespiedu darbu, likums neparedz sekundārās prevencijas pasākumus nepilngadīgā uzvedības korekcijai kriminālsoda izpildes ietvarā, taču pašvaldībai, saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 2.puntā noteikto, ir jāizstrādā uzvedības sociālās korekcijas programma. Līdzīgi ir ar nepilngadīgajiem, kuriem piemērots audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis bērniem – sabiedriskais darbs – pašvaldība izstrādā uzvedības sociālās korekcijas programmu saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 5.punktu. Savukārt visas programmas, kuras realizē Valsts probācijas dienests, tiek izstrādātas un licencētas saskaņā ar Kārtību, kādā licencē un īsteno probācijas programmas.⁵⁷⁹ Saskaņā ar šiem noteikumiem licencētās programmas tiek piemērotas personām, kuras ir Valsts probācijas dienesta klienti saskaņā ar Valsts probācijas dienesta likuma 6.un 7.panta nosacījumiem, un personām, kurām ir piemērots brīvības atņemšanas sods.

Analizējot sekundārās prevencijas pasākumus pēc to būtiskuma, ir jāņem vērā, ka lielākā nepilngadīgo personu daļa tiek notiesāta ar krimināltiesiskām sankcijām un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem bērniem, kas nav saistīti ar jebkāda veida izolāciju no sabiedrības. Otrs aspekts, ka pietiekoši liela daļa nepilngadīgo tiek notiesāta ar kriminālsodu piespiedu darba veidā. Tas nozīmē, ka Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā paredzētajām uzvedības korekcijas programmām nepilngadīgo personu likumpārkāpumu kopējā prevencijā ir ļoti būtiska ietekme uz nepilngadīgo noziedzības prevencijas procesu valstī. Tomēr riska faktors ir jau iepriekš minēts šajā pētījumā – Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta vājā realizācija praksē, uz ko ir norādīts Tiesībsarga biroja speciālistu veiktajā pētījumā.⁵⁸⁰ Šo situāciju ilustrē arī statistikas dati, proti: 2016.gadā kopējais nepilngadīgo notiesāto skaits pirmās instances tiesās par noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu ir 380 (2015.gadā 414; 2014.gadā - 533), no tiem 261 (2015.gadā – 290; 2014.gadā - 391) nepilngadīgais ir bijis nodarbināts vai skolēns, bet 230 bērni nav bijuši iepriekš tiesāti par noziedzīgiem nodarījumiem (2015.gadā – 276; 2014.gadā - 335); 73 notiesāti ar brīvības atņemšanu (tai skaitā īslaicīgo) (2015.gadā – 92; 2014.gadā - 115); 61 no 73 nepilngadīgajiem notiesāts ar brīvības atņemšanu nosacīti (2015.gadā 67 no 92; 2014.gadā -142); bet ar piespiedu

⁵⁷⁷ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē kriminālsoda – piespiedu darbs – izpildi: Ministru kabineta 2010.gada 9.februāra noteikumi Nr. 119. [13.01.2017. red.]

⁵⁷⁸ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs – izpildi: Ministru kabineta 2010.gada 3.augusta noteikumi Nr. 711. [13.01.2017. red.]

⁵⁷⁹ Kārtība, kādā licencē un īsteno probācijas programmas: Ministru kabineta 2008.gada 18.februāra noteikumi Nr. 105. [07.04.2017. red.]

⁵⁸⁰ Grāvere L. Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā. Tiesībsarga birojs, 2013. Pieejams: <http://ej.uz/8voj> [aplūkots 24.04.2017.]

darbu notiesāti 306 nepilngadīgie (18 nosacīti) (2015.gadā – 294;2014.gadā - 351), audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus tiesa piemērojusi 23 nepilngadīgajiem (2015.gadā – 15;2014.gadā - 22).⁵⁸¹ Tādējādi vislielākais bērnu skaits, kas notiesāti 2016.gadā ir personas, kam vienīgie sekundārās prevencijas līdzekļi ir nodrošināmi, realizējot Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta nosacījumus, bet, ja pašvaldībā šādas lietas netiek iekārtotas, sekundārās prevencijas darbu neveic ar šiem jauniešiem neviens, kas ir tiešais ceļš uz šo nepilngadīgo antisociālas uzvedības recidīvu.⁵⁸²

2011.gadā veiktajā pētījumā⁵⁸³ par recidīva rādītājiem un iemesliem krimināltiesisko sankciju piemērošanā, tika norādīts, ka piemērojot un izpildot kriminālsodu valsts ne tikai demonstrē, ka likumā noteikto robežu pārkāpšana nav atbalstāma, bet arī norāda, ka jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšana nav sabiedrības interesēs. Savukārt recidīva fakts apliecina, ka valsts ir neveiksmīgi reaģējusi uz noziedzīgo nodarījumu un kriminālsoda mērķi nav sasniegti. Recidīvs, kā rezultāts ir saistāms ne tikai ar neiespējamību labot likumpārkāpēja uzvedību, bet arī ar nepietiekami efektīvu reakciju uz likuma pārkāpumu. Sevišķi bīstama ir situācija, ja valsts piemērotā reakcija kriminālsoda vai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa formā netiek kvalitatīvi realizēta (tai skaitā netiek veikti atbilstoši bērna uzvedības riskiem un vajadzībām prevencijas pasākumi) attiecībā uz nepilngadīgo personu, laikus neapstādinot kriminālas personības veidošanos.

Tomēr jāatzīmē, ka Latvijā arī *pastāv (ir iespējama) veiksmīga sekundārās prevencijas prakse*. Augstāk aprakstītā problemātiskā situācija ar atsevišķu sekundārās prevencijas pasākumu organizāciju pašvaldībās Latvijā pastāv jau daudzus gadus. Ņemot to vērā, autore vadībā tika attīstīti vairāki pētnieciskie projekti, kuru ietvaros veikti pētījumi, lai situācijas uzlabojumi būtu praksē aprobēti un uz pētījumos nostiprinātiem pierādījumiem balstīti. Kopumā tika realizēti divi projekti:

- 1) Pirmais projekts “Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai” tika īstenots 01.01.2011 - 30.06.2012.⁵⁸⁴

Projekta mērķis bija samazināt sociālās atstumtības riskus bērniem ar sociālās uzvedības traucējumiem un radīt drošu vidi šo bērnu veiksmīgai attīstībai. Tiesību normu piemērošanas prakses pētījums vienlaikus notika sadarbībā ar trijām Latvijas pašvaldībām (Saldus, Madonas un

⁵⁸¹Tiesu informācijas sistēmas statistikas dati par 2016., 2015. un 2014.gadu. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O&topmenuid=0&groupid=tisstat [aplūkots 24.04.2017.]

⁵⁸² Grāvere L. Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā. Tiesībsarga birojs, 2013. 25.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/8yoj> [aplūkots 24.04.2017.]

⁵⁸³ Judins A. Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā. Rīga: Providus, 2011. 6.-7.lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1868/original/rec_pedejais.pdf?1338463600 [aplūkots 27.04.2017.]

⁵⁸⁴ Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/atbalsta-sistema-nepilngadigo-likumparkapumu-prevencijai> [aplūkots 27.04.2017.]

Cēsu novadiem) un mērķa grupā ir 240 policijas uzmanības lokā nonākušie bērni un jaunieši, nepilngadīgie likumpārkāpēji, kuri bijuši sociālās korekcijas izglītības iestādēs, atbrīvoti no ieslodzījuma vietām. Projekta starptautisko analīzi⁵⁸⁵ veica Šveices bērnu tiesību aizsardzības specialisti no Bērnu tiesību institūta Sionā.⁵⁸⁶ Projekta rezultāti tika prezentēti starptautiskā konferencē “Prevencija – veids, kā pasargāt bērnus no noziedzības”⁵⁸⁷, kas notika Rīgā 2012.gada 21.martā. Pirms projekta uzsākšanas tika veikta praktiskās situācijas priekšizpēte⁵⁸⁸, kuras ietvaros tika secināts, ka lielākā problēma Latvijas bērnu noziedzības prevencijas jomā ir pašas prevencijas sistēmas neesamība un izpratnes trūkums, kādai šai sistēmai būtu jābūt. Lielākoties likumpārkāpumu prevencija tiek īstenota kampaņveidīgi vai no viena projekta uz otru – kampaņa beidzās, projekta līdzekļi beidzās un beidzas arī prevencijas pasākumi. Aptaujātie speciālisti atzina, ka prevencijas darbs “vairāk atgādinot ķeksīti, bet, ja ar bērniem nestrādā no sirds un intensīvi, rezultāta nav”.⁵⁸⁹ Speciālisti norādīja, ka štata vietu un naudas vairāk nebūs, tāpēc jāveic esošo resursu inventarizācija un darbu pārdale. Jāpievērš uzmanība agrīnai bērnu noziedzības prevencijai pašvaldībās un izglītības iestādēs, negaidot brīdi, kad bērns nonāk tiesību aizsardzības iestāžu redzeslokā. Jāradinās nevis izteikt pārmetumus un gaidīt likumpārkāpumus, lai sodītu, bet izveidot metodes, lai iejauktos notiekošajā ar bērnu, uztverot pirmos signālus, lai neviens nebūtu jāsoda.⁵⁹⁰

Lai sasniegtu izvirzītos mērķus, katrā pašvaldībā tika izveidotas starpinstitūciju sadarbības grupas, kurās tika iesaistīti speciālisti no pašvaldības sociālā dienesta, izglītības iestādēm, bāriņtiesām un citām tiesību aizsardzības iestādēm. Sākotnēji visas starpinstitūciju darba grupas veica, pirmkārt, aktivitāšu kataloga izstrādi, kura ietvaros tika apzināti visi pašvaldībā esošie pakalpojumi bērniem, un identificēti tādi pakalpojumi, kurus bez maksas uz brīvprātības pamatiem var sniegt pašvaldības teritorijā esošās nevalstiskās organizācijas, uzņēmēji un arī seniori, kas lielāko tiesu bija pensionētie pedagogi, tiesību aizsardzības institūciju atvaļinātie speciālisti. Lietojot šādu pieeju, tika identificēti gari saraksti ar aktivitātēm, kuras varēja piemērot bērniem gan brīvā laika lietderīgai pavadīšanai, gan jaunu prasmju un iemaņu gūšanai, gan cīņai ar atkarībām. Tika konstatēts, ka pašvaldību un valsts dažādās institūcijās ir vairāk šāda veida resursu,

⁵⁸⁵ Gapani P.R. Nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencija. Secinājumi. Rīga: Providus, 2012. Pieejams: <http://www.providus.lv/public/27732.html> [aplūkots 27.04.2017.]

⁵⁸⁶ Starptautiskais bērnu tiesību institūts. Šveice, Valē kantons, Siona. Pieejams: <http://www.childsrights.org/en/> [aplūkots 05.05.2017.]

⁵⁸⁷ Konferencē „Prevencija – veids kā pasargāt bērnus no noziedzības” materiālu apkopojums. Pieejams: <http://providus.lv/article/aicinam-uz-konferenci-prevencija-veids-ka-pasargat-bernus-no-noziedzibas> [aplūkots 02.05.2017.]

⁵⁸⁸ Agrīnā bērnu likumpārkāpumu novēršanas sistēma darbībā. Pieejams: <http://providus.lv/article/agrina-bernu-likumparkapumu-noversanas-sistema-darbiba> [aplūkots 2.05.2017.]

⁵⁸⁹ Ibid.

⁵⁹⁰ Ibid.

nekā starpinstitūciju darba grupas dalībnieki sākotnēji bija domājuši. Otrs uzdevums bija risku un vajadzību anketas izstrāde bērniem ar sociālās uzvedības traucējumiem, lai varētu identificēt bērna vajadzībām atbilstošu pasākumu kopumu no tikko izveidotā kataloga. Darba grupas pašvaldībā testa režīmā strādāja divus gadus, sanākot kopā vismaz divas reizes mēnesī un lemjot kopā par labākajiem risinājumiem katram konkrētajam mērķa grupas bērnam. Izrādījās, ka preventīvs efekts ir pat vienkāršām metodēm, kuru realizācijai nav nepieciešami faktiski nekādi finanšu resursi. Tā, piemēram, bērniem tika izveidotas dienasgrāmatas, kurās tika ietvertas katras nedēļas aktivitātes, sākot no skolas apmeklējuma, beidzot ar starpinstitūciju darba grupas piedāvātajiem pasākumiem no aktivitāšu kataloga, tai skaitā uzturēšanās dienas centrā noteiktu laika periodu dienas ietvarā, psihologa apmeklējumu, sporta nodarbības, bibliotēkas, policijas apmeklējumus un citas. Dienasgrāmatas pasākumi tika reģistrēti, ierodoties katrā aktivitātes vietā, proti, pie bibliotekāra, sporta trenera, policijas vai probācijas darbinieka, dienas centra pedagoga. Bērna laika plānošanā piedalījās vecāki un citi ģimenes locekļi. Vizuāli vienkāršā metode bērniem un viņu vecākiem iemācīja plānot savu laiku nedēļas ietvaros, atrasties noteiktā laikā noteiktā vietā, ierasties uz tikšanās reizēm, kas nozīmētas savlaicīgi, cienīt savu un citu cilvēku laiku. Savukārt starpinstitūciju grupai tas bija instruments, kā bez represīvām metodēm un lieliem resursu ieguldījumiem kontrolēt, vai bērns un viņa vecāki sadarbojas ar grupu. Starpinstitūciju grupas locekļi grupas ietvarā strādāja katrs savā profesionālajā statusā, bet darba grupā pieņemtie lēmumi tika piedāvāti vecākiem, izskaidroti, un pildīti, parakstot savstarpējas vienošanās ar bāriņtiesu, probācijas speciālistu, policistu vai pašvaldības sociālo dienestu šo institūciju jau pastāvošajās kompetences ietvaros. Saprotams, ka šādos apstākļos liela loma bija bērnu likumisko pārstāvju piekrišanai, laiku aizņēma skaidrojošais un motivācijas darbs, ne visos gadījumos izdevās panākt bērnu vecāku atsaucību. Taču praksē modelis attaisnojās un strādāja.⁵⁹¹ Lai gan pilotprojekti trijos novados tika realizēti, balstoties uz vienotiem principiem, rezultāti un pieredze tomēr bija atšķirīga.⁵⁹² Šis apsvērumus ir vērtējams kopumā pozitīvi, jo liecina par rūpīgu pieeju katrā pašvaldībā, meklējot tās metodes, kas katrā novadā sniedz vislielāko ieguldījumu bērnu likumpārkāpumu prevencijas metožu attīstīšanā un bērnu tiesību pārkāpumu prevencijā kopumā.

⁵⁹¹ Saldus pilotprojekta prezentācijas konferencē. Video materiāls. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=oC_-miqk1Mc&feature=youtu.be [aplūkots 05.05.2017.]

⁵⁹² Madonas pilotprojekta ziņojuma prezentācija konferencē (1.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=hBtYeaT7QbU> Madonas pilotprojekta ziņojuma prezentācija (2.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=N53IK7JXRjY> Cēsu pilotprojekta ziņojums konferencē (1.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=POtUtdXokGQ&featur=youtu.be> Cēsu pilotprojekta ziņojuma prezentācija konferencē (2.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=BtdxuLSYgyg&feature=youtu.be> [aplūkots 05.05.2017.]

Projekta rezultāti tika novērtēti, analizēti, pētīti un autore, sadarbībā ar Šveices Starptautiskā bērnu tiesību institūta (Sionā) vadošajiem pētniekiem, apkopoja tos vairākos dokumentos, tai skaitā noslēguma pētījumā.⁵⁹³ Projekta ārējo analīzi veica Sionas Starptautiskā bērnu tiesību institūta eksperte Paola Riva Gapanija (*Paola Riva Gapani*).⁵⁹⁴ Projekta vērtējumā Paola Riva Gapanija atzīmēja, ka projekta mērķi ir pilnībā atbilduši nostādnēm, kas bija iekļautas Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģijā 2012.-2015.gadiem, kur viena no prioritātēm ir bērniem draudzīgu pakalpojumu attīstība un Eiropas Padomes pamatnostādnēm “Par bērniem draudzīgu justīciju”. P.R.Gapanija atzinīgi vērtēja autore izstrādāto projekta un tā rezultātu pētniecības metodoloģiju, norādot, ka lielāks pienesums ir tiem pētnieciskajiem projektiem, kur vienlaikus tiek pētīta gan teorija, gan tiesību normu piemērošana praksē. Vienlaikus projekta vērtējumā viņa ir norādījusi, ka, ņemot vērā starptautisko organizāciju detalizētos ieteikumus, ir dīvaini vērot, ka tik sensitīvā nozarē kā bērnu tiesību likumpārkāpumi, netiek domāts par prevenciju, tā vietā pievēršoties represīvām metodēm; aizmirstot, ka tieši preventīvās iejaukšanās metodes ir galvenā nepieciešamā rīcība, lai bērnu atturētu no likuma pārkāpumiem. Viņa secināja, ka diemžēl Latvija šeit nav izņēmums. P.R.Gapanija ir secinājusi, ka prevencijas sistēmas attīstību neveicina tas, ka Latvijā nav vienota normatīvā akta, kas paredzētu visas rīcības ar nepilngadīgajiem – gan preventīvās, gan reaktīvās; tiesiskais regulējums ir sadrumstalots daudzos atsevišķos normatīvos aktos, un tas nesniedz speciālistiem vienotu rīcības modeli. Vienlaikus viņa norāda, ka prevencija ir gan valsts, gan pašvaldības iestāžu uzdevums, kur valstij ir piekritīga prevencijas plānošana, atbalsts un sabiedrības informēšana, bet pašvaldībās organizējams koordinēts individuālās prevencijas darbs, diemžēl iestādes drīzāk konkurē savā starpā, nevis sadarbojas vienotu mērķu sasniegšanai.

Bez jau minētā, projekta rezultāti norādīja uz vairākiem papildus nerisinātiem jautājumiem:

- a) nepieciešamību izveidot un attīstīt mehānismus, lai motivētu bērnu, kuri izdara likumpārkāpumus, vecākus piedalīties sava bērna prevencijas pasākumos, vai vismaz netraucēt tos un uzņemt līdztbildību par sava bērna likteni ar aktīvu rīcību;
- b) nepieciešamību sākt preventīvo darbu ar daudz jaunāka vecuma bērniem, negaidot, kamēr bērni sāks pārkāpt likumu, lai piemērotu tiem jau novēlotas reakcijas. Projekta gaitā tika konstatēts, ka daudziem bērniem, kas ir 11 gadu vecumā, jau ir izveidojusies stabila

⁵⁹³ Kronberga I., Zārmatēns Ž., 2012, 98.-100.lpp.

Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 05.05.2017.]

⁵⁹⁴Gapanija P.R. Nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencija, 2012. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/P%C4%93t%C4%ABjuma%20secin%C4%81jumi_LV.pdf [aplūkots 05.05.2017.]

antisociāla uzvedība, kas norāda, ka prevencijas pasākumi bija jāveic jau būtiski agrāk, proti, nevis sekundārās prevencijas, bet primārās prevencijas ietvaros;

- c) ar projektā noteikto laiku nav pietiekami, lai pierādītu Latvijas sabiedrībai, ka prevencijas attīstība ir ceļš veselīgākas un kvalitatīvākas jaunās paaudzes iegūšanai; ir pārāk mazs laiks, lai pārliecinātu pašvaldības, kas nebija iesaistītas projektā, izveidot starpinstitutionu sadarbības modeļus, un strādāt ar prevencijas metodēm, kaut vai, lai uzsāktu Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā noteiktā uzdevuma īstenošanu tur, kur tas netiek veikts vai tiek veikts nepietiekami;
- d) ar viena projekta rezultātiem un pētījumu ir par maz, lai pārliecinātu sabiedrību, speciālistus, likumdevēju, ka vienota un mērķtiecīga tiesiskā regulējuma ieviešana bērnu tiesību pārkāpumu prevencijā vienlaikus veicinās arī prevencijas metožu praktisko pielietojumu bērnu likumpārkāpumu prevencijā.

Ņemot vērā minētos apsvērumus, 2013.gadā tika uzsākts jauns projekts, kura uzdevums bija nostiprināt šā projekta ietvarā gūtās prasmes un iegūt zināšanas Eiropas Savienības valstu plašākā praksē.

- 2) Otrais projekts “Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai” tika īstenots 07.01.2013 - 06.01.2015.⁵⁹⁵

Projekta mērķis bija atrast, identificēt un ieviest Eiropas valstu labākās prakses darbam ar riska grupu bērniem un bērniem riska situācijās, lai veicinot bērnu labklājību un sociālo iekļaušanu, mazinātu noziedzības un atstumtības riskus bērniem, radītu drošāku vidi bērnu veiksmīgai attīstībai. Šī projekta ietvaros tika turpināts darbs trīs pilotprojektos Cēsu, Madonas un Saldus novados, paplašinot starpinstitutionu sadarbības grupas mērķus, tai skaitā noņemot 11 gadu ierobežojumu uz mērķa grupas bērniem. Projekta pilotprojektu dalībniekiem izaicinājums bija paplašināt iepriekšējā projektā attīstītās darba metodes sekundārās prevencijas jomā ar agrīnās prevencijas komponentēm.

Agrīnās prevencijas pasākumi šajā projektā tika attiecināti uz ģimenēm un bērniem, kas bija ne tikai izdarījuši jau likuma pārkāpumus (atradās riska grupā), bet arī tie, kas atradās riska situācijās, definējot riska situāciju kā tādu, kurā ir nokļuvis bērns dēļ pieaugušo pieņemtajiem lēmumiem un kuru bērns nevar ietekmēt – vecāku laulības šķiršanas gadījumā, vecāku atkarība no dažādu vielu lietošanas, nabadzība, sociālie riski un citi.

⁵⁹⁵ Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/meklejoj-labako-eiropas-praksi-jauniesu-noziedzibas-noversanai> [aplūkots 05.05.2017.]

Par projekta izstrādi un metodoloģisko vadību bija atbildīga autore, vienlaikus iekļaujoties starptautiskā pētnieku komandā, bet par projektā īstenojamās pētniecības darba organizāciju starp iesaistītajām Eiropas valstīm bija atbildīga Starptautiskā bērnu un jauniešu justīcijas observatorija⁵⁹⁶, Starptautiskā bērnu attīstības iniciatīva⁵⁹⁷, Edinburgas universitāte⁵⁹⁸ un tās ietvarā strādājošie divi institūti – Ģimenes un attiecību pētniecības centrs⁵⁹⁹ un Iekļaujošās izglītības un dažādības pētniecības centrs.⁶⁰⁰ Projekta gaitā tika izstrādāts Eiropas prakses pētījums, kura ietvarā piecu Eiropas valstu pētnieki, tai skaitā autore, apkopoja inovatīvākos metožu, rīku un prakšu piemērus savās valstīs, lai izplatītu savu praktisko pieredzi citu Eiropas valstu speciālistu vidū. Savukārt Eiropas lauka pētījums saturēja divus pētniecības segmentus: Eiropas valstu tiesību un prakses analīzi 10 valstīs⁶⁰¹, tai skaitā salīdzinošo analīzi⁶⁰² un pilotprojektu prakses analīzes rezultātus.⁶⁰³

Visi trīs pilotprojekti atradās Latvijā un to prakses monitoringa rezultātā tika konstatēts, ka kopumā pašvaldības ir strādājušas ar vairākām bērnu mērķa grupām vienlaikus, proti: bērniem no ģimenēm, kurās ir attīstībai nelabvēlīgi apstākļi un kuri atrodas riska situācijās; kuru uzvedība liecina par to atrašanos riska situācijās un kuru uzvedībā iezīmējas riski; bērni, kuriem ir nodarbību kavējumi izglītības iestādē, sliktas sekmes, agresīva uzvedība; bērni, kuru uzvedība liecina par individuāliem riskiem; bērni, kas ubago, klaiņo vai veic citas darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības no bērna puses, vai citu personu prettiesiskas rīcības pret bērnu.⁶⁰⁴ Pilotprojekti tika īstenoti pamatojoties uz apsvērumiem, ka:

- a) visiem bērniem, neatkarīgi no vecuma ir tiesības uz dzīvi bez saskarsmes ar noziedzību;
- b) ka bērna tiesību aizsardzības subjektu⁶⁰⁵ pienākums ir nodrošināt, lai bērns varētu realizēt savas tiesības un pilnvērtīgu attīstību, tai skaitā nodrošinot bērnam no noziedzības brīvu bērnību;

⁵⁹⁶ Starptautiskā Bērnu un jauniešu justīcijas observatorija (International Juvenile Justice Observatory), Beļģija. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/> [aplūkots 05.05.2017.]

⁵⁹⁷ Starptautiskā bērnu attīstības iniciatīva (International Child Development Initiatives), Nīderlande. Pieejams: <http://www.icdi.nl/> [aplūkots 05.05.2017.]

⁵⁹⁸ Edinburgas universitāte. Pieejams: <http://www.ed.ac.uk/home> [aplūkots 05.05.2017.]

⁵⁹⁹ Ģimenes un attiecību pētniecības centrs (Centre for Research on families and un relationships). Pieejams: <http://www.crf.ac.uk/> [aplūkots 05.05.2017.]

⁶⁰⁰ Iekļaujošās izglītības un dažādības pētniecības centrs (Centre for Research in Education Inclusion and Diversity). Pieejams: <http://www.ed.ac.uk/schools-departments/education/research/centres-groups/creid> [aplūkots 05.05.2017.]

⁶⁰¹ Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II, 2015. Brussels: International Juvenile justice observatory.

⁶⁰² Breger D. Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Volume I. Findings from a comparative study on youth crime and early prevention strategies. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2015.

⁶⁰³ Luste M. Monitoringa ziņojums, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/stdm> [aplūkots 05.05.2017.]

⁶⁰⁴ Ibid, 14.lpp.

⁶⁰⁵ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums, 5.pants. Pieņemts 19.06.1998. [01.09.2017. red.]

- c) katram bērnu tiesību aizsardzības subjektam atsevišķi nav tādu resursu un tik unikālu zināšanu, lai novērstu bērnu saskarsmi ar noziedzību, tāpēc tiek organizēta dažādu disciplīnu profesionāļu grupa, kuras kopīgais mērķis ir kvalitatīva nepieciešamo resursu piesaiste bērnu noziedzības novēršanai.⁶⁰⁶

Autores ieskatā, šā projekta ietvaros būtiska bija bērnu vecāku iesaiste. Tādējādi blakus riska un vajadzību noteikšanai bērniem tika realizēti arī preventīvas pasākumi ar vecākiem. Preventīvas pasākumi, kas tika iekļauti preventīvo aktivitāšu katalogā vecākiem, bija šādi: psihologa un sociālā pedagoga pakalpojumi, radošās nometnes vecākiem, bērnu emocionālās audzināšanas prasmju apguves nodarbības, psihoterapeita lekcijas, praktisku sadzīves prasmju apgūšana, atbalsta grupas vardarbīgiem vecākiem.⁶⁰⁷

Pilotprojektu monitoringa rezultātā tika secināts, ka pašvaldību rīcībā ir nepietiekami resursi, lai atbilstoši reaģētu uz augsta riska situācijās esošu bērnu vajadzībām, šī iemesla dēļ bieži vien bērniem ar augstiem riskiem tiek piemērotas vajadzībām neatbilstošas preventīvās metodes. Ne visās pilot vietās darbojās princips, jo augstāki riski, jo intensīvāka preventīvā intervence. Vienlaikus tika konstatēts, ka skolu programmās būtu nepieciešams ieviest primārās un sekundārās preventīvas pasākumus, lai palielinātu iespēju sasniegt mērķa grupu, tai skaitā bērnu vecākus. Tā, piemēram, skolu programmās būtu ieviešama nevardarbīgas konfliktu risināšanas metodikas apguve, kas sevī ietvertu tādas atjaunojošās justīcijas metodes kā mediāciju, izlīguma konferences un miera (sarunu) aplūkus. Monitoringa rezultātā tika konstatēts, ka bērnu tiesību subjektiem pašvaldībās (specialistiem, kas realizē preventīvas pasākumus) bieži vien nav informācijas par situāciju bērnu noziedzības jomā konkrētā pašvaldībā, tāpēc tika ieteikts veidot intensīvāku informācijas apriti starp pašvaldībām un tiesību aizsardzības institūcijām, kas strādā šo pašvaldību teritorijās.⁶⁰⁸

Pēc pilotprojektu monitoringa ziņojuma publiskošanas, tika veikts kopējs pilotprojektu prakses izvērtējums⁶⁰⁹, kurā izdarīti šādi secinājumi:

- a) kvalitatīva atbalsta sniegšanai riska situācijās nonākušiem bērniem ir kalpojis tieši starpinstitutionālais sadarbības modelis, kas devis iespēju bez liekiem formāliem šķēršļiem un ātri pieņemt lēmumus bērnu un ģimeņu interesēs;

⁶⁰⁶ Luste M. Monitoringa ziņojums, 2015, 16.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/stdm> [aplūkots 05.05.2017]

⁶⁰⁷ Ibid, 21.-24.lpp.

⁶⁰⁸ Luste M. Monitoringa ziņojums, 2015, 28.-29.lpp. Pieejams: <http://ej.uz/stdm> [aplūkots 05.05.2017]

⁶⁰⁹ Kronberga I. Pilotprojektu prakses izvērtējums. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/s1os> [aplūkots 5.05.2017.]

- b) lielākajai daļai bērnu, kuri tika iesaistīti pilotprojektu programmās, ir problēmas ar regulāru skolas apmeklēšanu un zemas sekmes mācībās, kā arī ļoti augsti sociālās atstumtības riski;
- c) efektīvas prevencijas pasākumu īstenošana ir tieši saistīta ar diviem faktoriem: speciālistu, kas strādā ar bērniem, zināšanu līmeni un spēju ātri savstarpēji komunicēt, kā arī pieņemt lēmumus bērna labākajās interesēs. Lai uzlabotu speciālistu zināšanas nepieciešams veidot speciālistu, kas strādā ar bērniem, tālākizglītību starp institūciju vidē;
- d) preventīvie pasākumi ir daudz efektīvāki, ja bērnam pašam ļauj veikt izvēles un pieņemt lēmumus par iesaistes veidu prevencijas programmās, realizējot bērnu līdzdalības principu;
- e) šobrīd tiesību normās nostiprinātie risku novērtējuma instrumenti nav sasaistīti ar konstatētajiem riskiem atbilstošu vajadzību identificēšanas mehānismu, tāpēc projektā izstrādātais riska novērtēšanas instruments ir ļāvis identificēt riskus efektīvāk;
- f) visbūtiskākie pasākumi ir izrādījušies tie, kas plānoti speciāli bērnu un jauniešu vecākiem, dažādas individuālās disciplinēšanas un atbalsta metodes, kā arī iekļaujoša rakstura pasākumi.⁶¹⁰

Bērniem piedāvāto preventīvo pakalpojumu kvalitāte projekta ietvaros tika izvērtēta ar *Youth Quat* metodi, kuru izstrādājuši un aprobējuši speciālisti no Nīderlandes organizācijas „Starptautiskā bērnu attīstības iniciatīva”.⁶¹¹ Izvērtējuma rezultātā tika secināts, ka visvairāk uzmanības būtu jāpievērš bērnu drošības un veselības aizsardzības jautājumiem, tai skaitā telpu drošībai, kurās atrodas bērni un tiek realizētas prevencijas programmas, bet otra kritiskā joma bija prevencijas pasākumu ilgtspēja. Speciālisti norādīja, ka šeit ir runa par divām vajadzībām, lai pašvaldībās ar projektu starpniecību ieviestās metodes darbotos ilgākā laika posmā un nebūtu atkarīgas no projektu esamības, kā arī, lai vecāki ar bērniem, kas ir uzlabojuši prevencijas pasākumu ietvaros savas savstarpējās attiecības, arī pēc intervences turpinātu sadarboties un saglabātu stabilitāti ģimenēs.⁶¹²

Sekundārās prevencijas organizācijas ietvaru izvērtēt šobrīd esošajā tiesiskajā ietvarā ir praktiski neiespējami, ņemot vērā ne tikai sadrumstaloto tiesisko regulējumu, bet arī tādu pašu praksi. Zināmu ietvara sajūtu rada vienīgi tie sekundārās prevencijas pasākumi, kas tiek realizēti

⁶¹⁰ Skatīt arī: Liefārd T., Rap S., Bolšer A. Vai kāds mani dzird? Bērnu līdzdalība nepilngadīgo justīcijā: rokasgrāmata, kā padarīt Eiropas jaunlās justīcijas sistēmas bērniem draudzīgas. Brisele: Starptautiskā bērnu un jauniešu justīcijas observatorija, 2016.

Pieejams:

[http://providus.lv/article_files/3280/original/IMPROVING_LET%C3%83%C2%93N_\(sin_demas%C3%83%C2%ADas\).pdf?1479849053](http://providus.lv/article_files/3280/original/IMPROVING_LET%C3%83%C2%93N_(sin_demas%C3%83%C2%ADas).pdf?1479849053) [aplūkots 20.05.2017.]

⁶¹¹ Sīle S. Kvalitātes novērtēšanas instruments pakalpojumiem, kas tiek piedāvāti bērniem – Youth-Quat. Pieejams: <http://ej.uz/mauc> [aplūkots 20.05.2017.]

⁶¹² Ibid, 5.lpp.

kriminālsodu izpildes jomā - no sākuma līdz beigām, taču attiecībā uz pašvaldību realizētajām programmām bērniem, kas izdarījuši likuma pārkāpumus, bet tiem piemērotas sankcijas bez izolācijas no sabiedrības, šobrīd ietvars faktiski nepastāv. Piemēram, nav veikts monitorings pār pašvaldību piemērojamām programmām, to izvēles pamatu, to efektivitāti, uzvedības korekcijas programmu ilgumu un citiem būtiskiem elementiem. Minētā dēļ, nevar būt runa par kaut kādu vienotu valsts standartu sekundārās prevencijas pakalpojumiem bērniem. Viennozīmīgi, ka šie ir sistēmiski trūkumi, kurus nav iespējams novērst ar terminētu projektu realizāciju atsevišķās pašvaldībās, tas, ko ir iespējams sasniegt – parādīt speciālistiem, ka pastāv iespēja iegūt un īstenot arī sistēmisku pieeju, kas strukturē darbu, sakārto vidi un uzlabo darba kvalitāti.

5.4. Terciārās prevencijas pakalpojumi bērniem.

Terciārās prevencijas pasākumi attiecas uz bērniem, kas ir cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem, kā arī tiem bērniem, kam nepieciešams atbalsts pēc kriminālsoda izpildes, jo sevišķi brīvības atņemšanas soda izpildes. Terciārās palīdzības pasākumus regulē Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums⁶¹³, kura 19.pantā ir noteikts, ka sociālās *rehabilitācijas* pakalpojumu sniegšanas mērķis ir novērst vai mazināt [...] brīvības atņemšanas soda izciešanas, atkarības vai vardarbības un citu faktoru izraisītās negatīvās sociālās sekas personas dzīvē; bet 12.pants noteic, ka tiesības uz sociālo rehabilitāciju ir personām, kuru iekļaušanās sabiedrībā ir apgrūtināta, tai skaitā personām pēc brīvības atņemšanas soda izpildes un personām, kurām ir izveidojusies atkarība no alkohola, narkotiskajām vai psihotropajām vielām, kā arī personām, kuras cietušas no vardarbības.

Prasības sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzējiem, kas nodrošina sociālos pakalpojumus institūcijās, kurās uzturas no prettiesiskām darbībām cietušie bērni, ir ietvertas Ministru kabineta noteikumos “Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem,” kas noteic prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem.⁶¹⁴ Noteikumu 100.punkts paredz, ka sociālās rehabilitācijas pakalpojumus bērniem, kuri ir cietuši no prettiesiskām darbībām, sniedz diennakts sociālās rehabilitācijas un psiholoģiskās palīdzības institūcijas, nodrošinot krīzes situācijā nonākušajiem bērniem psiholoģisko palīdzību, sociālo rehabilitāciju, drošu naktsmītni, ēdināšanu un citu palīdzību. Rehabilitācijas institūcijā ar klientiem strādā sociālie darbinieki, psihologi un psihoterapeiti, kas ir apguvuši mācību programmu no vardarbības cietušo bērnu rehabilitācijai un ieguvuši attiecīgu sertifikātu. Vardarbības kaitīgo seku mazināšanai bērnam tiek sniegtas zināšanas, lai atpazītu vardarbības draudus un prastu aizstāvēties, katram bērnam tiek izstrādāts un

⁶¹³ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [04.02.2018. red.]

⁶¹⁴ Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem: Ministru kabineta 2017.gada 13.jūnija noteikumi Nr. 338. [01.07.2017. red.]

īstenots individuālais sociālās rehabilitācijas plāns. Rehabilitācijas iestādes speciālisti sadarbojas ar bāriņtiesām, izglītības, bērnu tiesību aizsardzības, prokuratūras, policijas, sociālās palīdzības institūcijām un ārstniecības iestādēm, lai noskaidrotu pret bērnu veiktās prettiesiskās darbības, un pasargātu bērnu no sekundārās viktimizācijas. Arī savā dzīvesvietā bērni, kas cietuši no prettiesiskām darbībām, var saņemt attiecīgus pakalpojumus, kurus sniedz psihologs, psihoterapeits vai sociālais darbinieks, kas ir apguvis mācību programmu no vardarbības cietušo bērnu rehabilitācijai. Lai veicinātu ne tikai atbalstu bērnam, bet arī patiesības noskaidrošanu par notikušo vardarbības gadījumu, pašvaldības speciālisti sadarbojas ar bērnu tiesību aizsardzības, prokuratūras, policijas, sociālās palīdzības institūcijām un ārstniecības iestādēm.

Vienlaikus, noteikumu XXII nodaļa paredz arī sociālās rehabilitācijas pakalpojumus personām pēc brīvības atņemšanas soda izpildes, nosakot, ka tos nodrošina sociālās rehabilitācijas institūcijā, kurā nodrošina izmitināšanu vai personas dzīvesvietā, lai novērstu vai mazinātu ieslodzījuma izraisītās negatīvās sekas un atjaunotu sociālās funkcionēšanas spējas. Sociālās rehabilitācijas pakalpojumu personas dzīves vietā sniedz sociālais darbinieks, psihologs vai psihoterapeits. Lai gan tiesību aktā nav tieši norādīts, ka šis tiesiskais regulējums neattiecas uz bērniem, tomēr jāatzīmē, ka ņemot vērā ar brīvības atņemšanu notiesāto nepilngadīgo mazo skaitu, atbalsts tiek sniegts, integrējot savlaicīgi (jau soda izpildes laikā) nepilngadīgo ģimenē.

Ministru kabineta 2009.gada 22.decembra noteikumi Nr.1613 “Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām”⁶¹⁵ noteic procesu, kura ietvaros sniedzama nepieciešamā palīdzība bērnam, kurš ir prettiesisku darbību, tai skaitā noziedzīga nodarījuma, ekspluatācijas, seksuālas izmantošanas, vardarbības vai jebkādas citas nelikumīgas, cietsirdīgas vai cieņu aizskarošas darbības upuris. Atbalsts un palīdzība bērnam tiek sniegta ar mērķi, lai atgūtu fizisko un psihisko veselību un integrētos sabiedrībā (1.punkts). Atbalstu no vardarbības un citām pretlikumīgām darbībām bērniem sniedz Latvijas bērnu fonda krīžu centri.⁶¹⁶ Sociālās rehabilitācijas pakalpojumus dzīvesvietā cietušie bērni var saņemt arī desmit konsultāciju veidā. Pie terciārās prevencijas pasākumiem attiecināmi ir pakalpojumi, kas tiek sniegti cilvēktirdzniecības upuriem,⁶¹⁷ bet kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, un kritērijus personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri

⁶¹⁵ Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām: Ministru kabineta 2009.gada 22.decembra noteikumi Nr. 1613. [13.01.2017. red]

⁶¹⁶ Latvijas Bērnu fonds. Pieejams: <http://www.lbf.lv/lv> [aplūkots 07.05.2017].

⁶¹⁷ Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem: Ministru kabineta 2017.gada 13.jūnija noteikumi Nr. 338. XV nodaļa. [01.07.2017. red.]

noteikti atsevišķā normatīvā aktā.⁶¹⁸ Bērna aizsardzību no prettiesiskām darbībām noteic Bērnu tiesību aizsardzības likuma 51.pants, kas paredz, ka bērnam, kurš ir noziedzīga nodarījuma, ekspluatācijas, seksuālas izmantošanas, vardarbības vai jebkādas citas nelikumīgas, cietsirdīgas vai cieņu aizskarošas darbības upuris, bez maksas ir sniedzama palīdzība, lai bērns atgūtu fizisko un psihisko veselību un integrētos sabiedrībā. Vienlaikus Bērna tiesību aizsardzības likuma 51.panta trešajā daļā noteikts, ka ikvienai personai, kas ir uzzinājusi par vardarbību vai pret bērnu vērstu noziedzīgu nodarījumu, ir pienākums vērsties tiesību aizsardzības iestādēs, bet policijai ir pienākums nošķirt vardarbības veicēju ne tikai no bērna, bet arī personas, kas pastāvīgi dzīvo kopā ar bērnu, ja pastāv draudi brīvībai, dzīvībai vai veselībai.

5.5. Jaunākā tiesiskā regulējuma analīze bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas jomā Latvijā.

Šī pētījuma izstrādes laikā ir noticis intensīvs darbs vairākās būtiskās prevencijas jomās, tai skaitā vardarbības novēršanai – izstrādāts likuma projekts “Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likums”, kas izsludināts Valsts sekretāru sanāksmē 2017.gada 25.maijā⁶¹⁹ un patlaban atrodas saskaņošanas procesā. Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likuma projekts paredz noteikt kārtību, kādā valsts un pašvaldību institūcijas, nevalstiskās organizācijas un ārstniecības personas sadarbojas, lai pašvaldības teritorijā nodrošinātu un stimulētu personu, kuras cietušas no vardarbības vai ir pakļautas vardarbības riskiem, aizsardzību. Minētajā likuma projektā būtiska loma atvēlēta starp institūciju sadarbības modelim, atbilstoši Apvienoto Nāciju Organizācijas apkopojumam par standartiem un normām noziedzības novēršanā un krimināltiesību jomā.⁶²⁰ Likumprojekta mērķa grupa nav tieši nepilngadīgās personas, taču no likumprojekta teksta ir iespējams parezumēt, ka tiesiskais regulējums ir vērst uz jebkāda veida vardarbības novēršanu – jo īpaši vardarbības novēršanai ģimenēs, minētā dēļ līdz ar šo likuma projektu rosināts izdarīt papildinājumus Civilprocesa likumā. Proti, šobrīd Civilprocesa likuma 30.⁵ nodaļā “Pagaidu aizsardzība pret vardarbību” ir noteikti pagaidu aizsardzības līdzekļi pret vardarbību, bet valstij ir pienākums veikt proaktīvu rīcību, lai nepieļautu kaitējuma nodarīšanu personai, tādēļ tiek rosināts Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ panta pirmajā daļā papildināt pagaidu aizsardzības līdzekļu pret vardarbību uzskaitījumu ar jaunu līdzekli. Šāds Civilprocesa likuma papildinājums sniegs iespēju tiesai noteikt pienākumu

⁶¹⁸ Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri: Ministru kabineta 2006.gada 31.oktobra noteikumi Nr. 889. [21.04.2017. red.]

⁶¹⁹ Likumprojekts “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums”. Pieejams: <http://ej.uz/msdt> [aplūkots 20.01.2017.]

⁶²⁰ Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice. New York: United Nations. Office on drugs and crime (Vienna), 2016.

vardarbīgai personai piedalīties sociālās rehabilitācijas pasākumos vardarbīgās uzvedības mazināšanai. Papildus jau minētajam, Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ panta pirmajā daļā tiek iekļauts jauns līdzeklis - pienākums atbildētājam turpināt pildīt pienākumus, kas izriet no atbildētāja, kā mājokļa īpašnieka, valdītāja vai lietotāja statusa, kas saistīti ar mājokļa uzturēšanu. Vērtējot no prevencijas sistēmiskā viedokļa, likuma projekts “Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likums” saturiski ir vērsts uz primārās un terciārās prevencijas jomām, nepievēršoties sekundārās prevencijas pasākumiem. Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likuma projekts izstrādāts, pamatojoties uz Ministru kabineta 2013.gada 4.jūnija rīkojumu Nr.232 “Par Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepcijas ieviešanu”, un Valdības rīcības plāna Deklarāciju par Māra Kučinska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai, proti, Ministru kabineta 2016.gada 3.maija rīkojums Nr. 275, pasākumu Nr.46.4. “Par Preventīvo piespiedu līdzekļu likumprojekta izstrādi”. Paturot prātā, ka “Preventīvo piespiedu līdzekļu likums” netika virzīts apstiprināšanai valdībā, tika izstrādāts cits likuma projekts - “Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likums”.

Pozitīvi ir vērtējams likuma mērķis - izveidot vienotu un visaptverošu iesaistīto valsts un pašvaldības institūciju, un nevalstisko organizāciju sadarbības sistēmu, lai nodrošinātu visas sabiedrības vai atsevišķu tās indivīdu aizsardzību pret vardarbību, tai skaitā vardarbību starp tuvām personām, un novērstu vardarbības riskus, kā noteic likumprojekta 2.pants, kā arī starpinstitūciju sadarbības mehānisma veicināšana noziedzības prevencijā. Neraugoties uz to, autore ieskatā:

- 1) pirmkārt, attiecīgais likuma projekts, varētu būt veiksmīgs tieši darbam ar pilngadīgām personām, kā pamata mērķa grupu, jo no šā brīža likumprojekta redakcijas nav iespējams izdarīt secinājumus, kā paredzēto praktisko procedūru līmenī tiks ievērotas bērna labākās intereses, tai skaitā nodrošināta bērniem draudzīga tiesiskā vide;
- 2) otrkārt, likumprojektam noteikti būtu vajadzīgs aprobācijas periods, kura ietvaros notiktu analīze un tiktu izdarīti secinājumi, kādā veidā ar attiecīgo tiesisko regulējumu ieviestie mehānismi funkcionē praksē un vai tie sasniedz mērķi. Pēc šīs analīzes, būtu izdarāmi secinājumi par tālākiem pasākumiem aizsardzības no vardarbības procesu attīstībā, tai skaitā tiesību aktu grozījumiem, speciālistu apmācībām, sistēmas vadību un finansējumu;
- 3) treškārt, likumprojekta ieviešanas pašā sākumā jārod atbilde uz jautājumu, kā tiesību akta projektā paredzētās aktivitātes tiks saskaņotas ar citiem tiesību aktiem, daži no kuriem ir likumprojekta stadijā (piemēram, likuma projekts “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums”), bet citi, kas ir jau spēkā, paredz starpinstitūciju sadarbības mehānismu attīstību un ieviešanu praksē jau patlaban (piemēram, Ministru kabineta 2017.gada 12.septembra noteikumi Nr. 545 “Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu

tiesību aizsardzībā”). Minētā aspekta dēļ ir būtiski atzīmēt, ka minēto Ministru kabineta noteikumu Nr.545 anotācija paredz, ka Labklājības ministrija sagatavos un līdz 2019.gada 30.decembrim iesniegs izskatīšanai Ministru kabinetā informatīvo ziņojumu, kas ietvers prakses izvērtējumu par starpinstitutīvu sadarbības grupu darbības efektivitāti dažādās pašvaldībās, kā arī identificēt nepieciešamos uzlabojumus praksē un tiesiskajā regulējumā. Ņemot vērā esošo situāciju gan praksē, gan normatīvā regulējuma jomā, šim Labklājības ministrijas ziņojumam būs nozīmīga loma tālākajā starpinstitutīvu sadarbības kvalitātē ne tikai bērnu tiesību aizsardzībā, bet arī noziedzības prevencijas jomā valstī kopumā. Pamatojoties uz šo prakses izvērtējumu, ir iespējams būtiski atvieglot likuma projektu “Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likums” un “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums” ieviešanas procesu.

Izveidojusies situācija ar prevencijas esošo un nākotnes tiesisko regulējumu un brīžiem pretrunīgo praksi, nav vērtējama kā unikāla situācija, vai tikai “Latvijas gadījums”. Aktīva tiesību jaunrade sabiedrībai būtiskās jomās vienmēr ir bijis komplikēts un laikietilpīgs uzdevums. Pat tajos gadījumos, kad tiesību normu izstrāde seko jau iepriekš valdībā apstiprinātiem politikas attīstības dokumentiem, bieži vien ir gadījumi, kuros koncepcija, pamatnostādnes vai citi dokumenti ir jāpapildina likumprojektu izstādes procesā, jo noveco ātrāk, nekā tiek izstrādāts attiecīgais tiesību akts. Turklāt, jo paredzētais tiesiskais regulējums skar plašāku sabiedrību, paredz būtiskākas pārmaiņas, jo lielākas gaidas ar to tiek saistītas. Tomēr, neviens process sabiedrībā un tiesībās nav ideāls. D.Šulmane šo procesu ir vērtējusi un secinājusi, ka sabiedrība arvien vairāk attiecas ar skepsi pret jauniem tiesiskiem regulējumiem un dažādām likumdevēja iniciatīvām, proti, jo inovatīvāks likums un plašāku sabiedrību tas skar, jo no sabiedrības puses mazāka iecietība attiecībā uz kļūdām. Sabiedrība pret jauno regulējumu drīzāk attiecas kā prasīgs klients, nevis procesa līdzdalībnieks.⁶²¹

Lai sarežģītās tiesiskā regulējuma jomās vienlaikus uzlabotu tiesību aktu kvalitāti un tiesību jaunrades procesu padarītu elastīgāku, virknē valstu tiek pieņemti eksperimentālie tiesību akti (angļu val. – *sunset law*⁶²²), kurus dēvē arī par saulrieta likumiem, tādējādi norādot uz šo normatīvo aktu terminēto dabu. Kā skaidro D.Šulmane, eksperimentālie tiesību akti ir reāli juridiski saistoši likumi vai noteikumi un atšķiras no citiem normatīvajiem aktiem ar to, ka jau iepriekš tiek paredzēta šo tiesību aktu izvērtēšana, proti, pašā likumā tiek noteikts brīdis, līdz kuram tas izvērtējams, ir spēkā. Ja nepieciešams pagarināt eksperimentālā likuma spēkā esamības laiku, tas

⁶²¹ Šulmane D. Legistika – no eksotikas līdz nepieciešamībai likumdevēja darbā. Grām.: Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2014, 146.lpp.

⁶²² Skatīt arī: *Sunset law*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/sunset-law> [aplūkots 12.01.2017].

tiek veikts ar likumdevēja speciālu lēmumu. D.Šulmane min piemēru, ka tieši šādā tiesību aktu jaunrades procesā Francijā no 2005.gada 1.janvāra līdz 2010.gada 1.janvārim *“tika ieviesta jauna nepilngadīgo sociālās un juridiskās aizsardzības procedūra situācijās, kad viņus fiziski, morāli vai psiholoģiski apdraudēja skolā vai mājās”*.⁶²³ Tātad ļoti līdzīgā jomā, kā šajā apakšnodaļā minētais likuma projekts “Vardarbībai un vardarbības riskam pakļauto personu aizsardzības likums”. Autore uzskata, ka elastīgāka pieeja tiesību normu jaunradei, vienlaikus vairotu sabiedrības izpratni par dažādu aktuālu tiesisko regulējumu nepieciešamību un mazinātu jaunu iniciatīvu noliegumu no sabiedrības puses un speciālistu vidū, vienlaikus stimulētu jauno tiesību aktu aprobāciju praksē un, būtiskākais, tiesību aktu kvalitāti. Savukārt kvalitatīvi tiesību akti būtu ne tikai efektīvāki piemērošanai praksē un atbilstošāki sabiedrības gaidām un interesēm, bet arī nebūtu tik bieži jāgroza. Vienlaikus, tas sniegtu iespēju izstrādāt noteiktu tiesiskās regulēšanas jomu vai nozari aptverošus tiesību aktus, piemēram, vienu antisociālas uzvedības vai likumpārkāpumu prevencijas likumu, kurā būtu ietverti atbilstoši instrumenti bērnu tiesību pārkāpumu un vardarbības novēršanai, metodes darbam ar pieaugušajiem, tai skaitā bērnu vecākiem, paredzot kā pamata metodi starpinstitūciju sadarbību. Autores ieskatā ir pamats runāt par tiesību jaunrades un prevencijas mērķu zināmu pretrunu gadījumā, kad no vienas puses uzdevums ir sadarbības attīstība starp institūcijām un dažādiem speciālistiem, bet tai pat laikā atkal tiek radīts sadrumstalots tiesiskais regulējums, jo katra iniciatīva tiek attīstīta atsevišķi. Proti izveidojas situācija, kurā tiek definēts vienots mērķis (vardarbības, antisociālas uzvedības novēršana) un metode (sadarbības platforma starp dažādu nozaru speciālistiem), bet pūles tiek pieliktas nevis kopīgam tiesiskajam regulējumam, bet dažādiem savstarpēji līdzīgiem risinājumiem, kas ietverti atsevišķos tiesību aktos.

Nav šaubu, ka ikviens no augstāk minētajiem tiesību aktiem šobrīd ir ļoti būtisks, lai sasniegtu likumpārkāpumu prevencijas mērķus, un ir vajadzīgs laiks, lai nonāktu pie ideālā tiesiskā regulējuma un veiksmīgas prakses. Tiesību akta projekts “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums” ir nozīmīgs solis bērnu likuma pārkāpumu prevencijā Latvijā kopumā, jo ir balstīts ne tikai uz spēkā esošo tiesību aktu, bet arī prakses analīzi vairāku gadu garumā, kuras apkopošanu veikusi autore. Atšķirībā no spēkā esošā tiesiskā regulējuma likumprojekts ir balstīts uz ideju, ka ir jāreaģē nevis uz to, ko bērns ir izdarījis, bet uz iemesliem, kuru dēļ nepilngadīgā persona ir pārkāpusi likumu. Saskaņā ar Tiesu informatīvās sistēmas ziņām bērnu skaits, kuri ir izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm Latvijā ir visai augsts. Tā, piemēram,

⁶²³ Šulmane D. Tiesību normu novērtēšana: teorija un Eiropas valstu pieredze. Grām.: Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjasautājumi. Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2012, 225.-226.lpp.

notiesāto nepilngadīgo skaits attiecībā pret visām notiesātajām personām Latvijā ir 4,3%, bet tādās valstīs kā Zviedrija (0,2%) , Grieķija (0,4%), Dānija (1,8%), līdzīga situācija ir Igaunijā (4,3%). Šāda statistika ir īpaši bīstama apstākļos, kad bērnu skaits, tai skaitā vecumā, kurā saskaņā ar likumu ir iespējams piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus vai saukt nepilngadīgo pie kriminālatbildības, krītas. Turklāt bērni, kas nonāk tiesību aizsardzības institūciju redzes lokā, visbiežāk ir vecumā no 11 gadiem un jau ar nopietnās uzvedības problēmām, proti nostabilizējušos antisociālu uzvedību. Minētā jautājuma aktualitāte atspoguļota arī likumprojekta “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums” (Pielikums Nr.3) tiesību akta anotācijā⁶²⁴, norādot uz konkrētām risināmajām problēmām bērnu antisociālas uzvedības prevencijā.

Tādējādi - bērnu likumpārkāpumu prevencijas procesu patlaban regulē četri dažādi tiesību akti: Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss, Krimināllikums un likums “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”, kā arī Bērnu tiesību aizsardzības likums. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 12.¹ pantā paredzēts, ka nepilngadīgajiem vecumā no 14 līdz 18 gadiem par administratīvo pārkāpumu izdarīšanu piemēro audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, bet administratīvo sodu nepilngadīgajam vecumā no 14 līdz 18 gadiem piemēro, ja audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošana konkrētajā gadījumā nav lietderīga. Taču lietderīguma apsvērumi jeb kritēriji nav plašāk analizēti, tāpēc praksē lietderīgums tiek apsvērts subjektīvi, atkarībā no tiesību normas piemērotāja uzskatiem. No vienas puses tiesību normas noteic, ka audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana bērniem ir primāra pār administratīvo sodu piemērošanu, bet no otras puses samērā brīvi ir iespējams piemērot administratīvo sodu. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanas prioritāte pār administratīvo sodu noteikta tikai no 2016.gada 1.jūnija, bet līdz tam nebija nodalīti gadījumi, kuros būtu piemērojams audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis un kuros administratīvais sods. Situācijā, kāda tā bija līdz 2016.gada 1.jūnijam 97% gadījumu bērniem piemēroja administratīvos sodus (visvairāk brīdinājumus un naudas sodus), nevis audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, kas bija ietverti speciālā bērniem paredzētā tiesiskā regulējumā. No šāda viedokļa raugoties, līdzīga situācija ir gadījumos, kuros nepilngadīgajiem tiek piemērota kriminālatbildība - Krimināllikuma 66.panta pirmā daļa paredz, ka ievērojot noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas īpašos apstākļus un par vainīgā personību iegūtās ziņas, kas mīkstina viņa atbildību, tiesa var nepilngadīgo atbrīvot no piespriedā soda, piemērojot likumā noteiktos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Vienlaikus Kriminālprocesa likuma 522. pants paredz, ka tajā gadījumā, ja tiesa atzīst, ka nepilngadīgais

⁶²⁴ Tiesību akta projekta Bērnu antisociālās uzvedības prevencijas likums anotācija. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/files/11_MjAxNy8xMS0wMS9UTUFub3RfMTEwMTE3X0JBVVBMlMvY3g/2017/11-01/TMAnot_110117_BAURL.docx [aplūkots12.01.2018].

apsūdzētais izdarījis noziedzīgu nodarījumu, taču ievērojot šā nodarījuma izdarīšanas īpašos apstākļus un par vainīgā personu iegūtās ziņas, kas mīkstina viņa atbildību, tiesa var viņu atbrīvot no piespriedes soda un piemērot likumā paredzētos audzināšanas rakstura piespiedu līdzekļus. Piemērojot kādu no audzināšanas rakstura piespiedu līdzekļiem, tiesai jāņem vērā noziedzīga nodarījuma raksturs un bīstamības, apsūdzēto personu raksturojoša informācija, kā atbildību pastiprinoši un mīkstinoši apstākļi. Tādējādi likums paredz audzināšanas rakstura piespiedu līdzekļus piemērot gadījumos, kad uz to "norāda" noziedzīgā nodarījuma daba - noziedzīgā nodarījuma raksturs, tā bīstamība un izdarīšanas apstākļi. Runa ir par likuma pārkāpuma apstākļiem, nevis par bērna rīcības cēloņiem. Autore ieskatā tiek vērtēts tas, ko bērns ir izdarījis, proti – notikums un pieņemts lēmums par reakciju uz to, nevis nenobriedušas personības uzvedības cēloņi un pieņemts lēmums, kā tos novērst. Tādējādi kriminālsods kā sabiedrības reakcija uz bērna izdarītu noziedzīgu nodarījumu nav efektīvākais iespējamais pasākums, jeb līdzekļu kopums. Pēc būtības kriminālsods attiecībā uz nepilngadīgajiem nevar sasniegt savu mērķi, ja vien Krimināllikuma 35.panta otrās daļas 3.punkts - sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu - nav sabiedrības pašmērķis. Autore uzskata, ka pastāv gadījumi (piemēram, noziegumi pret personas dzīvību un veselību), kuros nepilngadīgā persona būtu izolējama uz tiesas noteiktu laiku no sabiedrības. Taču šīs izolācijas mērķis pats par sevi nevar būt – sodīšana ar šo izolāciju. Izolācijas mērķis varētu būt tādu apstākļu radīšana, lai nepilngadīgajam piemērotu intensīvu resocializācijas programmu vai ārstēšanu, vai abus. Proti – kriminālsodu izpildes vai jebkura cita sociālā atbalsta sistēma nevar padarīt bērnus par šīs sistēmas iemītniekiem vai atkarīgajiem no sistēmas, ja mērķis ir panākt, ka bērns iekļaujas sabiedrībā, kļūst par sabiedrības locekli.

Nav šaubu, ka nepilngadīgas personas fiziskā attīstība var līdzināties pieaugušajam, taču tā, tāpat kā personas vecums (piemēram – 17 gadi) nav noteicošais. Būtiskākais ir bērna, nepilngadīgas personas, briedums un spēja patiesi apzināties savas rīcības izraisītās sekas un, kaut vai kriminālprocesā pieņemto lēmumu nozīmi un ietekmi uz viņa tālāko dzīvi. Ņemot vērā minētos apsvērumus, autore savā 2012.gada pētījumā „Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā – likumpārkāpumu prevencija”, ir norādījusi, ka bērnam vai jauniešiem piemērotās sankcijas un soda izpildes fakts atstāj sekas ne tikai viņu biogrāfijā, bet lielākoties viņa attīstībā. Jo nopietnāks likuma pārkāpums, jo smagāks ir sods; jo smagāks sods, jo vairāk bērns tiek atrauts no ierastās vides, rodas vai turpinās veidoties robi izglītībā, profesionālo prasmju gūšanā un attīstībā kopumā. Pēc sodu izpildes sabiedrībai ir jāpieliek papildus pūles, lai jauno cilvēku integrētu sabiedrībā, un, lai atstumtības dēļ, bērns neatkārtotu likuma pārkāpumus. Šajā brīdī uzmanība vēršama uz to, ka jaunais cilvēks vairs neattīstās tā, kā tie bērni, kuru likteni saskarsme ar justīcijas bargo pusi nav skārusi, kuri ir bijuši veiksmīgi izglītības, profesijas iegūšanā un karjeras attīstībā – viņi par to

laiku, kamēr kādam izpildīja sodu, ir kļuvuši gatavi dot sabiedrībai, nevis ņemt no tās. Pretstatā tam, nepilngadīgais vai jaunietis, kura dzīvi ir ietekmējusi likumpārkāpuma izdarīšana un soda izpildes laiks, aizvien vēl būs atbalstāms un sniegt ieguldījumu sabiedrības labā varēs daudz vēlāk, bet daudzi to negribēs vai nespēs nekad.

Ņemot vērā minētos argumentus, likumprojekts “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums” ir mērķēts tā, lai, pirmkārt, veicinātu bērnu atturēšanos no pretlikumīgām darbībām, antisociālās uzvedības risku novēršanas ceļā, veidotu un nostiprinātu sabiedrībā pieņemtu vērtību orientāciju, tai skaitā mainītu bērna uzvedību un attieksmi pret sevi un apkārtējiem, kā arī veicinātu bērnu iekļaušanu sabiedrībā. Otrkārt, lai stiprinātu bērna likumisko pārstāvju lomu bērnu antisociālas uzvedības prevencijā un, treškārt, lai izveidotu efektīvu bērna un bērna likumisko pārstāvju atbalsta sistēmu. Tiesību akta projekts ir balstīts uz bērniem draudzīgas justīcijas principiem, tai skaitā – agrīno prevenciju, līdzdalību, individualizāciju, bērna labāko interešu un starpinstitūciju sadarbības principiem, kā arī uz līdzdalības un sociālās iekļaušanas principiem. Likumprojekts nenorobežo tā iedarbības mērķa grupu, vien nosakot, ka prevencijas pasākumu izpildi var turpināt arī pēc pilngadības sasniegšanas, bet ne ilgāk kā līdz 25 gadiem. Tas korelē ar likumprojekta būtību, kas atspoguļota nosaukumā – bērni var nonākt šajā likumprojekta noteiktajās tiesiskajās attiecībās, ja viņu uzvedība ir antisociāla un tas ir vienīgais un pamata kritērijs, lai īstenotu nepieciešamos pasākumus preventīvi – tas iekļauj primārās prevencijas paveidu, proti, agrīno prevenciju. Tādējādi tiek ietverta mērķa grupa no dzimšanas līdz 25 gadu vecumam, tai skaitā gados jauni pieaugušie, kuru iekļaušanu bērnu un jauniešu justīcijas sistēmā rekomendē starptautiskie tiesību akti. Tiesību akta projektā sistematizēti prevencijas pasākumi atbilstoši bērnu uzvedības riskiem, proti – primārās, sekundārās un terciārās prevencijas līdzekļi, ievērojot iespēju izveidot bērnam individuālu atbalsta programmu. Primārās prevencijas pasākumi ir vērsti uz bērna ikdienas dzīves sakārtošanu un vadību, tai skaitā brīvā laika plānošana, attiecību uzlabošana ar vienaudžiem un ģimenes locekļiem, dienas režīms un citi, bet sekundārās prevencijas pasākumi ir izveidoti, lai novērstu jau nopietnākus uzvedības riskus – izlīgums, uzvedības ierobežojumi, sociālo prasmju apguve, sociālās korekcijas pasākumi un līdzgaitnieka piesaistīšana. Būtiski, ka terciārās prevencijas ietvaros ietverta ne tikai sociālā rehabilitācija, bet arī, piemēram, noziegumos cietušo bērnu iesaiste primārās vai sekundārās prevencijas pasākumos pēc vajadzības. Šāda pieeja izveidota, lai mazinātu ne tikai bērnam cietušajam radītās emocionālās traumas, bet pēc tam integrētu sabiedrībā. Preventīvos pasākumus piemēro bērniem pēc risku un vajadzību izvērtēšanas sadarbības grupa, kas darbojas multidisciplināri. Bērnam tiek sastādīts prevencijas plāns. Prevencijas plāns periodiski tiek pārskatīts un sadarbības grupa, pēc iepriekšēja izvērtējuma, to var mainīt vai pārtraukt, ja plāna mērķi ir sasniegti.

Tiesību akta projekts pēc būtības ietver gandrīz visus šobrīd eksistējošos nepilngadīgo personu atbildību vai prevenciju regulējošos tiesību aktus, tai skaitā administratīvo atbildību, Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā paredzēto regulējumu un patreiz spēkā esošo likumu “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”. Šāda tiesiskā regulējuma iespējamais potenciāls ir liels, tāpat kā ieguvumi no tā īstenošanas praksē. Taču ir ņemams vērā, ka tas pēc būtības izmaina sistēmu, praksi un arī principus, pamatojoties uz kādiem speciālisti ir pieraduši strādāt, turklāt tiesību akta mērķa grupa – bērni, ir tiesiski sensitīva. Tiesību akta īstenošanā ir iesaistītas dažādas institūcijas, kuru sadarbība ir analizēta šajā un citos pētījumos un līdz šim bijusi problemātiska. Turklāt ar likumprojektu plānots ieviest tādu šī brīža tiesisko regulējumu īstenošanu praksē, kuru īstenošana līdz šim ir bijusi neveiksmīga, pie tam, plānots to veikt, balstoties uz jauniem principiem un ar jaunām metodēm. Nav šaubu, ka metodes katra atsevišķi ir aprobētas gan Latvijas, gan citu valstu praksē, piemēram, autores projektos īstenotie praktiskie pilotprojekti 4 novados, kuru analīze atspoguļota šajā un iepriekšējās nodaļās, un Ministru kabineta 2017.gada 12.septembra noteikumi Nr.545 “Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā”, taču nav aprobētas kā veselums – vienota prakse pēc vienota tiesiskā regulējuma. Tāpēc autores ieskatā šis tiesību akts būtu jā sāk piemērot pēc “saulrieta likuma” principa, sniedzot adekvātu laiku tā ieviešanai, kam seko tiesību piemērošanas prakses izvērtējums un pirmie, nepieciešamie tiesību akta papildinājumi. Bez šaubām, tam būtu jābūt drosmīgam un inovatīvam likumdevēja lēmumam.

Kopsavilkums.

Pētījuma rezultātā autore izvirza aizstāvēšanai šādas tēzes:

1. Stratēģiski un plānveidīgi veidotai bērnu (nepilngadīgo) noziedzības prevencijas sistēmai ir būtiska nozīme ne vien sabiedrības drošības nodrošināšanā, bet arī valsts ilgtspējā. Šāda sistēma balstās uz Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030.gadam noteiktajiem mērķiem un izriet no Eiropas Savienības un starptautisko tiesību aktu rekomendācijām.
 - 1.1. Nepilngadīgo personu noziedzības prevencija, tās tiesiskais regulējums, realizācijas formas un tiesību normu piemērošanas prakse Eiropas Savienības valstīs ir atšķirīga, neraugoties uz to, ka visām valstīm ir vienoti principi un vadlīnijas. Vienlaikus tiesību piemērošanas praksē iezīmējas arvien jauni un inovatīvi risinājumi, kā rezultātā attīstās arī jaunas tiesiskā regulējuma formas.
 - 1.2. Šī pētījuma rezultātā secināts, ka jo jaunāks bērns izdara prettiesiskas darbības, kā rezultātā saskaras ar tiesību aizsardzības institūciju sistēmu, jo mazāka iespēja sabiedrībai savā vidū iegūt fiziski un emocionāli veselu, izglītotu, un radošu personību. Ņemot vērā Latvijā pastāvošās demogrāfiskā rakstura problēmas, valstij ir vajadzīgs ne tikai iedzīvotāju skaits, bet arī to kvalitāte.

Noziedzīgu nodarījumu izdarīšana un ar to saistītās tiesiskās un sociālās sekas mazina cilvēku veikspēju, vienlaikus palielinot riskus, ka no bērniem likumpārkāpējiem var izaugt dažāda veida sociālo un ekonomisko labumu patērētāji, nevis to radītāji.

2. Pēc jaunu kriminālsodu mērķu ietveršanas Krimināllikuma 35.pantā 2013.gadā, radās nepieciešamība noteikt arī konkrētus uzdevumus un to izpildes formas, lai katrs no soda preventīvajiem mērķiem realizētos praksē. Krimināllikuma 35.panta otrā daļa šā brīža redakcijā faktiski satur gan soda mērķus, gan uzdevumus, kas nav savstarpēji nošķirti. Tāpēc kriminālsoda mērķis ir viens: atturēt personas no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, bet uzdevumi šī mērķa sasniegšanai ir: aizsargāt sabiedrības drošību, atjaunot taisnīgumu, sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu un resocializēt sodīto personu. Ņemot vērā, ka visiem soda mērķa sasniegšanai izvirzītajiem uzdevumiem ir preventīvs raksturs, ir iespējams secināt, ka soda mērķis ir atturēt personas no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, realizējot mērķtīcīgus noziedzīgu nodarījumu prevencijas pasākumus. Ar šo secinājumu netiek rosināti grozījumi Krimināllikuma 35.pantā pantā, jo likuma grozīšana tā formas dēļ nedrīkst būt pašmērķis, taču vienlaikus prevencijas jēdziens ir skaidri definējams, attīstāms tiesību doktrīnā.

2.1. Noziedzīgu nodarījumu prevencijas jēdziens ir ietverts Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā, lai gan plašākā un šaurākā nozīmē Latvijā tas nav pētījumos analizēts. Šādas analīzes trūkums rada šķēršļus prevencijas tiesiskā regulējuma pilnveidei un realizācijas metožu ieviešanai, tai skaitā tādā īpaši nozīmīgā jomā, kāda ir bērnu (nepilngadīgo) noziedzības novēršana.

2.2. Bērnu noziedzības prevencijas mērķa grupa Eiropas Savienības valstīs ir bērni un jaunieši, sākot no perinatālā perioda līdz 25 gadu vecumam. Prevencijas metodes ir atkarīgas no mērķa grupā esošās nepilngadīgās vai pilngadīgās personas vecuma un konstatēto uzvedības vai citu risku līmeņa, kas var būt zems, vidējs, vai augsts. Atbilstīgi minētajam, bērnu un jauniešu noziedzības prevencija praktiski tiek realizēta ar primārās (tai skaitā agrīnās), sekundārās un terciārās prevencijas metodēm.

2.3. Krimināllikuma 35.panta otrajā daļā kā soda mērķi ietvertas visas minētās prevencijas formas, kas attiecināmas kā uz personām, kas nav sasniegušas pilngadību, tā uz pilngadīgām personām. Turklāt soda mērķi savstarpēji pārklājas un mijiedarbojas. Piemēram: mērķis aizsargāt sabiedrības drošību (35.panta otrās daļas 1.punkts) sakrīt ar mērķi panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas (35.panta otrās daļas 5.punkts). Abi punkti ietver sevī primāro un sekundāro prevenciju: sabiedrības drošības aizsardzības nolūkos tiek veikti pasākumi, lai noziedzīgi nodarījumi nenotiktu, bet, ja tie notiek, tiek piemērots likumā noteikts sods, kura izpildes ietvarā tiek realizēts resocializācijas process, kas ir sekundārās prevencijas pasākumu kopums. Pasākumu īstenošana, lai jau notiesātas personas

atturētu no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, arī ir resocializācijas process, kas ietverts konkrētā soda saturā un realizējas kriminālsoda izpildes procesā. Savukārt visas darbības, kas tiek veiktas, lai atturētu no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas citas personas, kas vēl nav izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, ir primārās prevencijas pasākumi. Sekundārās prevencijas mērķis ir noteikts 35.panta otrās daļas 4.punktā tieši un tā tiesiskais regulējums ir ietverts kriminālsodu izpildes tiesību normās, kas ir Latvijas Sodu izpildes kodekss un citi tiesību akti. Soda mērķis: sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu ietver sevī uzdevumu vainīgajai personai piemērot sodu un tā ietvarā resocializācijas pasākumus (sekundārā prevencija). Krimināllikuma 35.panta otrās daļas 2.punktā ietvertais mērķis ir atjaunot taisnīgumu, kas sevī vienlaikus ietver gan sekundārās prevencijas, gan terciārās prevencijas pasākumus.

3. Noziedzīgu nodarījumu prevencija ir ne tikai likumpārkāpumu novēršanas, bet arī taisnīguma nodrošināšanas metode. Pētnieciskā darba rezultātā secināts, ka bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencija Eiropas valstīs arvien biežāk tiek veikta ar atjaunojošās justīcijas metodēm, ko arī ieteic Apvienoto Nāciju Organizācija savā rezolūcijā “Par atjaunojošās justīcijas programmu piemērošanas pamata principiem krimināllietās” (ECOSOC Resolution 2002/12).

3.1. Atjaunojošās justīcijas metodes vislabāko rezultātu sniedz darbā ar bērniem, kam ir nosliece uz antisociālu uzvedību (primārās, tai skaitā agrīnās, prevencijas gadījumos), un vienlaikus ir pielietojamas atsevišķu programmu veidā bērniem, kam piemērots jebkāda veida sods, tai skaitā kriminālsoda izpildē kā resocializācijas forma (sekundārā prevencija), turklāt vairākas šajā modelī ietvertās metodes veicina kaitējuma mazināšanu cietušajām personām (terciārā prevencija). Lai šādu modeli ieviestu Latvijā, ir nepieciešams izveidot bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas modeli (konceptiju), uz kā pamata tiktu izstrādāts atbilstošs tiesiskais regulējums, kurā tiktu sniegts tiesiskais ietvars modernāko prevencijas metožu pielietošanai.

3.2. Individuālā darbā balstītais modelis šobrīd Latvijā ir veidots decentralizācijas formā. Vairākos prakses pētījumos, kuru rezultāti analizēti šajā darbā, ir secināts, ka Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta piemērošana nenotiek efektīvā veidā vai arī šis tiesiskais regulējums daļā pašvaldību netiek īstenots. Tādējādi prevencijas darbs ar bērniem un jauniešiem netiek realizēts kvalitatīvi un netiek novērsti noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas riski. Lai gan prevencijas funkciju decentralizācija pati par sevi nav uzskatāma par neveiksmīgu, tomēr tā ir veicama vienotā ietvarā visā valstī. Nepieciešamais ietvars šajā gadījumā ir starpinstitūciju sadarbības metode.

3.3. Starpinstitūciju sadarbības metode ir aprobēta Latvijā, sākot no 2012.gada vairākos projektos, kuru rezultāti ir analizēti šajā darbā un norāda uz to, ka šāds modelis bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā ir Latvijā spējīgs darboties, turklāt ar labiem rezultātiem. Taču Latvijā nebija pietiekama tiesiskā regulējuma šādas metodes īstenošanai praksē. Minētā dēļ, 2017.gada

sākumā tika izstrādāti grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.pantā, kas noteic, ka institūciju sadarbības organizēšanu un kārtību, kādā īstenojama bērnu tiesību aizsardzība, nosaka Ministru kabinets. No 2017.gada 12.septembra spēkā ir Ministru kabineta noteikumi Nr.545 - "Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā", kas satur divu līmeņu starpinstitūciju sadarbības grupas. Pamatojoties uz projektos aprobēto metodi, ir pamats uzskatīt, ka starpinstitūciju sadarbība sniegs pozitīvus rezultātus arī bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijā, tai skaitā veicinās Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta īstenošanu praksē ar efektīvākām metodēm.

4. Prevencijas pasākumu organizēšana un īstenošana dažādās pasaules valstīs norit pēc dažādiem modeļiem. Pētījuma rezultātā autore konstatējusi trīs prevencijas modeļus, proti, tāds, kas īstenots ar preventīvajiem piespiedu līdzekļiem, individuālais prevencijas modelis un atjaunojošās justīcijas modelis. Autore secina, ka bērnu likumpārkāpumu prevencijā vispiemērotākais ir apvienotais individuālais un atjaunojošā justīcijā balstītais modelis.

4.1. Preventīvo piespiedu līdzekļu modelis, kas tiek attīstīts Apvienotajā karalistē, sevī ietver preventīvo piespiedu līdzekļu sistēmu, kas tiek piemērota visu vecumu personām, tai skaitā bērniem no 7 gadu vecuma. Prevencijas pasākumi attiecībā uz bērniem tiek realizēti, piemērojot vecākiem bērnu audzināšanas rīkojumus, kuru uzdevums ir likt vecākiem audzināt savus bērnus; ātrās reakcijas metodes, kuru uzdevums ir pārtraukt jau notiekošu prettiesisku rīcību; un vispārējā kārtībā piemērojamās metodes, lai kontrolētu personu uzvedību. Pamatojoties uz šo modeli, Latvijā 2013.gadā tika izstrādāta Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepcija, kuras īstenošana neguva tālāko atbalstu Ministru kabinetā. Tā vietā 2014.gadā tika ieviests civiltiesisks instruments: pagaidu aizsardzība no vardarbības, kura piemērošana izriet no Civilprocesa likuma 30.5 nodaļā "Pagaidu aizsardzība pret vardarbību".

4.2. Individuālā darbā balstīts prevencijas modelis, kura ietvarā ir veicamas darbības, kas noteiktas Bērnu tiesību aizsardzības likuma devītajā nodaļā, kas būtu realizējams starpinstitūciju sadarbības formā, ko noteic Bērnu tiesību aizsardzība likuma 58.panta pirmā daļa. Starpinstitūciju sadarbībai izveidojamas grupas pašvaldību līmenī, kam ir veicami uzdevumi primārās, sekundārās un terciārās prevencijas jomās.

4.3. Atjaunojošās justīcijas metodēs balstīts prevencijas modelis, kas ir salīdzinoši jauna metode. Atjaunojošās justīcijas modeļa instrumenti ir pasākumi, kuru ietvarā tiek veiktas sarunas un panāktas vienošanās par bērna vai jaunieša vēlamu uzvedības modeli (likumpārkāpēja izlīgums ar cietušo, kuru Latvijā realizē Valsts probācijas dienests, ģimenes konferences), atjaunojošās justīcijas elementus saturošas programmas, kas vērstas uz kaitējuma mazināšanu cietušajam, vai

jaunu prasmju attīstīšanu personai, kas izdarījusi likuma pārkāpumu, kā arī atsevišķi pasākumi soda izpildes ietvaros.

5. Likumpārkāpumu un tai skaitā noziedzības prevencijai ir izšķiroša loma valsts kriminālpolitikā. Fakts, ka noziedzīgu nodarījumu prevencija ir noteikta Krimināllikuma tiesību normās, ietverot to tikai soda mērķos un veidos, bet realizācijas mehānismi tiek regulēti arī citos tiesību aktos, nenozīmē, ka noziedzīgu nodarījumu prevencija būtu fenomēns, kas pastāv ārpus krimināltiesībām. Tieši otrādi, daudzās valstīs prevencijas saistību ar krimināltiesībām saredz ne vien noziedzīgam nodarījumam sekojošās reakcijās, bet arī vērstoties pret darbībām, kas tikai var kaitēt personu un sabiedrības interesēm.

5.1. Prevencijas mērķis plašākā nozīmē ir novērst konfliktus, ko izraisa devianta uzvedība, bet šaurākā nozīmē novērst prettiesiskas darbības, kā rezultātā tiek izdarīti likuma pārkāpumi un nodarīts kaitējums personām, jo īpaši noziedzīgi nodarījumi.

5.2. Ņemot vērā, ka soda mērķu sasniegšanai ir nepieciešams veikt uzdevumus, kas realizējami ar noziedzības prevencijas metodēm, ir pamats uzskatīt, ka noziedzīgu nodarījumu prevencijai ir liela loma krimināltiesībās, jo tā ietverta soda mērķos. Sabiedrības kopumā un atsevišķu personu drošības nodrošināšana ir kriminālsoda mērķis. Šī mērķa pamatā ir cilvēka pamata tiesības uz drošību, kuru nodrošināt ir valsts pienākums. No otras puses, kriminālsoda mērķis ir arī noteikt atbildības sistēmu, jo valstij ir pienākums reaģēt situācijās, kad pārkāpums ir noticis. Pamatojoties uz minēto, ir iespējams secināt, ka cilvēka pamata tiesību uz drošību īstenošanai ir nepieciešama divu veidu preventīvā rīcība, pirmkārt, lai novērstu nevēlamas darbības nākotnē un, otrkārt, lai spētu reaģēt noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas gadījumos.

6. Prevencija ir metode antisociālas uzvedības novēršanai. Visi noziedzīgie nodarījumi ir konflikti, kas notiek sabiedrībā. Daži no šiem konfliktiem ir atzīstami par noziedzīgiem nodarījumiem, un reakciju uz tiem noteic Krimināllikums, taču vienlaikus, ne visa kaitīga rīcība, konflikti, kas notiek sabiedrībā, ir sodāmi. Tāpēc prevencija ir metožu kopums, ne tikai lai novērstu likuma pārkāpumus, bet arī konfliktus sabiedrībā, kas var pāraugt likuma pārkāpumus, tai skaitā noziedzīgos nodarījumos un kaitējuma nodarīšanā personām un kopējām sabiedrības interesēm. No kriminoloģiskā viedokļa, prevencija tiek definēta kā pasākumu kopums deviācijas novēršanai, bet prevencijas metodes ir atkarīgas no novēršamās deviācijas veida, kuru tiek plānots novērst, turklāt prevencijas metožu mērķis ir sociālā kontrole. Preventīvie instrumenti ir paredzēti lietošanai, ja tiek atklāti noteikti deviācijas riski, kas rada bīstamību sabiedrībai.

7. Bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens nav tulkojams sašaurināti kā, piemēram, bērniem draudzīga tiesa. Uz šādu risku norādīts Eiropas Padomes Ministru komitejas vadlīniju par bērniem draudzīgu justīciju skaidrojošā memoranda 31.punktā, uzsverot, ka bērniem draudzīga justīcija ir

jātulko tās plašākajā nozīmē nekā tiesu sistēma vai tiesas procesi. Uzsvērts, ka bērniem draudzīgas justīcijas jēdzienā ietverami: tiesību piemērošanas prakse, tiesību akti un visas tos piemērojošās institūcijas, tai skaitā policija, sociālās un veselības aprūpes iestādes, un citas, kas ir atbildīgas par bērnu tiesību un interešu realizāciju.

8. Bērnu likumpārkāpumu preventīvajiem mehānismiem ir jābūt ciešā sasaistē ar zināšanām par bērnu noziedzības cēloņiem. Lielākajā daļā literatūras avotu, kas tika apzināti šā darba izstrādes gaitā, ir norādīta tieša saistība starp bērnu un jauniešu noziedzības cēloņiem, uzvedības riskiem un bērnu vajadzībām, nonākot saskarsmē ar dažādām tiesību aizsardzības vai citām iestādēm.

8.1. Īstenojot prevencijas pasākumus, katrā prevencijas veidā ir nepieciešams ar speciāli izstrādātām metodēm izziņāt bērna uzvedības riskus (piemēram, atkarību izraisošu vielu lietošana) un pretī tiem noteikt vajadzības (pie sekundārās un terciārās prevencijas tā būtu ārstēšanās no atkarības), bet veicot primārās prevencijas pasākumus ir nepieciešams izziņāt riska faktorus (sliktas attiecības ģimenē, skolas kavēšana) un tos mazināt, padarot efektīvākus aizsardzības faktorus (atbalsts vecākiem bērnu audzināšanā, sadarbība ar skolu).

8.2. Civillikuma 177.pantā ir noteikts, ka vecākiem ir pienākums rūpēties par saviem bērniem, tai skaitā nodrošināt bērnu ne tikai ar ēdienu, apģērbu un mājokli, bet arī rūpēties par bērnu veselību, uzraudzīt tos. Šī pētījuma izstrādes gaitā tika konstatēts, ka virknē valstu (piemēram, Beļģijā, Nīderlandē un Taizemē) tiesību normās ir noteikts, ka gadījumos, kad bērns izdara noziedzīgu nodarījumu, vecākiem ir nosakāma līdztbildība, jo tiek uzskatīts, ka viņi nav izpildījuši ar likumu uzlikto pienākumu rūpēties par bērnu, kas, cita starpā, arī paredz pienākumu novērst cēloņus, kas negatīvi ietekmē bērna uzvedību un var novest pie likuma pārkāpuma. Šādos gadījumos vecākiem parasti tiek uzlikti pienākumi, lai padarītu intensīvāku bērna atbalstu tiesas sprieduma efektīvai izpildei.

9. Bērns ir ne tikai nepilngadīga persona, bet arī cilvēks, kas nav sasniedzis briedumu un tikai veidojas par personību. Ja bērns izdara noziedzīgu nodarījumu, tad ir pamats uzskatīt, ka viņa tiesības vai intereses iepriekš ir bijušas pārkāptas, proti, vecāku gādības trūkums, emocionālas traumas, sociālā atstumtība, veselības vai saskarsmes problēmas. Tāpēc šajā gadījumā veidojas situācija, ka bērns no vienas puses ir vainojams konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā (rīcībā), jo veicis prettiesiskas darbības, bet, no otras puses, pirms šīs bērna rīcības ir bijuši iemesli, kas radījuši apstākļus, kuros bērns ir pieņēmis nepareizu lēmumu - veikt prettiesisku rīcību, kā rezultātā nodarījis kaitējumu. Prevencijas metodes un to ietvarā pasākumi, tai skaitā sodi vai citas reakcijas uz prettiesisku rīcību, bērniem un jauniešiem ir saturiski atšķirīgi no tiem, kas tiek piemēroti darbā ar pieaugušajiem, taču formas ziņā tie var būt līdzīgi. Reakcijai uz nepilngadīgas personas izdarītu likuma pārkāpumu ir nepieciešams korespondēt ar viņa rīcības iemesliem, cēloņiem. Nepilngadīgo

personu izdarīto noziedzīgo nodarījumu cēloņi atšķiras no pieaugušo izdarīto noziedzīgo nodarījumu iemesliem. Piemēram, lai īstenotu taisnīguma atjaunošanas principu, kas vienlaikus ir ietverts arī soda mērķos un nostiprināts Krimināllikuma 35.panta otrās daļas 2. punktā, ir jāņem vērā iemesli, kuru dēļ noziedzīgais nodarījums ir izdarīts. Tāpēc, saskaņā ar Eiropas Padomes Ministru komitejas vadlīnijām par bērniem draudzīgu justīciju, tiek lietots bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens. Bērniem draudzīga justīcija ir tāda, kas garantē bērna tiesību efektīvu ieviešanu, atbilstoši bērna vecumam un briedumam, kā arī individuālam novērtējumam attiecībā uz spēju pilnībā izprast izdarīto pārkāpumu un tā sekas.

10. Bērnu likumpārkāpumu prevencijas tiesiskais regulējums, tai skaitā bērnu un jauniešu kriminālatbildības fenomens, šā pētījuma ietvarā tika pētīts gan Eiropas valstīs (Anglija un Velsa, Austrija, Beļģija, Bulgārija, Dānija, Horvātija, Itālija, Īrija, Nīderlande, Šveice un Ziemeļīrija), gan arī pilnīgi atšķirīgās citās pasaules valstīs (Bahreina, Indija, Taizeme). Kopumā normatīvais regulējums dažādu valstu starpā ir atšķirīgs.

10.1. Tajās valstīs, kur nepilngadīgo atbildība vairāk saistīta ar preventīva rakstura sankciju piemērošanu (tai skaitā, kur ir speciālie likumi bērnu atbildībai), atbildības vecums ir zemāks nekā 14 gadi, bet tur, kur bērnu krimināltiesiskā atbildība ir iekļauta pieaugušajiem paredzētajā tiesību aktā, attiecīgi atbildības vecums ir augstāks, proti, 14 un vairāk gadi.

10.2. Atsevišķas atbildības sistēmas bērniem neierobežojas tikai ar noziedzīgiem nodarījumiem, bet ir uzskatāmas par prevencijas un reakcijas sistēmām visos gadījumos, kad likumu ir pārkāpis bērns. Dažās valstīs, kur darbojas Nepilngadīgo tiesa, tās kompetencē ir izskatīt visas lietas, kurās jebkādā statusā (likuma pārkāpējs, cietušais, liecinieks, vai iesaistīts noziedzīga nodarījuma izdarīšanā) ir iesaistīts bērns.

10.3. Šī pētījuma rezultātā secināts, ka specializēta justīcijas mehānisma izveide lēmumu pieņemšanai lietās, kur iesaistīts bērns (kriminālprocesā un arī civilprocesā), sniedz savas priekšrocības Eiropas Savienības institūciju rekomendāciju un starptautiskos tiesību aktos ietvertu principu efektīvākai ieviešanai, savlaicīgiem prevencijas pasākumiem un agrīnai reakcijai uz bērna antisociālu uzvedību, līdz ar to kvalitatīvāka prevencijas procesa realizācijai.

11. Autores ieskatā labākā attīstāmā prakse bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas tiesiskā regulējuma ziņā ir rodama ne tikai Eiropas Savienības ietvaros, bet arī nostiprināta Indijas Bērnu un jauniešu justīcijas likumā, kas ir viens no jaunākajiem tiesiskajiem regulējumiem bērnu un jauniešu justīcijas jomā pasaulē, jo stājies spēkā tikai 2016.gada sākumā. Tiesību aktā ietvertas pilnīgi visas tiesiskās regulēšanas jomas, kurās ir iesaistīti bērni, proti, sākot no adopcijas, noslēdzot ar prevencijas pasākumiem bērniem ar antisociālas uzvedības riskiem un sankcijām par

likuma pārkāpumu izdarīšanu. Bērnu un jauniešu justīcijas likuma ietvarā tiek realizēta starpinstitūciju sadarbības metode bērnu tiesību aizsardzībai.

11.1. Horvātijā bērnu un jauniešu (līdz 21 gada vecumam) atbildību regulē Nepilngadīgo tiesas likums, kura ietvaros visi bērni un jaunieši iedalīti trīs vecuma grupās (14-16, 16-18, 18-21.gadam), un likumā ietvertas trīs veida sankcijas šai mērķa grupai, kas ir audzinoša rakstura līdzekļi, drošības līdzekļi vai nepilngadīgo ieslodzījums. Šajās sankciju grupās ietverti daudzskaitlīgi rīcības varianti (sankcijas), ko var piemērot Nepilngadīgo tiesas tiesnesis, tai skaitā atjaunojošās justīcijas metodes. Zīmīgi, ka nepilngadīgo tiesas vienlaikus arī izskata lietas, kurās nepilngadīgie ir cietušā statusā, kā arī tās lietas, kur pieaugušie noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā ir iesaistījuši nepilngadīgo. Atšķirībā no Indijas tiesiskā regulējuma, kur lielu lomu spēlē starpinstitūciju sadarbības modelis, Horvātijas sistēma ir integrēta un balstīta tiesu sistēmā.

11.2. Autores ieskatā, Latvijā būtu pārņemama citu valstu pārbaudītā un veiksmīgā prakse attiecībā uz likumpārkāpumu prevencijas pasākumu plānošanu pa bērnu vecuma grupām, kā tas ir Horvātijas piemērā; būtu apsverama Bērnu un jauniešu justīcijas likuma izstrāde, kas sevī ietvertu pareizējo Bērnu tiesību aizsardzības likuma tvērumu un Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likuma projekta jomas, vienlaikus pārskatot nepieciešamību nepilngadīgajiem piemērot kriminālatbildību, iespējams to saglabājot tikai sevišķi smagu noziegumu gadījumos; papildus minētajam, bērnu atbildība likuma priekšā būtu saistāma ar vecāku atbildību, taču šim kopējam bērnu un vecāku atbildības institūtam vajadzētu būt nevis sodošam, bet uz bērnu un vecāku savstarpēju saikņu stiprināšanu un sadarbību vērstam. Atteikšanās no kriminālsodu piemērošanas bērniem nozīmētu to aizstāšanu ar šai mērķa grupai speciāli pielāgotiem preventīviem pasākumiem, kas korespondētu nevis ar bērna prettiesiskās rīcības formālo dabu, bet tās cēloņiem.

12. Latvijā ir nepieciešams izveidot vienotu un mērķtiecīgi organizētu bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencijas sistēmu, kas balstīta uz Eiropas Padomes Ministru komitejas Vadlīnijām par bērniem draudzīgu justīciju un starptautisko tiesību aktu rekomendācijām. Sistēmas mērķa grupā vajadzētu būt gan bērniem, kuriem ir riski kļūt par noziedzīgu nodarījumu upuriem, gan tiem, kuriem ir antisociālas uzvedības riski. Piemēram, bērns vai jauniešis patvaļīgi aizgājis no ģimenes, aizbildņa, audžuģimenes, viesģimenes, bērnu aprūpes iestādes, sociālās korekcijas izglītības iestādes, neapmeklē izglītības iestādi. Lai šādu sistēmu ieviestu, ar autores tiešu līdzdalību Tieslietu ministrijā tika izstrādāts "Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums", kas tika izsludināts saskaņošanai Valsts sekretāru sanāksmē 2017.gada janvārī un līdz šim vēl nav virzīts apstiprināšanai valdībā un Saeimā.

13. Autores ieskatā likumprojektā "Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums" paredzētie prevencijas pasākumi ir veidoti saskaņā ar Eiropas valstu praksi, precīzai mērķa grupai

- tieši bērniem un jauniešiem, pamatojoties uz šo personu vecuma un brieduma pazīmēm, likumprojekta mērķa grupā ir visas mazgadīgās personas, kas nav saucamas pie kriminālatbildības dēļ mazgadības, bet kuras izdarījušas darbības, kas kvalificējas kā smagi vai sevišķi smagi noziegumi, kā arī atsevišķos gadījumos personas līdz 25 gadu vecumam (jaunieši, saskaņā ar Jaunatnes likuma 1.pantu). Likumprojekts paredz prevencijas pasākumus bērniem, kas iedalīti grupās, saskaņā ar to mērķi, piemēram: izdarītā kaitējuma novēršana, pasākumi ar ģimenes iesaisti un speciālistu konsultācijas, uzvedības ierobežojumi, sociālo prasmju attīstība. Prevencijas process īstenojams praksē ar starpinstiūciju un multidisciplinārās sadarbības metodēm, piemēram, ieviešot bērnu un jauniešu uzvedības risku un vajadzību izvērtēšanas sistēmu, vienošanās slēgšanu par prevencijas pasākumu plāna saturu un bērna vēlamu uzvedības modeli ar bērna likumisko pārstāvi.

14. Pētījuma rezultātā ir secināts, ka primārās, sekundārās un terciārās prevencijas starpā pastāv cieša saikne. Proti, ja primārās prevencijas pasākumi, kas ir paši lētākie, ir bijuši veiksmīgi, nav nepieciešamības pēc sekundārās un terciārās prevencijas pasākumiem, kas ir būtiski dārgāki. Tādejādi primārās prevencijas stratēģiskā attīstība un īstenošana būtiski ietekmē nepilngadīgo noziedzības līmeni un samazina izdevumus, ko valsts ir spiesta tērēt kopumā noziedzības novēršanai. Pasaules valstīs krimināltiesisko sankciju mērķu sasniegšanu vērtē pēc diviem efektivitātes aspektiem: pirmkārt, no kvalitatīvajiem rādītājiem, otrkārt no finansiālajiem rādītājiem. Kvalitatīvie rādītāji var būt bērnu un jauniešu īpatsvars, kas iestājas un pabeidz augstskolas, uzsāk uzņēmējdarbību vai citu veiksmīgu profesionālo darbību, nodibina veiksmīgas ģimenes un citi, kas norāda uz dzīves kvalitātes paaugstināšanās pazīmēm. Ekonomiskie un finanšu rādītāji ar tiem ir cieši saistīti. Ieviešot jebkuru jaunu tiesisko regulējumu vai izveidojot institūcijas, tiek ietekmēta valsts ekonomika, jo tas vai nu rada izmaksas vai samazina tās. Arī noziedzības novēršana kopumā ir izsakāma ne tikai kvalitatīvos (piemēram, recidīva mazināšanās), bet arī kvantitatīvos finanšu ieguvumos valstij (piemēram, piemērot efektīvākus un lētākus risinājumus). Šajā gadījumā krimināltiesisko attiecību īstenošanas joma nav izņēmums, un šīs sistēmas analīze tiek veikta saskaņā ar krimināltiesību ekonomiskās teorijas palīdzību. Saskaņā ar šo teoriju ir iespējams aprēķināt ikviena pasākuma izmaksas, kas ietverts krimināltiesisko attiecību regulēšanas un ar to saistītajās sfērās. Piemēram, ir iespējams aprēķināt katra soda piemērošanas un izpildes izmaksas, tai skaitā katra soda mērķa sasniegšanas kvalitāti un cenu, par ko maksā valsts.

14.1. Autores ieskatā, Latvijā nepieciešams veikt pētījumus par noziedzības izmaksām, un uz to ekonomiskās ietekmes pamata attīstīt jaunas metodes, jo īpaši jomās, kas saistītas ar jauno paaudzi, kas valsts attīstību ietekmē ilgtermiņā – bērniem un jauniešiem. Latvijā līdz šim šādi pētījumi par nepilngadīgo noziedzības izmaksām nav veikti. Pamatojoties uz autores veikto analīzi attiecībā uz ārvalstīs veiktajiem pētījumiem, iespējams secināt, ka šāda veida darbs īstenojams

multidisciplinārā pētnieku komandā, iesaistot ne tikai juristus, bet arī ekonomistus, sociologus un citus speciālistus. Šajā pētījumā ir atspoguļoti dati, kas iegūti ilgstošu pētījumu rezultātā Anglijā un Velsā, kā arī Amerikas Savienotajās valstīs. Saskaņā ar šiem pētījumiem, visdārgāk valstīm izmaksā tieši nepilngadīgo noziedzība.

Anotācija

Promocijas darba tēma ir “Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencija kā kriminālsoda mērķis”. Promocijas darbs fokusēts uz līdz šim maz pētīto noziedzīgo nodarījumu prevencijas fenomenu krimināltiesībās un tā realizāciju praksē. Noziedzīgo nodarījumu prevencija tiek analizēta nepilngadīgo personu tiesiskā statusa kontekstā, kas atšķiras

no pilngadīgo personu statusa. Pētījuma gaitā tiek analizēti principi, uz kuriem balstīta noziedzīgo nodarījumu prevencija kopumā, prevencijas jēdziena attīstība, definēts prevencijas jēdziens un tā saturs, vienlaikus tiek pētītas metodes, formas un veidi, kādos tiek īstenota nepilngadīgo prevencija tiesību normu piemērošanas praksē. Pētījums ietver Eiropas Savienības, Eiropas Komisijas un Apvienoto Nāciju Organizācijas ieteikumu, vadlīniju un starptautisko tiesību aktu analīzi bērnu un jauniešu justīcijas un noziedzības novēršanas jomā.

Promocijas darba mērķis ir radīt prevencijas jēdziena teorētisko bāzi, kas sevī ietver nepilngadīgo likuma pārkāpumu prevencijas mērķi, mērķa grupas un prevencijas formas. Promocijas darbs sastāv no septiņām nodaļām, kas iedalītas apakšnodaļās. Promocijas darba ietvarā veiktais pētījums īpaši izceļ nepilngadīgo personu noziedzības prevencijas organizācijas specifiku, tai skaitā tiek analizēts dažādu valstu tiesiskais regulējums un tā piemērošanas prakse. Pētījums ir balstīts uz autores iepriekš veiktajiem starptautiskajiem zinātniski praktiskajiem pētījumiem un tajos izdarītajiem secinājumiem laika posmā no 2007.-2017.gadam. Pētījuma rezultātā ir radīta prevencijas jēdziena teorētiskā bāze, tai skaitā definēti nepilngadīgo likuma pārkāpumu prevencijas mērķi, aktuālās mērķa grupas, kā arī praktiskās prevencijas darba formas un metodes. Darbā pētīti jautājumi, kas saistīti ar prevencijas vietu krimināltiesībās un tās saistību ar kriminālpolitiku, analizēts bērniem draudzīgas justīcijas jēdziens un tā komponentes.

Balstoties uz plašu literatūras analīzi, formulēti priekšlikumi ilgtermiņa nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencijas politikas un tiesiskā regulējuma veidošanai Latvijā, kā arī izdarīti secinājumi par nepilngadīgo personu noziedzības izmaksām un prevencijas lomu to mazināšanai. Pētījuma rezultātā autore ir sniegusi priekšlikumus nepilngadīgo personu prevencijas sistēmas pilnveidei Latvijā, kā rezultātā izstrādāts tiesiskais regulējums bērnu antisociālas uzvedības novēršanai, kas satur inovatīvus risinājumus noziedzības mazināšanai valstī kopumā, balstoties uz Eiropas Padomes Ministru komitejas vadlīnijām par bērniem draudzīgu justīciju.

Annotation

The title of Doctoral thesis is “Prevention of juvenile delinquency as an objective of the criminal sanction”.

The Doctoral thesis focus on examination of just a little explored research area within criminal justice: on phenomenon of youth crime prevention and its implementation in practice. Youth crime prevention is being analyzed within the context of the legal status of the minor, which is different from adult person's status in criminal justice. Throughout the study are analyzed principles on which are based crime prevention systems in general, development of the prevention concept, is being defined the content and notion of prevention, at the same time are researched methods, forms and ways in which the implementation of juvenile crime prevention is Implemented in law and practice. The study includes analysis of the recommendations, guidelines, and international law about children and youth justice, and crime prevention given by European Union, the European Commission and the United Nations.

The objective of the thesis is to create the theoretical framework for prevention, which includes an objective of minor's crime, also target groups and forms of prevention.

The Doctoral thesis consists of 7 Sections and several chapters in each section.

Thesis highlights organization of the juvenile crime prevention and its specifics, including analyzes of different national legal framework and its application in practice. The study is based on the author's previously made international scientific and practical research and those conclusions of the period from 2007 to 2016. The research resulted in a theoretical basis of prevention, including defined objectives of youth crime prevention, actual target groups, as well as the practical prevention work forms and methods. The research examines issues related to the prevention, the location of the criminal law and its relationship to criminal policy, has been analyzed child-friendly justice concept and its components.

Based on an extensive literature analysis, the conclusions are drawn of minor's crime costs, while formulated proposals for long-term policy for reduction of juvenile delinquency and development of prevention system. The author has provided proposals for creation of youth crime prevention system in Latvia, as a result, was developed the legal framework for children's anti-social behavior prevention, containing innovative solutions to reduce crime in the country as a whole, based on the Council of Europe guidelines on child-friendly justice.

Résumé en français

Le sujet de ce travail de promotion (de la thèse de doctorat) est « La prévention de la délinquance juvénile en tant qu'objective de la sanction pénale ». La thèse porte sur un sujet peu étudié jusqu'à maintenant qui est le phénomène de la prévention des infractions pénales pour éviter la répression, ainsi que sa mise en œuvre. La prévention des infractions pénales est analysée dans le contexte du statut juridique de mineurs, qui est différent de celui des adultes. Au cours de la préparation de la thèse, les principes clés sur lesquels repose la prévention des infractions pénales et le développement du concept de la prévention ont été analysés, ainsi que le concept de la prévention et son contenu sont définis. De même, les méthodes, les approches et les façons comment la prévention entre les mineurs potentiellement auteurs d'infractions est mise en œuvre dans le cadre de l'application des normes juridiques.

La recherche se base sur une analyse de recommandations, lignes directrices et normes de droit international de l'Union européenne, Commission européenne et Organisation des Nations unies au sujet de justice de mineurs et prévention du crime.

L'objectif de cette thèse est de créer un fondement théorique du terme et du concept de la prévention qui inclut la définition du but de prévention des infractions commises par les mineurs, ainsi que les groupes cibles et les formes de prévention. La thèse est construite en sept parties divisées en chapitres. La recherche conduite au cours de la préparation de cette thèse a permis de mettre en évidence notamment la nature spécifique de l'organisation de la prévention des infractions pénales parmi les mineurs. Le cadre juridique et son application dans différents autres pays sont analysés.

Ce travail est basé sur des études pratiques et scientifiques conduites précédemment par l'auteur, entre 2007 – 2017, ainsi que les conclusions de ces études.

Le résultat de la recherche est la mise en place du fondement théorique du terme et du concept de la prévention, y compris la définition du but de la prévention des infractions parmi les mineurs, les groupes cibles pertinentes, ainsi que de formes et de méthodes du travail pratique de la prévention. Cette thèse analyse de sujets liés à la place occupée par la prévention dans le droit pénal et son lien avec la politique pénale, le terme et le concept d'une justice adoptée aux enfants et les éléments qui la compose.

Se basant sur une analyse de la littérature, des propositions pour le développement de la politique et la réglementation pour la prévention de la délinquance juvénile à long-terme en Lettonie sont faites, ainsi que de conclusions sont tirées quant aux dépenses de la répression de la délinquance juvénile et le rôle de la prévention dans la réduction de ces dépenses. A la suite de la recherche, l'auteur propose des recommandations pour l'amélioration du système de prévention de la délinquance de mineurs en Lettonie. Par conséquent, la réglementation relative à la prévention

d'une conduite antisociale des enfants a été élaborée, qui inclut des solutions innovatrices afin de réduire la criminalité en Lettonie, se basant sur les lignes directrices du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe sur une justice adaptée aux enfants.

Izmantotās literatūras, juridisko aktu un juridiskās prakses saraksts

Literatūra

1. Agrīnā bērnu likumpārkāpumu novēršanas sistēma darbībā. Pieejams: <http://providus.lv/article/agrina-bernu-likumparkapumu-noversanas-sistema-darbiba> [aplūkots 02.05.2017.]
2. Atbalsta sistēma nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijai. Pieejams: <http://providus.lv/article/atbalsta-sistema-nepilngadigo-likumparkapumu-prevencijai> [aplūkots 13.05.2017.]
3. Atbalsta sistēma noziegumos cietušajiem - Latvijā un citur. Pieejams: <http://providus.lv/article/atbalsta-sistema-noziegumos-cietusajiem-latvija-un-citur> [aplūkots 13.05.2017.]
4. Bērnu un jauniešu likumpārkāpēju individuālās prevencijas īstenošana dzīvesvietās. Projekta rezultāti. Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_socialas_korekcijas_programma [aplūkots 02.05.2017.]
5. Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-antisocialas-uzvedibas-mazinasana-agrinas-prevencijas-modeli-1> [skatīts 01.05.2017.]
6. Bērni Latvijā, 2017. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/nr_12_berni_latvija_2017_17_00_lv_en.pdf [aplūkots 15.04.2018.]
7. Bībele. Mozus grāmatas. Ar Egles V. Komentāriem. Grīziņkalns: Impositum, 2013. ISBN: 9984-9395-5-3. Pieejams: <http://ej.uz/t1cx> [aplūkots 17.01.2015.]
8. Brakša V. Par sodu politiku kukuļošanas lietās. Jurista Vārds, 2011, Nr. 37.
9. Broks J. Tiesības filosofija: doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 2008. ISBN: 9984766047.
10. Cēsu pilotprojekta ziņojums konferencē (1.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=POtUtdXokGQ&feature=youtu.be> [aplūkots 05.05.2017.]
11. Cēsu pilotprojekta ziņojuma prezentācija konferencē (2.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=BtdxuLSYgyg&feature=youtu.be> [aplūkots 05.05.2017.]
12. Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u.c. Juridisko terminu vārdnīca, Rīga: Nordik, 1998. ISBN: 9984-510-45-X.

13. Eiropas Savienības Tiesa. Pieejams: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_lv [aplūkots 25.04.2017.]
14. Edinburgas universitāte. Pieejams: <http://www.ed.ac.uk/home> [aplūkots 05.05.2017.]
15. Feldmane E. Starpinstitucionālā sadarbība vardarbības un vardarbības risku novēršanai. Vardarbības upuru aizsardzības likums. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2017. Pieejams: http://www.lps.lv/uploads/docs_module/2017_11_p2.pdf [aplūkots 15.09.2015.]
16. Fuko M. Uzraudzīt un sodīt. Rīga: Omnia mea, 2001. ISBN10: 9984925048.
17. Gapani P.R. Nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencija. Secinājumi. Rīga: Providus, 2012. Pieejams: <http://www.providus.lv/public/27732.html> [aplūkots 27.04.2017.]
18. Grāvere L. Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā. Rīga: Tiesībsarga birojs, 2013. Pieejams: <http://ej.uz/8yoj> [aplūkots 27.04.2017.]
19. Grāvere L. Bērnu sociālās uzvedības korekcija. Tagadne un nākotne. Tiesībsarga ikgadējā cilvēktiesību un labas pārvaldības konference, 2017. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/calendar/26> [aplūkots 13.01.2018.]
20. Germanovs D. Daži profilaktiski līdzekļi pret bērnu antisociālu uzvedību. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3121/original/Summary_on_good_practices_in_Bulgaria_March_2015_-_publish.doc?1452514981 [aplūkots 25.04.2017.]
21. Ģimenes un attiecību pētniecības centrs. Pieejams: <http://www.crfr.ac.uk/> [aplūkots 05.05.2017.]
22. Hefe O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009. ISBN: 978-9934-0-0198-7.
23. Ieslodzījuma vietu pārvaldes 2015.gada publiskais pārskats. Rīga: Ieslodzījuma vietu pārvalde, 2016. Pieejams: <http://www.ievp.gov.lv/images/stories/2015-parskats.pdf> [aplūkots 02.05.2017.]
24. Iekļaujošas izglītības un dažādības pētniecības centrs. Pieejams: <http://www.ed.ac.uk/schools-departments/education/research/centres-groups/creid> [aplūkots 05.05.2017.]
25. Judins A. Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā. Providus: 2011. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Publikacijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminalprocesa.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

26. Judins A., Pelikana K. Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības aspektā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā. Rīga: Providus, 2010. ISBN: 978-9984-854-08-3. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 [aplūkots 22.02.2017.]
27. Judins A., Kronberga I. Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā. Rīga: Providus, 2011. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1868/original/rec_pedejais.pdf?1338463600 [aplūkots 2.05.2017.]
28. Juridisko terminu vārdnīca. Krastiņa U., Šulca V. red. Rīga: Nordik, 1998. ISBN: 9984-510-45-X.
29. Konferences „Prevencija – veids kā pasargāt bērnus no noziedzības” materiālu apkopojums. Pieejams: <http://providus.lv/article/aicinam-uz-konferenci-prevencija-veids-ka-pasargat-bernus-no-noziedzibas> [aplūkots 02.05.2017.]
30. Konferences "Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode " materiālu apkopojums. Pieejams: <http://providus.foo.lv/public/27880.html> [aplūkots 01.05.2017.]
31. Konferences "Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās preventijas modeļi" materiālu apkopojums. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-sociala-ieklausana-ka-antisocialas-uzvedibas-noversanas-metode> [aplūkots 01.05.2017.]
32. Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014. ISBN: 9789934508219.
33. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. Prof. U. Krastiņa zin.red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999. ISBN: 978-9934-530-21-9.
34. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008. ISBN: 978-9984-790-54-1.
35. Kriminoloģija. Vilka A., Ķipēnas K., zin. red. Rīga: Nordik, 2004. ISBN10:9984751589.
36. Kronberga I. Noziedzīgu nodarījumu preventija kā kriminālsoda mērķis. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73.zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. ISBN: 978=9934-18-017-0.
37. Kronberga I. Pilotprojektu prakses izvērtējums. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/s1os> [aplūkots 05.05.2017.]
38. Kronberga I., Lešinska A., Litvins G. Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Rīga: Tieslietu ministrija, 2013. ISBN: 978-9984-

- 9911-4-6. Pieejams:
http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_ministrija_imateriali_peti.pdf
[aplūkots 20.01.2017.]
39. Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: Fokusā likumpārkāpumu prevencija, Rīga: PROVIDUS, 2012. ISBN: 978-9984-9911-1-5. Pieejams:
http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vida_LV_1.pdf [aplūkots 16.11.2014.]
40. Kronberga I., Sīle S. Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Kopsavilkums. Rīga: Providus, 2015. ISBN: 978-9934-532-08-5. Pieejams:
http://providus.lv/article_files/2890/original/keeping_lv.pdf?1427962796 [aplūkots 15.01.2017.]
41. Kronberga I., Dzenovska I., Litvins G. Mehānismi cietušo kompensācijai kriminālprocesā Eiropas Savienībā. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2013. ISBN: 978-9984-9911-5-3. Pieejams:
http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Meh.ciet.kompens..pdf [aplūkots 25.02.2017.]
42. Kronberga I. Soda mērķa, atjaunot taisnīgumu, būtība nepilngadīgo noziedzības kontekstā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75.konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017. ISBN: 978-9934-18-246-4.
43. Kronberga I. Eiropas Savienības tiesības Latvijas bērnu tiesību aizsardzības sistēmā: Bērnu tiesību pārkāpumu prevencija vs. bērnu likumpārkāpumu prevencija. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2915/original/Publikacija_nr_7.pdf?1428501440 [aplūkots 02.04.2017.]
44. Kronberga I. Piespiedu darbs: vēsture, attīstība un perspektīvas (I), (II). Pieejams:
<http://ej.uz/tjhf> un <http://ej.uz/a92x> [aplūkots 22.04.2017.]
45. Kronberga I., Sīle S., Mangule I. Atjaunojošā justīcija Latvijā: attīstība, perspektīva un izaicinājumi nākotnē. Rīga: Providus, 2013. Pieejams:
http://providus.lv/upload_file/Publikacijas/Kriminalt/Atjaunojosa%20justicija%20LV.pdf
[aplūkots 22.04.2017.]
46. Kronberga I., Sīle S. Apcietinājuma izpildes prakses tendences Latvijā. Rīga: Providus, 2016. Pieejams: <http://providus.lv/article/apcietinajuma-izpildes-prakses-tendences-latvija> [aplūkots 25.04.2017.]

47. Kronberga I., Judins A., Rinkevics A. Bērnu sociālā iekļaušana, kā antisociālas uzvedības novēršanas metode. Rīga: Providus, 2014. Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/2014/Visi.raksti_LV.pdf [aplūkots 01.05.2017.]
48. Kronberga I., Sīle S. Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem. Rīga: Providus, 2015. ISBN: 978-9934-532-11-5. Pieejams: <http://ej.uz/b3qb> [aplūkots 01.05.2017.]
49. Kronberga I., Sīle S. Kā radīt bērna attīstībai labvēlīgu vidi? Rīga: Providus, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3066/original/Buklets.pdf?1445507479 [aplūkots 22.12.2016.]
50. Kronberga I. Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Pieejams: <http://providus.lv/article/petijuma-sabiedriskas-drosibas-piespiedu-lidzeklu-reglamentejums-eiropas-savieniba-veiksana-tm-2012-13-ek> [aplūkots 13.05.2017.]
51. Kronberga I. Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73.zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. ISBN: 978-9934-18-017-0.
52. Landmane D., Maceiko A., Podziņa I. Sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas vadlīnijas un metodika. Pieejams: <http://ej.uz/a261> [aplūkots 27.04.2017.]
53. Latvijas cietumos ieslodzīto personu mākslas darbu izstāde. Pieejams: <http://muzeji.lv/lv/museums:by-picture/olaine-history-and-art-museum/2014/ieslodzito-personu-makslas-darbu-izstade/> [skatīt 02.05.2017.]
54. Letonika. Pieejams: <http://tezaurs.lv/lvv/> [aplūkots 20.10.2016.]
55. Latvijas Bērnu fonds. Pieejams: <http://www.lbf.lv/lv> [aplūkots 05.05.2017.]
56. Latvijas bērnu labklājības tīkls: Bērnu līdzdalības novērtējums Latvijā – tiesiskais regulējums un prakse bērnam būtiskajās dzīves jomās. Pieejams <http://www.bernulabklajiba.lv/diskusija-bernu-lidzdalibas-novertejums-latvija-tiesiskais-regulejums-un-prakse-bernam-butiskajas-dzives-jomas/> [aplūkots 12.01.2018].
57. Liholaja V. Vispārīgie noteikumi. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008. ISBN: 978-9984-790-54-1.
58. Liefārd T., Rap S., Bolšer A. Vai kāds mani dzird? Bērnu līdzdalība nepilngadīgo justīcijā: rokasgrāmata, kā padarīt Eiropas juvenālās justīcijas sistēmas bērniem draudzīgas. Brisele: Starptautiskā bērnu un jauniešu justīcijas observatorija, 2016. ISBN: 978-2-930726-20-5.

Pieejams:

[http://providus.lv/article_files/3280/original/IMPROVING_LET%C3%83%C2%93N_\(sin_dem%C3%83%C2%ADas\).pdf?1479849053](http://providus.lv/article_files/3280/original/IMPROVING_LET%C3%83%C2%93N_(sin_dem%C3%83%C2%ADas).pdf?1479849053) [aplūkots 20.05.2017.]

59. Luste M. Monitoringa ziņojums. Rīga: Providus, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/stdm> [aplūkots 5.05.2017.]
60. Madonas pilotprojekta ziņojuma prezentācija konferencē (1.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=hBtYeaT7QbU> [aplūkots 05.05.2017.]
61. Madonas pilotprojekta ziņojuma prezentācija (2.daļa). Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=N53IK7JXRjY> [aplūkots 05.05.2017.]
62. Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/meklejoj-labako-eiropas-praksi-jauniesu-noziedzibas-noversanai> [aplūkots 05.05.2017.]
63. Mills Dž.S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007. ISBN10:9984796353.
64. Muceniece K., Kreišmane I., Reinholde I. Vadlīnijas nepilngadīgo uzvedības sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas izveidei. Rīga: Biedrība „Latvijas Pašvaldību mācību centrs”. Pieejams: <http://ej.uz/8b35> [aplūkots 27.04.2017.]
65. Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēma. Pieejams: <http://www.ic.iem.gov.lv/lv/node/498> [aplūkots 30.04.2017.]
66. Noziedzības un kriminālās tiesvedības statistika. Pieejams: <http://ej.uz/tpvt> [aplūkots 06.05.2017.]
67. Osipova S. Valsts valoda kā konstitucionāla vērtība. Jurista Vārds, 2011, Nr.42.
68. Osipova S. Taisnā tiesa senajā Ēģiptē. Jurista Vārds, 2010, Nr.35.
69. Osipova S., Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010. ISBN: 978-9984-790-83-1.
70. Par Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepciju. Latvijas Vēstnesis 2013, Nr.2013/109.10. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/109.10> [aplūkots 20.11.2016.]
71. Pārskats par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumos cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām katram gadam. Pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=305&said=305> [aplūkots 25.03.2017.]
72. Pārskats par bērnu stāvokli Latvijā 2016.gadā. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/1lmzino_230817_bernu_parskats_2016.pdf [aplūkots 12.01.2018.]

73. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014. ISBN: 978-9984-840-29-1.
74. Praliča N. NVO darbs ar jauniešiem likumpārkāpējiem pēc to atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas. Rokasgrāmata darbam ar jauniešiem. Pieejams: http://lskj.lv/?wpfb_dl=76 [aplūkots 27.04.2017.]
75. Rokasgrāmata par Eiropas tiesību aktiem bērnu tiesību jomā. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra un Eiropas Padome. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 2016. ISBN 978-92-9239-930-6.
76. Samazinot ieslodzīto skaitu: attīstītākās justīcijas metodes Eiropā. Kronbergas I., Sīles S. pētniecības projekta apraksts un rezultāti. Pieejams: <http://providus.lv/article/samazinot-ieslodzito-skaitu-attistitakas-justicijas-metodes-eiropa> [aplūkots 02.05.2017.]
77. Saldus pilotprojekta prezentācijas konferencē. Video. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=oC--miqk1Mc&feature=youtu.be> [aplūkots 02.05.2017.]
78. Seps Dz. Sods. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1995.
79. Smiltēna A. Aktualitātes un nākotnes perspektīvas bērnu antisociālas uzvedības prevencijā. Pieejams: <http://ej.uz/ybqf> [aplūkots 20.10.2016.]
80. Sīle S. Kvalitātes novērtēšanas instruments pakalpojumiem, kas tiek piedāvāti bērniem – Youth-Quat. Pieejams: <http://ej.uz/mauc> [aplūkots 5.05.2017.]
81. Starptautiskais bērnu tiesību institūts. Šveice, Valē kantons, Siona. Pieejams: <http://www.childsrights.org/en/> [aplūkots 02.05.2017.]
82. Starptautiskā bērnu attīstības iniciatīva (International Child Development Initiatives), Nīderlande. Pieejams: <http://www.icdi.nl/> [aplūkots 05.05.2017.]
83. Starptautiskā Juvenālās justīcijas observatorija (International Juvenile Justice Observatory), Beļģija. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/> [aplūkots 05.05.2017.]
84. Šulmane D. Leģistika – no eksotikas līdz nepieciešamībai likumdevēja darbā. Grām.: Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2014. ISBN: 978-9984-45-892-2.
85. Šulmane D. Tiesību normu novērtēšana: teorija un Eiropas valstu pieredze. Grām.: Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjaudājumi. Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2012. ISBN: 978-9984-45-583-9.

86. Tiesībsargs par darbu ar bērniem pašvaldībās. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/246071-tiesibsargs-par-darbu-ar-berniem-pasvaldibas/&show=coment> [aplūkots 25.03.2017.]
87. Tiesu informācijas sistēmas statistikas dati par 2016., 2015., 2014.gadu. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O&topmenuid=0&groupid=tisstat [aplūkots 02.05.2017.]
88. Tēzauris. Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2017. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/sods> [aplūkots 20.10.2016.]
89. Tukišs R. Oktavio Pass. http://www.satori.lv/autors/158/Oktavio_Pass [aplūkots 15.01.2015.]
90. Uzlabojot Juvenālās justīcijas sistēmas Eiropā: apmācības speciālistiem. Projekts. Pieejams: <http://providus.lv/article/uzlabojot-juvenalas-justicijas-sistemas-eiropa-apmacibas-specialistiem> [aplūkots 13.04.2017.]
91. Vilks A. Deviantoloģija (mācība par uzvedības sociālajām novirzēm). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001. ISBN: 9984-671-11-9.
92. Vilks A. Aktuālās sociāli pedagoģiskās pieejas deviantas uzvedības prevencē. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/download/550/324> [aplūkots 25.03.2017.]
93. Zahars V. Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija. Daugavpils: Saule, 2011. ISBN: 9984-655-36-9.
94. Zarmatēns Ž. Labās prakses piemēri nepilngadīgo likumpārkāpumu prevencijā Šveices Konfederācijā. Rīga: Providus, 2012. Pieejams: http://providus.foo.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 25.04.2017.]
95. Zavackis A. Riska novērtējums, kā noziedzīga nodarījuma recidīva prognoze, Latvijas Universitāte, 2014. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4967> [aplūkots 20.01.2018.]
96. Ziediņa D. Izlīguma īstenošanas pieredze Valsts probācijas dienestā. 2013.gada 4.oktobra prezentācija. Pieejams: http://www.mediacija.lv/images/2013_10/DianaZiedina_VPD.pdf [aplūkots 30.04.2017.]
97. Ad hoc Committee for the Rights of the Child (CAHENF). Compilation of replies to the questionnaire on recent developments in member States. Compliation prepared by the Children's Rights Division Directorate of Human Dignity and Equality. Strasbourg: 29-31 March 2017.

98. All Right – alles was Recht ist! Pieejams:
http://www.bmi.gv.at/cms/BK/praevention_neu/projekte/OUT.aspx [aplūkots
 26.04.2017.]
99. Akers R.L. Rational Choice, Deterrence, and Social Learning Theory in Criminology: The Path Not Taken. 81 *Journal of Criminal law and Criminology*, 1990. Pieejams:
<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6670&context=jclc> [aplūkots 29.04.2017.]
100. Andersen M.A., Jenion G.W. *Crime Prevention and the Science of Where People Are*. Criminal Justice. Policy Review. Volume 19 Number 2. London: Sage Publications, 2008. Pieejams:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.501.6033&rep=rep1&type=pdf>
 [aplūkots 22.02.2017.]
101. Ashworth A., Zedner L. *Preventive Justice*. Oxford: University Press, 2014. ISBN: 978-0-19-871252-7.
102. An EU agenda for the rights of the child. Pieejams:
http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/rights-child/eu-agenda/index_en.htm
 [aplūkots 25.03.2017.]
103. Antisocial Behaviour Order (ASBO). Pieejams: <https://www.gov.uk/asbo> [aplūkots 27.02.2017.]
104. Asbo breach rate among young teenagers hits 73%. *The Guardian*. Alan Travis, home affairs editor. Pieejams: <https://www.theguardian.com/society/2011/jan/25/asbo-breach-rate-young-teenagers> [aplūkots 27.02.2017.]
105. Bahrain: Halt detention, abuse and torture of children. Pieejams: <http://ej.uz/wzd1>
 [aplūkots 12.04.2017.]
106. Barnahus. Pieejams: <https://polisen.se/Om-polisen/Olika-typer-av-brott/Brott-mot-barn/Barnahus/> [aplūkots 25.04.2017.]
107. Baizeau D., Dean C.J., Lewis R.L. *Mediation 2013*. London: Law Business Research Ltd, 2013. ISSN: 2051-4697. Pieejams:
http://www.lalive.ch/data/publications/ME2013_Switzerland.pdf [aplūkots 25.04.2017.]
108. Becker G.S. *Crime and Punishment: An Economic Approach*. NBER, 1974. ISBN: 0-87014-263-1. Pieejams: <http://www.nber.org/chapters/c3625.pdf> [aplūkots 06.05.2017.]

109. Bentham M. London's career criminals have cost taxpayer £163m over three years. London: Evening Standard. Tuesday 10 March 2015. Pieejams: <http://ej.uz/qgra> [aplūkots 6.05.2017.]
110. Berman H.J. Soviet Criminal Law and Procedure. Second Edition. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972. ISBN: 9780674826366.
111. Berger M., Van der Kroon K. Spending a 'couple of nights' in a police cell: The UN Convention on the Rights of the Child and custody in police cells. Leiden: Defence for Children - The Netherlands, 2011. Pieejams: <https://www.defenceforchildren.nl/images/70/1752.pdf> [aplūkots 29.04.2017.]
112. Bhatia S. Age of Criminal Responsibility in India. Lexpress, May 10, 2014. Pieejams: <http://lexpress.in/criminal-justice/age-of-criminal-responsibility-in-india> [aplūkots 12.04.2017.]
113. Blackstone W. An Analysis of the Laws of England. Oxford: Clarendon Press, M. DCC. LXXI. Pieejams: [https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:William_Blackstone,_An_Analysis_of_the_Laws_of_England_\(6th_ed,_1771\).pdf&page=6](https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:William_Blackstone,_An_Analysis_of_the_Laws_of_England_(6th_ed,_1771).pdf&page=6) [aplūkots 12.11.2017.]
114. Braithwaite J. Linking Crime Prevention to Restorative Justice. Pieejams: <http://www.iirp.edu/eforum-archive/4213-linking-crime-prevention-to-restorative-justice> [aplūkots 22.12.2016.]
115. Breger D. Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Volume I. Findings from a comparative study on youth crime and early prevention strategies. Brussels: International Juvenile Justice observatory, 2015.
116. Cannan C., Warren C., Social action with children and families: A community development approach to child and family welfare. London: Routledge, 1997. ISBN: 0-203-74347-4.
117. Challenges to children`s rights today: What do children think? Council of Europe, 2015. 11.sadaļa. Pieejams: <http://ej.uz/kubp> [aplūkots 25.04.2017.]
118. Child-friendly justice. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice> [aplūkots 12.12.2017.]
119. Child-friendly Juvenile Justice: from rhetoric to reality. Council of Europe, 2014. Pieejams: <http://ej.uz/tz67> [aplūkots 27.04.2017.]
120. Children`s rights. Factsheet, February 2017. Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Childrens_ENG.pdf [aplūkots 25.04.2017.]

121. Children's involvement in criminal, civil and administrative judicial proceedings in the 28 Member States of the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. Pieejams: <http://www.ejjc.org/news/european-study-childrens-involvement-criminal-civil-and-administrative-proceedings-now> [aplūkots 25.03.2017.]
122. Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States. Brussels: European Union Agency for Fundamental Rights, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/f598> [aplūkots 25.04.2017.]
123. Christie N. Conflict as property. *British Journal of Criminology*, 17 (1), 1977. Pieejams: <https://static1.squarespace.com/static/5033029a84ae7fae2e6a0a98/t/50efa90ae4b02cdfa2b2cfa6/1357883658343/Conflicts-as-Property-by-Nils-Christie.full.pdf> [aplūkots 11.01.2017.]
124. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the regions. An EU Agenda for the Rights of the Child. Brussels, 15.02.2011. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/children/docs/com_2011_60_en.pdf [aplūkots 25.03.2017.]
125. Communication from the Commission on Europe 2020 - A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth, COM (2010) 2020 final. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> [aplūkots 25.03.2017.]
126. Comparative concluding remarks of the in-depth interviews of the country experts, 2016. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2863/original/final_research_conclusions.pdf?1425559467 [aplūkots 02.05.2017.]
127. Compendium of United Nation's Standards and norms in crime prevention and criminal justice. New York: United Nations. Office on drugs and crime (Vienna), 2016.
128. Coote A. The Wisdom of Prevention Long-term planning, upstream investment and early action to prevent harm. London: New economics foundation, 2012. Pieejams: http://b.3cdn.net/nefoundation/b8278023a5b025649f_5zm6i2btg.pdf [aplūkots 22.02.2017.]

129. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016-2021). Children's human rights. Council of Europe, 2016. Pieejams: <http://ej.uz/7o3s> [aplūkots 22.04.2017.]
130. Creating a non-violent juvenile justice system. Report 2013. The International NGO Council on Violence against Children. Pieejams: https://www.crin.org/sites/default/files/inco_creating_non_violent_juvenile_justice_system.pdf [aplūkots 2.04.2017.]
131. Cree V.E. Sociology for social workers and probation officers. London and New York: Routledge, 2000. ISBN-13: 978-0415446228.
132. Crime prevention approaches, theory and mechanisms. Pieejams: http://www.aic.gov.au/publications/current%20series/rpp/100-120/rpp120/07_approaches.html [aplūkots 20.09.2016.]
133. Criminal law policy. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/criminal/criminal-law-policy/index_en.htm [aplūkots 22.02.2017.]
134. Daly A., Ruxton S., Shuurman M. Challenges to children's rights today: What do children think? Brussels: Council of Europe, 2016. Pieejams: <http://ej.uz/kubp> [aplūkots 25.04.2017.]
135. Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union. Summary report. Brussels: European Union Agency for Fundamental Rights, 2009.
136. Digital media and children's rights. Committee of the rights of the child. Report of the 2014 day of general discussion. Pieejams: <http://ej.uz/8nbj> [aplūkots 02.04.2017.]
137. Dismay as reform fails to stop criminal records for children. Pieejams: http://www.heraldscotland.com/news/13111802.Dismay_as_reform_fails_to_stop_criminal_records_for_children/ [aplūkots 22.04.2017.]
138. Domestic Violence: Orders of Protection and Restraining Orders. Pieejams: <http://family.findlaw.com/domestic-violence/domestic-violence-orders-of-protection-and-restraining-orders.html> [aplūkots 11.03.2017.]
139. Donnelly J. Universal human rights in theory and practice. Ithaca and London: Cornell university press, 2013. ISBN-10: 0-8014-5095-0.
140. Dunkel F., Grzywa-Holten J., Horsfield P. Restorative justice and mediation in penal matters. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries, Vol.2. Forum Verlag Godesberg: 2015. ISBN: 978-2-930726-07-6.

141. Durkheim E. *The Division of Labor in Society*. The Macmillan Press Ltd, 1984. ISBN-10: 0333339819. Pieejams: <http://ej.uz/ud7e> [aplūkots 10.11.2017.]
142. Dzhansarayeva R., Bissengali L., Bazilova A. *Problems of Formation of the Concept of Criminal Policy of State in the Theory of Criminal Law*. Middle-East Journal of Scientific Research 14 (4). 2013. ISSN:1990-9233. Pieejams: [https://www.idosi.org/mejsr/mejsr14\(4\)13/11.pdf](https://www.idosi.org/mejsr/mejsr14(4)13/11.pdf) [aplūkots 12.02.2017.]
143. *Early Prevention of Adult Antisocial Behavior*, Edited by David P. Farrington, University of Cambridge and Jeremy W. Coid, St Bartholomew's and the Royal London School of Medicine and Dentistry. United Kingdom, Cambridge: The press syndicate of university of Cambridge, 2003. ISBN: 0 521 65194 8. Pieejams: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067373.pdf> [aplūkots 1.05.2017.]
144. Elwell F. W. *Emile Durkheim on Anomie*. Pieejams: <http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Essays/Durkheim1.htm> [aplūkots 10.11.2017.]
145. Eurobarometer Qualitative study on the Rights of the Child, October 2010. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/ql_right_child_sum_en.pdf [aplūkots 25.03.2017.]
146. Eurostat data. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [aplūkots 25.03.2017.]
147. *European Parliament v Council of the European Union*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62003CJ0540> [aplūkots 25.04.2017.]
148. Euwema M., Miedema E. *Keeping youth away from crime: The Netherlands. National report*, 2015. Pieejams: <http://www.oijj.org/sites/default/files/netherlands.pdf> [aplūkots 29.04.2017.]
149. Fanjul G. *Children of the Recession: The impact of the economic crisis on child well-being in rich countries*, Innocenti Report, Card 12. Florence: UNICEF Office of Research, 2014. ISBN: 978-88-6522-030-6. Pieejams: <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc12-eng-web.pdf> [aplūkots 20.12.2017.]
150. Farrington D.P., Welsh B.C., MacKenzie D.L. *Evidence based crime prevention*. Sherman L.W (edt.). London and New York: Rutledge, 2004. ISBN: 9780415401029.
151. Farrington D.P. *Advancing knowledge about the early prevention of adult antisocial behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ISBN: 0-521-65194-8. Pieejams: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067373.pdf> [aplūkots 12.03.2014.]

152. Fellegi B., Szego D. Handbook for Facilitating Peacemaking Circles. Brussels: Foresee Research Group. P-T Muhely, 2013. Pieejams: http://euforumrj.org/assets/upload/peacemaking_circle_handbook.pdf [aplūkots 10.01.2017.]
153. Fellegi B. Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe. Leuven: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2003.
154. Ferri E. Reform of Penal Law in Italy. Journal of Criminal Law and Criminology, Vol.12, Issue 2, Article 5, 1921. Pieejams: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1787&context=jclc> [aplūkots 29.04.2017.]
155. Galaway B. Evaluating Restorative Community Justice Programs. Denver: The Colorado Forum on Community and Restorative Justice, 1998.
156. German court rules preventive detention unconstitutional. Pieejams: <http://www.dw.com/en/german-court-rules-preventive-detention-unconstitutional/a-15046630> [aplūkots 22.11.2016.]
157. Gough I. Understanding prevention policy: a theoretical approach. London: The London School of Economics and Political Science, 2013. Pieejams: <http://eprints.lse.ac.uk/47951/> [aplūkots 22.02.2017.]
158. Grimshaw, R. Whose Justice? Principal Drivers of Criminal Justice Policy, Their Implications for Stakeholders and Some Foundations for Critical Policy Departures. London: Centre for Crime and Justice Studies, School of Law, King's College, 2004.
159. Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA). Pieejams: <http://ej.uz/zsuo> [aplūkots 25.04.2017.]
160. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. Economic and Social Council resolution 2005/20. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidelines_on_Justice_in_Matters_involving_Child_Victims_and_Witnesses_of_Crime.pdf [aplūkots 22.04.2017.]
161. Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System. Economic and Social Council resolution 1997/30, annex, adopted on 21 July 1997. Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CriminalJusticeSystem.aspx> [aplūkots 22.04.2017.]

162. Handbook of European law relating to the rights of the child. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. ISBN: 978-92-871-9855-6.
163. Handbook of Restorative Justice Programs. Vienna: United Nations, Office on Drugs and Crime, 2006. ISBN 10: 92-1-133754-2. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf [aplūkots 12.01.2017.]
164. Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work. New York, Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2010. ISBN: 978-92-1-130300-1.
165. Hill M., Tisdall K.. Children and Society. Harlow, Essex: Addison Wesley Longman, 1998. ISBN: 1317886038, 9781317886037.
166. Hylton K.N. The theorie of penalties and the economics in the Criminal Law. Boston: Boston University School of Law. Review of Law & Economics, 2005.
167. Hilverdink P. Generalist working with youth and families in the Netherlands. Pieejams: <http://ej.uz/wyw2> [aplūkots 29.04.2017.]
168. Howard J. The State of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an occount of some foreign prisons. Warrington, printed by William Eyres, MDCCLXXVII. Pieejams: <https://archive.org/stream/stateofprisonsin00howa#page/n7/mode/2up> [aplūkots 12.11.2017.]
169. Jaiswal V. Preventive Detention In The Indian Constitution. Pieejams: <http://www.importantindia.com/2019/preventive-detention-in-the-indian-constitution/> [aplūkots 22.11.2016.]
170. Juvenile Courts. Pieejams: http://www.minoriefamiglia.it/pagina-wwww/mode_full/id_384/ [aplūkots 29.04.2017.]
171. Keeping youth away from crime: searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Vol II. Brussels: International Juvenile justice observatory, 2015.
172. Knuutila A. Punishing costs: How locking up children is making Britain less safe. Martin Cottingham and Mary Murphy (Edt.). London: nef, 2010. ISBN: 978-1-904882 73 2. Pieejams: http://b.3cdn.net/nefoundation/cea66fde42dec3e7cf_26m6bspi5.pdf [aplūkots 11.11.2017.]
173. Kronberga I. National Report on Latvia. Riga: Providus, 2015. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/National%20Report%20on%20Latvia_final_07_31_2014.pdf [aplūkots 15.05. 2017.]

174. Liefwaard T., Rap S., Bolscher A. Improving juvenile justice systems in Europe: A toolkit for the training of professionals, 2016. ISBN: 978-2-930726-13-7. Pieejams: http://www.academia.edu/28523624/Improving_juvenile_justice_systems_in_Europe_A_toolkit_for_the_training_of_professionals [aplūkots 02.04.2017.]
175. Lonne B., Parton N., Tomson J., Harries M. Reforming Child protection. London: Rutledge, 2009. ISBN: 0415429066.
176. Loeber R., Farrington D.P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention, 2003. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> [aplūkots 02.04.2017.]
177. Loeber R., Farrington D.P. Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs. SAGE Publications, Inc., 2001. ISBN: 0-7619-2400-0. Pieejams: <http://sk.sagepub.com/books/child-delinquents> [aplūkots 01.05.2017.]
178. Luhman N. Soziale Systeme Grundriß einer allgemeinen Theorie suhrkamp taschenbuch Wissenschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991. ISBN: 978-3-518-28266-3. Pieejams: <https://steffenroth.files.wordpress.com/2012/03/soziale-systeme.pdf> [aplūkots 22.02.2017.]
179. Lundberg M. Wuerkli. A. (Eds) Children and youth in crisis: Protecting and promoting human development in times of economic shocks. The World Bank. Washington, 2012. ISBN: 978-0-8213-9547-9. Pieejams: http://www.oijj.org/sites/default/files/children_and_youth_in_crisis.pdf [aplūkots 06.05.2017.]
180. Ólafsson K., Livingstone S., Haddon L. Children's Use of Online Technologies in Europe. A review of the European evidence base. LSE, London: EU Kids Online, 2013. ISSN: 2045-256X. Pieejams: <http://ej.uz/ph5b> [aplūkots 25.04.2017.]
181. Marcu M., Hulea D. Early Starter – The Early Detection of Delinquency Risk. General Directorate of Social Assistance and Child Protection Sibiu, 2014. Pieejams: <https://www.degruyter.com/view/j/scr.2013.11.issue-2/scr-2013-0018/scr-2013-0018.xml?format=INT> [aplūkots 01.05.2017.]
182. Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators. New York: United Nations, United Nations Office on Drugs and Crime, 2008.
183. McCollister K.E., French M.T., Fangc H. The Cost of Crime to Society: New Crime-Specific Estimates for Policy and Program Evaluation. Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2835847/> [aplūkots 06.05.2017.]

184. McCold P. *Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice: A Reply to the Maximalist Model*. Bethlehem PA: USA, 1999. Pieejams: http://www.academia.edu/15251364/Toward_a_Mid-Range_Theory_of_Restorative_Criminal_Justice_A_Reply_to_the_Maximalist_Model [aplūkots 15.12.2016.]
185. *Mental health resources for young offenders: European comparative analysis and transfer of knowledge*. MHYO Volume II. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2011.
186. Meringolo P. *Juvenile Justice System in Italy: Researches and interventions*. Florence: University of Florence, 2012. ISSN: 1657-9267.
187. Merton R.K. Social structure and anomie. *American Sociological Review*, Volume 3, Issue 5 (Oct., 1938), p. 673 – 675. Pieejams: <http://www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/4111/Readings/MertonAnomie.pdf> [aplūkots 10.11.2017.]
188. Miettinen S. *Criminal Law and Policy in the European Union (Routledge Research in EU Law)*. London: Routledge, 2012. ISBN-10: 0415474264.
189. *Migration challenges for Europe: need for collective action*. SG/Inf(2015)33. Council of Europe, thematic debate, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/g7pr> [aplūkots 25.04.2017.]
190. Mills H., Silvestri A., Grimshaw R., Silberhorn-Armantrading F. *Prison and probation expenditure, 1999–2009*. London: Centre for Crime and Justice Studies. ISBN: 978-1-906003-26-5. Pieejams: <http://ej.uz/u9mb> [aplūkots 06.05.2017.]
191. Moore M. *Save money, protect society and realize youth potential. Improving youth justice system during economical crisis*. Directors of publication: Dr.Francisko Legaz, Cristina Goni, Cedric Foussard. Brussels: IJJO, 2012. Pieejams: http://www.oijj.org/sites/default/files/white_paper_publication.pdf [aplūkots 06.05.2017.]
192. Natale L. *Youth Crime in England and Wales*. London: Civitas Crime, 2010. Pieejams: <http://www.civitas.org.uk/content/files/factsheet-youthoffending.pdf> [aplūkots 06.05.2017].
193. Noffke S., Somekh B. *The Sage handbook of Educational action research*. London: Sage publications, 2009. ISBN: 978-1-4129-4708-4.

194. Parkin J. Taming the Leviathan: The Reception of the Political and Religious Ideas of Thomas Hobbes in England 1640 – 1700. Cambridge University Press, 2007. ISBN: 978-0-521-87735-0.
195. Planning the Implementation of the United Nations Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Children in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice. New York: United Nations, 2015. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/14-08452_Ebook.pdf [aplūkots 22.04.2017.]
196. Posner R.A. An Economic Theory of the Criminal Law. Columbia Law Review, Vol. 85, No. 6, 1985. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1122392> [aplūkots 06.05.2017.]
197. Powell D., Dunlap G., Fox L. Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers, Infants & Young Children, Vol. 19, No. 1. Lippincott Williams & Wilkins, Inc., 2006. Pieejams: http://depts.washington.edu/isei/iyc/powell_19.1_05.pdf [aplūkots 25.04.2017.]
198. Reducing youth crime: Parents of minors required to attend hearings. Pieejams: <https://www.government.nl/topics/youth-crime/contents/reducing-youth-crime> [aplūkots 29.04.2017.]
199. Report on Violence and Health – Summary. Geneva: World Health Organization, 2002. ISBN: 92-4-154562-3. Pieejams: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 22.12.2016.]
200. Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States. Vol 1. Edited by Vanhove A., Melotti G. Brussels: International Juvenile Justice Observatory, 2015. ISBN 978-2-930726-07-6. Pieejams: <http://www.ejjc.org/eumodel> [aplūkots 22.02.2017.]
201. Rosenbaum, D. P., Schuck, A. M. Comprehensive community partnerships for preventing crime. The Oxford Handbook of Crime Prevention, edited by B. C. Welsh & D. P. Farrington. New York: Oxford University Press, 2012. ISBN: 9780195398823.
202. Sootak.J. Juvenile Court Act. Juridica International, Law Review, 1997, Nr.1632. Pieejams: <http://www.juridicainternational.eu/?id=12468> [aplūkots 22.04.2017.]
203. Storgaard A. Juvenile Justice in Scandinavian Countries. Aarhus: School of Law, University of Aarhus, 2010. Pieejams:

- http://providus.lv/article_files/2509/original/aarhus.pdf?1382680292 [aplūkots 22.04.2017.]
204. Smith A. *An Inquiry into the nature and causes of the welth of nations*. Edited by Edwin Cannan M.A., LL.D., Volume I, Methuen&Co Ltd., London, 1922.
205. Submission by the National Council for Children for the Office of the High Commissioner for Human Rights' summary report of information provided by stakeholders: Denmark. Pieejams: <http://www.boerneraadet.dk/media/127852/Submission-to-the-UPR-of-Denmark-by-the-National-Council-for-Children.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]
206. Sait N.A. *Juvenile Justice Act 2015; An Emotional Aftermath of the Dreaded 'Nirbhaya Incident'; A Step Backward*. Live Law, 2016. Pieejams: <http://www.livelaw.in/juvenile-justice-act-2015-emotional-aftermath-dreaded-nirbhaya-incident-step-backward/> [aplūkots 12.04.2017.]
207. Saha S. *Critical analyses of juvenile justice act (care and protection of children), 2015 – in the light of reduced age of criminal responsibility of juvenile in India*. International journal of legal developments and allied issues, 2015. Pieejams: <http://ijldai.thelawbrigade.com/wp-content/uploads/2016/05/sayashi.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]
208. Sixth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Caracas, 25 August-5 September 1980: report prepared by the Secretariat. United Nations publication, Sales No. E.81.IV.4, chap. I, sect. B, resolution 9. Pieejams: <http://ej.uz/cyaw> [aplūkots 22.04.2017.]
209. Shapland J., Robinson G., Sorsby A. *Restorative justice in practice: evaluating what works for victims and offenders*. London: Routledge, 2011. ISBN: 978-1843928454.
210. Slobogin C. *Preventive Detention in Europe and the United States*. Vanderbilt University Law School. Pieejams: <http://www.law.unc.edu/documents/faculty/adversaryconference/sloboginravennapaper.pdf> [aplūkots 22.11.2016.]
211. Schlossman S. *Delinquent children: The Juvenile reform scool*. The Oxford history of the prison: Practice of Punishment in Western Society. Edited by Morris N. And Rothmann D.J. Oxford University Press, 1998. ISBN: 4769438666.
212. Veiligheidshuizen. Pieejams: <https://www.veiligheidshuizen.nl/achtergrond> [aplūkots 25.04.2017.]

213. Stamatel J.P., Hung-en Sung, Newmen G.R. (edt.). Crime and punishment around the world. Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England: ABC-CLIO, 2010. ISBN: 978-0-313-35133-4.
214. State of democracy, human rights, and the rule of law. A security imperative for Europe. Report by the Secretary General of the Council of Europe, 2016. Pieejams: <http://ej.uz/fw8e> [aplūkots 25.04.2017.]
215. Tak P.J.P. The Duch criminal justice system: Organization and operation. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 1999. ISBN-13: 978-9054543039. Pieejams: https://www.wodc.nl/binaries/ob176-volledige-tekst_tcm28-78794.pdf [aplūkots 29.04.2017.]
216. The etiology of antisocial behavior: biopsychosocial risk factors across development in Kessier&Kraus (Eds) “The mental health needs of young offenders: Forging path towards reintegration and rehabilitation. New York: Cambridge University Press, 2007. ISBN: 9780511543913.
217. The minimum age of criminal responsibility. Justice for Children Briefing No. 4. Pieejams: https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/justice-for-children-briefing-4-v6-web_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]
218. Törzs E. Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies. Pieejams: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf [aplūkots 12.01.2017.]
219. Towards an EU Criminal Policy: Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law. Brussels: European Commission, 2011. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/act_en.pdf [aplūkots 22.02.2017.]
220. United Nations Office on Drugs and Crime. Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators. New York: United Nations, 2008. ISBN: 978-92-1-133761-7. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-55616_ebook.pdf [aplūkots 22.12.2016.]
221. United Nations Standards and Norms in Crime Prevention. At your finger tips. New York: United Nations, 2010. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_standards_and_norms_in_crime_prevention_at_your_fingertips.pdf [aplūkots 22.04.2017.]

222. Urbas G. The Age of Criminal Responsibility. Australian Institute of criminology: Trends and issues in crime and criminal justice. No.181. ISSN: 0817-8542 Pieejams: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi181.pdf [aplūkots 12.04.2017.]
223. Van Dijk C. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium. Brussels: Free University of Brussels, [b.g.]. Pieejams: https://johnjayrec.files.wordpress.com/2012/09/belgium_june_2004.pdf [aplūkots 29.04.2017.]
224. Walgrave L. Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship. London: Routledge, 2012. ISBN: 978-1-84392-334-3.
225. Wasserman G.A., Keenan K., Tremblay R.E, Coie J.D., Herrenkohl T.I., Loeber R., Petechuk D. Risk and Protective Factors of Child Delinquency. Rockville: Juvenile Justice Clearinghouse, 2003. Pieejams: https://cops.usdoj.gov/html/cd_rom/sro/FinalCDPubs/RiskFactorsChildDelinq.pdf [aplūkots 02.04.2017.]
226. Welsh, B. Economic costs and benefits of primary prevention of delinquency and later offending: A review of the research. In D. Farrington & J. Coid (Eds.), Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ISBN: 9780511489259. Pieejams: <http://ej.uz/dw25> [aplūkots 06.05.2017.]
227. Welsh B.C., Loeber R., Stevens B.R. and others. Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective. Youth Violence and Juvenile Justice, Vol. 6, No.1. Sage Publications, 2008. Pieejams: <https://studysites.sagepub.com/lawrencestudy/articles/intro/Welsh.pdf> [aplūkots 06.05.2017.]
228. Wihofen H. Review of Punishment and Social Structure, By George Rusche and Otto Kirchheimer. Washington: Washington University Law Review, 1939. ISSN: 2166-7993. Pieejams: http://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol25/iss1/11 [aplūkots 15.11.2016.]
229. Sneed T. What Youth Incarceration Costs Taxpayers. US News, 2014. Pieejams: <http://ej.uz/zz4t> [aplūkots 06.05.2017.]
230. Wolhuis A. Restorative Aspects in the Dutch Juvenile Justice System. Bethlehem: International Institute for Restorative Practices, 2000. Pieejams:

- <http://www.iirp.edu/eforum-archive/4241-restorative-aspects-in-the-dutch-juvenile-justice-system> [aplūkots 29.04.2017.]
231. World Report on Violence and Health – Summary. Geneva: World Health Organisation, 2002. ISBN: 92-4-154562-3. Pieejams: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 22.12.2016.]
232. World Prison Brief data. Pieejams: <http://www.prisonstudies.org/map/europe> [aplūkots 25.04.2017.]
233. Youth crime since '90 costs us \$7m. Pieejams: <http://ej.uz/5y1h> [aplūkots 6.05.2017.]
234. Zagorodnikov N. Soviet Criminal Policy. New York – Moscow: Criminal Justice Policy Review, 1979. ISBN: 978-5-39222-966-6.
235. Zehr H. Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice. Scottsdale, PA: Herald Press, 1990. ISBN-13: 978-0836135121.
236. Zehr H. The little book of Restorative Justice. Delaware: Good Books, NY, 2014. ISBN: 1-56148-376-1.
237. Zedner L. Preventive Justice or Pre-Punishment? The Case of Control Orders. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISSN: 0070-1998
238. Zermatten J. Good practices in Juvenile Delinquency's Prevention in Switzerland, 2012. Pieejams: <https://www.slideshare.net/providus/prsentation-j-zermattenniide> [aplūkots 25.04.2017.]
239. Zinsstag E., Teunkens M., Pali B. Conferencing: A way forward for restorative justice in Europe. Leuven: European Forum for Restorative Justice, 2011. Pieejams: http://euforumrj.org/assets/upload/Final_report_conferencing_revised_version_June_2012.pdf [aplūkots 12.01.2017.]
240. Kriminalprävention: Diebstahl und Einbruch. Pieejams: http://www.bmi.gv.at/cms/BK/praevention_neu/diebstahl_einbr/start.aspx [aplūkots 25.04.2017.]
241. Kriminalprävention: Jugend. Pieejams: http://www.bmi.gv.at/cms/BK/praevention_neu/jugend/start.aspx [aplūkots 26.04.2017.]
242. Tischer N. Evaluation eines Gewaltpräventionstrainings für schulpflichtige Kinder. Diplomarbeit. Vienna: University of Vienna, 2008. Fakultät für Psychologie 2008. Pieejams: <http://othes.univie.ac.at/3284/> [aplūkots 26.04.2017.]

243. Direzione nazionale antimafia. Pieejams: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_10_1.page [aplūkots 29.04.2017.]
244. Approche de la délinquance juvénile. Brussels: Service de Communication et Documentation, 2007.
245. La Fontanelle. Pieejams: <http://lafontanelle.ch/> [skatīts 25.04.2017.]
246. Fondation Cité Printemps. Pieejams: <http://www.cite-printemps.ch/> [aplūkots 25.04.2017.]
247. Istituzione della Commissione parlamentare per l'infanzia e dell'Osservatorio nazionale per l'infanzia. 23 dicembre 1997, n. 451 (1). Pieejams: http://opac.minori.it/VSRV01_EOS03_Linked_documents/Giuridico/L_23_dic_1997_n_451.htm [aplūkots 29.04.2017.]
248. Recommandation du Conseil de l'Europe sur la participation des enfants et des jeunes. Une approche émancipatoire d'une grande portée avec des défis importants pour la Suisse. Pieejams: <http://www.skmr.ch/frz/domaines/enfance/nouvelles/participation-enfants.html> [aplūkots 25.04.2017.]
249. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути её реализации. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1986. ISBN: 978-5-466-00427-4.
250. Берман. Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. — 2-е изд. Москва: Издательская группа ИНФРА- М —НОРМА, 1998. ISBN: 5-211-03624-7.
251. Геце Б. Библейский спутник. Пер. с нем. — 4-е изд.- Стокгольм: Изд-во Геце Б., 1987. ISBN:1-56773-009-4.
252. Гладких В., Курчеев В. Уголовное право России. Общая и Особенная части: Учебник. Под общей редакцией д.ю.н., профессора В.И. Гладких. Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 2015. ISBN: 978-5-222-27325-8.
253. Конструирование девиантности. Монография. Составитель Я.И. Гилинский Спб.: Издательство ДЕАН, 2011. ISBN: 978-5-93630-843-7.
254. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: Проблемы криминализации и пенализации. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. ISBN: 978-5-466-00377-2.
255. Коробеев А. И., Усс А.В., Голик Ю.В. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы. Изд-во Красноярского университета, 1991.

256. Сабитов Т. Р. Уголовно-правовая политика Российской Федерации и ее принципы. Вестник НГУ. Серия: Право. Том 3, выпуск 1. 2007. ISSN: 1818-798.
257. Стручков Н.А. Уголовная ответственность и её реализация в борьбе с преступностью. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1978. ISBN: 5-94798-484-9.
258. Панченко П. Н. Общественный контроль в сфере правопорядка: исторические предпосылки. История государства и права, 2011. Pieejams: <https://www.hse.ru/mirror/pubs/lib/data/access/ram/ticket/52/1523191152f0079832ab7cb1b1385bdfc3baf2af0c/442.pdf> [aplūkots 12.03.2017]
259. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки. Москва: Юридическое издательство наркомюста, 1923.
260. Противообществени прояви и престъпления на малолетните и непълнолетните. Pieejams: <http://ej.uz/f6g3> [aplūkots 25.04.2017.]
261. Привет, это игра «Синий кит»: как распознать подростковую депрессию. Pieejams: <http://med.vesti.ru/articles/psihologiya/privet-eto-igra-sinij-kit-kak-raspoznat-podrostkovuyu-depressiyu/> [aplūkots 01.05.2017.]
262. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник. Издание второе переработанное и дополненное. Под ред. доктора юридических наук, профессора Л.В. Иногамовой-Хегай, доктора юридических наук, профессора А.И. Рарога, доктора юридических наук, профессора А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. ISBN 978-5-98209-032-4
263. Травма център за деца и семейства. Pieejams: <http://ej.uz/ncy9> [aplūkots 25.04.2017.]

Tiesību akti

1. Vadlīnijās nepilngadīgo noziedzības novēršanai (Riadas vadlīnijas). Pieņemtas 14.12.1990. [15.02.2017. red.]
2. Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta 20.11.1989. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [15.02.2017. red.]
3. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieņemts 16.12.1966. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/74040> [22.02.2017. red.]
4. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950, Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [25.04.2017. red.]

5. Convention on the Rights of the Child. General comment No. 19 (2016) on public budgeting for the realization of children's rights (art. 4). Pieņemta 20.07.2016. Pieejams: http://srsg.violenceagainstchildren.org/document/crc-c-gc-19_1488 [06.05.2017. red.]
6. Law at the National and International Levels, and Public Participation. General Assembly resolution 70/174. Pieņemta 17.12.2015. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/ACONF222_L6_e_V1502120.pdf [22.04.2017. red.]
7. United Nations Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Children in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice (2014). General Assembly resolution 69/194. Pieņemts 25.09.2014. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Model_Strategies_violence_children.pdf [22.04.2017. red.]
8. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules). General Assembly resolution 65/229, annex. Pieņemta 21.12.2010. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf [22.04.2017. red.]
9. United Nations Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime (ECOSOC Res 2005/20, 22 July 2005), III.8.a and I.6. Pieņemta 22.07.2005. Pieejams: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> [30.03.2017. red.]
10. Convention on the Rights of the Child. General Comment No. 5 (2003). Pieņemta 15.11.2003. Pieejams: <http://ej.uz/3i3m> [22.04.2017. red.]
11. Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. Economic and Social Council resolution 2002/12. Pieņemta 24.07.2002. Pieejams: <http://ej.uz/xj4o> [22.04.2017. red.]
12. Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System. Economic and Social Council resolution 1997/30. Pieņemta 21.07.1997. Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CriminalJusticeSystem.aspx> [22.04.2017. red.]
13. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (the Riyadh Guidelines). 3 General Assembly resolution 45/112. Pieņemta 14.12.1990. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> [25.04.2017. red.]
14. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. Pieņemta 14.12.1990. Pieejams:

- https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf [25.04.2017. red.]
15. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (the Tokyo Rules). General Assembly resolution 45/110. Pieņemta 14.12.1990. Pieejams: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf> [22.04.2017. red.]
 16. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. General Assembly resolution 45/113. Pieņemts 14.12.1990. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf [22.04.2017. red.]
 17. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"). Pieņemts 29.11.1985. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> [25.04.2017. red.]
 18. Eiropas Savienības pamattiesību harta (2016/C 202/02). Parakstīta 12.12.2007. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:12016P/TXT> [07.06.2016. red.]
 19. Eiropas Sociālā harta. Pieņemta 18.10.1961. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=56660> [02.03.2002. red.]
 20. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā. Pieņemta 11.05.2016. Pieejams: <http://ej.uz/edkt> [25.04.2017. red.]
 21. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/48/ES par tiesībām uz advokāta palīdzību kriminālprocesā un Eiropas apcietināšanas ordera procesā, par tiesībām uz to, ka pēc brīvības atņemšanas informē trešo personu, un par tiesībām, kamēr atņemta brīvība, sazināties ar trešām personām un konsulārajām iestādēm. Pieņemta 22.10.2013. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0048> [25.04.2017. red.]
 22. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/13/ES par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. Pieņemta 22.05.2012. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013> [25.04.2017. red.]
 23. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā. Pieņemta 20.10.2010. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064> [25.04.2017. red.]

24. Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe “United around our principles against violent extremism and radicalization leading to terrorism”. Pieņemta 19.05.2015. Pieejams: <http://ej.uz/swfj> [25.04.2017. red.]
25. Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users. Pieņemta 16.04.2014. Pieejams: <http://ej.uz/a518> [02.04.2017.red.]
26. Recommendation CM/Rec(2011)12 of the Committee of Ministers to member states on children’s rights and social services friendly to children and families. Pieņemta 16.11.2011. Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805afddf [12.01.2018.red.]
27. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Pieņemts 16.11.2010. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3> [30.03.2017. red.]
28. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Pieņemts 05.11.2008. Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716 [25.04.2017. red.]
29. Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Pieņemts 24.09.2003. Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3 [12.01.2017. red.]
30. The Council of Europe and European Commission against Racism and Intolerance. General Policy Recommendation No. 7. Pieņemts 13.12.2002. Pieejams: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n7/ecri03-8%20recommendation%20nr%207.pdf [30.03.2017. red.]
31. Recommendation No. R(87)20 of the Council of Europe, Committee of Ministers on social reactions to juvenile delinquency. Pieņemta 17.09.1987. Pieejams: <http://ej.uz/g7gg> [05.05.2017.red.]
32. Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [22.05.2017. red.]

33. Latvijas Sodu izpildes kodekss: LV likums. Pieņemts 23.12.1970 [21.12.2017. red.]
34. Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā: LV likums. Pieņemts Saeimā 02.03.2017. [aplūkots 02.03.2018.red.]
35. Grozījumi Latvijas Sodu izpildes kodeksā: LV likums. Pieņemts 14.07.2011. [14.07.2011. red.]
36. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984. [22.12.2017. red.]
37. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 08.06.2017. [12.01.2018.red.].
38. Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā: LV likums. Pieņemts 12.05.2016. [12.05.2016. red.]
39. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 15.05.2014. [15.05.2014. red.]
40. Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 13.02.2014. [13.02.2014. red.]
41. Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums: LV likums. Pieņemts 01.12.2016. [12.01.2018. red.].
42. Jaunatnes likums: LV likums. Pieņemts 28.05.2008. [22.05.2017. red.]
43. Par valsts kompensāciju cietušajiem: LV likums. Pieņemts 18.05.2006. [25.03.2018. red.]
44. Bāriņtiesu likums: LV likums. Pieņemts 22.06.2006. [25.03.2018. red.]
45. Apcietinājumā turēšanas kārtības likums: LV likums. Pieņemts 22.06.2006. [25.03.2018. red.]
46. Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [25.03.2018. red.]
47. Valsts probācijas dienesta likums: LV likums. Pieņemts 18.12.2003. [25.03.2018. red.]
48. Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [13.03.2018. red.]
49. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [04.02.2018. red.]
50. Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [25.03.2018. red.]
51. Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [07.02.2018. red.]
52. Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 19.06.1998. [01.09.2017. red.]
53. Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [07.10.2017. red.]

54. Prokuratūras likums: LV likums. Pieņemts 19.05.1994. [18.11.2017. red.]
55. Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [18.11.2017.red]
56. Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [03.03.2018. red.]
57. Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā: Ministru kabineta 2017.gada 12.septembra noteikumi nr. 545. [12.09.2017. red]
58. Noteikumi par apcietinātās vai notiesātās personas bērna apgādi ieslodzījuma vietā: Ministru kabineta 2016.gada 26.aprīļa noteikumi nr. 253. [30.01.2018. red]
59. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība: Ministru kabineta 2015.gada 24.februāra noteikumi Nr. 107. [15.01.2017. red]
60. Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību: Ministru kabineta 2014.gada 25.marta noteikumi Nr.161. [15.01.2017. red]
61. Notiesātā resocializācijas īstenošanas kārtība: Ministru kabineta 2013.gada 9.aprīļa noteikumi Nr. 191. [07.03.2017. red]
62. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē kriminālsoda – piespiedu darbs – izpildi: Ministru kabineta 2010.gada 9.februāra noteikumi Nr. 119. [13.01.2017. red]
63. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs – izpildi: Ministru kabineta 2010.gada 3.augusta noteikumi Nr. 711. [13.01.2017. red]
64. Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām: Ministru kabineta 2009.gada 22.decembra noteikumi Nr. 1613. [13.01.2017. red]
65. Kārtība, kādā licencē un īsteno probācijas programmas: Ministru kabineta 2008.gada 18.februāra noteikumi Nr. 105. [07.04.2017. red.]
66. Izmeklēšanas cietuma iekšējās kārtības noteikumi: Ministru kabineta 2007.gada 27.novembra noteikumi Nr.800. [03.04.2017. red.]
67. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību: Ministru kabineta 2007.gada 4.decembra noteikumi Nr.825. [03.04.2017. red.]
68. Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri: Ministru kabineta 2006.gada 31.oktobra noteikumi Nr. 889. [21.04.2017. red.]
69. Noziedzības novēršanas padomes nolikums: Ministru kabineta 2004.gada 20.janvāra noteikumi Nr.42. [05.01.2005. red.]

70. Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem: Ministru kabineta 2017.gada 13.jūnija noteikumi Nr. 338. [01.07.2017. red.]
71. Likumprojekta „Grozījumi Civilprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/7B8AEA1CC9C8588EC2257B35002E8BCE?OpenDocument> [aplūkots 14.09.2016.]
72. Likumprojekts “Bērnu antisociālas uzvedības prevencijas likums”. Pieejams: <http://ej.uz/msdt> [aplūkots 20.01.2017.]
73. Likumprojekta “Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://ej.uz/z49g> [aplūkots 30.04.2017.]
74. Likumprojekts “Noziedzības novēršanas likums”. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/18377> [aplūkots 25.03.2017.]
75. Tiesību akta projekts „Institūciju sadarbības bērnu tiesību aizsardzībā noteikumi” un sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/293496-noteikumi-par-instituciju-sadarbibu-bernu-tiesibu-aizsardziba> [aplūkots 12.01.2018.]
76. The Juvenile Justice act (care and protection of children), 2016 [Nepilngadīgo justīcijas likums (bērnu aprūpe un tiesības)]. Pieejams: http://wcd.nic.in/sites/default/files/JJ%20Act%2C%202015%20_0.pdf [aplūkots 12.04.2017.]
77. Child and Youth Act, 2015 [Bērnu un jaunatnes likums]. Pieejams: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0034925/2016-08-01> [aplūkots 29.04.2017.]
78. Wet maatschappelijke ondersteuning, 2015 [Sociālā atbalsta likums]. Pieejams: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0035362/2016-08-01> [aplūkots 29.04.2017.]
79. Participatiewet, 2015 [Līdzdalības likums]. Pieejams: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0015703/2015-01-01/1> [aplūkots 29.04.2017.]
80. Wet Passend Onderwijs, 2014 [Izglītības likums]. Pieejams: https://www.renn4.nl/wp-content/uploads/2015/08/informatiegids_passend_onderwijs_2014.pdf [aplūkots 29.04.2017.]
81. Criminal Procedure Code, 2011 [Kriminālprocesa likums]. Pieejams: https://www.unodc.org/cld/document/hrv/2010/croatia_criminal_procedure_code.html? [aplūkots 22.04.2017.]

82. Children's Hearings (Scotland) Act, 2011 [Bērnu tiesu likums]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2011/1/contents> [skatīts 22.04.2017.]
83. Regolamento recante riordino dell'Osservatorio nazionale per l'infanzia e l'adolescenza e del Centro nazionale di documentazione e di analisi per l'infanzia, 2006 [Bērnu un pusaudžu nacionālās observatorijas un Nacionālā Bērnu lietu dokumentācijas un analīzes centra reorganizācijas nolikums]. Pieejams: http://opac.minori.it/VSRV01_EOS03_Linked_Documents/Giuridico2/2012%20Primo%20Trim.%28genn-mar%29/Nazionale/DPR%2014%20magg%202007%20n%20103.pdf [aplūkots 29.04.2017.]
84. Consolidation Act on Social Services 2007 [Sociālo dienestu apvienotais likums]. Pieejams: <https://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxweden.htm> [aplūkots 12.04.2017.]
85. Criminal Justice act, 2006 [Kriminālās justīcijas likums]. 4.nodaļa. Pieejams: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2006/act/26/enacted/en/pdf> [aplūkots 22.04.2017.]
86. The Criminal Code [Krimināllikums]. Pieejams: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Denmark_Criminal_Code_2005.pdf [aplūkots 12.04.2017.]
87. Children act, 2001 [Bērnu likums]. Pieejams: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2001/act/24/enacted/en/html> [aplūkots 22.04.2017.]
88. Republic of Lithuania Criminal Code, 2000 [Lietuvas Republikas Krimināllikums]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 22.03.2017.]
89. The Criminal Justice (Children) (Northern Ireland) Order 1998 [Ziemeļīrijas bērnu kriminālās justīcijas likums 1998.gada redakcijā]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/nisi/1998/1504> [aplūkots 22.04.2017.]
90. Strafgesetzbuch, 1998 [Krimināllikums]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> [aplūkots 25.04.2017.]
91. Juvenile Courts act, 1997 [Nepilngadīgo tiesu likums]Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Juvenile-Courts-Act.pdf [aplūkots 22.04.2017.]
92. Criminal Procedure (Scotland) Act, 1995[Skotijas Kriminālprocesa likums]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/46/section/41> [aplūkots 22.04.2017.]
93. Decree of the President of the Republic on the Approval of the Criminal Procedure Involving Juvenile Defendants, 1988 [Republikas prezidenta lēmums par kriinālprocesiēm,

- kuros iesaistīti nepilngadīgie apsūdzētie]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/id/5129> [aplūkots 29.04.2017.]
94. Bahrain Penal Code, 1976 [Bahreinas Krimināllikums]. Pieejams: http://www.unodc.org/res/cld/document/bhr/1976/bahrain_penal_code_html/Bahrain_Penal_Code_1976.pdf [aplūkots 12.04.2017.]
95. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung, 1976 [Likums par apcietinājuma, brīvības atņemšanas un drošības līdzekļu izpildi]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/> [aplūkots 25.04.2017.]
96. The Code of criminal procedure, 1973 [Kriminālprocesa kodekss]. Pieejams: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814340.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]
97. Criminal Code, 1968 [Kriminālkodekss]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/8881/preview> [aplūkots 22.04.2017.]
98. Thailand Penal Code, 1956 [Taizemes Sodū likums]. Pieejams: <https://www.samuiforsale.com/law-texts/thailand-penal-code.html#1> [aplūkots 12.04.2017.]
99. Jugendgerichtsgesetz (JGG), 1953 [Nepilngadīgo tiesu likums]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> [aplūkots 25.04.2017.]
100. Strafprozeßordnung (StPO), 1950 [Kriminālprocesa likums]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf> [aplūkots 25.04.2017.]
101. Swiss Criminal Code, 1937 [Šveices Krimināllikums]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 25.04.2017.]
102. Children and Young Persons Act, 1933 [Bērnu un jaunatnes likums]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12?view=extent> [aplūkots 22.04.2017.]
103. Criminal Code, 1881 [Krimināllikums]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]
104. Codice Penale, 1930 [Sodū likums]. Pieejams: <http://www.altalex.com/documents/news/2015/01/15/del-reo-e-della-persona-offesa-dal-reato> [aplūkots 29.04.2017.]
105. Code Penal, 1867 [Sodū likums]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]
106. The Indian Penal Code, 1860 [Indijas Sodū likums]. Pieejams: <http://ncw.nic.in/acts/THEINDIANPENALCODE1860.pdf> [aplūkots 12.04.2017.]

107. CODE D'INSTRUCTION CRIMINELLE, 1808 [Kriminālprocesa likums].
Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 29.04.2017.]
108. Criminal Code, 1997 [Krimināllikums]. Pieejams:
http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Criminal-Code.pdf.
[aplūkots 22.04.2017.]
109. German Criminal Code [Vācijas Krimināllikums]. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html [aplūkots 22.04.2017.]
110. Закон за съдилищата за маловръстни, 1943 [Nepilngadīgo tiesu likums].
Pieejams: <http://www.sadebnopravo.bg/biblioteka/e2z8oz3vh4jcrzj9w5llvd6h3fuiow>
[aplūkots 25.04.2017.]

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Opuz pret Turciju (iesnieguma Nr. 33401/02).
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums M. pret Vāciju (iesnieguma Nr. 19359/04).
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Maslov pret Austriju (iesnieguma Nr. 1638/03).
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā T. pret Apvienoto Karalisti (iesnieguma Nr. 24724/94).
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Panovits pret Kipru (iesnieguma Nr. 4268/04).
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Korneykova pret Ukrainu (iesnieguma Nr. 39884/05).
7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Kuptsov un Kuptsova pret Krieviju (iesnieguma Nr. 6110/03).
8. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Nart pret Turciju (iesnieguma Nr. 20817/04).
9. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Bouamar pret Beļģiju (iesnieguma Nr. 9106/80).
10. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Guveç pret Turciju (iesnieguma Nr. 70337/01).
11. Liholaja V. Tiesu prakse krimināllietās par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2015. Pieejams: <http://ej.uz/8jk7> [aplūkots 22.03.2017.]

12. Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008. Pieejams: <http://ej.uz/d5kn> [aplūkots 15.03.2017.]
13. Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam. Ministru kabineta 2013.gada 21.augusta rīkojums Nr. 392. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file60637.doc> [aplūkots 25.03.2017.]
14. Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019.gadam īstenošanas vidusposma (2013.–2015.gadā) novērtējums, 2016. gada 19.augusta Informatīvais ziņojums. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file3235742646293103759.doc> [aplūkots 25.03.2017.]
15. Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnes 2014. – 2020.gadam. Ministru kabineta 2014.gada 29.janvāra rīkojums Nr.29. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40287968> [aplūkots 30.04.2017.]
16. Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam. Ministru kabineta 2011.gada 18.februāra rīkojums Nr. 65. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/3583> [aplūkots 30.04.2017.]
17. Ieslodzīto resocializācijas pamatnostādnes 2015.-2020. gadam. Ministru kabineta 2015.gada 24. Septembra rīkojums Nr.580. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=276740> [aplūkots 25.03.2017.]
18. Kriminālsodu politikas koncepcija. Ministru kabineta 2009.gada 9.janvāra rīkojums Nr.6. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [aplūkots 12.02.2017.]
19. Jaunatnes politikas īstenošanas plāns 2015.- 2020. gadam. Ministru kabineta 2016.gada 14.aprīļa rīkojums Nr.256. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/5549> [aplūkots 30.04.2017.]
20. Par Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņēm 2013.-2019.gadam. Ministru kabineta 2013.gada 21.augusta rīkojums Nr.392. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=259219> [aplūkots 30.04.2017.]
21. Par Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepciju. Ministru kabineta 2013.gada 4.jūnija rīkojums Nr. 232. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/109.10> [aplūkots 20.11.2016.]
22. Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.-2020.gadam. Ministru kabineta 2014.gada 14.oktobra rīkojums Nr.589. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4965> [aplūkots 30.04.2017.]